

СЕРІЯ

«ІСТОРІЯ МОВИ»

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ОЛЬГА ЗАНЕВИЧ

**УКРАЇНСЬКА МОВА
XVI-XVII СТОЛІТЬ:
ДІЄСЛОВО**

СЕМАНТИКА, ПЕРЕХІДНІСТЬ, ОБ'ЄКТ

Львів - 2015

УДК 811.161.2 (091) “16/17”

ББК 81.411.1–03

3–27

Відповідальний редактор:

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Наталія Хобзей

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор Людмила Ткач
кандидат філологічних наук, доцент Галина Стрельчук

Затвердила до друку Вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Заневич О.

3–27

Українська мова XVI–XVII ст.: дієслово. Семантика, перехідність, об'єкт: монографія / Ольга Заневич. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015 (Серія “Історія мови”). – 308 с. ISBN 978–966–02–7638–3

У монографії вперше в українському мовознавстві представлено вичерпний реєстр граматик української мови кінця XVI – початку XXI ст. (132 найменування) та репрезентовано систему термінів на позначення категорії стану та його різновидів протягом указанного періоду, а також номінації перехідних і неперехідних дієслів. Систематизовано вчення про дієслівну перехідність (проаналізовано 81 граматику) та запропоновано власну концепцію трактування цієї категорії.

На підставі опрацьованого фактичного матеріалу (близько 600 одиниць) подано опис перехідних дієслів, зокрема фізичної дії, зафіксованих у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. Дієслова класифіковано за лексико-семантичним принципом, відповідно виокремлено лексико-семантичні підгрупи, ряди та мікрогрупи. Схарактеризовано експліцитну та імпліцитну перехідності в межах кожної лексико-семантичної підгрупи, визначено типи та умови реалізації імпліцитної перехідності; розглянуто вплив семантики на зміну/втрату перехідності.

Встановлено різновиди значень акузатива та генетива, а також основні засоби вираження знахідного та родового прямого об'єкта. Окреслено іменники — назви осіб, тварин і предметів, які уточнюють семантику дієслів фізичної дії, та типи структурних моделей у заперечних конструкціях, засвідчених у пам'ятках української мови XVI–XVII ст.

УДК 811.161.2 (091) “16/17”

ББК 81.411.1–03

© Заневич О., 2015

© Інститут українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України

© Світлана Костенко – обкладинка

ISBN 978–966–02–7638–3

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ	12
РОЗДІЛ 1. Категорія перехідності/неперехідності дієслова:	
теоретичний аспект	13
1.1. Стан і перехідність: проблема розмежування категорій.....	13
1.2. Сучасні концепції категорії перехідності/неперехідності дієслова	45
1.2.1. Перехідність як лексико-граматична категорія.....	45
1.2.2. Перехідність як лексико-синтаксична категорія.....	46
1.2.3. Перехідність як семантико-синтаксична категорія.....	48
1.2.4. Перехідність як синтаксична категорія.....	49
1.2.5. Перехідність як морфолого-словотвірною-синтаксична категорія	50
1.2.6. Перехідність як вияв дієслівної категорії валентності	51
1.3. Перехідні дієслова: проблема термінології	56
РОЗДІЛ 2. Семантика та перехідність	60
2.1. Дієслова фізичної дії: особливості семантики	60
2.2. Експліцитна перехідність дієслів фізичної дії	64
2.2.1. Дієслова із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’	66
2.2.1.1. Дієслова із загальним значенням ‘процеси суспільно-виробничої сфери’	66
2.2.1.2. Дієслова із загальним значенням ‘процеси побутової сфери’	72
2.2.1.3. Дієслова із загальним значенням ‘процеси обрядової сфери’	75
2.2.2. Дієслова із загальним значенням ‘досягати результату дії’	77
2.2.2.1. Дієслова із загальним значенням ‘створювати об’єкт’	77
2.2.2.2. Дієслова із загальним значенням ‘пошкоджувати об’єкт’	82
2.2.2.3. Дієслова із загальним значенням ‘руйнувати об’єкт’	85
2.3. Імпліцитна перехідність дієслів фізичної дії.....	94
2.3.1. Абсолютивне вживання	97
2.3.1.1. Дієслова із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’	98
2.3.1.2. Дієслова із загальним значенням ‘досягати результату дії’	102
2.3.2. Семантичне стягнення	105

2.3.2.1.	Дієслова із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’	106
2.3.2.2.	Дієслова із загальним значенням ‘досягати результату дії’	111
2.4.	Зміна перехідності у дієсловах фізичної дії	113
2.4.1.	Нейтралізація перехідності у дієсловах фізичної дії	113
2.4.1.1.	Видозміна семантики ‘виконувати дію’ — ‘уміти виконувати дію’	115
2.4.1.2.	Видозміна семантики ‘каузація дії’ — ‘дія’	125
2.4.2.	Утрата перехідності у дієсловах фізичної дії	128

РОЗДІЛ 3. Об’єктна синтаксема в конструкціях із дієсловами

	фізичної дії	141
3.1.	Основні засоби вираження об’єктної синтаксеми	141
3.1.1.	Знахідний відмінок: формування системи значень	142
3.1.2.	Родовий відмінок: формування системи значень	148
3.2.	Знахідний прямого об’єкта в конструкціях із дієсловами фізичної дії	153
3.2.1.	Знахідний відмінок іменників — назв предметів	153
3.2.1.1.	Знахідний зовнішнього об’єкта	153
3.2.1.2.	Знахідний результату	158
3.2.1.2.1.	Конструкції з дієсловами із загальним значенням ‘створювати об’єкт’	158
3.2.1.2.2.	Конструкції з дієсловами із загальним значенням ‘пошкоджувати об’єкт’	161
3.2.1.2.3.	Конструкції з дієсловами із загальним значенням ‘руйнувати об’єкт’	163
3.2.2.	Знахідний відмінок іменників — назв істот	168
3.2.2.1.	Форми знахідного відмінка іменників — назв осіб	170
3.2.2.1.1.	Знахідний зовнішнього об’єкта	170
3.2.2.1.2.	Знахідний результату	172
3.2.2.2.	Форми знахідного відмінка іменників — назв тварин і птахів	177
3.2.2.2.1.	Знахідний зовнішнього об’єкта	178
3.2.2.2.2.	Знахідний результату	180
3.3.	Родовий прямого об’єкта в конструкціях із дієсловами фізичної дії	183
3.3.1.	Родовий об’єкта, частково охопленого дією	183
3.3.1.1.	Конструкції з дієсловами із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’	184
3.3.1.2.	Конструкції з дієсловами із загальним значенням ‘досягати результату дії’	188
3.3.2.	Родовий об’єкта, повністю охопленого дією	191

3.3.2.1.	Конструкції з дієсловами із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’	193
3.3.2.2.	Конструкції з дієсловами із загальним значенням ‘досягати результату дії’	194
РОЗДІЛ 4.	Заперечні конструкції з дієсловами фізичної дії: типи структурних моделей	198
4.1.	Родовий відмінок у заперечних конструкціях	198
4.1.1.	Родовий при особовому дієслові із запереченням	201
4.1.1.1.	Об’єкт дії в препозиції до простого присудка	201
4.1.1.2.	Об’єкт дії в постпозиції до простого присудка ..	203
4.1.2.	Родовий при інфінітиві, що є компонентом складеного двочленного присудка із заперечною часткою <i>не</i>	205
4.1.2.1.	Об’єкт дії у препозиції до складеного двочленного присудка	205
4.1.2.2.	Об’єкт дії між головним і допоміжним дієсловом у складеному двочленному присудку	206
4.1.3.	Родовий при безособових формах на <i>-но, -то</i> із запереченням	207
4.1.4.	Родовий при інфінітиві, що залежить від особового дієслова із заперечною часткою <i>не</i>	208
4.1.5.	Родовий при інфінітиві, що залежить від особового дієслова без частки <i>не</i> із значенням заперечення	209
4.2.	Знахідний відмінок у заперечних конструкціях	210
4.2.1.	Знахідний при особовому дієслові із запереченням	218
4.2.2.	Знахідний при інфінітиві, що є компонентом складеного двочленного присудка із заперечною часткою <i>не</i>	219
4.2.3.	Знахідний при інфінітиві, що є компонентом складеного тричленного присудка із заперечною часткою <i>не</i>	220
4.2.4.	Знахідний при безособових формах на <i>-но</i> із запереченням ..	221
ВИСНОВКИ		227
ДЖЕРЕЛА		235
Тексти		235
Граматика		249
Словники		259
ЛІТЕРАТУРА		262
ІНДЕКС		281
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК		291
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		305

*Кожне слово рідної мови має своє обличчя, як у квітки,
у нього неповторний аромат і відтінок барви...*

Василь Сухомлинський

Розвиток української писемно-літературної мови та розширення її функціональних сфер припадає на XVI–XVII ст. Саме в цей період граматична система, зокрема дієслово як складна різнорівнева категорія, привертає увагу вчених — Лаврентія Зизанія, Мелетія Смотрицького, Івана Ужевича. Упродовж століть мовознавці вивчають морфологічні, синтаксичні та семантичні особливості дієслова, однак лише у XX ст. набувають поширення комплексні дослідження, актуалізовані в граматиці завдяки впровадженню функціонального підходу до вивчення мовних явищ. Лінгвісти починають наголошувати на необхідності вивчати лексику у зв'язку із граматикою з уваги на те, що широка семантика та розгалужена сполучуваність є одними з найважливіших особливостей функціонування дієслів.

Проблему перехідності/неперехідності порушено в українських граматиках від кінця XVI ст. (розділи про стан дієслів). Однак її як самостійну категорію виокремлено наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. (Степан Смаль-Стоцький, Федір Гартнер, 1893; Сергій Карцевський, 1927).

У сучасних українських мовознавчих студіях подано теоретичне осмислення перехідності (Іван Вихованець, Катерина Горденська, Анатолій Загнітко, Тетяна Масицька, Володимир Мозгунов, Віталій Русанівський) та окреслено її види (Наталія Дзюбишина, Наталія Іваницька, Володимир Каленич, Ірина Прокопенко, Тетяна Савчук). Одним із основних чинників визначення перехідності є значення слів, тому важливим для упорядкування дієслівної системи в синхронії та діахронії є поділ дієслів на лексико-семантичні групи. Зокрема принципи дослідження і класифікації дієслів фізичної дії запропонували Ірина Джочка, Світлана Дишлева, Ірина Овчиннікова,

Наталія Пославська, Алла Шумейкіна [Джочка 2003; Дишлева 2008; Овчиннікова 2006; Пославська 2006; Шумейкіна 2007].

Аналіз перехідних дієслів неможливий без системного вивчення іменників, які, створюючи семантичне тло, дають змогу дієсловам реалізувати своє значення. Чимало розвідок присвячено засобам вираження об'єктної синтаксими в українських писемних пам'ятках (Олексій Безпалько, Олександр Зарудняк, Іларіон Слинько, Галина Стрельчук) та в сучасній українській мові (Іван Вихованець, Олена Ледней, Олександр Межов, Оксана Путіліна, Валентина Юносова). Попри значну кількість праць із питань дієслівної семантики, перехідні дієслова все ще недостатньо вивчені, не здійснено їх системного семантико-синтаксичного аналізу.

І хоча об'єкт дослідження, здавалося б, окреслено досить вузько — дієслівна перехідність у пам'ятках української мови XVI–XVII ст., проте у монографії представлено значно ширший діапазон граматичних явищ. На підставі аналізу джерел від кінця XVI ст. до найновіших праць українських, російських, білоруських та польських мовознавців подано нарис історії формування граматичних уявлень про перехідність/неперехідність як самостійну дієслівну категорію та її поступове вивільнення від тісних зв'язків із категорією стану, що було характерно для граматик XVI–XVIII ст. Для цього було залучено 81 граматику української мови кінця XVI – початку XXI ст. (академічних граматик та підручників для вищих навчальних закладів, гімназій і шкіл). Однак у переліку джерел подано максимально повний реєстр рукописних та друкованих граматик, виданих в Україні та за її межами (132 позиції), щоби простежити тяглість української граматичної традиції впродовж століть.

Невипадково до уваги взято саме XVI–XVII ст. Адже цей період в історії розвитку української мови, на відміну від попереднього (XIV–XV ст.), представлений надзвичайно широкою різностильовою та різножанровою розмаїтістю пам'яток, які репрезентують багатство мови ділових документів, художньої, полемічної, літописної, наукової та конфесійної літератури. Особливість української мови XVI–XVII ст. — це розвиток одних мовних, зокрема

граматичних, явищ та занепад інших, що було зумовлено взаємодією церковнослов'янської мови з “простою” мовою та “простою” мови з живою народною мовою. Отже, у пропонованій праці:

- подано сукупність термінів на позначення назв та різновидів стану, перехідних і неперехідних дієслів упродовж XVI – початку XXI ст.;
- представлено концепції щодо категорії перехідності/неперехідності дієслова, розглянуто різні мовні рівні, із якими співвідносять цю категорію найавторитетніші сучасні мовознавці;
- схарактеризовано лексико-семантичні підгрупи перехідних дієслів фізичної дії, зафіксованих в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст.;
- виявлено умови переходу експліцитно перехідних дієслів в імпліцитні та з'ясовано вплив семантики на нейтралізацію/втрату перехідності;
- окреслено засоби вираження прямого об'єкта, узагальнено погляди українських, російських, білоруських мовознавців на механізми формування значень знахідного та родового відмінків, а також встановлено закономірності вживання знахідного прямого об'єкта та родового прямого об'єкта в конструкціях із дієсловами фізичної дії;
- визначено лексико-семантичні групи іменників, які конкретизують семантику дієслів фізичної дії;
- простежено специфіку вживання акузативних та генетивних конструкцій при запереченні в писемних пам'ятках української мови XVI–XVII ст. та запропоновано власну класифікацію їх структурних моделей.

Усі ці явища унаочнено в схемах і таблицях, в іменному та предметному покажчиках.

Джерельною основою слугували матеріали Картотек “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” та “Історичного словника українського язика” (за ред. Є. Тимченка), які зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів); залучено також свідчення історичних (української, білоруської, російської та польської мов) та загальномовного (Словник української мови в 11-ти томах) словників. Зауважу, що пам'ятки української мови XVI–XVII ст., які складають корпус “Картотек”, розписані вибірково, а тому, аналізуючи окремі явища, мої міркування можуть бути з певною долею припущення та умовності.

Створенню та виданню книжки завдячую моїм Учителям — доцентіві кафедри української мови Львівського національного університету ім. І. Франка, кандидатів філологічних наук Ірині Ощипко, котра запалила у моїй душі вогник любові до граматики української мови, і завідувачеві відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, моєму науковому керівникові, кандидатів філологічних наук Наталії Хобзей, яка підтримала мене, надихнула на працю та допомогла мою мрію втілити в реальність, а також рецензентам — професорові кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, докторові філологічних наук Людмилі Ткач і доцентіві кафедри історії української мови Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка, кандидатів філологічних наук Галині Стрельчук за ретельне прочитання та цінні поради.

Ще раз хочу щиро подякувати Наталії Хобзей за те, що всебічно сприяла пошукам граматик української мови. Сердечну вдячність висловлюю польській дослідниці Агаті Скуржевській (Agata Skurzewskij) із Кракова за надіслані копії граматик Пилипа Дячана (1865), Михайла Осадци (1864), Омеляна Партицького (1873, 1880, 1883, 1885, 1889) та Григорія Шашкевича (1865).

Особлива подяка за неоціненну допомогу в підготовці книжки моїм колегам — співробітникам відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Окрім цього, безмежно дякую всім, хто долучився до праці на завершальному етапі підготовки монографії.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

див.	— дивись
ЕП	— експліцитна перехідність
жін.р.	— жіночий рід
ІП	— імпліцитна перехідність
ЛСГ	— лексико-семантична група
ЛСМ	— лексико-семантична мікрогрупа
ЛСП	— лексико-семантична підгрупа
ЛСР	— лексико-семантичний ряд
мн.	— множина
обряд. сфера	— обрядова сфера
одн.	— однина
побут. сфера	— побутова сфера
пор.	— порівняй
пошк. об'єкта	— пошкодження об'єкта
руйн. об'єкта	— руйнування об'єкта
сер.р.	— середній рід
ств. об'єкта	— створення об'єкта
сусп.-вир. сфера	— суспільно-виробнича сфера
фр.	— французьке
чол.р.	— чоловічий рід
Асс (З.в.)	— знахідний відмінок
Gen (Р.в.)	— родовий відмінок
Nom	— називний відмінок
V	— дієслово
V _{доп.}	— допоміжне дієслово
V _{зв'язка}	— дієслово-зв'язка
V _{інф.}	— інфінітив
V _{-но, -то}	— безособова форма дієслова на <i>-но, -то</i>
Ad _{пред.}	— предикативний прикметник
↔	— відсутність зміни семантики
→	— видозміна семантики

Розділ 1

КАТЕГОРІЯ ПЕРЕХІДНОСТІ/НЕПЕРЕХІДНОСТІ ДІЄСЛОВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

1.1. СТАН І ПЕРЕХІДНІСТЬ: ПРОБЛЕМА РОЗМЕЖУВАННЯ КАТЕГОРІЙ

Упродовж XVI–початку XXI ст. неоднозначне трактування *стану* та *перехідності/неперехідності* дієслова спричинило те, що мовознавці досліджували або перехідні та неперехідні дієслова в межах категорії стану, або ж навпаки — перехідні та неперехідні дієслова поділяли за станами. Дотепер немає єдиного, однозначного визначення ні категорії стану, ні категорії перехідності/неперехідності. Сучасні дослідники визначають **стан** як:

- 1) граматичну категорію, що виражає:
 - відношення дії до суб'єкта й об'єкта, виявлене у відповідних дієслівних формах [Жовтобрюх 1972: 330];
 - відношення дії до суб'єкта [Волох 1989: 133];
 - взаємовідношення суб'єкта й об'єкта під час виконання дії [Русанівський 2000: 591];
 - відношення між дією, дійовою особою (суб'єктом дії) і предметом (об'єктом), на який спрямована дія [Марчук 2001: 175];
 - відношення дії до суб'єкта й об'єкта [Пл. Гр. 2005: 228];
- 2) граматичну категорію перехідного дієслова, що передає відношення між дією, її виконавцем (суб'єктом) та предметом чи особою, на які ця дія спрямована (об'єктом) [КТСЛТ: 173];
- 3) дієслівну категорію, що виражає:

- відношення дії або стану до суб'єкта (виконавця дії чи носія стану) й об'єкта (предмета, на який спрямовано дію, або стан у процесі їх реалізації) [Грищенко, Мацько 2002: 371];
- різні відношення між суб'єктом і об'єктом дії: суб'єкт → дія → об'єкт [Мик. СУМ 2010: 310];
- відношення дії/стану до суб'єкта і/або об'єкта [Алексієнко 2013: 406];

4) заперечення наявності дієслівної категорії стану, яке ґрунтується “на врахуванні системних взаємовідношень двох семантичних класів дієслів — із семантикою дії і з семантикою стану” [Вихованець 1988: 90]. Відповідно, станові форми дієслів є “різновидом лексичної деривації слів. Тому перетворення актив → пасив не мають ніякого стосунку до граматичних категорій” [Вихованець 1988: 91];

5) морфолого-словотвірно-синтаксичну категорію дієслова, що ґрунтується “на опозиції граем зі значенням перехідної дії та результативного стану, типовими представниками яких є перехідні дієслова із семантикою дії та аналітичні дієслова, що передають результативний стан як наслідок виконання дії і виражені предикативно вжитими пасивними дієприкметниками доконаного і недоконаного виду або предикативними формами на *-но*, *-то*” [Городенська 2004^б: 246];

6) значення активності/пасивності дієслова, які належать до словотвірного рівня і співвідносяться з творенням нової лексеми, про що свідчить зміна валентності дієслова, дериваційна похідність речення, зміна семантичних функцій іменникових аргументів [Загн. ТГ 2011: 181].

У лінгвістичних дослідженнях кінця XVI – початку XXI ст. автори, розглядаючи поняття стану, вживали різні терміни на його позначення, зокрема:

а) кальки латинської (*genus* ‘рід’ [ЛУС: 254]) і грецької назв (*διάταξις* ‘розташування’ [ГРС: 305; SGP: 557]) — **родъ** [див.: Гр. 1591; Уж. Гр. 1643, 1645; Luts. Gr. 1830; Ос. Гр. 1864; Дяч. Гр. 1865; Парг. Гр. 1873, 1880, 1883, 1885, 1889; Огон. Гр. 1889] та **залогъ**

[див.: Гр. 1591; Зиз. Гр. 1596; См. Гр. 1619; Коц. Шк. Гр.; Мог. Гр. 1823; Wag. Gr. 1845; Гол. Гр. 1849; Шашк. Гр. 1865; Пот. ЗРГ; Нечуй-Лев. Гр. 1913];

б) власні терміни — *глась* (А. Коцак, 1772–1778), *смысль* (І. Жуківський, 1851), *стан* (С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, 1893), *дійство* (В. Коцовський, І. Огоновський, 1900), *чинність* (Є. Тимченко, 1907).

Від кінця XVI ст. дослідники по-різному виділяли стани (на підставі проаналізованих мовознавчих праць зафіксовано п'ять класифікацій (див.: табл. 1.1)):

1) Я. Головацький (1849), Г. Шашкевич (1865), І. Нечуй-Левицький (1913) та В. Ільїн (1951) застосували поділ на шість станів (за М. Смотрицьким);

2) у граматиках кінця XVI – початку XVII ст. — у праці “АДЕЛФОТНС. Грамматіка доброглаголиваго, елнно-словенскаго язика” (1591), у граматиках Л. Зизанія (1596) і М. Смотрицького (1619) — започатковано поділ на п'ять станів. Тогочасну термінологію згодом використали А. Коцак (1778), І. Могильницький (1823), Й. Левицький (1834), Т. Глинський (1845), Й. Лозинський (1846) та М. Левицький (1923);

3) І. Ужевич (1643, 1645) виокремив чотири стани дієслова; цей принцип застосував і А. Коцак у першому варіанті своєї граматики (1772–1778). До цієї класифікації повернулися деякі мовознавці XX – початку XXI ст., до прикладу, Б. Кулик (1948), М. Плющ (1994, 2010), О. Микитюк (2010) та С. Караман (2011);

4) М. Лучкай (1830) запропонував поділ на три стани; його послідовниками були О. Потебня (1874), І. Свенціцький (1917), В. Ільїн (1949), І. Матвіяс (1962), М. Івченко (1965), М. Жовтобрюх (1965, 1972), В. Русанівський (1977) (згодом почав дотримуватися традиційної на сьогодні класифікації) та М. Плющ (2005);

5) І. Вагилевич (1845) уперше визначив два стани — дійсний і середній; І. Жуківський (1851) — активний і пасивний, послідовниками якого були М. Осадца (1864), П. Дячан (1865), О. Партицький (1873, 1880, 1883, 1885, 1889), О. Огоновський (1889), С. Смаль-Стоцький (1893, 1914, 1928), В. Коцовський та І. Огоновський

(1900), С. Тимченко (1907, 1917, 1918), В. Сімович (1915, 1918, 1921), О. Попович (1916), О. Синявський (1922), М. Угрин-Безгрішний й А. Лотоцький (1937), П. Ковалів (1946), О. Панейко (1950), Ю. Шевельов (1951), В. Русанівський (1969, 1978, 1986, 1993), М. Леонова (1983), О. Волох (1989), А. Грищенко, Л. Мацько (1997, 2002), Н. Марчук (1997, 2001, 2005), К. Городенська (2004), І. Ющук (2004), А. Загнітко (2011), Л. Алексієнко (2013) [Рим'як 2009: 432–433].

У XVI–XVII ст. мова в Україні була “предметом рефлексії, не в останню чергу через те, що власна говірна мова далеко відбігла від церковнослов'янської. [...] На цьому тлі вперше робляться поважні кроки для мовного вноормування, спрямовані майже виключно на церковнослов'янську мову” [Мозер 2008: 51]. Хронологічно першою із доступних граматик є “**Грамматіка доброгоглавоваго, еллино-словенскаго языка**” (1591), у якій дієслова схарактеризовано за всіма категоріями, притаманними грецькій системі, що відрізняється від слов'янської кількістю часових, способових і станових форм. Тому в пам'ятці, як зазначає В. Німчук, “словенороські форми виявляються однотипними (звичайно, не в усіх деталях) при різних типах грецької дієвідміни” [Німчук 1985: 62]. У цій граматиці визначено п'ять **родів** або **залогів** [Гр. 1591: 61].

Л. Зизаній у “**Грамматіцѣ словенскій**” (1596) зазначив, що **залогѣ(ѣ) єсть пать** [Зиз. Гр. 1596: 107–108], та подав коротку характеристику всіх станів.

М. Смотрицький у праці “**Грамматіки славенскіа правилое Ѣннтагма**” (1619) ґрунтовно дослідив категорію стану. Як і Л. Зизаній, учений назвав її **залогѣ** і подав таке визначення: **залогѣ єсть слѣчай иже глаголѣт ѡконченіє со знаменованіємѣ явлетѣ** [См. Гр. 1619: 118]; виокремив п'ять станів і детально описав їх.

Незважаючи на те, що в трьох згаданих граматиках виділено однакову кількість складових категорії стану, терміни на їх позначення збігаються лише частково (див.: табл. 1.2). Зокрема дослідники використали різні назви для активного стану — **дѣйственный** [Гр. 1591: 61], **дѣлате(л)ны** [Зиз. Гр. 1596: 107], **дѣйствителный** [См. Гр. 1619: 119].

Таблиця 1.1

Класифікація станів в українських граматиках кінця XVI – початку XXI ст.

Рік	Автор, назва праці	Термін на позначення стану	К-сть станів	Терміни на позначення різновидів стану					
1591	АДЕЛФОТНЕ. Грамматика довроглаголиваго, елинословенскаго языка	роль (зalogь)	5	дѣйственный	страдателный	средній	шгложный	шбщій (посредстве)	
1596	Зизаній Л. Грамматика словенска	зalogь		дѣлателны			посредственны	шгложителный	шбщій (шбщій)
1619	Смотрицький М. Грамматіки сла-венскія правнаноє синтагма			дѣйствителный					
1643, 1645	Ужевич І. Грамматика словенская	genus	4	activum	passivum		neutrum	deponens	
1772-1778	Коцак А. Грамматика русская	глась		дѣйствителный	тергбланный (страдателный)		нисякый	отлагателный (отложителный)	
після 1778	Коцак А. Школа или училище граматіки руской	зalogь	5	дѣйствителный	страдателный	средній	шбщій	отложителный	
1818	Павловський О. Грамматика мало-россійскаго нарѣчія	—	—	—	—	—	—	—	
1823	Могильницький І. Грамматика языка Блавно-рѣског	зalogь	5	дѣйствителный	страдателный	средний	возвратный	взаимный	
1830	Лучкай М. Grammatica Slavo-ruthena	genus	3	activum		passivum	neutrum		
1845	Вагилевич І. Grammatyka języka małoruskiego w Galicji	зalogь	2	дѣйствителные			середніе		
				возвратные		взаимные			

Рік	Автор, назва праці	Термін на позначення стану	К-сть станів	Терміни на позначення різновидів стану					
1845	Глинський Т. Граматика мала рѣского языка для школь парафіалныхъ в Гальциѣ	—	5	чинне (дѣйствительне)	сострадательне	гѣяке	займкове		безособисте
1846	Лозинський Й. Grammatyka języka ruskiego (małoruskiego)			czynne	biernie	nijakie (nieprzechodne)	zaimkowe		zwrotne
1849	Головацкий Я. Грамматика рѣского языка	залогъ	6	дѣйствительный	страдательный	возвортный	средний	взаимный	общий
1851	Жуківський І. Грамматика Руского Языка для училищъ народныхъ	смысль	2	дѣйствительный			сносительный (страдательный)		
1864	Осада М. Грамматика руского языка	рѣдь (genus)		дѣйствительный (activum)			страдательный (passivum)		
1865	Дячан П. Методична грамматика языка малоруского	рѣдь		переходнї					
				дѣятельный			страдальный		
1865	Шашкевич Г. Мала грамматика языка руского	залогъ	6	дѣятельный (переходнї)	страдательный	переходно-возвортнї	средни (непереходнї)	взаимно-возвортнї	первотно-возвортнї
1871	Партицький О. Грамматика руского языка	рѣдь	2	переходнї					
				дѣяльный			страдальный		
1874	Потебня О. Из записок по русской грамматике	залог	3	действительный		страдательный		средний	
1880, 1883, 1885, 1889	Партицький О. Грамматика руского языка	рѣдь	2	переходнї					
				дѣяльный			страдальный		

Продовження табл. 1.1

Рік	Автор, назва праці	Термін на позначення стану	К-сть станів	Терміни на позначення різновидів стану							
1889	Огоновський О. Гра-матика руского языка для школь середныхъ	рбдь	2	д'яльний				страдальний			
				перехдні		неперехдні					
1893	Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска граматика	стан		підметний			предметний				
				перехідні д.							
1900	Коцовський В., Огоновський І. Мето-дична граматика української мови	дійство		діяльне			страдальне				
				активна							
1907	Тимченко С. Українська граматика	чинність		суб'єктивні		об'єктивні		пасивна			
				середні	рефлексійні	перехідні	неперехідні				
1913	Нечуй-Левицький І. Грамматика україн-ського языка	залог		6	діяльний	страдальний	середній	обопільний	загальний	вертальний	
1914	Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Грамматика української мови	стан		2	підметний (діяльний)			предметний (страдальний)			
1915	Сімович В. Practische grammatik der ukrainischen sprache		підметний			предметний					
1916	Попович О. Руска граматика для шкіл народних		діяльний			страдальний					
1917	Свенціцький І. Основи науки про мову українську	—	3	діяльні д.		страдальні д.		середні д.			
1917	Тимченко С. Українська граматика	чинність	2	активна (чинна)						пасивна (терпна)	
				суб'єктивні (підметові)			об'єктивні (предметові)				
				середні	рефлексивні	перехідні	неперехідні				

Рік	Автор, назва праці	Термін на позначення стану	К-сть станів	Терміни на позначення різновидів стану					
1918	Тимченко С. Українська граматики для III і IV класів шкіл середніх	чинність	2	чинна				герпа	
				підметові		предметові			
				середні	зворотні	перехідні	неперехідні		
1918	Сімович В. Практична граматики української мови	стан	2	підметний			предметний		
1921	Сімович В. Граматики української мови для самонавчання			діяльний (підметний)			страждальний (предметний)		
1922	Синявський О. Порадник української мови			діяльний			страждальний		
1923	Левіцький М. Українська граматики для самонавчання			5	діяльні д. (дієвий)	Страждальний	неперехідні д. (середній)	зворотний	обопільний
1928	Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматики української (руської) мови	значення	2	підметний (діяльний)			предметний (страждальний)		
1937	Угрин-Безгриш-ний М., Лотоцький А. Коротка граматики української літературної мови			прямий			пересемний		
1946	Ковалів П. Граматики української мови			активне			пасивне		
1948	Кулик Б. Курс сучасної української мови	стан	4	перехідні д.		неперехідні д.		зворотні д.	
				дійсний (активно-перехідний)		середній		активно-неперехідний	пасивний
1949	Льїн В. Дієслово	стан	3	перехідні д. (активний, або дійсний)		неперехідні д.			
				пасивний		середній			

Рік	Автор, назва праці	Термін на позначення стану	К-сть станів	Терміни на позначення різновидів стану					
1950	Панейко О. Граматика української мови	стан	2	прямий (активний)			пересемний (пасивний)		
1951	Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови			активний			пасивний		
1951	Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. Булаховського		6	перехідні д. (активний, або дійсний)	неперехідні д.				
					пасивний	середній	зворотний	взаємний	активно-безоб'єктний
1962	Матвіяс І. Курс сучасної української літературної мови. Морфологія		3	активний (дійсний)	пасивний	зворотно-середній (зворотно-неперехідний)			
1965	Івченко М. Сучасна українська літературна мова					зворотно-середній			
1969	Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за ред. І. Білодіда		2	перехідні д.					
				активний			пасивний		
1972	Курс сучасної української літературної мови / М. Жовтобрюх, Б. Кулик		3	активний (дійсний)	пасивний	зворотно-середній			
1977	Русанівський В. Дієслово					перехідні д.			позастанові д. (середній)
		активний	пасивний						
1983	Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова	2	перехідні д.						
			активний			пасивний			
1986	Українская грамматика / В. Русановский, М. Жовтобрюх	залог	2	активний			пасивний		
				активний			пасивний		

Рік	Автор, назва праці	Термін на позначення стану	К-сть станів	Терміни на позначення різновидів стану		
1989	Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / О.Т. Волох, М.Т. Чемерисов, Є.І. Чернов	стан	2	активний	пасивний	
1993	Граматика української мови: Морфологія / О. Безпояско, К. Городенська, В. Русанівський			перехідні д.		
			активний	пасивний		
1994	Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Плющ		3	активний (дійсний)	пасивний	зворотно-середній
1997	Сучасна українська мова / за ред. О. Пономарева		2	активний	пасивний	
1997	Сучасна українська літературна мова / за ред. А. Грищенко			перехідні д.		
2001	Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарева					
2002	Сучасна українська літературна мова / за ред. А. Грищенко					
2004	Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська			активний	пасивний	
2004	Юшук І.П. Українська мова					
2005	Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарева					
2005	Плющ М. Граматика української мови		3	активний (дійсний)	пасивний	зворотно-середній

Закінчення табл. 1.1

Рік	Автор, назва праці	Термін на позначення стану	К-сть станів	Терміни на позначення різновидів стану			
2010	Микитюк О. Сучасна українська мова: самотність, система, норма	стан	4	активний	пасивний	зворотно-середній	нульовий
2010	Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева			активний (дійсний)			неперехідні д.
2011	Сучасна українська літературна мова / за ред. С.О. Карамана			нульовий			
2011	Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис		2	активний		пасивний	
2013	Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. А.К. Мойсієнка						

Н. Москаленко зазначила, що в терміні М. Смотрицького порівняно з терміном у “Грамматіцѣ” 1591 року затемнено справжню етимологію слова: “термін М. Смотрицького наближається до слів із значенням ‘дійсний’, а не ‘діючий’ (що правильніше); пор. із латинським *genus activum*” [Москаленко 1959: 137].

Однакові терміни та характеристику, яка є тільки в граматиках Л. Зизанія та М. Смотрицького, подано до двох інших станів — пасивного (**страдателный**) і середнього (**средній**). На позначення ще двох станів у “Грамматіцѣ” (1591) зафіксовано три терміни — **ω(т)ложный** та **ωбщій, или посре(д)стве**. Назви останнього стану Л. Зизаній застосував на позначення двох — **посре(д)ственного** та **ωбщего** (див.: табл. 1.2). М. Смотрицький у “Грамматіцѣ” використав термін **ωбщій**, а також подав інший (на відміну від “Грамматіки” 1591 р.) — **ω(т)ложителный**, яким охарактеризував дієслова на *-ся* зі значенням активного або середнього станів. До **ωбщего залога** Л. Зизаній та М. Смотрицький зарахували дієслова на *-ся* зі значенням активного і пасивного станів.

Уперше в українському мовознавстві (детально див.: [Німчук 1985: 114]) М. Смотрицький увів поняття перехідності дієслів: **глаголь преходителный (люблю, творю)** та **самостодателный (стою, сѣжѣ, сплю)** [См. Гр. 1619: 117]. Тому появу терміна *перехідність*, очевидно, треба датувати саме 1619 роком — часом виходу “Грамматіки” М. Смотрицького, а не 1864 роком (“Грамматика руского языка” М. Осадци), як пропонують Н. Москаленко [Москаленко 1959: 217] та К. Городенська [Городенська 2004^a: 471], чи тим паче не 1893 роком (“Руска грамматика” С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера), як уважає Ф. Медведєв [Медведєв 1955: 207] (див.: табл. 1.3.).

Дефініції конкретних граматичних понять, класифікація мовного матеріалу М. Смотрицького ґрунтуються на європейській лінгвістичній теорії XVI–XVII ст., оскільки “залежність характеристики української літературної мови від греко-латинського канону граматичної правильності ілюстрували дотримані конструктивні ознаки попереднього граматичного опису — частини граматики і система частин мови, які в найзагальніших рисах моделювали напрями по-

дальшого розвитку граматичної абстракції щодо української мови, та подальша видова спеціалізація граматичної характеристики, яка відображала вже ідіоетнічну сутність української літературної мови” [Мацюк 2001: 102]. Проте вчений удосконалив тогочасну слов’янську лінгвістичну термінологію і створив нові терміни, за допомогою яких можна було адекватно засвоїти або описати мовну систему [Німчук 1985: 144–145].

Своєрідність двох рукописів “Грамматыки словенскан” (1643, 1645) І. Ужевича полягає не тільки в тому, що вони створені “міжнародною мовою Європи старої доби” [Німчук 1985: 155], а й у тому, що автор фактично схарактеризував систему української мови XVII ст. Текстові пояснення “в обох автографах І. Ужевича написані латинською мовою, а мова — об’єкт описання, тобто парадигми відмін і дієвідмін, ілюстративний матеріал у тексті у вигляді окремих літер, складів, слів, словосполучень і речень, — ця частина написана кирилицею” [Білодід, Кудрицький 1970: XIV]. Дослідник не оминув увагою і дієслова (розділ закінчується параграфом “De Genere Verborum” (Про стани дієслів)). У Паризькому та в Аррарському рукописах дослідник виділив лише чотири стани [Уж. Гр. 1643: 446; Уж. Гр. 1645: 71–716]:

- 1) **activum** (активний) **ввблѹ;**
- 2) **passivum** (пасивний) **ввблѹсѧ;**
- 3) **neutrum** (середній) **достигаю;**
- 4) **deponens** (відкладний) **ввгѸ.**

У перекладі Паризького рукопису “Грамматыки” зазначено, що “різниця між пасивним [станом] і відкладним полягає в тому, що [...] з відкладного не можна утворити активного стану, як-от: **днвѸюсѧ**” [Кудрицький 1970: 44]. У розділі “Verborum Syntaxis” (Синтаксис дієслів) І. Ужевич зосередив увагу на перехідних дієсловах, використавши термін *verbum activum*: “більшість активних дієслів сполучається із знахідним відмінком [іменників], як-от: **завилъ звѣра стрелець**. Окрім цього, більша частина активних дієслів уживається з родовим відмінком частинним, [...] наприклад: **дай ми хлѣба**” [Кудрицький 1970: 52].

Визначення станів у граматиках кінця XVI – початку XVII ст.

Граматики	1591 “АДЕЛФОТΗΣ. Грамматика доброглаголиваго, еллино- словенскаго языка”	1596 “Грамматика словенска” Л. Зизанія	1619 “Грамматіки славенских правилное Фунтама” М. Смотрицького
Назви станів та їх характеристики	дѣйственный: бію	дѣлате(л)ны = “дѣланіє”: оучѣ, сѣкѣ, бѣлю	дѣйствительный = “дѣйство”: бію, творю
	страдателный: біюса	страдаते(л)ны = “страданіє”: оучѣса, сѣкуса, бѣлюса	страдателный = “страданіє” (утв.: дѣйствительный + са): бію са, творю са
	средній: здравствѣю	средній = ні “дѣланіє”, ні “страданіє” (пиш. як дѣлате(л)ны, але не перетв. у страдаते(л)ны): здра(в)ствѣю, стою	средній = ні “дѣйство”, ні “страданіє” (у <u>страдателный</u> не перетв.): стою, здра(в)ствѣю
	ω(τ)ложный: борѣса	посре(д)ственны = “дѣланіє” чи “страданіє” (пиш. як страдаते(л)ны): пекуса, боюса	ω(τ)ложительный = дѣйствительный чи средній (закінч. як <u>страдателный</u>): боюса, трѣждаюса
	ωбщій, або посре(д)стве: понѣж(д)аюса	ωбщій = дѣлате(л)ны + страдаते(л)ны (пиш. як. страдаते(л)ны): понѣждаюса на дѣло, оучѣса граматики	ωбщій = дѣйствительный + страдателный (закінч. як <u>страдателный</u>): касаюса

Таблиця 1.3

Терміни на позначення перехідних та неперехідних дієслів (XVII – I пол. XX ст.)

Рік	Мовознавці	Терміни	
1619	М.Смотрицький	переходительный	самостоятельный
1645	І. Ужєвич	activum	neutrum
1772-1778	А. Коцак	глагол владѣющій падежемъ нѣкимъ	(глагол) невладеющій (падежемъ), кромѣ именительнаго
1823	І. Могильницький	—	—
1851	І. Жуківський	переходительни (дѣйствительни)	непереходительни (средни)
1864	М. Осадца	переходнѣ (transitiva)	непереходнѣ (intransitiva), або середнѣ (neutra)
1865	Г. Шашкевич	переходнѣ (дѣятельнѣ)	непереходнѣ (среднѣ)
1865	П. Дячан	переходнѣ	непереходнѣ
1873	О. Партицький		
1874	О.Потебня	объективные (transitiva)	субъективные (intransitiva)
1889	О.Огоновський	переходнѣ (transitiva)	непереходнѣ (intransitiva)
1893	С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер	перехідні	неперехідні
1907	Є. Тимченко		
1917	І. Свенціцький		
1915	В. Сімович	перехідні (transitiv)	неперехідні (intransitiv)
1919	В. Сімович	перехідні	неперехідні
1923	М. Левицький	діяльні	
1931	О. Синявський	перехідні	
1937	М. Угрин-Безгрішний, А. Лотоцький		
1948	Б. Кулик		
1949	В. Ільїн		
1951	Ю. Шевельов	перехідні (транзитивні)	

Отже, тривалий і складний з огляду на історичні обставини, але “постійний і неперервний поступ літературної мови пов’язаний з усвідомленням і закріпленням її самобутніх рис” [Добосевич 2004: 36], однак у термінах та наукових дефініціях станів у граматиці XVI–XVII століть, як зазначає Н. Москаленко, ще помітний значний вплив грецьких і латинських граматик [Москаленко 1959: 135–136].

У першій чверті XVIII ст. староукраїнська літературна мова “досягла свого розквіту [...], але вже намітилися й певні ознаки втомленості цієї мови, які стали особливо виразними на середину XVIII ст.” [Русанівський 2001: 125], оскільки вона поступово замінюється “слов’яноруською, в якій переважали церковнослов’янські елементи, і зрештою занепадає, здаючи свої позиції російській мові” [Русанівський 2001: 377]. Відповідно цей період в історії українського мовознавства позначився незначною кількістю праць, які б характеризували граматичну систему української мови XVIII ст., натомість було здійснено поступ у вивченні російської мови. Зокрема М. Ломоносов у “Российской грамматике” (1755), орієнтуючись на “Грамматіку” М. Смотрицького, започаткував систему шести станів (згодом цю класифікацію використали деякі українські дослідники XIX–XX ст.). Учений наголосив на зв’язку різних форм стану зі значенням дієслів, а серед “залогов” вирізняв:

1) **действительный** (дієслово позначає дію, яка переходить від однієї речі до іншої): *мою*;

2) **страдательный** (пасивний дієприкметник + дієслово *єсть*; означає “страдание происшедшее”): *Богъ есть прославляемъ*;

3) **возвратный** (дієслово действительного стану + постфікс *-ся (-сь)*; означає дію, яка переходить на її виконавця): *моюсь*;

4) **взаимный** (дієслово действительного або среднего станів + постфікс *-ся (-сь)*; означає взаємодію двох осіб або речей): *борюсь*;

5) **средний** (дієслово действительного стану; означає дію, яка від однієї речі до іншої не переходить): *сплю*;

6) **общий** (дієслово на *-ся (-сь)*; означає действительный + средний стани): *боюсь* [Ломоносов 1952: 481–482].

Мовознавець указував на те, що будь-яке дієслово “дійствительного” стану потребує знахідного відмінка. Якщо ж перед ним стоїть заперечна частка *не*, знахідний відмінок переходить у родовий. Здебільшого “действительные” дієслова потребують родового відмінка і тоді, коли їх дія переходить не на всю річ, а на якусь її частину (*дай воды*) [Ломоносов 1952: 560–561]. Отже, в “Грамматике” М. Ломоносов розглянув та проаналізував саме синтаксичні особливості перехідних дієслів.

Розвиток староукраїнської мови впродовж XVIII ст. — це “подиву гідне хоч і сповільнене, але послідовне виривання народу як мови і мови як народу з лещат Середньовіччя і передмодерної мовної ієрархії та полілінгвізму. Формування і виростання мовної, мовно-етнічної (національної) свідомости змінвало матрицю статусу староукраїнської (руської) мови. Ця матриця розсипалася під тиском доби Романтизму з провідним національним, рідномовним пріоритетом” [Фаріон 2015: 588]. Лише наприкінці XVIII ст. народна мова стала основою нової української літературної мови.

Заслугує на увагу праця дослідника А. Коцака “Грамматика русская” (1772–1778), у якій автор дещо відходить від традицій попередніх граматик. До прикладу, на позначення стану вчений пропонує термін *гласъ* [Коц. Гр.: 154] (хоч у наступному варіанті граматики подав *залогъ* [Коц. Шк. Гр.: 255]). Як і І. Ужєвич, А. Коцак у цій “Грамматицѣ” виділив чотири стани дієслів, застосувавши, окрім термінології попередників, і власну:

- 1) **дѣйствительный** (*Петръ любить, учитъ, слыши(т)*);
- 2) **чѣрпѣльвный** (*Петръ хвалитъся о(т) Павла*);
- 3) **нисякый** (*пляшу, молчу, погибаю, скачу, царствую*);
- 4) **о(т)лагательный** (*радоуюся, сумнюся, умиляюся, стыжуся*)

[Коц. Гр.: 154–155]. Згодом автор повернувся до поділу на стани, започаткованого в граматиках XVI–XVII ст. [Коц. Шк. Гр.: 256].

Учений не вживав терміна *перехідне дієслово*, однак серед різновидів особових дієслів вирізняв **глагол владѣющій падежемъ нѣкїимъ** (*люблю Б(о)га, вижду Петра*) та **глагол невладѣющій (падежемъ), кромѣ именителнаго** (*сїжу, живу, умираю, трепещу*)

[Коц. Гр.: 153], тобто звернув увагу на здатність дієслова керувати відповідним відмінком.

Подальші дослідження граматичної будови української мови здебільшого зосереджені на території Західної України, оскільки в **20-ті роки XIX ст.**, як зазначав В. Русанівський, галицька інтелігенція усвідомила “єдність української мови наддніпрянської з наддністрянською, необхідність її вивчення й розбудови, впровадження в освіту й науку” [Русанівський 2001: 225]; як наслідок — заснування великої кількості шкіл із народною мовою викладання. Тогочасні граматики — це підручники для середніх та народних шкіл або ж посібники для самостійного вивчення мови [див.: Лесюк 2014]. На відміну від О. Павловського (“Грамматика малороссійскаго нарѣчія” (1818)), який категорії стану взагалі не розглядав [Павл. Гр. 1818: 11], учені цього періоду все-таки досліджували перехідність дієслів. До прикладу, в “Россійской грамматике” (1819) подано шість станів (використано термінологію М. Смотрицького та М. Ломоносова) [РГ: 116–117], натомість І. Могильницький у “**Грамматыцѣ ѡзыка Славено-рускогѡ**” (1823) визначив лише п’ять “залогов” дієслова:

1) **дѣйствителный** (означає дію, яка переходить від одної речі до іншої): *колишу, рубаю*;

2) **страдателный** (означає **терпѣніє** або **перемѣну**, як **о рѣчь** **єдна от другон дознає**): *єсмь битый, бываю хвалений*;

3) **средный** (означає дію, яка не переходить від одної речі до іншої): *стою, плачу, сѣжу*;

4) **возвратный** (означає **дѣйствіє** або **страданіє**, обернене на самого себе): *мыю ся, чешу ся, мучу ся*;

5) **взаимный** (означає взаємодію двох речей): *Борю ся съ Павломъ* [Мог. Гр. 1823: 133–134]. Важливо, що І. Могильницький у межах **дѣйствителного** стану розглянув перехідність дієслів.

У граматах першої половини XIX ст. дослідники почали вирізняти два стани — І. Вагилевич у “Grammatyce języka małoruskiego w Galicji” (1845) виділив “залогі” **czynne** (**дѣйствителныє**) та **pijakie** (**средніє**) [Wag. Gr. 1845: 71].

У цей період уперше було здійснено поділ на три стани, зокрема М. Лучкай у праці “Grammatica Slavo-Ruthena” (1830)

виокремив дієслова: 1) **activa** (активні. — *О.З.*): **ведѹ, везѹ, мыю**; 2) **passiva** (пасивні. — *О.З.*): **ведом есмь, ведѹсѧ, везом есмь, везѹсѧ**; 3) **neutra** (середні. — *О.З.*): **стою, сплю** [Luts. Gr. 1830: 76].

Російський учений М. Греч теж виокремлював дієслова “дѣйствительные, или переходящие” та “средние, или непереходящие”, а в межах першого стану пропонував виділяти “возвратные” і “взаимные” [Гречъ 1834: 113–114]. Однак до поділу на п'ять станів знову повернулися Й. Левицький у праці “Grammatik der Ruthenischen oder kien russischen Sprache in Galizien” (1834) [Lew. Gr. 1834: 100–101] та Т. Глинський у “Граматицѣ малій рѹского языка для школь парафіалныхъ в Гальциѣ” (1845) [Глин. Гр. 1845: 101–102], а Я. Головацький у “Граматицѣ рѹского языка” (1849), визначивши шість “залогов”, зауважив, що головних є тільки два — **дѣйствительный** та **середній** [Гол. Гр. 1849: 129]. Два стани дієслів мовознавці виділили остаточно тільки в другій половині ХІХ ст.

Попри різні підходи до класифікації, дослідники все ж не відокремлювали поняття перехідності/неперехідності від стану. Й. Лозинський у вступних заувагах про дієслово в праці “Grammatyka języka ruskiego (małoruskiego)” (1846) розрізнив “słowa czasowe... **czynne** і **nijakie** [виділення моє. — *О.З.*” [Łoz. Gr. 1846: 83], відповідно до яких виділив:

- 1) **czynne** (активні. — *О.З.*): **хлоп біє пса**;
- 2) **bierne** (пасивні. — *О.З.*): **я битый**;
- 3) **zwrotne** (зворотні. — *О.З.*): **сын вчитсѧ, дѣвча гріе сѧ, мыюсѧ, чешѹсѧ**;
- 4) **nijakie**, або **nieprzechodne** (ніякі, або неперехідні. — *О.З.*): **брат спит, сѣдит, вода тече**;
- 5) **zaimkowe** (займенникові. — *О.З.*): **боюсѧ, дивлюсѧ, смѣюсѧ** [Łoz. Gr. 1846: 84].

Отже, Й. Лозинський, подібно до своїх попередників, виокремив п'ять станів (пор.: М. Возняк зазначав лише про два — “діяльний” і “страдальний” [Возняк 1911: 128–130]).

І. Жуківський у рукописній “Граматицѣ Руского Языка для училищъ народныхъ” (1851) також ототожнив категорії стану і

перехідності: “глаголы **переходительни (дѣйствительни), возвратни, непереходительни (средни)**”. Дослідник вирізняв два стани (смыслы):

- 1) **дѣйствительный**;
- 2) **сносительный (страдательный)** [Жук. Гр. 1851: 96–97].

М. Осадца в “Граматицѣ руского языка” (1864) теж виділив два основні роди:

- 1) **дѣйствительный** (genus activum);
- 2) **страдательный** (genus passivum).

До різних груп дослідник зарахував дієслова **возворотніи, общій (мѣстоименній), взаимній**. М. Осадца пов’язав поділ на стани з перехідністю/неперехідністю дії і вжив терміни **переходні** (*transitiva*) та **непереходні** (*intransitiva*), або **средні** (*neutra*) дієслова [Ос. Гр. 1864: 87].

Г. Шашкевич у праці “Мала граматика языка руского” (1865), окрім двох основних **залогівъ (дѣлательный і страдательный)** [Шашк. Гр. 1865: 108]), виокремив ще й інші стани: **переходно-возворотні** (*мыюся, убралася*), **взаимно-возворотні** (*оѣлится, сварится*), **первотно-возворотні** (*боятся, надѣются*) [Шашк. Гр. 1865: 102–104]. Дослідник також пов’язав категорію стану з перехідністю/неперехідністю, оскільки **дѣлательні** дієслова назвав ще **переходними**, а **средні** — **непереходними**.

Автори граматики часто не розрізняли понять “стан” і “перехідність”, виділяючи перехідні та неперехідні дієслова в межах категорії стану або навпаки; інколи дослідники не розмежовували цих категорій. До прикладу, П. Дячан у “Методичній граматицѣ языка мало-руского” (1865) та О. Партицький у всіх виданнях “Граматики руского языка” виділили серед **переходныхъ** дієслів два стани — **дѣлательный (дѣлальный)** і **страдальный** [Дяч. Гр. 1865: 69–70; Парт. Гр. 1873: 59; Парт. Гр. 1880: 63; Парт. Гр. 1883: 58; Парт. Гр. 1885: 60; Парт. Гр. 1889: 60], а О. Огоновський (“Грамматика руского языка для школъ среднихъ”, 1889) у **дѣльному** родѣ (genus activum), як і М. Осадца, розрізняв дієслова **переходні** (*transitiva*) та

неперехідні (intransitiva) (*Наймуть бє собаку — Дитина спить*) [Огон. Гр. 1889: 127].

О. Потебня в праці “Из записок по русской грамматике” (1874), зокрема в частині “Глагол”, обґрунтував різницю між перехідними та неперехідними дієсловами за синтаксичною ознакою і визначив відмінність між двома станами: “за обов’язкової наявності/відсутності об’єкта дієслова поділяються на **об’єктні** (transitiva) і **суб’єктні** (intransitiva), у яких дію визначено тільки своїм висхідним пунктом, тобто суб’єктом. [...] Ті з об’єктних дієслів, що потребують прямого додатка (знахідного відмінка без прийменника), називаються *дійсними*; інші об’єднано в одну групу із суб’єктними і називаються *середніми* [виділення моє. — О.З.]” [Пот. ЗРГ: 200].

Російський мовознавець К. Аксаков (“Сочиненія филологическія”, 1875) протиставив дієслова без *-ся* дієсловам зворотним (із *-ся*). У межах дієслів без *-ся* К. Аксаков, як і О. Потебня, виділив два стани:

- 1) **дѣйствительный**;
- 2) **средний** [Аксаков 1875: 546–556].

Учений наголосив, що між дійсним і середнім станами формальна різниця зводиться до можливості керувати знахідним відмінком чи до відсутності такої можливості. Згодом про це йтиметься й у праці Ф. Буслаєва “Учебник русской грамматики” (1896) [Буслаевъ 1896: 136].

Отже, наступники М. Смотрицького зводили поділ на стани здебільшого до розрізнення перехідних і неперехідних дієслів, фактично ототожнюючи поняття стану і перехідності.

У кінці XIX – на початку XX ст. для українського національно-культурного розвитку були малосприятливі обставини, однак саме “Галичина й Буковина стали в цей час середовищем формування національно свідомої української еліти, що дбала про культурні та політичні потреби свого народу й уживала практичних заходів для розбудови соціальної бази української мови й утвердження її прав у всіх сферах життя. При цьому галицько-буковинській інтелігенції потрібно було здійснювати й складний принциповий вибір тих

засад, на яких має будуватися багатофункціональна літературна мова” [Ткач 2007: 31; див. також: Лесюк 2014]. У зв’язку з цим нові терміни та інше тлумачення поняття стану запропонували в “Рускій граматиці” (1893) С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер. Уперше в українському мовознавстві вчені використали термін *стан*, виділивши:

1) “**стан підметний** (хтось сам, як предмет, виконує чинність, означену дієсловом); напр., *б’ю тебе, мене пізнали*;

2) **стан предметний**, який виражається через сполучення дієслова зі зворотним займенником *ся* (*євангеліє читає ся*)” [См.-Ст., Гарт. Гр. 1893: 134–135].

Однак у третьому і четвертому виданнях “Граматики” (1914, 1928) мовознавці поряд із власними подали відомі вже терміни (**підметний (дійльний)** і **предметний (страдальний)**) та інше тлумачення *предметного* стану: “якась особа або річ підлягає (як предмет) дійству (*будеш битий, я був пізнаний*)” [См.-Ст., Гарт. Гр. 1914: 91; См.-Ст., Гарт. Гр. 1928: 95].

До кінця XIX ст. учені досліджували перехідні дієслова, не зважаючи на об’єкт дії, виражений іменником (займенником) у знахідному відмінкові. Після О. Потебні тільки С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер трактували поняття перехідності/неперехідності як здатність дієслова керувати відповідним відмінком: “Дієслова, що домагаються предмету в 4-ім відмінку (З.в.) (наколи реченє (гадка) не є заперечене), називаємо **перехідними** [виділення моє. — О.З.]” [См.-Ст., Гарт. Гр. 1893: 135]. Учені визначили, що в знахідному відмінкові може бути “звичайно предмет” та “т. зв. внутрішній предмет” [См.-Ст., Гарт. Гр. 1893: 147].

Дослідники також звернули увагу на вживання родового відмінка. “Відмінок 2-й пайковий (Р.в.) стає ся підметом або предметом, коли опустити ім’я, до котрого він властиво є придатком прикметниковим, напр.: *Покушати борцу (трохи, одну ложку)*; *принести води (коновку)*. Другий відмінок (пайковий) стоїть замість предметового 4-го відмінка в реченнях (гадках) перечних. Напр., *Чую слова, а не розумію смислу*” [См.-Ст., Гарт. Гр. 1893: 145–146]. Автори “Граматики” чітко визначили та схарактеризували поняття перехідності

окремо від стану (але тільки з погляду синтаксису), однак не уточнили, які саме дієслова слід зараховувати до неперехідних.

У “Методичній граматиці української мови” (1900) В. Коцовський та І. Огоновський знову використали терміни, апробовані в попередніх граматиках. Зокрема дослідники виділили *діяльне* і *страдальне дієства* [Коц., Огон. Гр. 1900: 49], зауваживши при цьому, що їх мають лише перехідні дієслова, натомість неперехідні “не можуть мати видів дієства страдального” [Коц., Огон. Гр. 1900: 50]. Окремо автори “Граматики” дали визначення *зворотним* (“дієслова перехідні, сполучені з заїменником *ся*, що їх дійство виходить від підмету, але до него самого знов повертає: *хвалю — хвалю ся, мию — мию ся, показую — показую ся*”) та *заїменниковим* дієсловом (“такіж дієслова, що не уживають ся ніколи без заїменника *ся*: *каю ся, бою ся, соромлю ся, стидаю ся*”) [Коц., Огон. Гр. 1900: 50].

Протягом другої половини XIX ст. у граматиках виокремлювали два головні стани — активний (*діяльний, дѣйствительный, підметний*) та пасивний (*страдальний, сносительный, предметний*), тісно пов’язуючи цю категорію з перехідністю дієслів. Терміни, зокрема на позначення назв станів, “лише в другій половині XIX століття [...] починають фонетично оформлюватися за нормами української мови та творитися за законами українського словотвору” [Москаленко 1959: 140]. Такі нововведення зумовили відхід від традиції вживати малозрозумілі терміни (кальковані з латинських та грецьких граматик), а також сформували інший підхід до вивчення відповідних граматичних явищ [пор.: См.-Ст., Гарт. Гр. 1893].

Упродовж історії становлення граматичної термінології української мови, що починає формуватися від середини XIX ст., виявлено “різні тенденції у ставленні мовознавців до термінів іншомовного походження, до вироблення самотутніх термінів української мови, у ставленні до термінів, які певною мірою застаріли чи є такими, що не відповідають нормам української літературної мови [...]. Спостерігаємо також різнобій між науковою і шкільною граматичною термінологією” [Гуйванюк 2009: 228].

У **першій половині XX ст.** сформувалися такі основні типи класифікації станів:

- 1) поділ на два стани (П. Ковалів, А. Лотоцький, О. Панейко, О. Попович, В. Сімович, Є. Тимченко, М. Угрин-Безгрішний);
- 2) поділ на три стани (І. Свенціцький, В. Ільїн);
- 3) поділ на чотири стани (Б. Кулик);
- 4) поділ на п'ять станів (М. Левицький) [Рим'як 2009: 444].

Є. Тимченко в “Українській граматиці” (1907) уперше в українському мовознавстві використав латинські назви двох основних станів та вжив власний термін на їх позначення — **активна і пасивна чинність** [Тимч. Гр. 1907: 14], незважаючи на те, що від кінця ХІХ ст. у лінгвістиці закріпився термін *стан*. У двох наступних граматиках — “Українська граMATика” (1917) й “Українська граMATика для ІІІ і ІV кляси шкіл середніх” (1918) — мовознавець спочатку паралельно вживав українські відповідники та власні терміни — **активна (чинна) й пасивна (терпна) чинність** [Тимч. Гр. 1917: 10], а згодом і взагалі відмовився від латинських назв, виділивши **чинну і терпну чинність** [Тимч. Гр. 1918: 18].

Варте уваги й те, що активні дієслова дослідник поділив на: 1) **суб’єктивні (субективні (підметові), підметові): я сплю**; 2) **об’єктивні (обективні (предметові), предметові): я печу хліб** [Тимч. Гр. 1907: 14–15; Тимч. Гр. 1917: 11; Тимч. Гр. 1918: 18]. У кожній із груп виокремлено по два типи дієслів: до перших Є. Тимченко зарахував **середні (сидити) та рефлексійні (рефлексивні, зворотні)** [Тимч. Гр. 1907: 14–15; Тимч. Гр. 1917: 11; Тимч. Гр. 1918: 18] (*митися, сподіватися*); до других — **перехідні й неперехідні** [Тимч. Гр. 1907: 14–15; Тимч. Гр. 1917: 11; Тимч. Гр. 1918: 18], тим самим ускладнивши класифікацію та позбавивши її стрункості.

Принагідно зазначу, що російський учений В. Богородицький хоч і подавав шість станів (за М. Ломоносовим), однак основними вважав лише **дѣйствительный** та **средний** (відповідно, дієслова називав “переходные (дѣйствительные)” і “непереходные (средние)”) [Богородицький 1907: 188].

Незважаючи на попередні праці українських мовознавців, І. Нечуй-Левицький у “Граматиці українського язика” (1913) повернувся до терміна “залог”, поширеного в ХVІІ – І половині ХІХ ст., і виокремив шість станів: **діяльний, страждальний, середній, обопільний, загальний та вертальний** [Нечуй-Лев. Гр. 1913: 63–65].

Натомість О. Попович у праці “Руска граматики для шкіл народних” указав на наявність лише двох станів — **діяльного** та **страдального** [Поп. Гр. 1916: 53] та зауважив, що “дієслова, котрих дійство переходить від підмета на иньшу особу або річ, зовуться **перехідні**. Дієслова, котрих дійство не переходить на иньшу особу або річ, зовуться **неперехідні** (*Молотільник молотить збіжсе. Молотільник працює*)” [Поп. Гр. 1916: 71]. Дослідник уважав перехідними і ті дієслова, які сполучені із займенником *ся* та дійство яких “звертає ся назад до підмета”, називаючи їх **зворотними** (*Рано дитина вбирає ся, миє ся, чеше ся і молить ся*) [Поп. Гр. 1916: 71].

В. Сімович також виділив два стани, однак на їх позначення вжив терміни “**предметний**” і “**підметний**” (“*Practische Grammatik der ukrainischen Sprache für den Selbstunterricht*” (1915), “*Практична граматики української мови*” (1918)) [Сім. Гр. 1915: 131–132; Сім. Гр. 1918: 192]. У “*Граматиці української мови. Для самонавчання та в допомогу шкільній науці*” (1921) мовознавець подав інші назви — **діяльний** і **страдальний** (зазначивши, що є ще терміни **предметний** і **підметний**) [Сім. Гр. 1921: 253]. На думку О. Горбача, це зумовлено тим, що В. Сімович орієнтувався на різні джерела — спершу на “новотвори” С. Смаль-Стоцького, а згодом — на наддніпрянські граматики [Горбач 2005: 446]. В усіх виданнях “Граматики” автор чітко виділив та подав значення термінів “**перехідні** і **неперехідні** дієслова”, кваліфікуючи **зворотні** дієслова як перехідні. В. Сімович зазначив, що “1. Такі дієслова, як ось, н. пр.: *бю (собаку), миєш (руки), читає (книжку)*... показують, що дійство від одного предмету переходить на другий, то й через те такі дієслова називаються **перехідні**. 2. Але ж є й дієслова, що їх дійство на другі предмети не переходить, а обмежується тільки на тому, хто його робить, н. пр.: *гуляю, кричиш, ходить*... Це дієслова **неперехідні**” [Сім. Гр. 1921: 241]. На позначення неперехідних дієслів, які без постфікса *-ся* не вживаються, В. Сімович, орієнтуючись на “Граматику” М. Осадци, запропонував термін **займенникові** (загальні) (*боятися, смятися*). В окрему групу мовознавець виділив також і дієслова, що означають взаємну дію, назвавши їх **обопільними** (*сваритися, зустрінутися*).

Принагідно зауважу, що О. Синявський у “Пораднику української мови” (1922) виокремив **діяльний** та **страждальний** стани дієслова [Син. Порадник 1922: 73–74] та вказав на особливості вживання знахідного та родового відмінків при перехідних дієсловах [Син. Порадник 1922: 114–115].

На початку ХХ ст. О. Шахматов у праці “Введение в курс истории русского языка” (1916) диференціював поняття перехідності та стану: “Окрім значень виду та стану, необхідно мати на увазі й деякі інші граматичні значення, які певною мірою є незалежними [...]. Дієслова можуть мати або перехідне, або неперехідне значення” [Шахматов 1952: 211].

І. Свенціцький у дослідженні “Основи науки про мову українську” (1917) хоч і використав термін **перехідні дієслова**, проте вважав, що “загальновживаний поділ дієслів на: особові, неособові, взаємні, зворотні, (не)перехідні, середні, діяльні, страждальні і т.п. не має нічого спільного з граматичною наукою” [Свенц. Осн. 1917: 41], тобто пов’язував такий поділ із семантикою дієслів.

Російський мовознавець Д. Овсяннико-Куликовський (Овсяннико-Куликовській) опублікував працю “Синтаксис русского языка” (1919), у якій розглянув категорію стану на межі граматики і лексикології. На підставі граматичних концепцій О. Потебні дослідник виділив два різновиди дієслів дійсного стану:

1) **перехідні** дієслова:

- перехідні у вузькому значенні (зі знахідним відмінком об’єкта);
- перехідні в широкому значенні (дієслова означають дію, що переходить на інший предмет, назва якого виконує в реченні функцію непрямого додатка у формі будь-якого непрямого відмінка).

2) **неперехідні** дієслова:

- неперехідні, які можуть бути і перехідними (*красно говорить*);
- неперехідні з постфіксом *-ся*, які без нього не вживаються (*скитаться, бояться, сниться*);

- неперехідні з постфіксом *-ся* (*молиться, рыться, копаться*); відповідні дієслова без *-ся* — перехідні (*рыть, копать*);
- зворотні (*мыться, чесаться, купаться, обуваться*);
- взаємні (*драться, бороться*);
- ті ж дієслова (взаємні) — *ругаться, драться, сражаться*, тільки без вказівки на взаємність (*нельзя ругаться*);
- неперехідні без *-ся* (*спать, лежать, жить, ходить*) [Овсянико-Куликовській 1919: 127–130].

На думку Д. Овсянико-Куликовського, неперехідність дієслів виявляється по-різному, при цьому деякі з них перебувають на межі перехідності і неперехідності. Це залежить як від формального позначника — постфікса *-ся*, так і від лексичного значення дієслова.

М. Левицький в “Українській граматиці для самонавчання” (1923) серед п’яти станів виділив “**дієслова діяльні, або дієвого стану**” та “**неперехідні, або середнього стану**” [Левиц. Гр. 1923: 101–103]. Мовознавець класифікував стани за семантичною ознакою дієслів (переходить/не переходить дія “на другу особу чи річ”).

Уперше необхідність диференціювати поняття *перехідність/неперехідність* і *стан* теоретично обґрунтував С. Карцевський у праці “*Système du verbe russe*” (1927). За словами мовознавця, автори граматики не брали до уваги систем співвідношень, які стосувалися граматичної взаємозв’язаності елементів: **S** (суб’єкт) – **V** (дієслово) – **O** (об’єкт), із-поміж яких одна система охоплювала відношення “дієслово – об’єкт” (**V – O**), а інша — “суб’єкт – дієслово” (**S – V**) [Карцевський 2004: 107]. С. Карцевський уважав поняття стану зайвим і взагалі його не застосовував. Дослідник розрізняв три системи співвідношень:

- а) перехідність і неперехідність;
- б) особовість і неособовість;
- в) актив і пасив [Карцевський 2004: 107].

У зв’язку із тим, як зауважує В. Мозгунов, лише систему співвідношень “актив/пасив” можна визначити як стан [Мозгунов 1996: 111]. Перехідність/неперехідність С. Карцевський розглядав в окремому розділі — “Транзитивність”.

1928 року Є. Тимченко в праці “Акузатив в українській мові” детально описав співвідношення “дієслово — об’єкт дії” та досить вичерпно проаналізував можливості вживання знахідного відмінка, наголосивши, що “сенса зв’язку дієслова з акузативом ймення означається почасти сенсом ймення, що в складі сполучення, почасти категорією дієслова, при тім становить значіння дієслова власне і означається його зв’язком з акузативом” [Тимченко 1928: 1]. Мовознавець попередньо досліджував функції генетива (зокрема при дієсловах), уживання якого вважав однією із центральних проблем синтаксису; він детально схарактеризував особливості поєднання дієслів із *родовим частковим* відмінком, що зумовлено чи не зумовлено їх лексичним значенням. Також Є. Тимченко розглянув випадки, коли форми родового відмінка витісняють форми знахідного, але зберігають його функцію [Тимченко 1913: 248–249], до того ж це “витіснення” в українській мові відмінне від “витіснення” в російській. Саме в українській мові виникає своєрідна “конкуренція” між родовим та знахідним відмінками.

О. Синявський у праці “Норми української літературної мови” (1931) також звернув увагу на вживання акузатива. На думку мовознавця, визначити, які саме дієслова перехідні, “себто з знахідним відмінком без прийменника додаткового іменника, звичайно, не можна. [...] в окремих випадках бувають і хисткі конструкції, коли при дієслові, крім знахідного відмінка додаткового іменника, бувають й інші конструкції. Напр., при *зрадити* завжди знахідний (кого? що?), при *порадити* і “кого? чим?” і “кому? що?” [Син. Норми 1931: 252]. Дослідник хоч і припустив можливість виділення перехідних дієслів, проте тільки в межах сполучуваності/несполучуваності з відповідним відмінком іменника (займенника).

У “Короткій граматиці української літературної мови” (1937) М. Угрин-Безгрішний та А. Лотоцький виокремили **прямий** і **пересмний** стани, подавши дефініції перехідних і неперехідних дієслів. Зазначу, що серед неперехідних дієслів вони розглянули також зворотні: “бачимо, що в тих дієсловах (*миється, чешеться, вчиться*) дія не переходить на іншу особу, тільки звертається до тої особи, що виконує цю дію. Такі дієслова називаємо зворотні. Їх легко пізнати,

бо вони мають при собі займенник зворотний *ся*. Між зворотними дієсловами є такі, що коли від них одняти *ся*, стають перехідними: *мию, чешу*; а є й такі, що не можуть обійтися без зворотного займенника *ся* (*боюся, надіюся*)” [Угр.-Безгр., Лот. Гр. 1937: 41–42]. Учені брали до уваги і семантику дієслова, і формальний показник неперехідності — постфікс *-ся*, розмежовуючи поняття перехідності/неперехідності та стану. Водночас В. Виноградов зауважив, що “питання про перехідні і неперехідні значення, що проникають у глибину семантичної і граматичної системи дієслів, не може зводитися тільки до морфологічних засобів, тим паче обмежуватися лише однією категорією стану; воно виходить далеко за межі вивчення суто граматичних відношень між суб’єктом і об’єктом дії” [Виноградов 1938: 494], у такий спосіб визначивши дієслівну перехідність як міжрівневу категорію.

П. Ковалів у “Граматиці української мови” (1946) — за Є. Тимченком — поділив дієслова за значенням на дві великі групи — **підметові** (*я сиджу, стіл стоїть*) і **предметові** (*я пишу листа*) [Ков. Гр. 1946: 54]. До I групи дослідник зарахував **середні** (*лежати, спати, стояти, в’янути*) та **зворотні** (*митися, хвилюватись, битися, переписуватися, смеркається*) [Ков. Гр. 1946: 54–55]; до II групи — **перехідні** (“чинність спрямовується на іншу річ, виражену формою знахідного відмінка без прийменника”: *нести, брати, викопати*) і **неперехідні** (“чинність спрямовується на іншу річ, виражену формою інших відмінків, а також знахідного з прийменником”: *доглядати дитини, пильнувати господарства, дивитися на картину*) [Ков. Гр. 1946: 55]. П. Ковалів застерігав, що не потрібно сплутувати дієслова, які є неперехідними за своєю природою і ні за яких умов не можуть стати перехідними, із дієсловами, які “можуть бути перехідними і неперехідними, залежно від будови речення: *я читаю книжку* (дієслово перехідне) і *учень гарно читає* (дієслово неперехідне)” [Ков. Гр. 1946: 55]. Мовознавець зауважив, що лише перехідні дієслова мають **активне** і **пасивне** значення [Ков. Гр. 1946: 93].

Власні терміни на позначення різновидів стану та своє розуміння дієслівної перехідності подав Б. Кулик у “Курсі сучасної української мови” (1948), виокремивши **перехідні дієслова** (*дійсний, або активно-перехідний стан*), **неперехідні дієслова** (*середній стан*)

та **зворотні дієслова** (*активно-неперехідний і пасивний стани*) [Кул. Курс 1948: 173]. Дослідник звернув особливу увагу на хитку межу між перехідними та неперехідними дієсловами. “Перехідні дієслова можуть означати дію без спрямування її на об’єкт, тобто факт дії, який існує чи існував сам по собі: *Take male, a вже читає, пише*. Такі дієслова становлять проміжну групу між перехідними і неперехідними, але ближче вони стоять до дієслів середнього стану” [Кул. Курс 1948: 173].

У праці “Дієслово” (1949) В. Ільїн, поділивши дієслова на перехідні та неперехідні, виділив відповідні стани: “усі дієслова за характером зв’язку означуваної ними дії або стану з суб’єктом або її об’єктом поділяються на **перехідні і неперехідні**” [Ільїн 1949: 4]. На його думку, перехідні дієслова — це група слів активного, або дійсного, стану. До неперехідних мовознавець зарахував дієслова пасивного та середнього станів і вважав, що “багато дієслів із афіксом *-ся*, за їх значенням, становлять кілька окремих груп: зворотні (*одягати́ся*), взаємні (*зустріча́тися*) і дієслова на означення дії, що поширюється на певні об’єкти, які звичайно не називаються (*собака кусається*)” [Ільїн 1949: 7]. На відміну від авторів попередніх граматики, В. Ільїн досить детально описав утрату перехідності в межах семантики одного дієслова. Цю особливість виділив також О. Панейко в “Граматиці української мови” (1950): “буває й таке, що те саме дієслово можна вживати і в перехідному, і в неперехідному значенні. Порівняймо: *Він співає пісню* (перехідне) і *Він гарно співає* (неперехідне)” [Пан. Гр. 1950: 117]. Окремо мовознавець акцентував на специфіці зворотних дієслів — “це перехідні дієслова, тільки що виконавець дії і той, на кого дія переходить, завжди той самий предмет” [Пан. Гр. 1950: 121], виокремлюючи при цьому тільки **прямий (активний)** та **пересемний (пасивний)** стани.

Щодо перехідності/неперехідності на рівні синтаксису, то Ю. Шевельов зазначив, що “найтипівіше і одне з найсильніших керувань дієслова — це керування З.в., коли цей останній виконує функцію об’єкта при **перехідних (транзитивних)** дієсловах — себто позначає той предмет, на який переходить дія. У певних випадках об’єкт замість знахідного відмінка поставлено в родовому — тоді, коли:

- 1) дія охоплює предмет тільки частково;

2) дія на своєму шляху до предмета зустрічає перешкоди” [Шев. Нарис 1951: 166–167].

У лінгвістичних працях другої половини ХХ – початку ХХІ ст. існують два основні типи класифікацій станів:

1) поділ на два стани — **активний** та **пасивний**: В. Русанівський [СУЛМ 1969: 399; УГ 1986: 104–105; ГУММ 1993: 236], М. Леонова [Леон. СУЛММ 1983: 177–179], О. Волох [СУЛМ МС 1989: 135], А. Грищенко й Л. Мацько [СУЛМ 1997: 415–417; СУЛМ 2002: 371], Н. Марчук [СУМ 1997: 175; СУМ 2001: 175; СУМ 2005: 215–216], К. Городенська [ТМ 2004: 243], І. Ющук [Ющ. УМ 2004: 375], А. Загнітко [Загн. ТГ 2011: 181], Л. Алексієнко [СУЛММ 2013: 406–409] та ін. Дослідники намагалися не тільки виділити та схарактеризувати стани, а й визначити перехідність/неперехідність як міжрівневу дієслівну категорію;

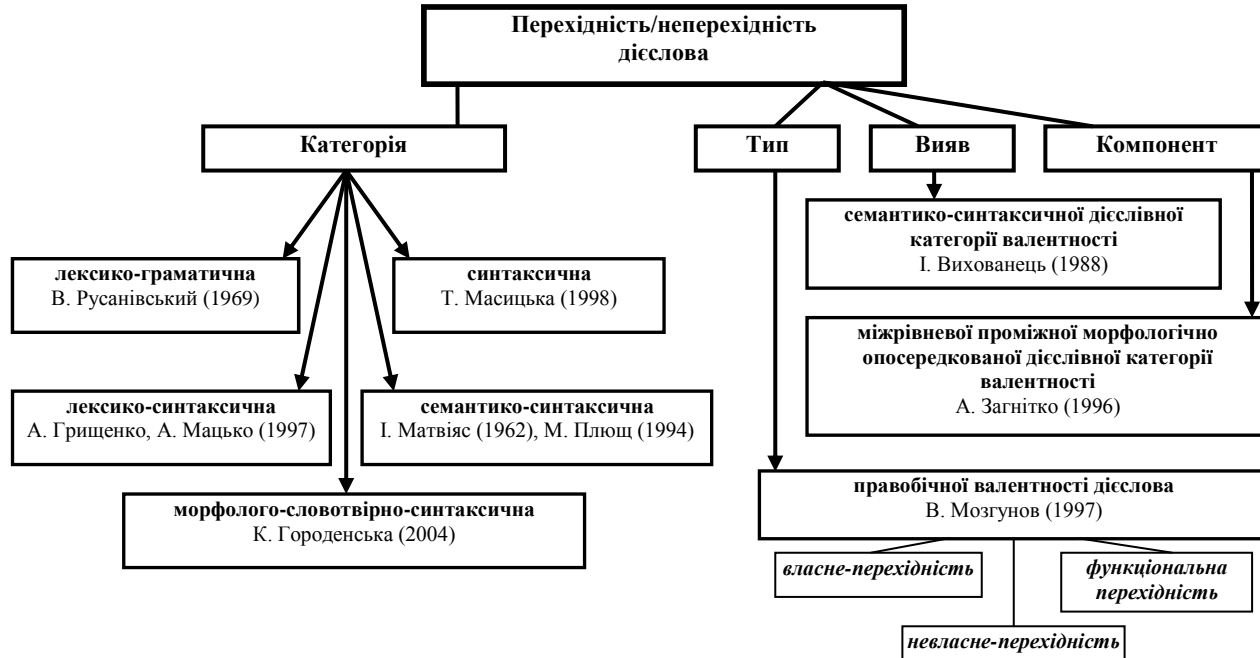
2) поділ на три стани — **активний (дійсний)**, **пасивний** та **зворотно-середній (зворотно-неперехідний, середній)**: І. Матвіяк [Матв. Курс 1962: 125–126], М. Івченко [Івч. СУЛМ 1965: 307–308], М. Жовтобрюх [Курс СУЛМ 1965: 350; Курс СУЛМ 1972: 332], В. Русанівський [Русанівський 1977: 101], М. Плющ [СУЛМ 1994: 269–270; Пл. Гр. 2005: 231] та ін.

Зазначу, що В. Ільїн, змінивши свою попередню концепцію (поділ на три стани [Ільїн 1949: 4–7]), серед перехідних та неперехідних дієслів виокремив шість станів — *активний, або дійсний, пасивний, середній, зворотний, взаємний, активно-безоб’єктний* [Курс СУЛМ 1951: 322–324].

У деяких сучасних граматиках та навчальних посібниках мовознавці виділяють чотири стани — *активний (дійсний), пасивний, зворотно-середній та нульовий* (О. Микитюк [Мик. СУМ 2010: 310–311], М. Плющ [СУЛМ МС 2010: 124–126], С. Караман [СУЛМ 2011: 259–261]).

Отже, автори граматик ХVІ – початку ХХІ ст. по-різному визначали міжрівневу категорію стану і пропонували власні класифікації. Це пов’язано насамперед із вибором різних критеріїв поділу на стани — морфологічний, синтаксичний, лексико-синтаксичний, семантичний, словотвірний. Відповідно, мовознавці, класифікуючи стани за одним чи кількома критеріями, інших, на жаль, не брали до уваги.

Концепції статусу перехідності/неперехідності у працях українських мовознавців II пол. XX – поч. XXI ст.

1.2. СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ КАТЕГОРІЇ ПЕРЕХІДНОСТІ/НЕПЕРЕХІДНОСТІ ДІЄСЛОВА

У сучасних лінгвістичних дослідженнях існує кілька поглядів на категорію перехідності/неперехідності, оскільки автори граматики української мови неоднозначно, а іноді суперечливо визначають її статус.

В українському мовознавстві існує шість основних концепцій трактування категорії перехідності/неперехідності:

- 1) лексико-граматична категорія (О. Волох, Н. Марчук, В. Русанівський);
- 2) лексико-синтаксична категорія (А. Грищенко, Л. Мацько);
- 3) семантико-синтаксична категорія (І. Матвіяс, М. Плющ);
- 4) синтаксична категорія (Т. Масицька);
- 5) морфолого-словотвірної-синтаксична категорія (К. Городенська);
- 6) вияв (компонент; тип) дієслівної категорії валентності (І. Вихованець, А. Загнітко, В. Мозгунов) (див.: схему 1.1).

1.2.1. Перехідність як лексико-граматична категорія

Суть перехідності/неперехідності як *лексико-граматичної категорії* викладено в працях В. Русанівського, який окреслив як домінуючу не тільки семантику дієслів, а й формальні та етимологічні показники: “категорія перехідності/неперехідності впливає із семантики дієслова; вона виявляється в здатності лексеми виражати ознаку або самостійно, або в безприйменниковому поєднанні з іменниками, що мають форму знахідного відмінка. Усі без винятку дієслова поділяються на перехідні і неперехідні” [Русанівський 1971: 210–211]. Хоча він і наголосив на тому, що категорію перехідності/неперехідності не можна вважати морфологічною (адже сталі морфологічні ознаки відсутні), однак зауважив, що її потрібно розглядати і на рівні морфології, бо вона характерна для морфологічного класу — дієслів [Русанівський 1969: 331].

Згодом В. Русанівський зазначив, що в сучасних слов'янських мовах, зокрема і в українській, протиставлення дієслів за перехідністю/неперехідністю здійснюється насамперед “на основі їх семантики і дістає формальне вираження в синтаксисі” [Русанівський 1978: 275].

Мовознавець уважав, що перехідні дієслова мають процесуальне значення. Вони відображають тісний взаємозв'язок лексико-семантичних і синтаксичних явищ. “Утрата перехідності (синтаксична властивість) супроводжується ослабленням процесуальності (лексико-семантична властивість)” [Русанівський 1971: 211].

Натомість в “Украинской грамматике” (1986) та “Граматици української мови: Морфологія” (1993) В. Русанівський уже применшив важливість лексичного значення дієслів, вказавши, що “за семантичними ознаками дієслова поділяються на перехідні і неперехідні менш чіткіше, ніж за формальними та етимологічними” [Русановський 1986: 101; Русанівський 1993: 234]. Серед формальних показників — постфікс *-ся* і суфікси неперехідності (*-і-*, *-іша-*, частково — тільки в дієсловах недоконаного виду — *-ну-*), а етимологічних — уживання запозичених дієслів тільки як перехідних. Отже, у наступних працях дослідник дещо по-іншому трактує власну концепцію перехідності дієслова, надавши більшої ваги формальним ознакам, аніж семантичним.

Українські мовознавці О. Волох та Н. Марчук також визначають перехідність/неперехідність як лексико-граматичну категорію [Волох 1989: 133; Марчук 1997: 174; Марчук 2001: 174; Марчук 2005: 214]; цієї теорії дотримувався і російський дослідник В. Касевич [Касевич 1988: 225].

1.2.2. Перехідність як лексико-синтаксична категорія

Інший підхід до розуміння транзитивності репрезентують А. Грищенко й Л. Мацько в підручнику “Сучасна українська літературна мова” (1997, 2002). Зокрема мовознавці зазначають, що ця

категорія “ґрунтується на валентнісних і значенневих ознаках відповідних дієслів, у зв’язку з чим вона є не морфологічною, а **лексико-синтаксичною**” [Мацько, Грищенко 1997: 416; Мацько, Грищенко 2002: 372]. На думку сербської дослідниці М. Іванович (М. Ивановић), в українській та сербській мовах перехідність треба розглядати “у межах дієслівної лексики і семантики предиката”, з одного боку, а з іншого — “у межах синтаксичної структури речення” [Івановић 2007: 57]. Перехідність як лексична категорія базується на семантиці дієслова. “Семантичний рівень перехідності виявляє відношення суб’єкта (агенса) — предиката — об’єкта (пацієнса), де семантичні ознаки цих елементів (насамперед предиката та об’єкта) [...] діють як механізми, від яких залежить реалізація значення перехідності на формальному (синтаксичному) рівні” [Івановић 2007: 59].

У російському мовознавстві поширена теорія О. Бондарка, яка, однак, теж не позбавлена суперечностей. Дослідник виокремив три основні функціонально-семантичні сфери: “активність/пасивність; транзитивність/інтранзитивність; сфера деяких значень зворотних дієслів” [Бондарко 2005: 196–200]. Між двома першими виділено такі зв’язки:

- транзитивність/інтранзитивність (пряма перехідність/неперехідність) дієслова зумовлює співвіднесеність/неспіввіднесеність активного і пасивного станів;
- зворотні дієслова функціонують в активному і пасивному станах, на відміну від незворотних, які можуть мати лише активний;
- зворотні дієслова завжди неперехідні [Бондарко 1976: 235; Бондарко 2005: 195].

За словами О. Бондарка, до сфери транзитивності/інтранзитивності належать:

1) “лексико-морфологічна опозиція зворотних/незворотних дієслів за ознакою інтранзитивності;

2) лексико-синтаксична опозиція перехідних/неперехідних дієслів, що може реалізуватися в сполучуваності/несполучуваності зі знахідним відмінком об’єкта” [Бондарко 1976: 238; Бондарко 2005: 197].

Отже, О. Бондарко визначив дієслівну перехідність як лексико-синтаксичну, розглядаючи її на периферії “категорії становості”.

1.2.3. Перехідність як семантико-синтаксична категорія

Концепцію перехідності/ неперехідності як **семантико-синтаксичної категорії** запропонував чеський учений О. Ісаченко (A. Issatschenko), який уважав, що транзитивність — це насамперед “семантична властивість дієслова, яка виявляється синтаксично в здатності поєднуватися зі знахідним відмінком (O₄)” [Ісаченко 1960: 350]. Натомість І. Матвіяс подав дещо ширше розуміння цієї категорії: “в основі поділу дієслів на перехідні і неперехідні лежить семантика та синтаксичні зв’язки їх з іншими словами в реченні” [Матв. Курс 1962: 123]. Згодом М. Плющ визначає перехідність/неперехідність як “здатність дієслова виражати свою семантику самостійно або за допомогою залежного іменника в знахідному відмінку (без прийменника)” [Плющ 1994: 266; Пл. Гр. 2005: 228; Плющ 2010: 121], не беручи до уваги морфологічного аспекта цієї категорії. Попри це, М. Плющ не заперечує теорії валентності, популярної серед учених Західної Європи та деяких українських мовознавців, проте вважає перехідність самостійною категорією. За словами дослідниці, перехідність “у сучасних лінгвістичних дослідженнях розглядають як синтаксичну категорію валентності, зокрема дієслів, які в ролі предиката можуть відкривати в реченні позиції об’єкта чи результатива, адресата, засобу, знаряддя дії, локатива тощо” [Пл. Гр. 2005: 229].

Подібно трактували цю категорію і польські лінгвісти, до прикладу З. Голомб (Z. Gołąb) здійснив спробу класифікувати перехідні дієслова за семантико-синтаксичними ознаками [Gołąb 1967: 3–43]; таке ж визначення перехідності зафіксовано й у “Słowniku terminologii językoznawczej” [STJ: 461]. К. Желязко (K. Żelazko) доповнив теорію З. Голомба, вважаючи, що потрібно розмежовувати перехідні дієслова, які вимагають прямого додатка, тобто граматично і семантично

перехідні (транзитивні) та семантично перехідні, що керують непрямыми додатками і є граматично неперехідними [Żelazko 1975: 9]. На підставі цього він виокремив “перехідні моновалентні дієслова” та “бівалентні дієслова з погляду перехідності” [Żelazko 1975: 13; 228].

Принагідно зазначу, що в польському мовознавстві 50–60 років ХХ ст. була поширеною теорія про семантичний характер категорії перехідності. Зокрема С. Стаміровська (Z. Stamirowska) на конкретних прикладах виділила “перехідні звичайні”, “перехідні зворотні”, “перехідні взаємні”, “перехідні пасивні” дієслова та продемонструвала, як контекст може впливати на втрату перехідності [Stamirowska 1955: 248–249]. Ще одна прихильниця цієї теорії — Д. Весоловська (D. Wesołowska) — вважала, що перехідність дієслів залежить саме від контексту: те саме дієслово може бути і перехідне, і неперехідне [Wesołowska 1961: 24]. У сучасній російській лінгвістиці поширеною є думка про доцільність розмежування семантичних та синтаксичних особливостей дієслова. Наприклад, В. Крисько виокремлює:

а) “*об’єктивність* (лексико-семантична перехідність)”: дієслово позначає дію, направлену на об’єкт, який на синтаксичному рівні формально виражений / не виражений, однак розуміється імпліцитно;

б) “*транзитивність*, або *власне-перехідність* (синтаксична перехідність)”: здатність дієслова керувати знахідним відмінком прямого об’єкта [Крысько 1991^б: 84].

1.2.4. Перехідність як синтаксична категорія

Валентність дієслова найвиразніше виявляє свої особливості на тлі дієслівної категорії перехідності/неперехідності. За словами Т. Масицької, поділ дієслів на перехідні і неперехідні здійснюється за **синтаксичною ознакою** — здатністю “дієслова поєднуватися з відповідними іменниками. Проте варто розрізняти форми знахідного відмінка у функції об’єкта із формами цього ж відмінка в обставинних функціях” [Масицька 1998: 12]. Однак дослідниця вважає, що ця категорія тісно пов’язана “з проблемою керування, яке як власне синтаксична ознака звичайно класифікується суто формально-

морфологічно, тобто за наявності відмінкової або прийменниково-відмінкової форми без так потрібного в цих випадках їх функціонального визначення” [Масицька 1998: 13].

Перехідність як суто синтаксичну категорію дієслова трактують, зокрема, польські дослідники В. Дорошевський (W. Doroszewski), В. Копалінський (W. Kopaliński), А. Нагурко (A. Nagórko) Я. Струтинський (J. Strutyński) [Doroszewski 1952: 236; ESWO: 2228; Kopaliński 1996: 829; Nagórko 1998: 93; Strutyński 1999: 137].

Такий підхід обмежує розуміння дієслівної перехідності, адже залишає поза увагою інші рівні, із якими ця категорія пов’язана.

1.2.5. Перехідність як морфолого-словотвірносинтаксична категорія

Концепцію перехідності/неперехідності як **морфолого-словотвірносинтаксичної категорії** представляє К. Городенська. На її думку, основний недолік попередніх концепцій — нехтування саме “морфологічною природою” категорії перехідності/неперехідності [Городенська 2004^б: 247]. Дослідниця наголошує на тому, що “дієслово, як і слова інших повнозначних частин мови, є морфологічною одиницею, зокрема морфологічним словом”; підставою виділення цієї категорії вважає семантику дієслова і пропонує розширити обсяг поняття “синтаксична ознака”, адже об’єктом можуть бути іменники (займенники), на які спрямована дія (незважаючи на відсутність/наявність прийменника) та які виражені/не виражені у формі знахідного відмінка [Городенська 2004^б: 247].

Особливого значення К. Городенська надає формальним показникам, вважаючи, що неперехідність має відповідні словотвірні маркери, а саме: постфікс *-ся* (*митися, зустрічатися, листуватися*) та суфікси *-і-, -ну-, -а-* (*біліти, гіркнути, добрішати*) [Городенська 2004^б: 249]. Натомість формальними показниками перехідності є суфікси основ дієслів — *-и-* та *-ува-* (*білити, чорнити, акредитувати, мобілізувати*). Це значно розширює міркування В. Русанівського про те, що “морфологічним (словотвірним) способом

утворення неперехідних дієслів є афікс *-ся*” [Русанівський 1971: 215], та В. Мозгунова, який зазначив, що “формантом перехідності є суфікс *-и-*, а неперехідності — *-і-* (це правило можна застосувати лише до дієслів відприкметникового походження)” [Мозгунов 1997: 6–7].

Отже, за К. Городенською, “саме те, що дієслово є морфологічним словом, семантика якого визначає здатність/нездатність дії поширюватися/не поширюватися на об’єкт — конкретний предмет або істоту, вжиті у валентно зумовленій дієсловом об’єктній позиції, а також наявність словотворчих маркерів перехідності/неперехідності дають підстави кваліфікувати дієслівну категорію перехідності/неперехідності як *морфолого-словотвірну-синтаксичну* [виділення моє. — О.З.]” [Городенська 2004^б: 250]. Частково підтримуючи ідеї В. Русанівського, мовознавець, проте, не відкидає теорії валентності дієслова.

Зауважу, що польська дослідниця М. Щупричинська (М. Szupryczyńska) трактувала перехідність як словотвірну-синтаксичну рису особових дієслів [Szupryczyńska 1973: 184].

1.2.6. Перехідність як вияв дієслівної категорії валентності

Автор теорії дієслівної категорії валентності в українському мовознавстві — І. Вихованець — не поділяє думки щодо виокремлення перехідності як окремої категорії. “Вважаючи перехідність/неперехідність переважно синтаксичною категорією (можливість сполучення дієслова із знахідним відмінком об’єкта), прибічники цієї теорії обґрунтовують її за нелогічно дібраними морфологічними показниками” [Вихованець 1988: 90]. Заперечуючи існування категорії перехідності/неперехідності, дослідник вводить до наукового обігу термін *семантико-синтаксична дієслівна категорія валентності*, “з якою пов’язують семантично передбачувану сполучуваність дієслова з іменниковими компонентами — назвами конкретних предметів, включаючи і форму називного відмінка. Семантико-синтаксична валентність характеризує кожне дієслово з погляду його сполучу-

ваних спроможностей щодо залежних іменників” [Вихованець 1988: 90]. Формальна і семантична лівобічна валентність дієслова спрямована на суб’єктну синтаксему¹, яку репрезентує номінатив [Загнітко 1996: 289]. Об’єктна, адресатна, інструментальна та локативна синтаксема відбивають правобічну валентність дієслова [Масицька 1995: 14].

Варто зазначити, що в українській лінгвістиці саме І. Вихованець запровадив та теоретично обґрунтував поняття валентності дієслова [див.: Вихованець 1988: 107–114].

У граматичній традиції термін *валентність*, який уперше вжив французький учений Л. Теньєр (L. Tesniere) [Теньєр 1988: 250–251], передбачає всі синтаксичні зв’язки дієслова-предиката в реченні і є значно ширшим, аніж *перехідність*. Однак, за І. Вихованцем, уведення поняття *дієслівна валентність* “робить розмежування явищ перехідності/неперехідності зайвим” [Вихованець 1988: 243].

Прихильником теорії валентності є також А. Загнітко, який, однак, не заперечує і поділу дієслів на перехідні/неперехідні. Він розрізняє граматичні категорії міжрівневого типу, із-поміж яких виділяє “міжрівневу проміжну морфологічно опосередковану кате-

¹ *Синтаксема* — мінімальна (неподільна) семантико-синтаксична функціональна одиниця, компонент семантичної структури речення [Вих. Гр. 1993: 134; Вихованець 1992: 58; Вихованець 2004^г: 592]; основна одиниця семантико-синтаксичного рівня речення; мінімальна, далі нечленована семантико-синтаксична одиниця української мови, що є одночасно носієм елементарного смислу і конструктивним компонентом складних синтаксичних побудов, яку характеризує набір синтаксичних функцій [Загн. ТГ 2001: 284]; мінімальна семантико-синтаксична одиниця, яка виділяється на підставі семантико-синтаксичних відношень і позначає відповідні явища дійсності; словоформа, яка бере участь в організації речення [Кочерган 2006: 436].

У реченні функціонують два класи синтаксем – синтаксеми предикатні і субстанціальні, серед останніх виокремлено такі типи — *суб’єктна* (діяч або носій процесу, стану, якості, кількісної ознаки), *об’єктна* (предмет, на який спрямовано дію або процес), *адресатна* (особа, якій призначено дію), *інструментальна* (конкретні предмети, за допомогою яких виконують дію), *локативна* (початковий і кінцевий локатив) [Вих. Гр. 1993: 139; Вихованець 2004^г: 592; див. ще: Любченко 2011^а: 111].

горію валентності дієслова” [Загн. ТГ 1996: 41], для якої властива нерівнозначна ієрархічна структура у формальному і семантичному виявах (охоплює “власне-морфологічний статус відмінків із їх семантичною мотивованістю на синтаксичному рівні, семантико-синтагматичний аспект лексем, словотвірні потенціали дієслів” [Загн. ТГ 2011: 275]). Мовознавець розширює поняття категорії валентності, оскільки трактування цього явища як семантико-синтаксичної властивості, за І. Вихованцем [Вихованець 1988: 90], визнає її статус тільки на рівні речень.

Кваліфікаційний статус категорії валентності дієслова, як зауважує А. Загнітко (описуючи загальний розвиток мовознавства через тріаду “традиція — модерн — постмодерн”), цілком логічно вміщується в постмодерні, у якому поєднано “традиційні підходи до розгляду категорій дієслова з їх модерним тлумаченням” [Загнітко 2014: 12]. На думку мовознавця, граматична категорія валентності — “полярусна структура, співвіднесена з морфологічними, словотвірними, семантичними і синтаксичними особливостями дієслова” [Загн. ТГ 1996: 58]. Зокрема морфологічний компонент виявляється “у спеціалізованості відмінкових форм як заповнювачів відповідних аргументних позицій, що й дає можливість диференціювати власне-відмінки і невластиві-відмінки, послідовно розмежовувати прислівний і неприслівний тип синтаксичного зв’язку”; словотвірний — “у її пов’язаності із творенням нових слів і зміною типу валентності дієслова-предиката”; семантичний компонент пов’язаний “із архісемами “суб’єктність/асуб’єктність”, “дія/стан/процес” і виражений шістьма значеннями: суб’єкт, об’єкт, адресат, інструмент, початковий і кінцевий локативи; із синтаксисом дієслова-предиката, визначаючи разом з ним таксонімію синтаксичних позицій та особливості їх заповнення” [Загн. ТГ 2011: 58].

У межах граматичної категорії валентності дослідник розрізняє такі компоненти: 1) перехідність/неперехідність, 2) активність/пасивність, 3) результативність, 4) взаємність; частина з них пов’язана зі словотвором і відображає особливості міжрівневої взаємодії.

А. Загнітко виділяє перехідність/неперехідність дієслів на підставі “ядерності семантико-синтаксичної функції об’єкта (знахідний відмінок) [...], що й відбиває її поряд з лівобічною валентністю ієрархічно найвищу позицію” [Загн. ТГ 1996: 42], однак не називає її самостійною категорією: “значення перехідності/неперехідності належить до синтаксичних властивостей дієслова (становлячи одну з особливостей правобічної (сильнокерованої) валентності окремої групи слів (перехідність) і характеризуючись граматичним значенням об’єкта), і виступає частковою величиною міжрівневої граматичної категорії валентності” [Загн. ТГ 1996: 193; Загн. ТГ 2011: 181]. Отже, мовознавець вважає, що синтаксичні, а не семантичні особливості є визначальними для перехідних дієслів.

Аналізуючи дієслова із постфіксом *-ся*, дослідник вважає, що це дієслова двовалентні з “усіченим” другим аргументом, бо власне-зворотні дієслова не можуть керувати якимось відмінком іменника, оскільки сама структура дієслова передбачає об’єкт дії. “Лексеми диференціюються на експліцитно двовалентні “усіченого” типу й імпліцитно двовалентні. Перша група дієслів характеризується формально-семантичною репрезентацією обох аргументів — першого (лівого) і другого (правого), показником другого (об’єктного) аргумента виступає елемент *-ся*” [Загн. ТГ 1996: 286]. Такий підхід є дещо нетрадиційним і характеризує це явище як формальну двовалентність та семантичну одновалентність, оскільки дія спрямована на її виконавця.

У чеському мовознавстві існує концепція О. Ісаченка (А. Issatschenka) поділу неперехідних дієслів на *імпліцитні* та *експліцитні*: “неперехідність дієслова *писать* у словосполученні *писать в газетах* залишається морфологічно невираженою (імпліцитною), тоді як неперехідність дієслів *радоваться, строиться, вернуться* виражена формально (експліцитно)” [Ісаченко 1960: 376].

Розвиваючи ідеї І. Вихованця та А. Загнітка, В. Мозгунов пропонує виділяти *експліцитну* та *імпліцитну* перехідність як вид валентного значення дієслова. На думку мовознавця, саме нерозрізнення структурних рівнів зумовлює суперечності у трактуванні природи цього явища (перехідність, за В. Русанівським та К. Городен-

ською, охоплює поняття трьох мовних рівнів: семантичного (об'єкт, суб'єкт), морфологічного (дієслово) і синтаксичного (прямий додаток)). Дослідник вважає, що “перехідність/неперехідність можна зарахувати до предикативно дієслівних категорій, оскільки вона відображає особливості суб'єктно-предикативно-об'єктних зв'язків”, і наголошує, що транзитивність/інтранзитивність не має формальних морфологічних показників [Мозгунов 1996: 106–107]. Серед прибічників категорії валентності лише А. Загнітко тлумачить її (відповідно, і дієслівну перехідність) як “категорію проміжного опосередковано морфологічного типу” [Загнітко 1996: 59].

Як зазначив В. Мозгунов, “перехідність — це тип правобічної валентності дієслова, що відображає його потенційну здатність керувати прямим об'єктом” [Мозгунов 1997: 9]. Учений розрізняє три її типи:

а) **власне-перехідність** (безпосередня перехідність), що виявляється у регулярній заповненості синтаксично зумовленої правобічної позиції іменником у знахідному відмінку;

б) **невласне-перехідність**, що є наслідком регулярного заповнення синтаксично зумовленої позиції прийменника з іменником (прийменник — елемент, за допомогою якого здійснюється керування залежним іменником);

в) **функціональна перехідність**, особливість якої — імплікованість правобічного сильнокерованого елемента в актуально комунікативній значущості дієслів [Мозгунов 1997: 7]. Функціонально перехідним є будь-яке дієслово, семантика якого “відкриває позицію для прямого об'єкта дії” (відбувається процес семантичного стягнення, що полягає в “збагаченні” семантики одного із членів словосполучення: *палити* = *палити цигарки/люльку*) [Мозгунов 1997: 8]. Класифікація В. Мозгунова ще раз підтверджує особливий статус категорії перехідності/неперехідності дієслова.

Польський лінгвіст К. Поланський (K. Polański) розглядає перехідні дієслова у граматичному (наявність прямого додатка) та семантичному (наявність додатка, незважаючи на те, за допомогою якої форми цей додаток реалізований) аспектах [Polański 2003: 98].

Отже, в сучасному українському мовознавстві і досі не вироблено єдиної концепції щодо визначення статусу категорії перехідності/неперехідності.

1.3. ПЕРЕХІДНІ ДІЄСЛОВА: ПРОБЛЕМА ТЕРМІНОЛОГІЇ

У традиційній граматиці виокремлено дієслова *перехідні* (вимагають прямого об'єкта дії, оскільки без них сприймаються як семантично неповні) та *неперехідні* (самостійно реалізують своє значення).

Для дієслівної *перехідності* (*транзитивності*) характерна наявність іменника (займенника) у формі знахідного або родового відмінка без прийменника (якщо “дієслово має при собі заперечення *не*; дія переходить не на весь предмет, а на його частину” [СЛТ: 184]). Виразною, але не завжди чітко виявленою морфологічною ознакою перехідних дієслів є “наявність у їх парадигмі пасивних дієприкметників (*бити* — *битий*, *дарувати* — *дарований*, *нести* — *ношений*)” [Русанівський 1971: 212].

Натомість *неперехідні* дієслова позначають “стан або таку дію, яка на інший предмет не переходить” [Жовтобрюх 1965: 347; Жовтобрюх 1972: 329]; до них належать дієслова *reflexiva tantum* (*боятися*, *наїстися*, *сміятися*), дієслова стану (*горювати*, *повніти*, *тверднути*, *сутеніти*); дієслова руху (*бігти*, *текти*, *ходити*), агентивні дієслова (*вчителювати*, *парубкувати*, *вівчарити*), дієслова, що відтворюють різні звуки (*гавкати*, *мекати*, *брякати*) [Городенька 2004^a: 471]. За морфологічними ознаками до неперехідних зараховують:

1) дієслова з постфіксом *-ся* (*нести* — *нестися*, *цілувати* — *цілуватися*);

2) дієслова з суфіксами *-і-*, *-ну-*, *-а-* у відприкметникових дієсловах, які вказують на набуття предметом певної ознаки (*жовтіти*, *жовкнути*, *жовтішати*);

3) деякі дієслова із суфіксом *-і-*, які протиставляються відповідним перехідним із суфіксом *-и-* (*біліти* — *білити*) [Жовтобрюх

1965: 348; Русанівський 1971: 214–216; Городенька 2004^a: 471; Городенська 2004^b: 249–250].

Розширенню традиційного поняття перехідності сприяв функціональний підхід до аналізу речення в сучасній лінгвістичній теорії (із-поміж українських дослідників цей напрям мовознавства розвивали І. Вихованець, А. Загнітко). До прикладу, у працях В. Мозгунова [Мозгунов 1997], Т. Любченко [Любченко 2009] виокремлено два види транзитивності, на позначення яких ужито терміни *експліцитна* (виражена, розгорнута [КТСЛТ: 56]) та *імпліцитна* (прихована, не має форми вираження [КТСЛТ: 68]) *перехідність*.

До *експліцитної перехідності* (ЕП) — I вид перехідності — належать дієслова, семантика яких зумовлює наявність сильно-керованої об'єктної синтаксеми (перехідність постійно реалізована синтаксично). Для їх номінації використовують терміни *перехідні* (*власне-перехідні*, “*завжди перехідні*”) (М. Жовтобрюх [Жовтобрюх 1965; Жовтобрюх 1972], Б. Норман [Норман 1972], Н. Алієва [Алієва 1975], М. Плющ [Плющ 1994], В. Русанівський [Русанівський 1971]) та ін.), *аналітично перехідні* (Ю. Степанов [Степанов 1977; Степанов 1981]). У сучасних лінгвістичних дослідженнях функціонують також терміни *експліцитно перехідні* (Б. Конопелько [Конопелько 1989], В. Мозгунов [Мозгунов 1997] та ін.), *синсемантичні* (Н. Дзюбишина [Дзюбишина 1979], Н. Іваницька [Іваницька 2000; Іваницька 2004], І. Прокопенко [Прокопенко 2004; Прокопенко 2005], А. Загнітко [Загн. ТГ 2011]) та *релятивні дієслова* (Т. Савчук [Савчук 2003; Савчук 2006], А. Загнітко [Загн. ТГ 2011]).

Імпліцитну перехідність (ІП) — II вид — репрезентують дієслова, які вживаються безоб'єктно, хоча їх семантика передбачає здатність сполучатися саме з прямим додатком (перехідність може бути / не бути реалізована синтаксично). Такі дієслова в мовознавчій літературі позначають як *синтетично перехідні* (Ю. Степанов [Степанов 1977; Степанов 1981]), *функціонально перехідні* (В. Мозгунов [Мозгунов 1997]), *імпліцитно перехідні* (Б. Конопелько [Конопелько 1989], В. Мозгунов [Мозгунов 1997], Б. Норман [Норман 1972] та ін.), *автосемантичні* (Н. Дзюбишина [Дзюбишина 1979],

А. Загнітко [Загн. ТГ 2011]), *абсолютивні* (Н. Іваницька [Іваницька 2000; Іваницька 2004], О. Леута [Леута 2009]) та *неперехідні* (М. Жовтобрюх [Жовтобрюх 1965; Жовтобрюх 1972], В. Русанівський [Русанівський 1971], М. Плющ [Плющ 1994]), проте вони недостатньо вивчені в сучасній лінгвістиці і не мають однозначного тлумачення.

В україністиці в межах перехідних Т. Савчук виокремлює дієслова, на позначення яких вживає терміни “дієслова абсолютивної семантики; дієслова відносно релятивної семантики; власне-релятивні дієслова з семантичною передбачуваністю обов’язкових поширювачів; власне-релятивні дієслова з семантичною і граматичною передбачуваністю обов’язкових поширювачів; інформативно недостатні дієслова” [Савчук 2003: 57], які, однак, не є часто вживаними.

Деякі дослідники, окрім власне-перехідних, виокремили також дієслова, які “передають так само дію, спрямовану на об’єкт, але цей об’єкт може бути реалізований усіма іншими формами непрямих відмінків або прийменниково-відмінковими формами: *подивитися на небо, глянути в очі*” [Городенська 2004^б: 248]. На позначення таких дієслів відомі терміни *посередньо-перехідні* (В. Ільїн [Ільїн 1951: 322–323]), *невласне-перехідні* (І. Матвіяс [Матв. Курс 1962: 124], М. Жовтобрюх [Жовтобрюх 1972: 329], М. Леонова [Леон. СУЛММ 1983: 176]), *непрямо-перехідні* (С. Істрина [Истрина 1953: 413–414], І. Матвіяс [Матв. Курс 1962: 124], П. Шуба [Шуба 1962: 303–304], М. Жовтобрюх [Жовтобрюх 1972: 329], К. Городенська [Городенська 2004^б: 248] та ін.).

Отже, у мовознавчих студіях сутність і форми вияву дієслівної транзитивності описано досить дискусійно, відповідно немає і єдиних термінів на позначення перехідних дієслів та їх видів. Оскільки перехідність кваліфікую як семантико-синтаксичну категорію дієслова, опосередковану морфологічно, тому надаю перевагу термінам *експліцитно перехідні, імпліцитно перехідні та неперехідні* дієслова.

У лінгвістичних працях XVI–XIX ст. поняття перехідності/неперехідності пов'язане із поняттям стану, оскільки вивчення транзитивності представлено вже в розділах про стан у граматиках XVII ст., що свідчить про її глибинну суть. Серед опрацьованих українських мовознавчих праць стан та перехідність дієслова вперше окремо розглядають С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер в “Рускій граматиці” (1893). На початку XX ст. російські вчені розмежували поняття “перехідність” та “стан”, теоретично обґрунтувавши це (О. Шахматов, 1916; С. Карцевський, 1927). На жаль, у сучасному мовознавстві немає єдиної думки щодо цієї проблеми. У кінці XX – на початку XXI ст. стала поширеною теорія про перехідність як складову величину дієслівної валентності (І. Вихованець, А. Загнітко).

Отже, **перехідність** — самостійна ієрархічно складна категорія дієслова², яку можна охарактеризувати за низкою особливостей, зокрема:

- за мовно-ярусним статусом — це *семантико-синтаксична категорія, опосередкована морфологічно*;
- за напрямом — *правобічна*;
- за особливостями формальної реалізації — *власне-відмінкова*;
- за семантико-змістовим наповненням — *об’єктна*;
- за формально-граматичними параметрами — *експліцитна й імпліцитна*;
- за можливістю реалізації об’єкта дії — *обов’язкова і потенційна*.

² Про диференційні ознаки категорії валентності детально див.: [Загнітко 2014: 9].

*Дієслів є рівно стільки, скільки потрібно людині,
щоб народитися, полюбити і вмерти.
Оце фактично й усі потрібні людині дієслова:
народитися, любити, вмерти.
Та й ота трійка зводиться
до одного-єдиного дієслова – **бути.**
Юрій Ілленко*

Розділ 2

СЕМАНТИКА ТА ПЕРЕХІДНІСТЬ

2.1. ДІЄСЛОВА ФІЗИЧНОЇ ДІЇ: ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ

Одним із основних чинників визначення перехідності є значення дієслів, які, зокрема, можуть виражати:
“а) конкретну дію, спрямовану на якийсь предмет, що зазнає певних змін внаслідок такої дії або є її результатом;

б) дію в прямому або переносному значенні, від якої предмет, на який вона спрямована, не зазнає будь-яких змін;

в) дію, що означає сприймання, відчуття і подібне” [Жовтобрюх 1972: 328].

Зауважу, що поділ перехідних дієслів на лексико-семантичні групи (ЛСГ) дає змогу виокремити лексико-семантичні підгрупи (ЛСП), лексико-семантичні ряди (ЛСР) та лексико-семантичні мікрогрупи (ЛСМ), організовані довкола слів із загальним значенням.

Із-поміж основних ЛСГ перехідних дієслів у сучасній українській мові, за І. Вихованцем, виділено такі:

- 1) конкретної фізичної дії;
- 2) переміщення в просторі;
- 3) мовлення;
- 4) ставлення,

- 5) внутрішнього стану й почуття;
- 6) чуттєвого сприймання;
- 7) розумової діяльності;
- 8) дієслова володіння й позбавлення [Вихованець 1971: 13–16].

Найвиразніше перехідність репрезентують дієслова фізичної дії (ДФД), для яких здебільшого характерна складна семантична структура. Відомі різні підходи щодо класифікацій ДФД. Зокрема І. Вихованець виділив:

- дієслова творення і ті, що означають окремі види діяльності;
- дієслова, що вказують на більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт [Вихованець 1971: 13].

С. Дишлева запропонувала поділ на дієслова загальної фізичної дії; дієслова на позначення дії, яка спричиняє зміни в об'єкті; дієслова на позначення дії, яка створює об'єкт [Дишлева 2008: 6].

Натомість А. Шумейкіна розрізняє ДФД на позначення 'створення об'єкта' та 'руйнування і пошкодження об'єкта' [Шумейкіна 2007: 7–10], а Н. Шевчук виокремлює значення 'виконувати сільськогосподарські роботи', 'виготовлювати, створювати щось', 'перетворювати щось, розрізаючи, подрібнюючи' і 'лагодити, ремонтувати щось' [Шевчук 2010: 394]. Відомі спеціальні дослідження дієслів на позначення 'створення об'єкта' [Джочка 2003; Овчиннікова 2006] та 'руйнування об'єкта' [Пославська 2006: 6].

У російському мовознавстві були спроби по-іншому класифікувати дієслова. Зокрема у межах групи дієслів дії Р. Гайсіна виокремила дієслова руху, діяльності, мислення, поведінки [Гайсіна 1982: 18], Т. Кільдібекова поділяє дієслова за метою здійснення дії, групуючи дієслова за значенням 'створення об'єкта', 'зміни об'єкта', 'каузації контакту предметів', 'фіктивних відношень', 'локалізації та каузації переміщення об'єктів', 'каузації посесивних відношень' [Кільдібекова 1983: 29–34], натомість у праці Г. Плотникової та М. Скорнякової подано дієслова покриття, скріплення, порушення цілісності предмета, зменшення, збільшення, розділення, відділення, перетворення об'єкта [Плотникова, Скорнякова 1989: 69]. Деякі групи дієслів були об'єктом спеціального дослідження, а саме: зі семантикою зміни об'єкта [Зотова 1979], із значенням 'відділити' та

‘розділити’ [Клеопатрова 1982; Боровикова 1982], дієслова із загальним значенням ‘робити’ [Державина 1984] тощо.

Однак, попри неусталеність підходів, до сьогодні ще не вироблено єдиної загальної класифікації ДФД у сучасному мовознавстві. На підставі попередніх лінгвістичних досліджень та аналізу дієслів у пам’ятках української мови XVI–XVII ст., виокремлено в межах лексико-семантичної групи ДФД такі підгрупи та ряди:

- 1) ЛСП із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’:
 - а) ЛСП із загальним значенням ‘процеси суспільно-виробничої сфери’;
 - б) ЛСП із загальним значенням ‘процеси побутової сфери’;
 - в) ЛСП із загальним значенням ‘процеси обрядової сфери’;
- 2) ЛСП із загальним значенням ‘досягати результату дії’:
 - а) ЛСП із загальним значенням ‘створювати об’єкт’;
 - б) ЛСП із загальним значенням ‘пошкоджувати об’єкт’;
 - в) ЛСП із загальним значенням ‘руйнувати об’єкт’.

Особливістю цієї класифікації є те, що в ній немає чітких меж між окремими ЛСП чи ЛСП, оскільки деякі дієслова “перебувають на перетині груп, класів, виражаючи різні ступені людського пізнання, різні градації у відображенні явищ об’єктивної дійсності” [Леута 2004: 6], тому їх смислова структура може включати диференційні ознаки кількох сусідніх підгруп, рядів, мікрогруп.

Зважаючи на розвиток функціонального мовознавства, ДФД, які зафіксовано в українських пам’ятках XVI–XVII ст., за прогнозованістю сполучуваності із прямим об’єктом³ поділено на:

³ Обов’язкова сполучуваність “виявляється в залежному компоненті, який визначається змістом чи формою опорного. В ієрархізованій піраміді сполучуваних залежностей словоформ обов’язковість об’єктивує більшість дієслів, які реалізують потенційно закладений у них зміст на основі прогнозованих ними обов’язкових залежних словоформ” [Іваницька 2004: 6]. Натомість факультативна (потенційна) сполучуваність дієслова — “семантико-граматична ознака, що ґрунтується на відсутності в дієслова необхідності поширення іншими словами в словосполученні і є формою реалізації його значення” [Іваницька 2004: 6–7].

I. Дієслова, які завжди пов'язані з прямим об'єктом, — експліцитно перехідні дієслова;

II. Дієслова, семантика яких передбачає спрямованість дії на об'єкт, однак вона потенційна, — імпліцитно перехідні дієслова.

III. Перехідні дієслова, які утворюють неперехідні відповідники, зокрема:

1) у межах того самого лексичного значення перехідні дієслова набувають здатності виступати в реченні без прямого додатка (семантика дієслів “модифікується в напрямку процесуальності” [СГ: 394]) — нейтралізація перехідності;

2) залежно від семантики те ж саме дієслово можна кваліфікувати і як перехідне, і як неперехідне — відбувається втрата перехідності.

Із-поміж ДФД виявлено однозначні та багатозначні дієслова, які проаналізовано за видом перехідності на підставі виокремлених ЛСП. Для аналізу експліцитно перехідних дієслів важливе значення має опорна конструкція “перехідне ДФД + об'єкт дії” (термін Ю. Апресяна [Апресян 1967: 167]), натомість для імпліцитно перехідних дієслів та дієслів, які утворюють неперехідні відповідники, обов'язковим є контекст. Сюди зараховано й ті перехідні дієслова, що не мають зазначеного вище синтаксичного оточення, але є такими, у яких і “при відсутності додатка зберігається співвіднесення з об'єктом (об'єктна інтенція)” [Аринштейн 1979: 3]. Наприклад, ілюстрації імпліцитної перехідності та зміни/втрати перехідності, подані в лексикографічних пам'ятках, на перший погляд, є недостатнім аргументом для відповідного твердження, адже словники кінця XVI–XVII ст. украй рідко подавали контекстуальні зв'язки дієслів (завдання тогочасних словників полягало в зіставленні лексичного фонду різних мов, а не у відображенні граматичних зв'язків дієслова). Однак приклади словосполучень дієслівного керування, хоч і спорадично, але все ж таки зафіксовано в “Лексиконі” П. Беринди, Л. Зизанія та ін. Тому вважаю за доцільне частково залучити їх до аналізу та припускаю, що ДФД, виявлені в цих пам'ятках, ужиті імпліцитно або як неперехідні.

Така класифікація й аналіз дають можливість якнайкраще простежити розвиток дієслівної семантики в пам'ятках української мови XVI–XVII ст.

2.2. ЕКСПЛІЦИТНА ПЕРЕХІДНІСТЬ ДІЄСЛІВ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ

Найчисельнішу групу ДФД, як свідчать українські джерела досліджуваного періоду, становлять саме експліцитно перехідні дієслова, ознакою яких є обов'язковість прямого об'єкта дії, що “визначається семантикою дієслова, який не сам, а разом із доповненням виявляє своє значення в словосполученні і реченні” [Кротевич 1959: 5]. На думку А. Загнітка, такий номінативно-акузативний лад української мовної системи свідчить про “співмірність позицій суб'єкта й об'єкта у реченнєвій структурі, які постають реалізаторами продовжених сем у семантичній структурі дієслів” [Загнітко 2006^a: 12].

Серед перехідних дієслів цього типу зафіксовано однозначні та багатозначні дієслова. Особливістю виявлених експліцитно перехідних однозначних ДФД є те, що тільки в поєднанні з об'єктом дії вони здатні набувати завершеного значення, тобто семантика цих дієслів розкривається чи уточнюється лише за наявності прямого додатка, оскільки поняття однозначності характеризується “однорідною предметною спрямованістю, семантичною одноплановістю” [Шмелев 2003: 97]. Однак пам'ятки української мови XVI–XVII ст. репрезентують також і значну кількість багатозначних перехідних ДФД, структурні компоненти яких семантично неповні. У зв'язку з цим перехідність не залежить від того значення, у якому вжите те чи інше дієслово. Загалом обов'язковість об'єктної синтаксеми для багатозначних дієслів — це обов'язкова сполучуваність у деяких або в усіх значеннях (об'єктні синтаксеми є формальним засобом диференціації значень або характеризують дієслово цілком). Найголовніші ознаки експліцитно перехідних дієслів, на думку Т. Савчук, такі:

1) “неможливість реалізувати семантику власним фонемним складом;

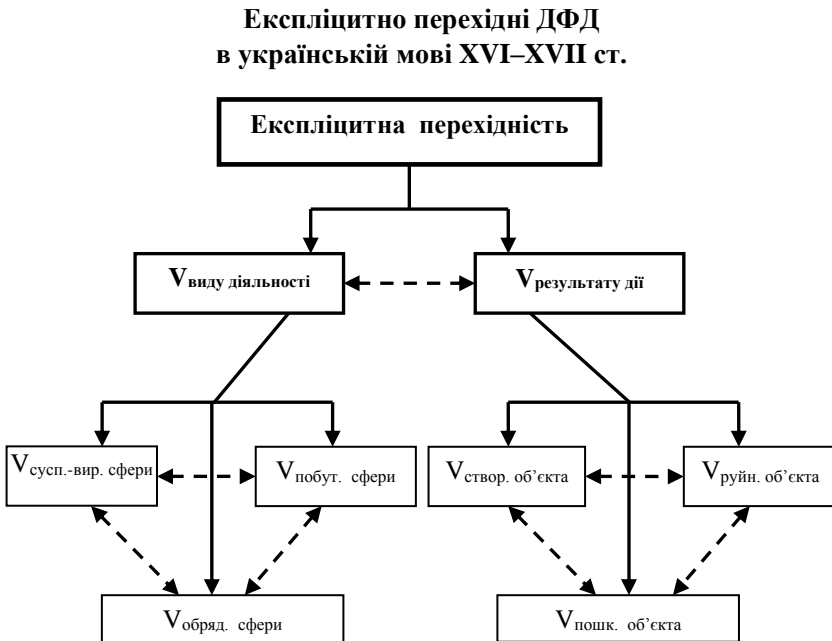
2) здатність утворювати разом із залежним словом семантичну єдність;

3) відносна самостійність і самодостатність утворення окремого компонента (члена речення) формально-граматичної структури речення” [Савчук 2003: 59].

Отже, перехідні дієслова із залежним об’єктом дії утворюють одну функціональну одиницю. Синтаксична валентність дієслова в таких випадках, як зауважує М. Леонова, обмежується “сферою прямого додатка, а фраза у цій частині буде згорнутою (складається з елементів, необхідних для її комунікативної завершеності; далі згортання фрази, опущення іменника у знахідному відмінку, неможливе, оскільки дієслово без іменника не має змісту, а фраза не буде правомірною)” [Леон. СУЛММ 1983: 173].

Експліцитно перехідні ДФД, які фіксують пам’ятки української мови XVI–XVII ст., структуровано відповідно до семантики ДФД (див.: схему 2.1).

Схема 2.1

2.2.1. Дієслова із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності' (V_{виду діяльності})

Перехідні ДФД, зафіксовані в аналізованих українських джерелах, формують ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності'. Зазначу, що в мовознавчих працях ця група має ще назву "дієслова зі значенням каузації функтивних відношень" [Кильдибекова 1983: 25], загальне значення яких — 'каузувати функціонування чогось'. Цієї ж думки дотримується і Л. Гмиря, оскільки із-поміж ДФД виокремлює такі підгрупи дієслів: "а) екзистенційності об'єктів, б) зі значенням каузації і зміни структури об'єкта, в) каузації функтивних відношень, г) каузації посесивних відношень" [Гмиря 2010: 96–97].

Аналізовані експліцитно перехідні дієслова зазначеної семантики згруповано за видами діяльності.

2.2.1.1. Дієслова із загальним значенням 'процеси суспільно-виробничої сфери' (V_{суп.вир. сфери})

Перехідні дієслова ЛСП із семантикою 'процеси суспільно-виробничої сфери', які репрезентують українські пам'ятки XVI–XVII ст., поділено на такі ЛСМ:

- 'сільське господарство' (**выпахати** 'виорати'⁴, **выровити** 'обробити (поле)'⁵, **зв'язати** 'пов'язати'⁶, **нажати** 'зжати (в певній кількості)'⁷, **пахати** 'вирощувати (зернові культури)'⁸, **щепити** 'щепити'⁹ та ін.):

⁴ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷: 240 (тут і далі представлено значення у словниках).

⁵ СУМ¹⁶⁻¹⁷ 6: 21.

⁶ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 11: 142.

⁷ Див. також: ГСБМ 9: 271; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 10: 87; СРЯ¹⁸ 13: 191.

⁸ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 14: 175.

⁹ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 568.

мы... проси(м) штобы твоѡ мл(с)ть зволи(л) є(м) тыи по(л) нивьки выпахати (к. XVI – поч. XVII ст.) [Арх.Р.: 2]; Тое поле истарины залежалы(є) (!) жадны(м) паўго(м) ани косою ш(д) жадного передо мною нерѡшоно кгрѡ(н)товне выровилъ, выправи(л), и превраны(м) збоже(м) посѣя(л) (1582) [Кр. Стр.: 8]; а часѡ жнива рекѡ же(н)цо(м) зверѣте пе(р)ше плевелы и звѡжѣте и(х) в снопы (Вильна, 1596) [З.Каз.: 10]; жито мое... дворѣное... которое я самѡ сеялъ... нажал (Овруч, 1585) [ЛНБ 5, II 4045: 95]; А ижѡ маю вѣдомость, же до паханя хлѣба той кгрѣнтѡ барзо тѣсный, теѡи вольно бѡдетѡ монастыреви пахати хлѣба и сѣна косити и до самого Ѳдая рѣки (Вишнѡвецѡ, 1619) [АЮЗР II: 71]; абы єдны зе(м)лю справовали, засѣвали, и деревы шво(ц)ные щеппани, дрѡтне коло бчо(л) абы ся бавили (1582) [Кр. Стр.: 54 зв.] та ін.;

- ‘ремѡсництво’ (выливати ‘вливати’¹⁰, выпалати ‘випалювати’¹¹, выпалити ‘випалити’¹², вырѣзовати ‘вирѣзблювати’¹³, вырѣзати ‘вирѣзбити’¹⁴, вытесати ‘витесати’¹⁵, выгяти ‘вичинити’¹⁶, шправити ‘вшавити (в опрау)’¹⁷, вштрыти ‘гострити’¹⁸, шковать ‘оббити, покрити (металом)’¹⁹ та ін.):

Скажи ми ш найвѣрнѣйшій бѣжій слоўго, шчо заказѡешѡ... // ... выливаешѡ и вырѣзѡешѡ оўжа (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 132 зв.–133]; якѡ гонѡчарѡ горщки до печи вложивши // мѣрне єго а неназбыѡ выпаллетѡ

¹⁰ СУМ^{16–17} 5: 202.

¹¹ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 239.

¹² Див. також: СУМ^{16–17} 5: 238.

¹³ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 32.

¹⁴ СУМ^{16–17} 6: 32.

¹⁵ СУМ^{16–17} 6: 75.

¹⁶ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 90.

¹⁷ Див. також: СУМ^{14–15} 2: 89; СРЯ^{11–17} 13: 40.

¹⁸ Див. також: СРЯ^{11–17} 13: 157.

¹⁹ Див. також: СУМ^{14–15} 2: 78; СРЯ^{11–17} 12: 330.

(Вільна, 1627) [Дух.б.: 231–232]; пойдимо начинимо цеглы и выпалмо ен // огнемъ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 18–18 зв.]; w шбразех, що маляръ рѣками ѡровнивши или... вырѣзавши сам, а потом перстной работѣ своей кланается (поч. XVII ст.) [Вол.В.: 85]; вытесалъ двѣ таблицы каменныя якін пре(д) тымъ были (серед. XVII ст.) [Хрон.: 111 зв.]; Феско... отдал коней трое,... гүсей шестеро, за вола дрътого коп шест, грошей готовихъ коп пят; комору переставити, шкурю выграти (Бориспіль, 1638) [АБМУ: 26]; ева(н)гелие напресто(л)нее срѣвро(м) шправлено на чотыре(х) ѡглѣхъ д̄ еѵ(Ѣ)листы позлотисты(х) а посре(д)кѣ таблица срѣврная позлотистаа (Львів, 1597) [ЦДІАЛ 129, 1: 1114]; 6 доло(т) з це(р)ко(в)ного желѣза новы(х)... 3 доло(т) старыя шстрыль (Львів, 1628) [ЛСБ 1051: 5 зв.]; Въ томѣ Евангелие двѣ, кресты два сребромъ шправитъ и позолотитъ, кадианицѣ двѣ въ сребра ѡковать... и до церквей дати (1577) [AS VI: 77] та ін.;

- ‘будівельна справа’ (вправити ‘укріпити’²⁰, латати² ‘латувати’²¹, направляти ‘лагодити; направляти’²², шѣлєпити, полєпити ‘обліпити’²³, ѡшшити ‘покрити (мохом)’²⁴, скопати ‘копаючи, розрівняти; скопати’²⁵ та ін.):

15 кафловъ до пьєца бра(т)ско(г) ѡ рогати(н)цо(в) впра(в)лено (Львів, 1630) [ЛСБ 1052: 5]; дво(м) тесе(л)чыко(м) цо да(х) латали тьждє(н) fr. 4:18 (Львів, 1633) [ЛСБ 1054: 6 зв.]; тєсли цо ѡлупѣ напра(в)ля(в) далємъ зо(л) д̄ (Львів, 1594–1595) [ЦДІАЛ 129, 1, 1123: 3]; межи плотѣ того и стєны польєсто

²⁰ Див. також: СУМ^{16–17} 4: 257.

²¹ Див. також: СУМ^{16–17} 15: 239.

²² Див. також: СРЯ¹⁸ 13: 269.

²³ Див. також: СРЯ^{11–17} 12: 72; SS VI: 345.

²⁴ Див. також: СЦСРЯ II: 335.

²⁵ Див. також: СУМ^{16–17} 15: 8; СЦСРЯ IV: 129; SS VIII: 246.

насипано зем'лею и вбълєплєно плоть з надво(р)а глиною (Вінниця, 1552) [ОВін.3.: 127 зв.]; Того толко постерегати пилене потреба, абы могъ быть приходъ на горѣ подъ кронты зметывать снегъ, што зиме метелица наметєтъ, жебы въ церковъ не капало; або пакъ подъ побоемъ верхъ мхомъ ѡмшити и глиною шпарѣнки полєпити, абы снѣгъ, кды скрозъ кронты наметєтъ, роставши, не прокаповаль (1577) [AS VI: 77]; и визнал дей тот мѣщенин, иж за дозволенємъ войтовым тот дом свой на валѣ томъ кнѹлъ и вал скопал, а дал войтови от того подаркѹ ползолотоу (Луцьк, 1566) [СИМКЦА: 63] та ін.;

- 'рибальство' (вловити 'виловити'²⁶, выловити, изволочити 'виловити'²⁷, запѣстити 'закинути (у воду)'²⁸, латати¹ 'лагодити, латати'²⁹ та ін.):

которое рыбы розное: щукъ, карасий, линов, лещов, окуней и плотиц было вловлено за пятьдесят золотых полских (Луцьк, 1622) [АрхЮЗР 1/VI: 52]; ста(в)ко(в) по(д) дворо(м) перекопаны(х)... ѣ которы(х) ѣже рыбы выловлено три (Забороль, 1566) [ПВКРДА III: 10]; заѣдъ на глѣбюкость, а запѣстѣте сѣти вашѣ кѣ ловеню (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 545]; тоє озеро... люде Шепеляне стерегѹтъ, покуля его изволочатъ (Київ, 1507) [АрхЮЗР 1/VI: 11]; И слышали есмо яко тѣи ривитви плавали в корабли и сѣти свои латали оуверечи в море (XVI ст.) [УЄ Триг.: 96] та ін.;

- 'медицина' (врачевати, лечити 'лікувати'³⁰, вылечити, злѣчити 'вилікувати'³¹, заживити 'заживити'³², зцѣлѣити 'зцілѣити'³³, исцѣлѣити 'зцілювати'³⁴ та ін.):

²⁶ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 12: 6; Срезн. III: 1197.

²⁷ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 5: 205; СУМ¹⁶⁻¹⁷ 13: 48.

²⁸ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 170.

²⁹ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 15: 238.

³⁰ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 5: 13; СУМ¹⁶⁻¹⁷ 16: 150.

НЕ МОЖЕТ НИКТО НИКОГО ВРАЧЕВАТИ (Унів, 1605) [Виш.Домн.: 193]; слуга мало не умеръ, ажъ его ледво вылечено (Луцьк, 1624) [АрхЮЗР 6/І: 451]; имаю вноу рану заживити (1489) [Чет.: 128 зв.]; а часом и лѣкара слыхаемо мовачого, ижъ тоюю хорробоу злѣчити лѣкарствомъ не естъ речъ возможна (Острог, 1607) [Лѣк.: 68]; самъ же Господь... человѣку, сѣхую рѣку маючому, въ божницѣ словомъ зцѣливъ, и зась — слѣпонароженому очи отворилъ (1603) [Пит.: 72]; Тѣ... проповѣдалъ и(м) еѵ(г)ліе цр(с)твѣл. и исцѣлалъ всакыи недоутъ. и всакоюю болезнь въ людехъ (1556–1561) [ПЄ: 48]; авовем тот балвер при небожнику, лечачи его, сыпял — викинувши и самого на тот час проч з двора отогнавши, казавши служебници своей Касце... подвигу албо запасницу, в воде змачавши, принести (Луцьк, 1604) [АрхЮЗР 8/ІІІ: 499] та ін.;

- ‘військова справа’ (выстрѣллати ‘вистріляти’³⁵, извязати ‘зв’язати’³⁶, окрвавити ‘закривавити’³⁷, шиковати ‘шикувати’³⁸ та ін.):

Коли шли до амонова капища завѣжалъ на дорозѣ елень, которогѡ оуказалъ Александре(р) // оустрѣллатъ рицершмъ, они стрѣляючи на него, многѡ стрѣлъ выстрѣллати, а оногѡ намнѣй не ткиѡли (серед. XVI ст.) [Хрон.: 402 зв.–403]; Коли (кто) хочетъ хыжѡ розвити, извязѣтъ перше дѣжѣйшого (XVI ст.) [НЄ: 74]; И то все тотъ то панъ воеводичъ Мннѣский, принципалъ, съ

³¹ СУМ^{16–17} 5: 201; СУМ^{16–17} 12: 43.

³² Див. також: СУМ^{16–17} 10: 35.

³³ Див. також: СУМ^{16–17} 12: 208.

³⁴ Див. також: СУМ^{16–17} 13: 222.

³⁵ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 65.

³⁶ Див. також: СУМ^{16–17} 13: 52.

³⁷ Див. також: СРЯ^{11–17} 12: 345.

³⁸ Див. також: SS VIII: 590.

тыми всими помочниками своими, побравши, полупивши, домъ мой шляхетский окрвавивши,... тотъ грабежъ... до замку своего Чорторыского отпрывадилъ и на пожитокъ свой обернулъ (Луцьк, 1622) [АрхЮЗР 6/І: 434]; полкъ шикѣю, воюю (1627) [ЛБ: 152] та ін.;

- ‘судочинство’ (звълзати ‘зв’язати’³⁹, оковати ‘закувати’ (перев. із сл. кайдани)⁴⁰ та ін.):

а тоє рекши хватили его жидове, и звълзали емѸ рѸки наза(д) (XVI ст.) [УС № 29519: 39]; мене ж самого... гайдѸкомъ и слѸгамъ своимъ на месте з Києва казавши поймати, настѸпѸючи на здорове мое, быть, мордовать и до везеня, до замку приведши, в кайданы оковавши, посадить был казал (Житомир, 1618) [АрхЮЗР 1/VI: 457] та ін.;

- ‘юриспруденція’ (актиковати ‘вписати, внести (в актові книги)’⁴¹, записывати ‘записувати (в урядові документи)’⁴², зреєстровати, списати ‘записати, внести (до реєстру); зареєструвати’⁴³, розграничити ‘розмежувати, розділити’⁴⁴, ўписати ‘вписати (у поминальник)’ та ін.):

теды... на томъ аркѸшѸ... попишѸтъ и маетности того шляхѸгича... до книгъ городскихъ актикуютъ (бл. 1626) [Кир.Н.: 20]; ты(х) акто(в) спра(в) сѸдовы(х) роко(в) недавно про(ш)лы(х)... в книги записыва(т)... не могу (Володимир, 1567) [ЦДІАК 28, 1, 2: 7]; зреєстрова(в)ши и зревидовавши тые книги... // ... ты(х) бле(н)довъ... на(м)... не указалисте (Краків, 1608) [ЦДІАК 11, 1, 5: 38]; по(д)сѸдокъ и писа(р)... маю(т) прнехати и списати в реєстръ позвы для того хто кого перве(н)

³⁹ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 11: 142.

⁴⁰ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 78.

⁴¹ СУМ¹⁶⁻¹⁷ 1: 88.

⁴² СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 147.

⁴³ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 12: 179–180; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 27: 37.

⁴⁴ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 21: 176.

позва(л) (1566) [ВЛС: 15 зв.]; па(н) Го(р)носта(н) напере(д) присегою телесною, яко справе(д)ливе хо(р) бы(л),... а присегну(в)ши, тые кр҃҃҃(н)ты... ро(з)граничити маєть (Житомирщина, 1597) [ККПС: 91]; они мнѣ ꙗписали ꙗ вечистый поминникъ шесть дѹшь (Київ, 1507) [АрхЮЗР 1/VI: 12] та ін.

2.2.1.2. Дієслова із загальним значенням 'процеси побутової сфери' (V_{побут.} сфери)

У текстах пам'яток досліджуваного періоду зафіксовано експліцитно перехідні дієслова ЛСР із семантикою 'процеси побутової сфери', серед яких виокремлено такі ЛСМ, зокрема:

- 'обов'язки та потреби людей' (**выбрѣтвити** 'виголити'⁴⁵, **высушити** 'висушити'⁴⁶, **завияти** 'обмотувати'⁴⁷, **загасити** 'загасити'⁴⁸, **зволочи, знати** 'зняти, скинути (надіте)'⁴⁹, **испивати** 'пити (рідину)'⁵⁰, **нагодовати** 'нагодувати'⁵¹, **одѣти** 'забезпечити (одежею)'⁵², **прати** 'прати'⁵³, **ꙗкрашати** 'прикрашати'⁵⁴, **оумывати** 'умивати'⁵⁵, **ꙗтерти** 'витерти'⁵⁶ та ін.):

а ты што розꙗмѣ(ш) в собѣ, выбрѣтвивъши потылицю (п. 1596) [Виш.Кн.: 233 зв.]; высушъ кошѹлю мою (к. XVII ст.) [Розм.: 46 зв.]; **ꙗ коли дей пани раны**

⁴⁵ СУМ¹⁶⁻¹⁷ 5: 112.

⁴⁶ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 6: 71.

⁴⁷ СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9: 230.

⁴⁸ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9: 250.

⁴⁹ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 11: 120; СУМ¹⁶⁻¹⁷ 12: 130.

⁵⁰ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 13: 177.

⁵¹ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 6: 245.

⁵² Див. також: Срезн. II: 626; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 12: 267; СЦСРЯ III: 53.

⁵³ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 18: 139.

⁵⁴ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 474.

⁵⁵ Див. також: Срезн. III: 1217.

⁵⁶ Див. також: СЦСРЯ IV: 371.

завияла, тогда она не была, одно воця (Луцьк, 1583) [АрхЮЗР 8/III: 382]; мож прїателко загаси свѣчѹ (к. XVI ст.) [Розм.: 45]; Александръ з' бояры дарїа зосталсе в' потемкѹ, и на тыхъ мѣстѹ зволокъ з' себе коштовнын шаты (серед. XVII ст.) [Хрон.: 421]; кающійся пры исповѣди стѣой, з боа(з)нїю, знавшы шапкъѹ... стоати мае(т) (Львів, 1645) [О тайн.: 80]; Ѣ тон рѣки бѣсовъскон; пилъ водѹ манахеоуць,... и прочїи; но и еще тѹюжъ водѹ испиваютъ пото(м)кеве(!) нхъ (Почаїв, 1618) [Зерц.: 60 зв.]; Выдкажѹтъ праведнїи: Господи, коли есме видѣли голодного, мы тя нагодовали (XVI ст.) [НС: 163]; а до того алчѹщаго еси не нако(р)милъ, прагнѹчого не напоилъ, нагого не одѣлѹ (Чорна, 1629) [Дїал. о см.: 269]; ѹ Марѹшки, которая // прала хѹсты, одѹ которыхъ сама ѹтекла, взято хѹстѹ за золотыхъ три... ѹ Семеня Шишла... кѹрѹ пятеронадцетѹ (Луцьк, 1619) [АрхЮЗР 6/I: 402–403]; не доси(т) тебѣ было на то(мъ)... але... Ѹкрасалѹ еси себѣ рѹки и палцы дорогими каме(н)ми и пе(р)стениями, бе(с) чего было можно шбойтися (Чорна, 1625) [Дїал. о см.: 272]; если же ѡ боѹдоуци г(с)пдинонь и оѹчителемъ ваши(м). а оѹмыль есми ноги вашї. то и вы єдинь дроѹгомоѹ такъже ноги оѹмывайте (1556–1561) [ПС: 407 зв.]; По которомѹ даню тоє шкляници, заразомѹ ѹста себе тою рѹкою, которѹюмъ нхъ виталѹ, ѹтерѹ (Володимир, 1596) [АрхЮЗР 1/I: 487] та ін.;

- ‘хатне господарство’ (вытребити, очистити ‘вичистити’⁵⁷, доладовати ‘довантажити’⁵⁸, заволочити ‘обкрутити’⁵⁹, ростворовати ‘змішувати’⁶⁰ та ін.):

⁵⁷ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 83; СРЯ^{11–17} 14: 99.

⁵⁸ СУМ^{16–17} 8: 103.

⁵⁹ СУМ^{16–17} 9: 235.

⁶⁰ Див. також: СРЯ^{11–17} 22: 85.

в которого то в роуцѣ его лопата, и вытребн(т) гоу(м)но свое (XVI ст.) [УЕ Літк.: 7]; по(л)комаги доладовано попело(м) (Берестя, 1583) [Мит.кн.: 73 зв.]; если хощемо и(ж)бы есмо вдръжали(с) оу па(н)ствѣ своемъ замкнѣмоса гораз(д)ь заволочѣмо ланцоухами ворота (к. XVI ст.) [УЕ № 31: 50]; Домъ гноемъ и смродомъ засореный очистити, оухендожити, и вшелакими запахами и скарбами наполнити потреба (Вільна, 1627) [Дух.б.: 266]; ростворю вино з' водою (1627) [ЛБ: 106] та ін.;

- 'догляд за свійськими тваринами' (закапѣнити, исхластити 'скаструвати'⁶¹, закелзнати 'загнуздати'⁶², запрячи 'запрягти'⁶³, зпрагати 'запрягати (разом)', всѣдлати 'осідлати'⁶⁴, втвзозвати 'відв'язувати'⁶⁵, розседлати 'розсідлати'⁶⁶ та ін.):

всѣдлай и закезнай кони(и) нашихъ (к. XVI ст.) [Розм.: 59]; На каждый теж год третью част кѣр брати чиншовыхъ петѣхами а тыхъ закапѣнити, а ъ которого мѣжика петѣха взмѣт, тогды скапѣнивши, назад емѣ втѣдати мают (1567) [AS VII: 119]; в(н) зпражѣ(т) волы пре(д) конѣ (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 94]; а якъ люде коній зпрагають, возами керѣють, и вдинъ на дрѣгого натираетъ (Вільна, 1627) [Дух. б.: 329]; скопити, сирѣ(ч), исхластити [жребѣ] (1627) [ЛБ: 115]; нѣкоторын с' тыхъ которын тамъ с'тояли. реклі имь. што чините чемоу в(т)взозѣте всѣла (1556–1561) [ПС: 170 зв.]; добре вѣдѣ васѣ чостовати(!) и вашихъ коней добре мовишь // ѣхандожъ(!) ми кона кгда розседлаешъ

⁶¹ Див. також: СУМ^{16–17} 10: 52; СУМ^{16–17} 13: 217.

⁶² СУМ^{16–17} 10: 53.

⁶³ Див. також: СУМ^{16–17} 10: 169.

⁶⁴ Див. також: СРЯ^{11–17} 13: 83.

⁶⁵ Див. також: СЦСРЯ III: 100; SS V: 508.

⁶⁶ Див. також: СРЯ^{11–17} 22: 48.

вкгонѣ розвлжи наготѣи вномѣ добре насланое мѣисце
взми гребло которое есть в воркѣ седловы(м)
(к. XVI ст.) [Розм.: 40] та ін.

2.2.1.3. Дієслова із загальним значенням 'процеси обрядової сфери' (V_{обряд. сфери})

Із-поміж експліцитно перехідних дієслів ЛСР із загальним значенням 'процеси обрядової сфери' виділено такі ЛСМ:

- 'родинна обрядовість' (загребѣти, погребѣти 'поховати'⁶⁷, намазати, помазати 'намастити, натерти (пахощами, оліями)⁶⁸, оболочати 'одягати'⁶⁹, омыти 'обмити (тіло померлого)⁷⁰, погрѣвати 'ховати'⁷¹ та ін.):

єго при мнє возно(м) в зє(м)лю впущоно и загребєно (Київ, 1591) [ЦДІА Лен. 823, 1, 133: 79]; кѣпивши ольиквѣвъ пахнѣчиѣ дорогахѣ, шлы до гробѣ, жебы в' немѣ Очитєла своего... намазали (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 228]; Не видишьли што на(д) оумерлыми чинимо, спѣва(н)ємѣ и пѣсньми проводимо, през то и похвалѣ къ Бѣ показѣючи, и в' новын шаты оболочаємо ихѣ, новое одѣньє несказитєлности нашєи вповѣдаючи, муро и оливѣ взливаем' (Київ, 1625) [Коп. Ом.: 162]; А г(д)ы погрѣвали тѣло его прєнанстѣйшее,... почали жалоб'не пѣти (XVI ст.) [УЄ Трос.: 80–81]; шлы и омылы Ха, а ведлѣгѣ звичаю Жидовскогѣ помазали Тѣло єгѣ, абы завше пахнѣло (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 229] та ін.;

⁶⁷ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 8; Осінчук 2009: 75; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 15: 202.

⁶⁸ Див. також: Осінчук 2009: 74; Срезн. II: 1155; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 10: 142; 16: 291; SP^{XVI} 27: 107.

⁶⁹ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 12: 122.

⁷⁰ Див. також: Пур. СЦОТ: 86; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 12: 372.

⁷¹ Див. також: Осінчук 2009: 66; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 15: 200.

- ‘церковна обрядовість’ (вермовати ‘миропомазувати’⁷², благословити ‘хрестити, проказуючи слова молитви; благословити’⁷³, зарѹчити ‘заручити, посватати’⁷⁴, шволочи ‘облачити; одягнути’⁷⁵, обрезавати ‘здійснювати обряд обрізання; обрізати’⁷⁶, посватити ‘освятити’⁷⁷, розвазати ‘відпустити (гріхи); розгрішити’⁷⁸, стрычи ‘стригти (в монахи)’⁷⁹ та ін.):

Стѣфана, сына Гезина, вермовалъ, а дрѹгимъ законъ Христовъ проповѣдалъ (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 996]; не хотѣ(а) и(х) оу сиротствѣ заставити по(д)не(с)ши ро(у)ки свои и бл(с)ви(а) и(х) дла того (XVI ст.) [УЄ № 29519: 71 зв.]; **зарѹчил** и змовил єсми тѣю **внѹчкѹ** мою, княжнѹ **Маринѹ Львовнѹ**, в малженство князю **Дмитрию Федоровичѹ Гонкѹшковича** (Городище, 1551) [AS VI: 107]; **А** кгда то(и) бл(д)ка лѹ(ц)ки(и) ѡводилъ потѣя на чернечество в це(р)кви володымерско(и) **зволочы** его наго и **шволокъ** его в белѹю кошѣлю (1600) [ЦНБ 476 П/1736: 45 зв.]; **детє(и)** ихъ в жидо(в)ство ани (в) басѹ(р)манъство намовати ани **обрезывати не маю(т)** (1566) [ВЛС: 95]; и **црковъ**, и **сѣни постили**. и начинили новаго начиньа **сѣаго** и внесли, лихтарь, и олтарь **запалъ** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 481 зв.]; **шный соборъ** который **винного справедливѣ потѣпилъ**, **навертаючого и каючогоса** ласкавѣ **розважет** (Дермань, 1605) [Мел. Л.: 36]; **стрыгѹтъ** тогды имъ **волосье**

⁷² Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2: 77; Осінчук 2009: 75.

⁷³ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2: 105; Осінчук 2009: 119.

⁷⁴ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 188.

⁷⁵ Див. також: Осінчук 2009: 90–91; Пур. СЦОТ: 85; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 12: 122.

⁷⁶ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 12: 149.

⁷⁷ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 93; Осінчук 2009: 101; Пур. СЦОТ: 90; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 17: 157.

⁷⁸ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 288; Осінчук 2009: 117; Пур. СЦОТ: 114; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 21: 165.

⁷⁹ Див. також: Срезн. III: 548; СЦСРЯ IV: 236.

накшгалтъ и подобенство вѣнца который оуставичне
заховати мѣстѣ (т) (Львів, 1645) [О тайн.: 128] та ін.

2.2.2. Дієслова із загальним значенням

‘досягати результату дії’ (V_{результату дії})

Із-поміж ДФД, які фіксують пам’ятки української мови XVI–XVII ст., виокремлено три лексико-семантичні ряди із загальним значенням ‘створювати об’єкт’, ‘пошкоджувати об’єкт’ та ‘руйнувати об’єкт’. У межах кожного з них репрезентовано ЛСМ, у яких дієслова об’єднано за конкретною ознакою щодо результату дії.

2.2.2.1. Дієслова із загальним значенням

‘створювати об’єкт’ (V_{ств. об’єкта})

Експліцитно перехідні ДФД із загальним значенням ‘створювати об’єкт’ поділено на такі ЛСМ:

- ‘будувати, зводити’ (**выставляти** ‘споруджувати, будувати’⁸⁰, **дыловати** ‘будувати (з дилин)’⁸¹, **добѣдовати** ‘добудувати’⁸², **закопати** ‘насипати (земляний вал)’⁸³, **зарѣбити** ‘закласти (зруб)’⁸⁴, **насыпати** ‘спорудити (із сипкого матеріалу)’⁸⁵, **вѣгъмѣровати** ‘обмурувати’⁸⁶ та ін.):

**А што болшала, самомѣ Бгѣ многось даровала, не толкв
Монастырѣ и Цркви емѣ... выставляючи, але и Плодѣ
живота своегѣ... емѣ... офѣрвала** (Київ, 1625) [Кіз.Ходк.:

⁸⁰ СУМ^{16–17} 6: 61.

⁸¹ СУМ^{16–17} 8: 19.

⁸² СУМ^{16–17} 8: 65.

⁸³ Див. також: СУМ^{16–17} 10: 69.

⁸⁴ Див. також: СУМ^{16–17} 10: 187.

⁸⁵ Див. також: СРЯ^{11–17} 10: 281.

⁸⁶ Див. також: СРЯ^{11–17} 12: 97.

2 нenum.]; Тесли да(л) емъ девя(т)на(и)ця(т) гро(ш) що(мъ) бы(л) оста(л) о(д) дылованя що вѣ(д) ѡлицъ дылова(в) стѣнѣ (Львів, 1594–1595) [ЛСБ 1041: 5]; И кгда правє зовсѣ(м) добѣдова(л) и приуздоби(л) домъ Бжій, И моли(л)сѧ в' не(м), тогда по доконченю молитвы его, слава Гна наполнила домъ (Київ, бл. 1619) [О обр.: 5]; онне сѣди..., копцы закопали и на вечность держати подали (Бородчичі, 1553) [АрхЮЗР 8/III: 18]; А кгда кня(з) вискѣпъ зарѣбилъ замокъ в тотъ часъ и(х) на воли всадилъ (1552) [ОЖЗ: 122]; и на знакъ того звитязства казалъ накидатъ три ямы великихъ и казалъ насыпати надъ ними три кургани (поч. XVII ст.) [КЛ: 77]; цвинтаръ цеглою вѣтмѣровати и дырки... для обороны отъ неприятеля и стрѣляна зъ рѣчищъ поровити (1577) [AS VI: 77] та ін.;

- ‘маиструвати, займатися рукоділлям’ (зготовати ‘зробити, виготовити’⁸⁷, кратити ‘кроїти’⁸⁸, сплести ‘виготовити (способом плетіння)’⁸⁹ та ін.):

зготѣешъ четыре колца золотыи и приправишъ ихъ до четырехъ оугловъ того жь стола каждой ноги (серед. XVII ст.) [Хрон.: 102 зв.]; Потомъ третьего дня по удавеню, в недилю, на Небовзятъе Паньны насвятъшое, по обиди, пришовъ есми до панне, але кошцѣлки жаловни крае (Луцьк, 1604) [АрхЮЗР 8/III: 505]; Тогда взыл пїлат їса... вѣи(и)ско пак сплѣтші терновъ вѣнец и вложїли на голову его (Володимир, 1571) [УС Вол.: 94] та ін.;

- ‘готувати їжу’ (зготовати, ѡварити ‘зварити’⁹⁰, испечи, оупечи ‘спекти’⁹¹ та ін.):

⁸⁷ СУМ^{16–17} 11: 168.

⁸⁸ Див. також: СУМ^{16–17} 15: 89.

⁸⁹ Див. також: СРЯ^{11–17} 27: 44.

⁹⁰ Див. також: СУМ^{16–17} 3: 178; СУМ^{16–17} 11: 168; СЦСРЯ IV: 316.

⁹¹ Див. також: СУМ^{16–17} 13: 177; СЦСРЯ IV: 350.

зготовала она потравы (серед. XVII ст.) [Хрон.: 41 зв.]; да испекши шпреснокъ вокоушоу со дѣтми своими и оумроу (1489) [Чет.: 233]; А былъ Аввакъмъ пр(о)ркъ во іудейской земли, а онъ былъ ѡварилъ потравѣ, и нарбилъ былъ хлѣба в ночвы (серед. XVII ст.) [Хрон.: 371 зв.]; ю(ж) была его ѣтон мл(ѣ)ти изготована горницѣ и баранокъ великодный оупечено, изготовано все на столѣ ведле шбычаю жидовскаго (XVI ст.) [УЄ Трост.: 51] та ін.;

- ‘створювати творчою чи науковою працею’ (**выконтерфетовати** ‘намалювати’⁹², **злѣпити** ‘зробити (наспіх або як-небудь)’⁹³, **испѣсати** ‘створити, записати (текст)’⁹⁴, **начертати** ‘зобразити’⁹⁵, **помалевети** ‘намалювати’⁹⁶, **рысовати** ‘малювати’⁹⁷, **складати** ‘створювати (музичний твір)’⁹⁸, **содѣловати** ‘творити (літературний твір)’⁹⁹, **оутворити** ‘створити (музичний твір)’¹⁰⁰ та ін.):

мала(р)... венерѣ якю(с) хотѣ(л) вымаловати, которюю абы досконале и надобне выконтерфетова(л) вза(л) на тѣю роботуу деса(т) лѣтъ (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 273]; Скарга... понуdivся всю тѣю книжку злѣпити (1608–1609) [Виш.Зач.: 212]; Марко еу(г)листь ї ап(ст)лъ гнь оученикъ сѣго ап(ст)ла петра. Испѣсаль в римѣ. второе еу(г)ліє (1566–1561) [ПС: 128 зв.]; кр(с)тъ не просто палцемъ начертати потреба его (Київ, 1619) [О обр.: 76]; Вбразы празничные... велеть помалеветь, а взлн наместныхъ иконъ,... по правой

⁹² Див. також: СУМ^{16–17} 5: 189.

⁹³ СУМ^{16–17} 12: 42.

⁹⁴ СУМ^{16–17} 13: 177.

⁹⁵ Див. також: СРЯ^{11–17} 10: 315.

⁹⁶ Див. також: СЦСРЯ III: 325; SP^{XVI} 27: 92.

⁹⁷ Див. також: СЦСРЯ IV: 65.

⁹⁸ Див. також: СРЯ^{11–17} 24: 206.

⁹⁹ Див. також: Дьяч. ПЦСС: 631.

¹⁰⁰ Див. також: СРЯ^{11–17} 24: 206.

стороне вшедши въ церъковъ, иконѹ великѹю, абы тоє все голоє мѣстце застѹпила (1577) [AS VI: 77]; **З вѣзерѹ(н)ки сре(д)неѹ банѹ на паперы рысывалѹ** (Львѣв, 1628) [ЛСБ 1051: 6]; **пѣсни почалихмы просто складати**, И при мѹзыцѣ пастырской корикговати (Львѣв, 1616) [ЧИОНЛ ХХІІІ–3: 76]; **У(т)бираетѹ слова, и новыи стихи содѣловаетѹ** (Львѣв, 1591) [Просф.: 65]; **Всю ковѣмъ старогѹ и новогѹ закона Історію згромадивши, и до кѹпы зобравши тѣю оутворилѹ пѣснь** (Киѣв, 1627) [Син. Тр.: 619] та ін.;

- ‘наносити зображення’ (врувати, зарубати ‘зробити (позначку)’¹⁰¹, **вырѣти** ‘викарбувати’¹⁰², **рыти** ‘карбувати’¹⁰³ та ін.):
и копцы есмо перед собою посыпати, и **границы врувати... велели** (Галичани, 1553) [АрхЮЗР 8/VI: 15]; **И возмешъ два каменя змарагда, и вырѣшъ имена сыновъ Израилевыхъ** (серед. ХVІІ ст.) [Хрон.: 105]; **И мы... змеривши ѹжищи,... копцы засыпали и границы зарубали** (Мизове, 1537) [AS IV: 99]; **То естѹ Символо(н), которое для ненарѹшена вѣчного на таблицяхъ письмо // великои лѣтеры рыто, и в Црѣвахъ великихъ ховано** (Киѣв, бл. 1619) [Аз.В.: 167–168] та ін.;
- ‘робити заглибини’ (**выкопати** ‘викопати’¹⁰⁴, **изрыти** ‘вирити’¹⁰⁵ та ін.):
дивне великѹю стѹдню выкопали (Вильна, 1627) [Дух.б. передм.: 5]; **прото(ж) реклъ дѣдъ прѣ(о)ркѹ ровъ изрывъ ископа** (1489) [Чет.: 13] та ін.;
- ‘давати життя, народжувати’ (**наплодити** ‘наплодити’, **плодити** ‘плодити’¹⁰⁶, **розмножувати** ‘народжувати’¹⁰⁷, **сплодити** ‘народити’¹⁰⁸ та ін.):

¹⁰¹ Див. також: СУМ^{14–15} 1: 385; СУМ^{16–17} 5: 19; СУМ^{16–17} 10: 187.

¹⁰² Див. також: СУМ^{16–17} 6: 31.

¹⁰³ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 31; SS VIII: 62.

¹⁰⁴ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 190.

¹⁰⁵ Див. також: СУМ^{16–17} 13: 82.

У дикій коню, из шалеными сверепами наплоди(л) єсь нѣчемны(х) коній (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 149 зв.]; и въ пасекахъ пчелу плодити и присади садити, яко то ко наилучшему пожитку своему догажати и розширати, и людей размножувати (Чигирин, 1615) [ЧИОНЛ VIII–3: 16]; если бы внуки мои... не сплодивъши... потомства, мели с того света безплодне зыйте (Линовки, 1581) [АрхЮЗР 8/III: 329] та ін.;

- ‘відновлювати’ (вскресити, изновити ‘привести до попереднього стану; відновити’¹⁰⁹ та ін.):

По зестю его з’ свѣта, Дрѹкарню воскресити, И през выдаванье книгъ Црковъ оукрасити (Київ, 1618) [Вѣзер.: 16]; Василіе Вартик, абих имал изновити тот став (Ясси, бл. 1624) [МЭФ: 378] та ін.

Невелику групу формують дієслова із загальним значенням ‘створювати об’єкт’, зокрема зробити ‘виконати (роботу)’¹¹⁰, робити ‘виконувати (роботу)’¹¹¹ тощо:

и такъ тѹю роботу зроби(в)ши... тѹю всю мае(т)но(ст)... w(т)провади(л) (Житомир, 1650) [ДМВН: 208]; найпервей дворъ нашъ Тѹрейскъ и села... што на замокъ всакѹю роботу робать и дань дають (Берестя, 1508) [АС III: 56] та ін.

¹⁰⁶ Див. також: СРЯ^{11–17} 10: 180.

¹⁰⁷ Див. також: SS VII: 545.

¹⁰⁸ Див. також: СЦСРЯ III: 229.

¹⁰⁹ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 38; 13: 72.

¹¹⁰ Див. також: СУМ^{16–17} 12: 183.

¹¹¹ Див. також: СУМ^{14–15} 2: 293; СУМ^{16–17} 12: 183; СРЯ^{11–17} 22: 168.

2.2.2.2. Дієслова із загальним значенням 'пошкоджувати об'єкт' (V_{пошк. об'єкта})

Дієслова ЛСР із семантикою 'пошкоджувати об'єкт' поділено на такі мікрогрупи:

- 'бити, завдавати тілесних ушкоджень' (**бивати** 'завдавати неодноразово побоїв'¹¹², **вылупити** 'осліпити'¹¹³, **выголчи** 'вибити'¹¹⁴, **зрити** 'зранити, покалічити'¹¹⁵, **изсѣчи** 'відсікти'¹¹⁶, **изъкрышити** 'розбити (сильним ударом)¹¹⁷, **оттяти** 'відтяти'¹¹⁸, **ранити** 'ранити'¹¹⁹, **урѣзати** 'відрізати, відсікти'¹²⁰ та ін.):

малжонок... каждого дня окрѣтне сам **ее бивал** (Луцьк, 1563) [АрхЮЗР 8/III: 47]; **отступникове... зъ того жъ Зонары приводятъ, яковы Фотій и Барда... мордуючи Игнатія, зъвы ему выголкли** (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 740]; **Досытъ мордерско Пна нелютоствне бито, W(т) главы а(ж) до ногъ все тѣло страшне зрито** (Львів, 1631) [Волк.: 11]; **рѣки му изсѣкли и за пазъхъ вложили** (серед. XVII ст.) [ЛЛ: 172]; **Ворога вергѣ и поставлю посередъ тебе и межи именемъ твоимъ, и овѣнъ изъкрышитъ голову твою** (XVI ст.) [НС: 191]; **пораненные: войтови тамошнему ѹхо правое оттято, Федорови рѣку оттято** (Житомир, 1618) [АрхЮЗР 3/I: 262]; **самого пана Брновицкого окрѣтне киймы, бардышами стовѣкли и въ рѣку левѣю презъ пальци ранили** (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 46]; **Баронѣушъ пишетъ, ижъ ему**

¹¹² СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2: 83.

¹¹³ СУМ¹⁶⁻¹⁷ 5: 206.

¹¹⁴ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 6: 79.

¹¹⁵ СУМ¹⁶⁻¹⁷ 12: 182.

¹¹⁶ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 13: 84.

¹¹⁷ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 13: 93.

¹¹⁸ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 492; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 14: 55.

¹¹⁹ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 289; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 21: 272.

¹²⁰ Див. також: Срезн. III: 1260.

(Леоні) и очи выдупили и языкъ урѣзали (Київ, 1621)
[Коп.Пал.: 761] та ін.;

- ‘псувати, пошкоджувати’ (выказити, зопсовати ‘зіпсувати’¹²¹, оборвати ‘зриваючи, пошкодити’¹²², подрѣзати ‘підрізати (знизу, при основі)’¹²³ та ін.):

Тот дѣе порѣзали и границы выказали подданыи господарскии (Шайно, 1538) [AS IV: 174]; То тежъ намъ оказано, ижъ коло, которое на Стыру рецѣ коштомъ великимъ направлено было,... коло зопсовали (Луцьк, 1597) [АрхЮЗР 1/VI: 161]; мене // которая-м толко з служкою однимъ ехала, над пристойность плащъ на мнѣ оборвавши, зле, непристойне, обычаемъ розбойничимъ на сани вкинѣли (Луцьк, 1598) [АрхЮЗР 8/III: 477]; и в той ча(с) ма(к)сентій перешо(л) тиверъ рѣкѣ. ро(з)каза(л) по(д)рѣзати мостъ (Устрики, I пол. XVII ст.) [УЄ № 29515: 343 зв.] та ін.;

- ‘розділяти на частини’ (дерти ‘дерти, роздирати’¹²⁴, драпати ‘дряпати, дерти’¹²⁵, колывати ‘колоти, розколювати’¹²⁶, крапати ‘різати’¹²⁷, раздраблѣти ‘розламувати’¹²⁸, разодрати ‘розірвати’¹²⁹, розломити ‘розламати’¹³⁰, шарпати ‘розривати’¹³¹ та ін.):

архіерей... шаты на собѣ дрет (Львів, 1605–1606) [Перест.: 47]; ресфа дочка олева взявши волосницѣ розтлгнѣла ен под’ себе на скалѣ... ажбы на ней кропила вода з’ неба, и не допѣстила ихъ птахумъ

¹²¹ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 182; СУМ^{16–17} 12: 151.

¹²² Див. також: СРЯ^{11–17} 12: 126.

¹²³ Див. також: СРЯ^{11–17} 16: 47–48.

¹²⁴ СУМ^{16–17} 7: 250.

¹²⁵ СУМ^{16–17} 8: 198.

¹²⁶ СУМ^{16–17} 14: 200.

¹²⁷ Див. також: СУМ^{16–17} 15: 89.

¹²⁸ Див. також: СРЯ^{11–17} 21: 188.

¹²⁹ Див. також: СРЯ^{11–17} 21: 190; SS VII: 507.

¹³⁰ Див. також: СРЯ^{11–17} 21: 208; SS VII: 537.

¹³¹ Див. також: SP^{XVI} 28: 239.

драпать в' дни ани звѣромъ в' ночи (серед. XVII ст.) [Хрон.: 76 зв.]; мещане и волощане... лѣ(д) тежъ на весне колывали (1552) [ООвр.З.: 101 зв.]; днѣшній жидове... стерегоу(т) того пишно, абы ин'шимъ ноже(м) краалъ месо. а ин'шы(м) сыръ (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 94]; к(д)ы са по(с)тишь раздравлай алчоущимъ хдѣбъ свой (к. XVI ст.) [УЄ № 31: 16 зв.]; и діаволь // ... напѣтны коравль воды. хоташе раздрати вѣтрило (XVI ст.) [УЄ № 29519: 168–168 зв.]; сѣ(л) за сто(л) съ оучѣники свонми и вѣз(л) хдѣбъ кислы(н)... и розломн(л), и да(л)... н(м) (XVI ст.) [УЄ № 29519: 38]; насмеваючисе оныє кнѣги шарпали и шаръпаные на землю покидали (Луцьк, 1627) [АрхЮЗР I/VI: 594] та ін.;

- ‘розбивати’ (выломывати ‘виламувати’¹³², штѣнвати ‘відбивати, відділяти (ударами)’¹³³, розламати ‘розбити, розтрити’¹³⁴, розлупати ‘розколоти’¹³⁵, росьсадити ‘розірвати (із силою)’¹³⁶ та ін.):

кнѣ(з)... вѣлыга... поча(л) двѣри ѿ то(н) го(с)поде выломыва(т) (Володимир, 1572) [ЖКК II: 31]; па(н) микола(н) макарови(ч)... наех(в)ши... на... имѣ(н)є... ш(т)ца митрополита... по клетя(х) по доме(х) ходи(л) за(м)кн ш(т)бива(л) (Київ, 1590) [ЦДІАЛ 823, 1, 133: 73]; двѣри // розламано и розрѣвано, завѣси и рѣтязи, прибой съ колодками, тоє выдерто и взято (Луцьк, 1557) [АрхЮЗР I/VI: 160–161]; скри(н)кѣ розлупавши взяли,... жо(н)ского пла(т)я бело(г) [о] (Житомир, 1584) [АЖМУ: 105]; И никто тыжь не вливаетъ вина нового

¹³² Див. також: СУМ^{16–17} 5: 206.

¹³³ Див. також: СРЯ^{11–17} 13: 183; SS V: 426.

¹³⁴ Див. також: СРЯ^{11–17} 21: 207; SS VII: 537.

¹³⁵ Див. також: SS VII: 538.

¹³⁶ Див. також: СРЯ^{11–17} 22: 45.

до соудинны старои а если же бы иначеи вино молодое
росьсадить соудинны (1556–1561) [ПС: 231 зв.] та ін.;

- ‘змінювати структуру поверхні об’єкта’ (**выголовичити** ‘топчучи, пошкодити’¹³⁷, **диравити** ‘дірявити, проколювати’¹³⁸ та ін.):

**Которымъ то стадомъ наперед выпасли и выголовичил
объшар дворный жита** (Луцьк, 1604) [АрхЮЗР 1/VI: 350];
дирави(ль) еси себѣ ѡши часто (Чорна, 1629) [Діал. о
см.: 272] та ін.

2.2.2.3. Дієслова із загальним значенням ‘руйнувати об’єкт’ (V_{руйн.} об’єкта)

ЛСР із семантикою ‘руйнувати об’єкт’, зафіксований у текстах пам’яток української мови XVI–XVII ст., складають дієслова, які належать до таких ЛСМ:

- ‘убивати’ (**добити**¹ ‘заподіяти смерть (ударами)’¹³⁹, **дотяти** ‘заподіяти смерть (шаблею)’¹⁴⁰, **заклати** ‘зарізати’¹⁴¹, **колоти** ‘убивати (ударами ножа)’¹⁴², **постреляти** ‘стріляючи, убити’¹⁴³, **резати** ‘убивати (гострим предметом)’¹⁴⁴, **роплати** ‘розіпнути, розіп’яти’¹⁴⁵, **сечи** ‘убивати (холодною зброєю)’¹⁴⁶, **сколоти** ‘убити (ударом ножа)’¹⁴⁷, **ѡбивати** ‘позбавляти життя; убивати’¹⁴⁸, **ѡварити** ‘убивши, зварити’ та ін.):

¹³⁷ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 79.

¹³⁸ Див. також: СУМ^{16–17} 9: 20.

¹³⁹ Див. також: СУМ^{16–17} 8: 46.

¹⁴⁰ Див. також: СУМ^{16–17} 8: 186.

¹⁴¹ СУМ^{16–17} 10: 57.

¹⁴² Див. також: СУМ^{14–15} 2: 461; СУМ^{16–17} 14: 196.

¹⁴³ Див. також: СРЯ^{11–17} 17: 257; SS VI: 460.

¹⁴⁴ Див. також: СУМ^{16–17} 10: 190; СРЯ^{11–17} 22: 135.

¹⁴⁵ Див. також: СУМ^{14–15} 2: 303; СРЯ^{11–17} 22: 44.

¹⁴⁶ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 73; СРЯ^{11–17} 24: 108.

¹⁴⁷ Див. також: СУМ^{16–17} 14: 196; СРЯ^{11–17} 24: 223.

¹⁴⁸ Див. також: СУМ^{16–17} 10: 57.

добошъ [Гамуѣль]... пана Шимона До(м)бро(в)ного
палаше(м) южъ правѣ семивнѣмъ [!] дотя(в) и
добн(в) (Житомир, 1650) [ДМВН: 202]; закла(л) тѣлца
оупѣта(н)наго (к. XVI ст.) [УЄ № 31: 6 зв.]; всюды...
вбачишъ... жертovní(к), на которо(м)... офѣро(в)ниці
бара(н)ки живые офѣрѣючи колоди (Вільна, 1596)
[З.Каз.: 42]; пана Григорія Полицкого и Поручника нашего...
замордовалъ, и зо вѣсее маѣтности и здобычи наше
насъ злѣпилъ, и побралъ, другихъ товаришовъ нашихъ
пострѣлялъ (Житомир, 1611) [АрхЮЗР 3/І: 180]; а
потто(м) де(н) то(т) нахи(м) з равее(м) други(м)
жидо(м) вночи тоѣ дѣтѣ зареза а бра(т) еѣ ицко за
рѣки де(р)жа(л) чого сѣ де(н) де(в)чина злѣ(к)нѣла
мнимаючи жебы брата еѣ зе(л)ка режѣ(т) а по
зареза(н)ю лѣпили и и се(р)це вына(в)ши лиза(ли)
(Володимир, 1567) [ЩДІАК 28, 1, 2: 59]; ѣ знаю ижъ цѣцѣла
хочеть гладати, крыжа на котромъ прадѣди нашѣ ѣса
роспѣли (XVI ст.) [УЄ № 29519: 163 зв.]; тамъ же оного
шаблями секѣли (Луцьк, 1638) [АрхЮЗР 8/ІІІ: 597];
Настася михайловна Ощовского... зрадечки, спячого...
мѣжа своего... ножемъ в горло сколола (Луцьк, 1583)
[АрхЮЗР 8/ІІІ: 409]; про(д) ѣбыва(л) младѣ(н)цо(в)
х(ѣ)а ра(ди) (Львів, 1599) [ЩДІАЛ 823, 3, 67: 6]; и(ж) ѣ
тебе сама и(з)ѣмъ... котогаа есмь в тобѣ працю мѣла...
ѣварила, альбо // ѣпекла дѣтѣ свое (Львів, поч. XVII ст.)
[Крон.: 84–84 зв.] та ін.

У межах цієї лексико-семантичної мікрогрупи зафіксовано значну кількість префіксальних дієслів, зокрема з префіксами:

вы- (**выгладити** ‘винищити’¹⁴⁹, **выгубляти** ‘нищити, вигубляти’¹⁵⁰, **высѣчи** ‘вирізати’¹⁵¹ та ін.):

¹⁴⁹ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 132.

¹⁵⁰ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 139.

¹⁵¹ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 73.

дай боже, абы богъ... послал до полци короля такого,...
жебы выглядил потомство жикгмонтово все (поч.
XVII ст.) [Вол.В.: 99]; Богъ ховати насъ рачитъ, и не
выгубяетъ насъ (Єгипет, 1602) [Діал.: 52]; И за то
те(ж) соу(т) скарани... и(ж) вши(т)ко мѣсто и(х)
твердое зламано спалено, людей высѣчено (XVI ст.) [УЄ
№ 29519: 228] та ін.;

за- (забивати, забїати ‘позбавляти життя; забивати’¹⁵², забїти
‘позбавити життя; забити’¹⁵³, задавити ‘задавити, задуши-
ти’¹⁵⁴, зарѣзати ‘зарізати’¹⁵⁵ та ін.):

тамъ... великии злодѣйства и розвои повстали... явно
на села наеждчают и людей бьют и забивают (Петрків,
1538) [AS IV: 129]; вѣдныє матки для голодѣ дѣто(к)
малы(х) на покормъ забїаютъ (поч. XVII ст.) [Проп.р.:
157]; шныи робот(н)їци понма(в)ши слоугы его теды
удино(г) били, а дроугото забїли (к. XVI ст.) [УЄ №31:
166]; простеръ же стый никита рѣкѣ. и налѣ дьявола.
повергъ по(д) собою. настѣпилъ на не(г) ногами
своима. и задавилъ (1489) [Чет.: 33 зв.]; аврааме възми
сѣна своего єдинаго... и зарѣжешъ сѣна своего для мене
(поч. XVII ст.) [Проп.р.: 5 зв.] та ін.;

по- (повыбияти ‘повбивати; вибити’¹⁵⁶, погромити ‘розгромити’¹⁵⁷,
позабияти ‘позбавити життя; забити’¹⁵⁸ та ін.):

тые ж подданыє... мѣды присныє с пѣльбочками,
питъныє з бочками... сыри копами, садла, пчолы в
пняхъ бѣдучыє повыбияли (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/IV:
112]; тыхъ гонцовъ его на Днепре погромили (Вільна,

¹⁵² СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9: 196; СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9: 200.

¹⁵³ СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9: 198.

¹⁵⁴ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 14.

¹⁵⁵ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 190.

¹⁵⁶ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 5: 107; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 15: 176; SS X: 432.

¹⁵⁷ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 7: 94; Срезн. II: 1022; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 15: 205.

¹⁵⁸ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9: 200; СЦСРЯ III: 288; SS XI: 43.

1541) [AS IV: 296]; чєлядь, пахолковъ позабяяли, дръгихъ поранили и тела зъ собою до Чорториска попровадяли (Луцьк, 1622) [АрхЮЗР 6/І: 436] та ін.;

у-(в-) (втопити ‘втопити’¹⁵⁹, оуморити ‘умертвити’¹⁶⁰ та ін.):

Люди змовяють, же владыка попа втопиаъ (Луцьк, 1598) [АрхЮЗР 1/VI: 238]; а кгда его левъ хотѣ(л) пожерети. Ѹпха(л) ємоу рѣкѣ в’ гортань, и... два оуморилъ (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 61] та ін.

- ‘знищувати’ (выжегати ‘спалювати’¹⁶¹, вытравляти ‘випасати, витолочувати (посіви)’¹⁶², згладити ‘зруйнувати’¹⁶³, казити, нищити ‘руйнувати, нищити’¹⁶⁴, розвалити ‘зруйнувати, розвалити’¹⁶⁵, розгородити ‘зруйнувати (загороди, перепони)’¹⁶⁶, спалити ‘спалити’¹⁶⁷ та ін.):

вни тын грани зрѣбавши, выжегають (Ковель, 1537) [AS IV: 112]; не меншюю межи инными и тоє чинитъ подданымъ Вилейскимъ шкоду, кгда пѹстопашъ вышло и свини свое въ засеви овыхъ пѹшъчаючи, розного рожаю збожа вытравляяли (Житомир, 1646) [АрхЮЗР 6/І: 541]; нехай не тлгне весь людъ але двѣ або ꙗ҃мѹжевъ, нехай идѹтъ а згладатъ мѣсто (серед. XVII ст.) [Хрон.: 163 зв.]; Зымайте намъ лисенята малии, которыи жъ то казятъ винници (поч. XVI ст.) [Песн.п.: 51]; а въ томъ часе, маючи то въ рѹкахъ своихъ, не толко именъє, фольварки нищать..., але привилєя... и фундѹции

¹⁵⁹ Див. також: Срезн. III: 1313; SS IX: 481.

¹⁶⁰ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 476.

¹⁶¹ СУМ¹⁶⁻¹⁷ 5: 161.

¹⁶² Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 6: 82.

¹⁶³ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 11: 152.

¹⁶⁴ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 12: 123; СУМ¹⁶⁻¹⁷ 14: 13; ГСБМ 21: 17; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 11: 392.

¹⁶⁵ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 21: 145; SS VIII: 25.

¹⁶⁶ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 21: 175; SS VII: 525.

¹⁶⁷ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 26: 276; SS VIII: 341.

предковъ нашихъ (Варшава, 1589) [АрхЮЗР 1/І: 259]; розгорожоу плоты и розвалю моуры, и да(м) его пожрати зѣбре(м) дики(м) (Львів, 1585) [УЄ № 5: 240 зв.]; подрѣвано сосну боргнѣю,... и съ тоє сосны медъ выбрано, и сосну спалено (Володимир, 1608) [Ив.: 287] та ін.

В аналізованій ЛСМ також зафіксовано префіксальні дієслова, зокрема з префіксами:

ВЫ- (вывалати ‘вивалити, виламати’¹⁶⁸, выворочати ‘руйнувати’¹⁶⁹, выкоренити ‘знищити’¹⁷⁰, выпалити ‘спалити’¹⁷¹, высекати ‘рубаяочи, знищувати’¹⁷², вытнѣти ‘зрізати, зрубати’¹⁷³ та ін.):

в гри(д)ни окна порѣбали // и (в) двѣ(х) де(и) комо(р) двери повырѣвова(ли) и ѡ(д)вѣ(р)ки вывалали (Володимир, 1567) [ЦДІАК 28, 1, 2: 23–24]; ѡгонъ в земли боудѣчій,... пре(ч) выворочаетъ замкы наймо(ц)нѣ(и)шѣ (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 153 зв.]; встанте, и выйдѣте з того мѣсца, поневажъ гѣ... гра(д) то(т) зотре(т), выкоренитъ (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 180]; села Корѣсова и Кѣзее, по волѣшон половици выпалили... татарове (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 213]; Якож кгда се моцю и квалтомъ великим през тѣю фортѣ шпиталнѣю добывали и онѣю обѣхами и дрѣками одбяли и шаблями высекали, тот тѣмѣлтѣ людѣ великий и квалтовное добыванѣесе, ѣвѣзство, хворни,... до монастыра ѣтекали (Луцьк, 1639) [АрхЮЗР 1/VI: 594]; А если которыи дѣрава(!) не сѣтъ родачи(и) ввочѣ, вытнѣ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 315 зв.] та ін.;

¹⁶⁸ СУМ^{16–17} 5: 113.

¹⁶⁹ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 125.

¹⁷⁰ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 191.

¹⁷¹ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 238.

¹⁷² Див. також: СУМ^{16–17} 6: 39.

¹⁷³ СУМ^{16–17} 6: 79.

за- (загладити ‘знищити’¹⁷⁴, залити ‘затопити, залити’¹⁷⁵, затирати ‘знищувати’¹⁷⁶ та ін.):

кр̄(с)та овразы, которын ш(т) нѣкоторыхъ на земли, и на павиментахъ бывають, загладити розказѹемо (Київ, бл. 1619) [О обр.: 75]; Прорвалися жерела и лихъла вода, и повстали рѣки, такъ ижъ // рѣки залили домы, замки, горы (серед. XVII ст.) [Хрон.: 15–15 зв.]; А тымъ дей слуги и подданные его тотъ следъ... почали... затирати (Кременець, 1594) [АрхЮЗР 6/І: 243] та ін.;

из-/изъ- (избоўрити, изъкрышити ‘зруйнувати, знищити’¹⁷⁷ та ін.):

ш то(ж) и(х) па(н)ство избоўрено и зопсовано и(ж) сѧ розсѣвали по свѣтѣ (1645) [УЄ №32: 123]; Иисусъ Христовъ на дьявола измѣгъ, намъ, хрестянуѣмъ, порядивъ, а дьяволу державу изъкрышивъ (XVI ст.) [НС: 226] та ін.;

по- (повырубати ‘виламуючи, порубати’¹⁷⁸, повысекасти ‘виламуючи, вивалити’¹⁷⁹, погрѣхотати ‘потрошити’¹⁸⁰ та ін.):

черезъ того жъ урядника своего бояръ и подданыхъ плоты коло огородовъ подданымъ ихъ повырубали и городную ярину в нивеч обернули (Луцьк, 1641) [АрхЮЗР 1/VI: 765]; припавши мощно квалтомъ, напродъ двери до сеней, окна до избы повысекали, съ полгаковъ... до него стреляли (Житомир, 1618) [АрхЮЗР 3/І: 222]; окна, органы, формы и, штоколвекъ едно оздобъ в костеле зоставало, то все погрѣхотали, же ничего правѣ целого в том костеле и кляштори самымъ который спалили и фѹнѣдитѹсъ знесли, не зоставало (Володимир, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 374] тощо.

¹⁷⁴ Див. також: СУМ^{16–17} 9: 252.

¹⁷⁵ СУМ^{16–17} 10: 85.

¹⁷⁶ СУМ^{16–17} 10: 247.

¹⁷⁷ СУМ^{16–17} 13: 41; 93.

¹⁷⁸ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 29; СЦСРЯ І: 223.

¹⁷⁹ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 73; СРЯ^{11–17} 15: 178.

¹⁸⁰ Див. також: SP^{XVI} 26: 192.

Отже, пам'ятки української мови XVI–XVII ст. засвідчують, що експліцитно перехідні багатозначні ДФД мають різні семантичні компоненти і належать до різних ЛСП та, відповідно, до ЛСР. Однак в опрацьованих текстах досліджуваного періоду не виявлено дієслів, семантичні компоненти яких репрезентували б лексико-семантичні ряди із семантикою 'процеси обрядової сфери' та 'руйнувати об'єкт' (див.: табл. 2.1).

ДФД, зафіксовані в пам'ятках окресленого періоду, можуть належати:

1) до однієї лексико-семантичної мікрогруп: **бермовати (сына), бычовати (мещанина), вытолочити (объшар жита), добити¹ (пана), друковати (книги), заръзати (козака), наплодити (коній), розседлати (коня), ѡмшити (верхъ);**

2) до різних лексико-семантичних мікрогруп: **взяти (снопы, сцѣнниковъ), высѣчи (людей, дерева), заложити (огню, ѡдило), зробити (лихтар, роботу), оковати (ложе, священника), робити (мост замковый, роботу), розламати (хлѣбъ, двери).**

Дієслова ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності' входять до різних лексико-семантичних рядів, зокрема:

1) 'процеси суспільно-виробничої сфери' та 'процеси побутової сфери': **завѣсити (црѣй, рѣчникъ), зняти (просо, шагъкъ), оумазати (внѣтръ корабля, сѣкню);**

2) 'процеси суспільно-виробничої сфери' та 'процеси обрядової сфери': **звязати (плевелы, ұпартого), помазати (ранѣ, тѣло);**

3) 'процеси побутової сфери' та 'процеси обрядової сфери': **изъѣсти (теля, великоденного баранка), розв'язати (воз, каючогоса), ұбирати (жнюѣ, оумерлых).**

Більшість зафіксованих перехідних багатозначних дієслів із деструктивною семантикою зараховано до двох ЛСР — 'пошкоджувати об'єкт' і 'руйнувати об'єкт': **внвати (пани, непріателей), выламати (коморы, вино), высѣчи (форътү, ган), вытолчи (зүбы, объшар жита), избити (слоүгоү, тл [Ахава]), розсѣчи (барилко, челядника), розшарпати (завѣсү, лва).**

Експліцитно перехідні ДФД в українській мові XVI–XVII ст.

ЛСП із загальним значенням	‘досягати результату дії’			
‘здійснювати конкретний вид діяльності’	ЛСП із загальним значенням	‘створювати об’єкт’	‘пошкоджувати об’єкт’	‘руйнувати об’єкт’
	‘процеси суспільно- виробничої сфери’	закопати (копцель, копцы) дыловати (дошки, стѣнѣ) зарѣбити (гранн, замокъ) насыпать (порохѣ, кѣргани)	добывати (рыбѣ, пана) збивати (тертици, людей) натерти (листа, тѣло) порезати (колоды, посторонки) рвати (збоже, борода)	вымазати (житѣникѣ, имя) выпалити (цегла, села) выгнати (шкурѣ, кедр) повивати (хоромы, женѣ) стерти (сѣчевицѣ, двѣрь)
	‘процеси побутової сфери’	ўсыпать (моўкы, гревелкѣ)	розобрати (Яроша Терлецкого, прыгвѣр)	завѣсити (шконца, пекара) змазати (жонѣ, проклатства) повѣсити (ключ, княжата)
	‘процеси обрядової сфери’	посыпати (головы, копѣци)	обрѣзати (дѣтинѣ, ўши)	—

Особливістю таких дієслів є також те, що в межах одного ЛСР вони належать до двох мікрогруп (основою поділу є категорія *істоти/неістоти*):

ЛСР із семантикою	Дієслово	Іменник	
		Істота	Неістота
'пошкоджувати об'єкт'	зрубати	шляхтича	штґґкґ
	поколоти	служебныхъ людей	полотна
	посечи	пана	плоты
	резати	учо	шаты
	розбити	перси	скрыню
	шарпати	пахолка	книги
'руйнувати об'єкт'	вытнґґти	потомство	дерева
	сечи	студентовъ	конопли, прядиво

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. виявлено мезоніми — дієслова ЛСР із загальним значенням 'пошкоджувати об'єкт', які займають проміжне місце в антонімічній парі 'створювати' — 'руйнувати':

врґґвати (гранн)	выказити (гранн)	выжегати (гранн)
вырґґвати (грґґбъ)	вырґґвати (дирн)	вырґґвати (ган)
выбити (напись)	выбити (око)	выбити (рымланы)
завґґдовати (млын)	подтопити (млынъ)	зопсовати (млынъ)
зрґґвати (городни)	зрґґвати (шляхтича)	зрґґвати (гранн)

Перехідні дієслова зазначеної ЛСП формують семантично опозиційні дієслівні пари:

выдрґґковати (книгѣ)	знищевати (книги)
повґґдовати (дворѣ)	попалити (двори)
оґґровити (оґґжа мѣдѣного)	зламати (змію мѣдѣнцю)

У сучасній українській мові перехідність ДФД, репрезентованих у пам'ятках української мови XVI–XVII ст., збереглася не повністю; зокрема, за матеріалами СУМу до експліцитно перехідних належать дієслова *вирити, вписати, зілїтити, латати, направляти,*

нищити, обмурувати, оправити, осідлати, підрізати, поліпити, ранили, солити, спалити, списати, сплести, умивати, утопити, шикувати та ін.; до імпліцитно перехідних — готувати, краяти, напекти, прати, спекти та ін.; до дієслів, які можуть бути перехідними і неперехідними, — витягти, уробити, шарпати та ін.

2.3. ІМПЛІЦИТНА ПЕРЕХІДНІСТЬ ДІЄСЛІВ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ

Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. фіксують однозначні та багатозначні ДФД, для яких характерна незаповненість об'єктної синтаксеми в окремих випадках. До прикладу, таке явище виявлено у тих дієсловах, семантичні компоненти яких передбачають об'єкт дії, але він не є обов'язковим, тобто “імпліцитно перехідні дієслова вживаються без об'єкта, але він інклюзивно включений в їхню семантичну структуру” [Любченко 2009: 11].

За традиційною граматиною, перехідні дієслова керують прямим додатком, яке є поверхневим виявом об'єкта дії; при цьому йдеться також про існування сильного зв'язку — показника перехідності. Якщо ж при дієслові відсутній граматично оформлений прямий об'єкт дії, “можна говорити про руйнування відповідного зв'язку між компонентами словосполучення” [Копорієлко 1989: 103], тому такі дієслова є носіями концентрованого значення. На цю особливість звернули увагу і російські мовознавці. До прикладу, Г. Боброва зауважила, що “неперехідне (безоб'єктне) вживання перехідних дієслів допускає можливість збереження об'єктних зв'язків; іншими словами, у деяких випадках безоб'єктного вживання перехідних дієслів семантичний об'єкт не отримує словесного вираження, стаючи імпліцитним членом висловлювання” [Боброва 1979: 71]. На думку Ю. Апресяна, “валентності слова обов'язкові у тому сенсі, що вилучення хоча би однієї із них змінює його лексичне значення, однак вони можуть сильно відрізнятися за ступенем обов'язковості/факультативності реалізації в тексті” [Апресян 1995: 149].

За словами В. Криська, уже в давньоросійських текстах було закладено існування *імпліцитної перехідності*, яка “передбачала

розуміння носіями мови того факту, що дія не замкнута в суб'єкті, а поширюється на об'єкт, синтаксична реалізація якого необов'язкова і непередбачувана" [Крысько 1991^a: 59].

Порушення синтагматичних зв'язків дієслова та об'єкта дії зумовлено кількома причинами. Абсолютивне використання неодновалентних дієслів (що визначає їх ситуативну одновалентність) пов'язане з "узагальненням дії, яку виражає предикат, видозміною лексичного значення предиката, семантичним стягненням значення предиката й одного чи кількох залежних компонентів" [Льїн 1951: 48]. Г. Боброва виокремлює три способи передачі об'єктних відношень дієслівної дії у випадках безоб'єктного вживання перехідних дієслів:

- конситуативний (еліпсис);
- контекстуально-семантичний (абсолютивне вживання);
- семантико-синтаксичний (семантичне стягнення) [Боброва 1979: 79].

Натомість у працях українських мовознавців виявлено дещо інше трактування дієслів, у конструкціях із якими об'єкт дії є необов'язковим:

- незаповненість позиції об'єктної синтаксеми при абсолютивно вжитих перехідних дієсловах;
- незаповненість позиції об'єктної синтаксеми при значенні узагальненості та неозначеності об'єкта.

На думку В. Мозгунова, існує принципова відмінність між "редукцією", "незаповненістю" позиції об'єкта при його означено-особовому значенні і "редукцією" при значенні узагальненого або неозначеного об'єкта. У першому випадку немає зсуву в семантиці дієслова, у двох інших — такі зсуви відбуваються" [Мозгунов 1997: 18]. Варте уваги й те, що об'єкт із означено-особовим значенням (спеціалізований об'єкт) передбачає високу прогнозованість, яка уможливує його відсутність при деяких дієсловах. Натомість загальним об'єктом є такий, що "об'єднує широке коло різних предметів без їхньої конкретизації. [...] Включення такого об'єкта в семантику предиката відбувається внаслідок спрямованості дії не на конкретний предмет, а на однорідні предмети" [Каленич 2007: 255],

тому такі ситуативно одновалентні дієслова містять у своїй семантичній структурі вказівку на клас предметів, які можуть займати об'єктні позиції.

ДФД, яким властива незаповненість позиції об'єктної синтаксеми, і конструкції, у яких ці дієслова вжиті з нульовим додатком, кваліфікують по-різному: деякі мовознавці вважають ці дієслова неперехідними, оскільки вони перетворюються з предикатів дії в предикати стану [див.: Филичева 1967: 122; Русанівський 1971: 211; Леон. СУЛММ 1983: 173], інші — дієсловами з неперехідним уживанням, тобто йдеться про перехідні дієслова в неперехідних конструкціях [див.: Исаченко 1960: 350; Норман 1972: 5; Гмиря 2006: 9], ще інші кваліфікують такі дієслова як глибинно двовалентні, наголошуючи на існуванні об'єкта дії на семантичному та ігноруючи його відсутність на синтаксичному рівні [див.: Апресян 1995: 148–149; Боброва 1979: 74; Загнітко 2014: 10–11].

Отже, у досліджуваних текстах української мови XVI–XVII ст. виявлено ситуативно безоб'єктні перехідні ДФД, які є “глибинно двовалентними”, та виокремлено такі два типи імпліцитної перехідності — *абсолютивне вживання* та *семантичне стягнення*¹⁸¹ [див. також: Заневич 2010: 44–51; Заневич 2011: 72–79]. Кожний тип ІП репрезентує свої семантичні особливості (див.: табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Характеристика імпліцитної перехідності

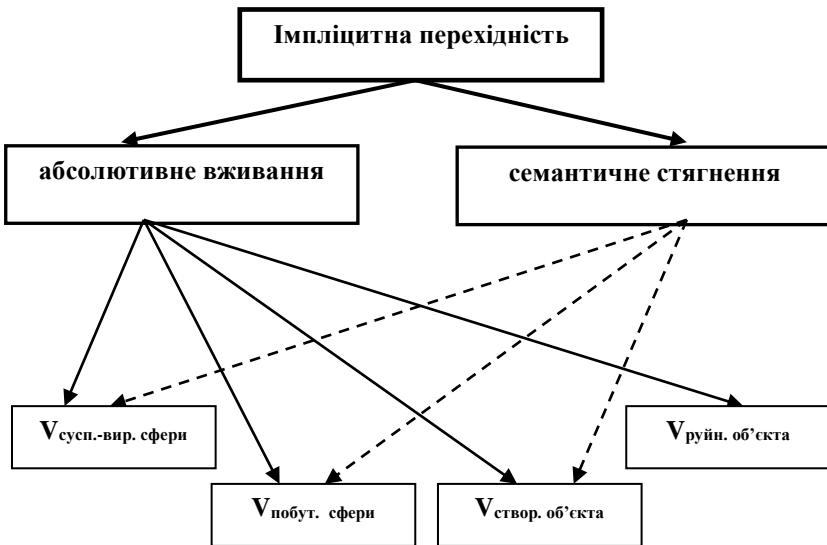
Особливості	Типи	
	Абсолютивне вживання	Семантичне стягнення
спрямованість дії на об'єкт	обов'язкова	
вид об'єкта	загальний	конкретний
інкорпорованість (включення) об'єкта в семантику дієслова	часткова	повна
вплив контексту	повний	відсутній

¹⁸¹ Для ілюстрації імпліцитної перехідності приклади-контексти безоб'єктного вживання ДФД наведено попарно із прикладами контекстів, у яких перехідність виражена експліцитно.

Із-поміж імпліцитно перехідних ДФД, як і експліцитно перехідних, окреслено ЛСП із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’ та ‘досягати результату дії’. Однак кожний із типів імпліцитної перехідності представлений різними ЛСП дієслів, тому ДФД проаналізовано за типами ПП, які структуровано відповідно до ЛСП та ЛСР (див.: схему 2.2).

Схема 2.2

**Імпліцитно перехідні ДФД
в українській мові XVI–XVII ст.**

2.3.1. Абсолютивне вживання

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. репрезентовано перехідні ДФД, які можуть вживатися і без об'єкта дії. “Відсутність, редукція граматично оформленої об'єктної позиції” [Копорієлко 1989: 104] передбачає багатоаспектний характер цього явища, оскільки за зовнішньо ідентичною формою вияву вже на лексико-

семантичному рівні зафіксовано різні закономірності та зв'язки (абсолютивне вживання, семантичне стягнення, семантичну зміну). Саме абсолютивне вживання перехідних дієслів передбачає відсутність зсуву в семантиці (об'єкт можна конкретизувати без зміни значення дієслова). Такий тип імпліцитної перехідності мовознавці розглядають власне не як утрату перехідності, а як її периферійний вияв, оскільки дієслово “передає певну інформацію про відсутнє доповнення”, тобто семантична структура дієслова має семи його об'єктів [Аринштейн 1979: 5]. У цьому випадку реалізовано перехід від генетично первинних синтаксичних структур (із вираженням об'єктом дії) до вторинних, похідних, зумовлених в еволюційному плані потребами “комунікативно-актуального членування інформативної структури речення” [Загнітко 2006^a: 11]. Для дієслова такого типу перехідності характерним є те, що “залежний компонент настільки чітко усвідомлюється мовцями і так легко відновлюється в їх пам'яті, що значення дієслова наближається до автосемантичного” [Дзюбишина 1979: 11].

Із-поміж аналізованих абсолютивно вжитих перехідних ДФД, репрезентованих у пам'ятках української мови XVI–XVII ст., виявлено однозначні та багатозначні дієслова, які класифіковано за ЛСП. Для зафіксованих дієслів цього типу ІІІ, зокрема багатозначних, характерний відповідний контекст та наявність другорядних членів речення (напр., кількісно-якісних синтаксем). У таких випадках вони співвідносять дію дієслова із конкретною ситуацією.

2.3.1.1. Дієслова із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності' (V_{виду діяльності})

У джерелах досліджуваного періоду з абсолютивною семантикою репрезентовано дієслова ЛСП із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’, оскільки для них властивий певний ступінь інкорпорованості об'єкта в їх семантичну структуру та “сполучуваність яких обмежена незначною кількістю об'єктних синтаксем, причому найчастіше вони представлені іменниками, які належать до одного і того ж лексико-семантичного класу” [Іванович 2007: 196].

До абсолютивно вжитих дієслів зараховано дієслова таких ЛСР:

- а) із загальним значенням ‘процеси суспільно-виробничої сфери’ (V_{суп.-вир. сфери}):
- **исправляти (исправлати)** ‘виправляти (помилки)’¹⁸²:
но **б̄а** ра(ди) **исправла(и)те** **ме(н)** грѣ(ш)ного не кле(н)те; **А** писалъ дьячок нестере(ц) (Київ, 1554) [ПИ: №1] ⇔ **А** где вы(х) са wpisа(л), вы, w(т)цы ч(с̄)тныи и даци, **чт҃҃҃чи исправляйтє** (Мукачів, 1621) [Яв. ИЗ: 14];
 - **пети** ‘співати’¹⁸³:
а коли зъ нихъ зволокотъ царъскію одежѣ, по старому, яко жокове по подоконью... старію **пѣснь поючи** Павъперивусъ вегаютъ (Володимир, 1598–1599) [Відп. ПО: 1043] ⇔ **пою кра(с)но**, спѣваю (1642) [ЛС: 230];
 - **писати** ‘складати, писати (текст)’:
wa(п̄)нъ(!) Дамаски(и)... знаменитый, который... в’ пѣстына(х) и в Монастыре(х) квитн҃҃҃чихъ, **писалъ книгъ немало** (Київ, бл. 1619) [Аз.В.: 145] ⇔ **W(т)коль** беспечнѣйшаа естъ речъ и, оувѣрениѣйшаа філософію и ѳеологію, **славенски(м) ѡзыка(м) писати** и з’ Грецкого переводити, нѣжан Латинскимъ (Київ, 1623) [МІКСВ: 74];
 - **пласати** ‘танцювати’¹⁸⁴:
и вшо(д)ши **д̄вца** тон то **родняды** **пласала** и оуподобалася природи. и ты(м) которые сѣдѣли з ни(м) (1556–1561) [ПС: 148 зв.] ⇔ Potum z Mikitoiu choroszeie skakala Pered korolem sandrem **wielmi plesala** (Раків, поч. XVII ст.) [Траг. фотокоп.: 1];

¹⁸² Див. також: СУМ^{16–17} 13: 193.

¹⁸³ Див. також: Срезн. II: 1790; СРЯ^{11–17} 15: 27.

¹⁸⁴ Див. також: Срезн. II: 978–979; СРЯ^{11–17} 15: 114.

б) із загальним значенням ‘процеси побутової сфери’
($V_{\text{побут. сфери}}$)

- черпати ‘черпати (рідину)’¹⁸⁵:

И поставивши велблюды передъ мѣстомъ оу стѣденца въ вечерѣ. ѡ часе которогѡ звыкли выхѡдитъ жоны черпати водѣ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 37] ⇔ з’ колодазевъ, и з’ криницъ, з’ которыхъ кгда частѡ черпано бываеть, бошгъ в’ нихъ воды привываетъ (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 665];

- їсти (ясти) ‘їсти’¹⁸⁶:

W(т)повѣдаю, ижъ не пости(л): бо рыбѣ, маслѡ, сыры... їсти, и вино и иныи оупивающіи напои пити, не естъ постѣ (Київ, бл. 1619) [О обр.: 164] ⇔ **На трапезѣ безъ молитвы (свински) ясти не начинайте**, як же ныне оскотѣли есте (п. 1596) [Виш. Кн.: 56].

Спеціального аналізу потребують дієслова **заспївати** та **спївати**. Тексти пам’яток української мови окресленого періоду фіксують дієслово **спївати (спевати)** з абсолютивною семантикою в таких значеннях:

- 1) ‘співати’¹⁸⁷:

не є(д)но папезевы(х) ѡста(в) наслѣдѡю(т), // але и **жак(в)ски(х), фрат(в)ски(х) пѣсній много в’ костелѣ спїваю(т)** (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 161 зв.–162] ⇔ **то(ж) теды спївай двѣ мелїодїине** (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 237];

- 2) ‘відправляти богослужіння’¹⁸⁸:

Который ми поведилъ, ижъ бискупъ Луцкий въ костеле Римскомъ спевалъ те Деумъ лявдамусъ, по нашему молебень, фалечи Господа бога (Володимир, 1596) [АрхЮЗР 1/І: 480] ⇔ **на знакъ єдиности костела**

¹⁸⁵ Див. також: Срезн. III: 1501; 1567; СЦСРЯ IV: 434; SS I: 370.

¹⁸⁶ Див. також: Срезн. III: 1623; 1666; СЦСРЯ IV: 471.

¹⁸⁷ Див. також: Срезн. II: 1790; СРЯ^{11–17} 15: 27.

¹⁸⁸ Див. також: Срезн. II: 1790; СРЯ^{11–17} 15: 28.

Рымъского и зъ Греческимъ:... по-Греческу перъвей, а потомъ по-Латинне... спѣвають (Вільна, 1599) [Ант.: 493];

3) ‘оспівувати, прославляти’¹⁸⁹:

гумны свои зъ боязню пану спѣвають (Львів, 1630) [Траг.п.: 162]; Анѣ ты(ж) дѣте(м) шко(л)ны(м) сованями (!) усанна вовышны(х) вѣ спевати не допѣцаю(т) (Львів, 1595) [ЦДІАЛ 129,1, 240: 1] ⇔ чемоу(ж) не хоче(ш) члѣче спѣшитиса до такого трону? чемоу са не стараеть в нѣо? жебы ты(ж) и товѣ спѣвано та(к) вдлчне (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 237]; В Армонію на хоры сличне спѣваючи: И үгоднымъ голосомъ, весело волаючи (Львів, 1616) [Бер. В.: 75].

Натомість дієслово заспѣвати лише із семантикою ‘оспівати, прославити’¹⁹⁰ може вживатися абсолютивно:

по(с)реди це(р)кви пѣ(с)ни товѣ заспѣваю (II пол. XVI ст.) [КА: 248]; Глава въ вышнихъ: з’ Аггми заспѣвавши, А с’ Пастѣхами чюд’ са задивовавши (Львів, 1616) [Бер.В.: 91] ⇔ всѣ єдиногласно заспѣваймв емѣ, заплещѣмв рѣками, и выкрыкаймв... голосомъ радости и веселья (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 193].

Для цього типу імпліцитної перехідності характерне те, що дія може охоплювати кілька конкретних предметів (ідеться про т. зв. загальний об’єкт), при чому характер об’єкта є контекстуально зумовленим. При абсолютивному вживанні ДФД часто відбувається узагальнення дії, однак значення перехідного дієслова, вжитого абсолютивно, “переважно тотожне його значенню в сполученні з прямим об’єктом, оскільки передбачає спрямованість дії на об’єкт” [Боброва 1979: 73].

¹⁸⁹ Див. також: Срезн. II: 1790.

¹⁹⁰ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 211; Срезн. II: 1790.

2.3.1.2. Дієслова із загальним значенням 'досягати результату дії' (V_{результату дії})

Нечисельну підгрупу ДФД із абсолютивною семантикою, зафіксованих в українських текстах XVI–XVII ст., становить ЛСП із загальним значенням 'досягати результату дії'.

У межах ЛСР із семантикою 'створювати об'єкт' (V_{ств. об'єкта}) виявлено абсолютивно вжиті дієслова:

- **бѣдовати** 'будувати'¹⁹¹:

Іустиніанъ... Царъ... // Цркви коштовнии и замки бѣдовалъ, а старын ш(т)новалалъ (Київ, бл. 1619) [О обр.: 174–175] ⇔ За ведомостю игѣменовою и братини старшин(х) вка(ж)ды рокъ повине(н) бѣдетъ личбѣ чинити пере(д)... братню которы(м) то мона(с)тыромъ вси еще пови(н)ни бѣдоу(т) рядити справовати бѣдовати ѡбѣдовати мѣровати (Дермань, 1602) [ПВКРДА IV–1: 37];

- **мѣровати** 'мурувати, зводити (із каменю, цегли)'¹⁹²:

домы це(р)ко(в)ныє, свѣщниче(с)киє и дрѣрка(р)скиє и шко(л)ныє мѣрѣю(т) (1592) [ЛСБ: 218]; И тежь церѣковъ хотятъ мѣровати новѣю и домъ на школаѣ. и домъ на дрѣкарню. и домъ на шѣпигалъ (Львів, 1586) [ЦДІАЛ, 129, 1, 69: 1] ⇔ За ведомостю игѣменовою и братини старшин(х) вка(ж)ды рокъ повине(н) бѣдетъ личбѣ чинити пере(д)... братню которы(м) то мона(с)тыромъ вси еще пови(н)ни бѣдоу(т)... мѣровати (Дермань, 1602) [ПВКРДА IV–1: 37];

- **шити** 'шити'¹⁹³:

сѣкни они ни єдиной не шїю ланними нитьми. то(л)ко конопльными (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 94] ⇔ смѣюся,

¹⁹¹ Див. також: СУМ^{16–17} 3: 86.

¹⁹² Див. також: СРЯ^{11–17} 9: 310.

¹⁹³ Див. також: Срезн. III: 1596; СЦСРЯ IV: 457.

иж волося долгое носит и не подголився, и зась: простое одѣне носит, што нештатловне, як в мѣх оболося (п. 1596) [Виш. Кн.: 59].

Зазначу, що дієслово **готовати** ‘варити, приготувати (їжу)’¹⁹⁴ українські пам’ятки досліджуваного періоду фіксують як експліцитно перехідне: **Тые теды дни чотыры, ... называлися приготованемъ, въ которыхъ толко готовали баранка, але еше его не поживали** (1603) [Пит.: 45]. Натомість у сучасній українській мові **готувати**¹⁹⁵ може вживатися і з прямим додатком, і абсолютивно: *Почала я готувати снідання, а черниця за мною у комору, пиона одміряє у глечик, одсипає муки у миску, сметани у полумисок* (М. Вовчок); *Смачно готувала Марія, але страва та була Ларисі гіркішою від полину* (Руд.). В останньому реченні представлено абсолютивне вживання та часткове включення об’єкта дії в семантику дієслова *готувати*.

Зазвичай цей тип імпліцитної перехідності здебільшого притаманний багатозначним дієсловом, оскільки реалізація об’єкта може залежати від значення, у якому дієслово функціонує в контексті. Напр., у двох значеннях дієслово **написати** імпліцитно перехідне:

- 1) ‘скласти, написати (текст)’¹⁹⁶:

тоє приказаніе, написаль есть вамъ на затвердьѣлость ср(д)ца вашего (1556–1561) [ПЄ: 165] ⇔ **та(к) же ты(ж) іω(в) праведный написаль в ро(з)дѣлѣ своє(м)...** оцхвалю моццю своєю моудры(х) и хитро(с)ны(х) (Ви-сочани, 1635) [УЄ № 62: 57 зв.]; **Коротко тежъ напишу, што се деяло за векү мого** (поч. XVII ст.) [КЛ: 87];

- 2) ‘зобразити, написати (на папері)’¹⁹⁷:

не смееть жаденъ имени своего написати, абы его не по(т)кало, якъ стефана попа, которого лү(ц)ки(и) кири(л) в лү(ц)ко(и) реце втопиль ижъ противъ

¹⁹⁴ Див. також: СУМ^{16–17} 7: 59.

¹⁹⁵ СУМ II: 149.

¹⁹⁶ Див. також: СРЯ^{11–17} 10: 175; СРЯ^{11–17} 15: 52.

¹⁹⁷ Див. також: СУМ^{14–15} 2: 21; Срезн. II: 307–308; СРЯ^{11–17} 10: 175.

ва(с) правдѹ писалъ (1600) [ЦНБ 476 П/1736: 46 зв.] ⇔ **кгдажъ ми то вольно, яко ся хочѹ, такъ напишѹ;** бо и въ той справе еє милость была поводомъ, а не хто инший (Володимир, 1583) [АрхЮЗР 1/1: 176].

У межах дієслів із деструктивною семантикою (ЛСР із загальним значенням ‘пошкоджувати об’єкт’ та ‘руйнувати об’єкт’) теж зафіксовано абсолютивно вжиті дієслова. Зокрема:

- **тяти** ‘сікти (гострим предметом)’¹⁹⁸:
первей самѹю протѣстѹючѹю оденъ зъ тыхъ принципалов косою въ голову зверхѹ тьялъ и ранѹ кровавѹю, шkodливѹю задалъ (Володимир, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 67] ⇔ **[Катъ] тьялъ ганебне времена** (XVII ст.) [Рук. № 26: 83];
- **оукаменовати (вкаменовати)** ‘убити (камінням)’¹⁹⁹:
вкаменовали стефана коли сѧ моли(а) (XVI ст.) [КА: 38] ⇔ **выведи блю(з)нирцѹ за обозъ,... и нехай егѡ оукаменѹютьъ..., и такъ оукаменовали** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 125].

Абсолютивно вжиті перехідні дієслова, за словами Н. Іваницької, “своїм внутрішнім потенціалом не прогнозують, не відкривають обов’язкових правобічних позицій для заповнення їх словами-конкретизаторами із об’єктним значенням” [Іваницька 2004: 23]. Співвідношення абсолютивних дієслів із реаліями позамовної дійсності забезпечує їх власний фонемний склад, оскільки такі дієслова мають достатнє семантичне наповнення. “За комунікативної необхідності абсолютивні дієслова можуть поширюватися залежними від них словами, але це не є обов’язковим, оскільки дієслівна ознака, що її передає абсолютивна лексема, є семантично завершеною” [Іваницька 2004: 23].

На підставі аналізу імпліцитно перехідних ДФД, репрезентованих у пам’ятках української мови XVI–XVII ст., встановлено, що явище синтаксичної факультативності об’єктної синтаксеми зафіксо-

¹⁹⁸ Див. також: Срезн. III: 1106.

¹⁹⁹ Див. також: СУМ^{16–17} 14: 29.

вано переважно в дієсловах недоконаного виду (однак виявлено поодинокі випадки вживання доконаного), а також властиве радше дієсловам із прямим значенням, аніж із переносним (оскільки “переносні значення синтагматично зумовлені та потребують для своєї реалізації контексту” [Апресян 1995: 150]). Причому абсолютне вживання досліджуваних перехідних ДФД є такою зоною функціонування перехідності, у якій семантичний і формальний рівні розходяться: “об’єкт, присутній на значеннєвому рівні, не має свого формального вираження на поверхневому, синтаксичному рівні” [Іванович 2007: 196]. За умови такого вживання дієслова на зразок **б’дovati**, **м’рovati**, **написати**, **пети**, **пласати**, **сп’бвати**, **оукаменовати**, **черпати**, **шити**, **їсти** тощо без об’єктів репрезентують дію “як актуальний процес (суб’єкт виконує певні дії в цей момент, а не робить щось інше)” [Каленич 2007: 254].

Отже, у досліджуваних текстах українських пам’яток XVI–XVII ст. засвідчено абсолютне вживання перехідних ДФД. Для аналізованих дієслів виявлено умови реалізації абсолютивної семантики — це часткове включення об’єкта дії в семантику дієслова, наявність загального об’єкта, відповідного контексту, кількісно-якісних синтаксем (**другий раз**, **красно**, **некшталтовне**, **частю** тощо), синтаксем, які визначають спосіб здійснення дії (**єдиногласно**, **вщє**, **по-Гречєску**, **по-Латинє**, **такъ** тощо).

У сучасній українській мові зафіксовано розвиток семантики ДФД; зокрема, за матеріалами СУМу, до експліцитно перехідних належать *будувати*; до імпліцитно перехідних — *заспівати*, *їсти*, *мурувати*, *написати*, *черпати*, *шити* та ін.; до дієслів, які можуть бути перехідними і неперехідними, — *співати*, *танцювати* тощо.

2.3.2. Семантичне стягнення

У мовознавстві “невербалізоване представлення об’єкта в придієслівній позиції, що зумовлює певний перерозподіл сем у значенні дієслова” [Іваницька 2004: 25] кваліфікують як інкорпорованість лексичного значення іменника — сильнокерованого додатка — до семантики дієслова. Процес *семантичного стягнення* пов’язаний із тим, що відбувається

об'єднання “у рамках однієї дієслівної лексеми значення предиката й одного чи кількох компонентів на основі їх семантичної сумісності” [Каленич 2005: 48]. Уведення об'єкта до семантичного складу дієслова відбувається на підставі семантики залежного компонента, який не має в дієслові спеціального морфемного вираження. Це явище є відмінним від абсолютивного вживання, що не передбачає зсуву в семантиці.

Як зауважує Г. Боброва, для семантичного стягнення характерні такі ознаки:

- а) зсув у лексичному значенні, зумовлений спеціалізацією значення щодо об'єкта;
- б) спрямованість дії на об'єкт, що свідчить про збереження логічної “перехідності” дії на об'єкт;
- в) автосемантичність дієслова, його незалежність від контексту [Боброва 1979: 76].

Із-поміж аналізованих семантично стягнених перехідних ДФД, зафіксованих у пам'ятках української мови XVI–XVII ст., репрезентовано однозначні та багатозначні дієслова, які проаналізовано в межах кожної лексико-семантичної підгрупи.

2.3.2.1. Дієслова із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’ (V_{виду діяльності})

Найчисельнішу серед імпліцитно перехідних ДФД указанного типу становить ЛСП із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’. У випадку семантичного стягнення значення об'єктної синтаксеми стає елементом значення відповідного дієслова. Зокрема в ЛСП із загальним значенням ‘процеси суспільно-виробничої сфери’ (V_{суп.-вир. сфери}) виявлено дієслова, які можуть вживатися як семантично стягнені. До прикладу:

- **грєвти (грєзти) ‘громадити (сіно, збіжжя)’²⁰⁰:**

**А грє(з)ти и прѣтати сѣна того не пови(н)ни ш(д)но
которые косити не выхѡдѣть тыє грє(з)ти пови(н)ни**

²⁰⁰ СУМ¹⁶⁻¹⁷ 7: 81.

- (1552) [ОВін.З.: 134 зв.] ⇔ **Бело (!) з волота возать што бї косаровъ накосать але сами не косать ш(д)но гревѣтъ** (1552) [ОЛЗ: 184];
- **жати** ‘жати (зернові культури)’²⁰¹:
а они тым часомъ..., **жито и пшеницу жали** (Житомир, 1630) [АрхЮЗР 1/VI: 619] ⇔ **Мають тіє люди два дни у недѣли... служити... съ косою а съ топором або жать** (1531) [АЮЗР I: 79];
 - **збирати** ‘збирати (урожай)’²⁰²:
оурожан збожья всякого... // ..., нехай збирають до гѣменъ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 66 зв.–67] ⇔ **възрѣте на птицѣ не(с)ныи. и(ж) они не сѣю(т), ани жноутъ ани в’ житницю не збираю(т). а оцѣ вашъ небсный корми(т) ихъ** (1556–1561) [ПС: 37 зв.];
 - **косити** ‘косити (траву, збіжжя)’²⁰³:
по то(и) земли мое(и) волохове свовольне... **сена косятъ и пашню пашѣтъ** (1546) [Ог.: 97 зв.] ⇔ **жалова(л) намъ ма(т)ѣи... на стѣфана и на игната... и на и(х) товариши Што(ж) ден уни встѣпають(ся) в нашии вѣчны(и) сенажати и зарѣчают на(мъ) **косити**** (Київ, 1508–1523) [ПИ: № 5];
 - **молотити** ‘молотити (зерно)’²⁰⁴:
тоє жито в гү(м)не мое(м) поставити дозволи(л) и тепе(р) де(и) тоє **жито змолотники е(с)ковы молотѣ(т)** (Володимир, 1567) [ЦДІАК 28, 1, 2: 2] ⇔ и ты(ж) **посполиты(м) люде(м) не е(ст) когда панцины дѣла. и слова божїа слоухати моуси(т) ити врати або возити или молотити** (XVI – поч. XVII ст.) [Кн. о лат.: 116 зв.];

²⁰¹ СУМ^{16–17} 9: 130.

²⁰² Див. також: СУМ^{16–17} 11: 63–64.

²⁰³ Див. також: СУМ^{16–17} 15: 46.

²⁰⁴ Див. також: Срезн. II: 170; СРЯ^{11–17} 9: 252; СЦСРЯ II: 320.

- розсѣвати ‘розсівати (зерно, насіння)’²⁰⁵:

Або яко пиный господаръ стережетъ: на которой земля которое насѣнье лѣпше ся родитъ, тамъ **оное** и **розсѣваетъ** (Острог, 1598) [Отп. КО: 385] ⇔ слыште, ото вышель ро(с)сѣвачь сѣяти. А коли **розсѣваль**. едино пало на поутти. и прилетѣвши птица **не(с)ныя**. и **изъзовалі є** (1556–1561) [ПЄ: 139] та ін.

Інкорпорованість об’єкта дії в семантику аналізованих дієслів відбувається внаслідок спрямованості дії на однорідні предмети — іменники — назви рослин та їх плодів (**жито, збожя, насѣнье, пшеница, сѣно, трава, ярина** тощо).

Зазначу, що і при дієсловах **копати, орати, пахати** відсутність об’єктних синтаксем (**земля, нива, новина, роля, поле**) уможлиблює їх високу прогнозованість, оскільки “об’єктні значення предиката переходять на рівень лексичної структури дієслова, що спричинює асиметрію між планом змісту і планом вираження” [Іваницька 2004: 26], унаслідок чого дієслово включає об’єкт, на який спрямовано дію. Наприклад:

- **копати** ‘копати (землю)’²⁰⁶:

түю **ниву** **Семен Несын копов** и чистив (Бориспіль, 1614) [АБМУ: 6] ⇔ на **каждю** **веснѣ** **мают** три дни **подданными моими копати** (1567) [AS VII: 120];

- **орати** ‘орати (землю)’²⁰⁷:

для чого түю **землю** **орете** и **поседаете** (Луцьк, 1562) [АрхЮЗР 8/VI: 120] ⇔ там **дей сем ден орали**; и на той **работе чотырн** **волы здоухи**; а нх **вснх** **позыввали** (1561) [АрхЮЗР 8/VI: 101];

- **пахати** ‘обробляти (поле)’²⁰⁸:

Надъ **то** **дей** **которын** **поля** **наши** **они** **сами** **и** **люди** **нхъ** **пашѣтъ**, **ты** **дей** **с** **тихъ** **поль** **з** **нихъ** **самихъ** **и** **людей**

²⁰⁵ Див. також: СРЯ^{11–17} 22: 47.

²⁰⁶ Див. також: СУМ^{16–17} 15: 7.

²⁰⁷ Див. також: СУМ^{14–15} 2: 91; СРЯ^{11–17} 13: 61.

²⁰⁸ Див. також: СУМ^{14–15} 2: 130; Срезн. II: 891; СРЯ^{11–17} 14: 175.

нхъ десятину брати кажешъ (Вільна, 1546) [АрхЮЗР 8/V: 40] ⇔ **Пашѣть** черкашене... где хго хочеть (Черкаси, 1552) [ОЧерк.З.: 8 зв.].

До цього ЛСР зараховано також дієслово **доити** ‘доїти (молоко)’²⁰⁹: **дой млеко** (1627) [ЛБ: 62] ⇔ **кормлю, дою** (1642) [ЛС: 226]. Однак в кінці XVII – на початку XVIII ст. зафіксовано лише експліцитне вживання цього дієслова, проте з іменниками — назвами тварин, що зумовлено остаточним семантичним стягненням словосполучення *доїти молоко*: **Ү вечоръ корови донаасмо** (1698) [Прот. Полт. С. І: 1986]; **Коровъ въ хѣторѣ Криворудскомъ доится 35, а недавно стали доитѣ** (1730) [Дн. Марк. III: 24].

Окремого розгляду потребує багатозначне дієслово **пити** ‘пити (рідину)’²¹⁰ (ЛСР із семантикою ‘процеси побутової сфери’ (V побут. сфери)), яке може вживатися і без об’єкта дії. Наприклад, **хочъ бы наисвѣтѣйшій былъ паки еще въ тѣлѣ человекъ, муситъ ѣсти и пити и чѣмъ ся одѣти** (Путивль, 1638) [АЮЗР III: 11]; **астроми въ индїи соу(т). не маю(т) ни єдіны(х) оустъ. не яда(т), ани пію(т). то(л)ко пре(з) но(с) дыханїемъ // живоу(т). а з’ хворост’ закрыт’ маютъ** (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 25–25 зв.]. У цьому прикладі безоб’єктне вживання дієслова **пити** є абсолютним, причому об’єкт не конкретизований, це може бути будь-яка рідина (пор.: [Каленич 2007: 255]). Подібне явище засвідчено в реченні **голоде(н) боуде(т) воро(г) твой нако(р)ми его. если прагне(т) піти напѣй его** (к. XVI ст.) [УЄ №31: 197 зв.], однак тут об’єкт дії конкретний, оскільки йдеться тільки про воду.

Семантичне стягнення відбувається, якщо в поодиноких мовленневих ситуаціях передбачений тільки один об’єкт, який власне і стає “частиною значення (або одного зі значень) самого присудка, а його номінація є зайвою” [Іванович 2007: 196]. При безоб’єктному функціонуванні дієслова **пити** передбачено іменники — назви спиртних напоїв (**вино, горелъка** тощо): **добро есть**

²⁰⁹ СУМ^{16–17} 8: 92.

²¹⁰ Див. також: СУМ^{14–15} 2: 149; Срезн. II: 942; СРЯ^{11–17} 15: 61.

чл̄ковни не ѣсти маса, и не пити вина (Височани, 1635) [УС №62: 9]; **W(т) повѣдаю, ижъ не пости(л): во... вино и иньи оупивающѣи напои пити, не естѣ постѣ** (Київ, бл. 1619) [О обр.: 164] ⇔ **Он ми повѣдил, иж дей “кажѣт, што был пѣян, пид с попомѣ и дѣровалѣ пѣян”** (Луцьк, 1583) [АрхЮЗР 8/III: 404]. Регулярне вживання дієслова **пити** ‘вживати спиртні напої; пиячити’²¹¹ призвело до семантичного стягнення словосполучення **пити оупивающѣи напои**.

У пам’ятках української мови досліджуваного періоду зафіксовано відповідні похідні дієслова, які є експліцитно перехідними, однак в деяких випадках об’єктом дії є назви напоїв, наприклад: **попити ‘випити (повністю)’**²¹²: **вино медѣ, пиво пшеничное и розходное попили, побрали, поросточовали, попсовали** (Луцьк, 1597) [АрхЮЗР 1/VI: 161]; **горелѣки простое предне доброе кѣфѣ дванадцатѣ, в которыхъ было кварѣтѣ по осмисот, сами попили** (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 89]; натомість в інших — сильнокерований додаток виражений збірними іменниками, що номінують сукупність осіб. Іменники — назви спиртних напоїв інкорпоровано в семантику дієслів **напавати** ‘давати пити спиртні напої; споювати’²¹³ та **оупити** ‘дати пити спиртні напої; напоїти’²¹⁴: **збаномѣ є ква(р)тѣ горѣ(л)ки межы мѣры сто(л)клѣсмы кра(в)цево(н) крыжа(ч)цѣ что чѣлю(д) напавала и прысягла во(л)ше не ходити з горѣ(л)кою,... далисмы є(н) за тѣю шкодѣ гр(ш) вѣ** (Львів, 1592) [ЛСБ 1037: 71]; **иноки... єдного часѣ прїѣхали. и вина привезли с собою, и оупивши сторожѣ. дали ємѣ стрички з рѣкавичками, и спѣстивса ними** (1509–1633) [Остр. л.: 129].

²¹¹ Див. також: Срезн. II: 943; СРЯ^{11–17} 15: 61.

²¹² Див. також: СРЯ^{11–17} 17: 85; СЦСРЯ III: 353.

²¹³ Див. також: SP^{XVI} 16: 51.

²¹⁴ Див. також: СРЯ^{11–17} 10: 182; СЦСРЯ III: 304.

2.3.2.2. Дієслова із загальним значенням ‘досягати результату дії’ (V_{результату дії})

Із-поміж дієслів ЛСП із семантикою ‘досягати результату дії’, репрезентованих в українських пам’ятках XVI–XVII ст., виявлено незначну кількість ДФД, для яких властивий аналізований тип імпліцитної перехідності — семантичне стягнення.

У межах ЛСП із загальним значенням ‘створювати об’єкт’ (V_{ств. об’єкта}), зафіксовано дієслово **варити**, поєднання якого з назвами їжі та напоїв сприяло утворенню значення ‘готувати (страву, напій)’²¹⁵. У пам’ятках досліджуваного періоду **варити** може бути перехідним та семантично стягненим: **Та(к) же ко(г) янца бола(т) то кро(п) вари и пїи то минає(т)** (XVI ст.) [УТ фотокоп.: 12] ⇔ **Тако(ж) кого кила нападає(т) яець взми ско(л)ко коурачи(х). и выбери з ни(х) жо(л)тки. и въложи въ новии го(р)нець и поста(в) на оугли на во(л)номь угни и вари** [УТ фотокоп.: 5]. Однак, якщо дієслово набуває значення ‘готувати хмільні напої’²¹⁶, тоді важлива конкретизація об’єкта дії. У таких випадках уживають відповідний іменник, що виконує функцію прямого додатка: **тая [дє(в)чина]... // хусты прала а взавши 8 реки шла са гре(т) до бровару где пиво варили** (Володимир, 1567) [ЦДІАК 28, 1, 2: 58–59].

Цього ж типу і дієслово **зварити**, зокрема із семантикою ‘приготувати (страву, напій)’²¹⁷ вживається безоб’єктно: **Та(к)же насоушивши воуквиць с прѣ(с)ны(м) медо(м) намѣша(и) и (з)варивши пїи. селезе(н), и крѣ(в)... оүздоровлає(т)** (XVI ст.) [УТ фотокоп.: 6]; із значенням ‘приготувати хмільні напої’²¹⁸ передбачає наявність об’єкта дії: **А коли пиво зварать тогда уни повиновати тоє пиво до двора гнидова штѣвести** (1552) [ОЛЗ: 184].

²¹⁵ Див. також: СУМ^{16–17} 3: 178.

²¹⁶ СУМ^{16–17} 3: 178.

²¹⁷ СУМ^{16–17} 11: 95.

²¹⁸ Див. також: СУМ^{16–17} 11: 95.

Також до цього ЛСР належать дієслова, які можуть вживатися як семантично стягнені:

- **зродити** ‘вродити (урожай)’²¹⁹:
 земля... **хлѣбъ**... бо҃йно **зродила** (Львів, 1616) [Бер.В.: 81]
 ⇨ Чл҃коу єдиномъ богатомъ **зродило** поле вє(л)мі (1556–1561) [ПЄ: 274];
- **прясти** ‘прясти (тонку нитку, пряжу)’²²⁰:
прядиво въ терлицахъ терти и **прясти** тымъ подданымъ надъ повинность ихъ кажетъ (Луцьк, 1630) [АрхЮЗР 6/І: 472] ⇨ подданымъ albo ихъ жонамъ,... **прясти** накидаетъ на пасма якось незвычайне, которые по два дни, бѣдучи притисненые, **прясти мѹсятъ**, ажъ то тылко оденъ день **пріймѹетъ** (Луцьк, 1630) [АрхЮЗР 6/І: 474];
- **родити** ‘родити (дитину)’²²¹:
невѣсто,... **ѣ** волести **бждешъ** завсе **родити дѣти** (XVI ст.) [УЄ № 29519: 215 зв.] ⇨ Пигмен сж(т) во индїи, лю(де) малое **҃роды**. а недо(л)го трываю(т). **Невѣсты** платого рокъ **рода(т)**. а осмого сж старѣю(т) (поч. XVII ст.) [Крон.: 25 зв.];
- **уродити** (оуродити) ‘народити (дитину)’²²²:
 сплодила и на светъ **уродила** мнѣ дѣтя милое, девкѹ пан҃ьнѹ Ган҃ьнѹ, тымъ именемъ охрищенѹю подлѹтъ обычаю римського (Луцьк, 1570) [АрхЮЗР 8/ІІІ: 19] ⇨ **вѣрою** и сам **Гарра мѡ(ц)** до задержанн **насѣна** **взала**, и на(д) слѹшний часъ **вѣкѹ оуродила** (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 831] тощо.

Аналіз ДФД засвідчує, що семантика цих дієслів гарантує однозначність об’єкта, експлікація якого зайва. Зважаючи на це,

²¹⁹ Див. також: СУМ^{16–17} 12: 184.

²²⁰ Див. також: Срезн. II: 1720; СРЯ^{11–17} 21: 32; СЦСРЯ III: 374.

²²¹ Див. також: Срезн. III: 133; СРЯ^{11–17} 22: 186; СЦСРЯ IV: 5.

²²² Див. також: Срезн. III: 133; СРЯ^{11–17} 10: 215; СЦСРЯ IV: 357.

об'єкт дії, інкорпорований у значення ДФД, з'являється лише тоді, коли “потрібна додаткова характеристика цих лексем” [Колосовская 1981: 42].

Семантика деяких дієслів, зокрема **варити, донти, жати, пити, родити** тощо, вказує на конкретні об'єкти, а це уможливило семантичне стягнення і “визначає ситуативну одновалентність дієслівних предикатів” [Каленич 2007: 254].

Отже, в українських пам'ятках XVI–XVII ст. зафіксовано семантичне стягнення перехідних ДФД та виявлено умови реалізації семантичного стягнення — повне включення об'єкта дії в семантику дієслова, наявність конкретного об'єкта та відсутність впливу контексту. Однак у сучасній українській мові зафіксовано певну невідповідність перехідних ДФД до аналізованих вище семантично стягнених дієслів: за матеріалами СУМу до експліцитно перехідних належать *доїти, зварити, жати, косити, уродити* та ін.; до імпліцитно перехідних — *варити, гребти, збирати, копати, пити, прясати, родити* та ін.; до дієслів, які можуть бути перехідними і неперехідними, — *зродити, молотити, орати, пахати* та ін.

2.4. ЗМІНА ПЕРЕХІДНОСТІ В ДІЄСЛОВАХ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ

2.4.1. Нейтралізація перехідності в дієсловах фізичної дії

У писемних джерелах української мови XVI–XVII ст. виявлено багатозначні перехідні ДФД, які в межах одного значення можуть уживатися як неперехідні (відсутність спрямованості дії на об'єкт спричинює неможливість поєднання з об'єктною синтаксею [Боброва 1979: 74]). На думку Є. Кротевича, “якщо в будові речення, відповідно до завдань висловлювання, необхідно вказати на якусь певну визначену дію, для вираження якої вживається, наприклад, те саме дієслово, якому притаманне і більш широке значення, то в такому випадку повинен бути названий і об'єкт, який уточнює, обмежує дію” [Кротевич 1959: 4–5]. У реченні “словосполучення, до

складу якого входять перехідне дієслово та іменник у формі знахідного (родового) відмінка без прийменника, є нерозкладним” [Русанівський 1971: 212], оскільки вилучення із словосполучення іменника в знахідному відмінкові призводить до видозміни семантики дієслова. Дослідники виокремлюють формальні показники, які дають змогу розрізняти абсолютивне вживання та нейтралізацію перехідності. Зокрема для дієслова, вжитого в значенні, при якому не передбачено об’єктної синтаксеми, другорядні члени речення, що “якісно чи кількісно характеризують дію та визначають спосіб здійснення дії” [Боброва 1979: 74–75], відсутні. Натомість структурно необхідними є локально-часові другорядні члени речення, оскільки видозміна значення дієслова (позначає не дію, а постійну ознаку суб’єкта) є “причиною зміни набору обов’язкових поширювачів” [Савчук 2003: 58].

Отже, модифікація семантики перехідних дієслівДФД (‘*виконувати дію*’ → ‘*уміти виконувати дію*’ [Русанівський 1971: 215] та ‘*каузація дії*’²²³ → ‘*дія*’ [Апресян 1995: 208]) призводить до того, що дієслова функціонують як неперехідні, — відбувається *нейтралізація перехідності* (див.: схему 2.3). У таких випадках, як зазначає М. Леонова, “об’єкт стає еліптичним, точніше, настільки загальним, що не може бути втілений у якийсь конкретний предмет. [...] Дія, виражена дієсловом з нейтралізованою перехідністю, втрачає

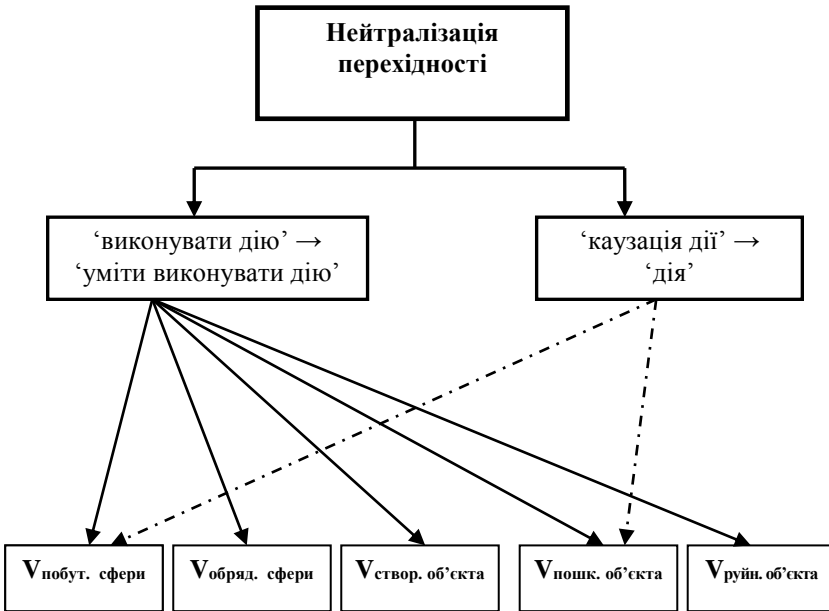
²²³ *Каузація* — це “причиново-наслідковий зв’язок між двома ситуаціями (одна ситуація породжує іншу)” [Бессалов 2010: 86]. Терміни *каузатив*, *каузативний* належать до мовних засобів вираження каузації в системі дієслова, зокрема *каузативні дієслова* (*каузативи*) (який має значення причини (приводу) для дії) — перехідні дієслова із значенням “переводити в такий стан або спричинювати виконання такої дії, яка виражається у відповідній дієслівній основі” [СЛТ: 103]; перехідні дієслова зі спонукальним значенням [Тараненко 2004: 248]; актант, діяч, виконавець, суб’єкт дії, що здійснює вплив на об’єкт каузації, який, своєю чергою, виступає в ролі носія стану [Мосина, Чинаєва 2014: 62]. Існує три типи лексичних каузативів — дієслова каузації вимогою, дієслова каузації безпосередньою фізичною дією, дієслова каузації емоцій (особливості семантики каузативних дієслів див. ще: [Шорохова 2007; Ступак 2014]).

Є і протилежний перехід — від каузативного значення до некаузативного: *гальмувати машину* — *машина гальмує*, *спустити шину* — *шина спустила* [Тараненко 2004: 248].

здатність поширюватись на предмет із результативним виявом” [Леонова 1983: 173].

Схема 2.3

**Нейтралізація перехідності
в українській мові XVI–XVII ст.**

**2.4.1.1. Видозміна семантики 'виконувати дію' →
'уміти виконувати дію'**

Із-поміж перехідних ДФД, зафіксованих у пам'ятках української мови XVI–XVII ст., зафіксовано дієслова, які в певному контексті набувають значення 'уміти виконувати дію'. Така видозміна семантики — регулярна для багатозначних дієслів, які можуть позначати “виконання дії, що передбачає природну або набуту здатність” [Іванович 2007: 197], і, зазвичай, супроводжується відсутністю об'єктної синтаксеми. Незацікавленість в об'єкті дії і його відсутність

спричинює зосередження уваги мовця на іншому елементі конкретної ситуації — “диспозитивній характеристиці суб’єкта дії” [Іванович 2007: 196]. Варте уваги і те, що в таких конструкціях поширене вживання локально-часових обставин у тих випадках, коли присудок позначає “узуальну дію, тобто дію, яка повторюється, або те, чим суб’єкт займається (найчастіше його професія)” [Іванович 2007: 197].

ДФД такого типу засвідчено в межах ЛСР із семантикою ‘процеси суспільно-виробничої сфери’ (V_{сусп-вироб. сфери}):

- **спѣвати** ‘співати’²²⁴:

перех.: на веселю та(н)цюю(т). на покладина(х).
новожена має(т) ω(ѣ)лви(ти) если ю(ж) досы(т)
вчнини(л) томѹ што сѧ завѣл. тогда бѹдѹ(т) вши(с)ци
спѣвати. не ба(р)зо поче(с)ныи пѣсни (Львів, поч.
XVII ст.) [Крон.: 95] → *неперех.:* Граю на пиццалцѣ,
спѣваю (Львів, 1642) [Жел. П.: 7 зв.]

- **ловити** ‘ловити, виловлювати’²²⁵:

перех.: рыбы... в ставах не маютьъ ловити (Звиняча, 1549)
[AS VI: 97] → *неперех.:* сам не маю... **посылати на став**
ловити (Буремль, 1564) [АрхЮЗР 8/VI: 142].

Сюди належить також дієслово **пласати** ‘танцювати’²²⁶, яке може бути не лише перехідним, а й абсолютивно вжитим (див.: п. 2.3.1.1.). Натомість видозміна семантики передбачає неперехідне значення: **пре(д) твѣюжѣ млтвѣнницею гралѣ на лютни, пласал скакалѣ, и веселилѣсѧ** (поч. XVII ст.) [Пчела: 40 зв.].

ЛСР із загальним значенням ‘процеси побутової сфери’ (V_{побут. сфери}) також репрезентує дієслова, які можуть вживатися як неперехідні. До прикладу:

²²⁴ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 211; Срезн. II: 1790.

²²⁵ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 1: 553; СУМ¹⁶⁻¹⁷ 16: 80; ГСБМ 17: 96; Срезн. II: 38; СЦСРЯ II: 260.

²²⁶ Див. також: Срезн. II: 978–979; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 15: 114.

- **бѣлѣти** (белиги) ‘робити білим; вибілювати’²²⁷:
перех.: подле фолварку Троецкого над Стыромъ наехали жонку наемницу Троецкого и хлопца моего Миколинского, которыи полотна белили (Луцьк, 1575) [АрхЮЗР 8/VI: 424] → *неперех.*: Бѣлю на солнцы (1650) [ЛК: 431];
- **вкѣшати** (вкоушати) ‘споживати як їжу’²²⁸:
перех.: в(т) створенья свѣта до потопа мѣса жадногѣ и вина не вкѣшали, однѣ овочи и зелья вкѣшали (серед. XVII ст.) [Хрон.: 16 зв.] → *неперех.*: бѣ... одно дерево сре(д) рая поставилъ, в(т) того не велѣлъ имъ вкоушати (1489) [Чет.: 17 зв.];
- **замыкати** ‘замикати, зачиняти’²²⁹:
перех.: не замыкаю(т) брамы пере(д) девятою годиною (к. XVI ст.) [Розм.: 38] → *неперех.*: Але ово, якъ на лихо, отъ кого было замыкати, тому ключи вручили (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 1060];
- **исти** (єсти, ясти) ‘їсти’²³⁰:
перех.: До кесарій прихавши ты(м) є(м) малъ наиблѣшюу шхолодѣ. и(ж) є(м) чистѣю водѣ пи(л), и хлѣбъ свѣжій емъ иль (XVI ст.) [УЄ №29519: 285] → *неперех.*: Постъ є(ст) не то и(ж) позно хто ясть (к. XVI ст.) [УЄ № 31: 16]; онъ... розказалъ шафарови домѣ своегѣ мовечи: // Впровадъ мѣжи в’ домѣ а набій скотовѣ, и наготѣ(и) оучтѣ: бо зо мною вѣдѣтъ єсти в полѣдне (серед. XVII ст.) [Хрон.: 69 зв.–70];
- **кормити** ‘годувати, кормити’²³¹:
перех.: єсли бы хто в голо(д) челядь свою нево(л)ницу выви(л) з дому про(ч) не хотѣчи и(х) ко(р)мити... не

²²⁷ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 3: 147.

²²⁸ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 4: 84.

²²⁹ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 107.

²³⁰ Див. також: Срезн. III: 1623; 1666; СЦСРЯ IV: 471.

²³¹ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 15: 20; ГСБМ 16: 6.

маю(т) быти нево(л)ными але во(л)ными (1566)
[ВЛС: 96 зв.] → *неперех.*: Га(м) единъ невдачный члѣкъ
пана своего не знаетъ которій емоу добре чини(т),
ко(р)ми(т) и по(д)пирае(т) (поч. XVII ст.) [Проп.р.:
226];

- **мазати** ‘мастити, натирати’²³²:
перех.: пото(м) тоє пальже ваши премѣниша. и дѣти
кр(с̄)тѣчи солію и кало(м) мазати росказали (к. XVI –
поч. XVII ст.) [Кн. о лат.: 125 зв.] → *неперех.*:
дѣти(н)ны(м) гное(м) мажу, каляю (1642) [ЛС: 106];
- **розсыпати (росыпати)** ‘розкидати, розсипати’²³³:
перех.: и я(к) его стѣа мл(с̄)ть... торжники выгна(л)
пѣназѣ и(м) ро(з)сыпаль приказючи абы... то(р)гж
не чинили (XVI ст.) [УЕ № 29519: 232 зв.] → *неперех.*:
господине. вѣдалье(м) иже есь члѣкъ гнѣвливыи. жнешь
гдѣ еси не росѣваль. а збираешь гдѣ еси не росыпаль
(1556–1561) [ПЕ: 107];
- **ссати (съсати)** ‘смоктати (молоко)’²³⁴:
перех.: николай с̄ты(н) скоро вышо(л) на свѣ(т)
зара(з) по(ст) познаваетъ, в средѣ и пѣто(к) пе(р)сїи
ссати не хотѣ(л) (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 250] → *неперех.*:
и несла и(х) до ѡмы своихъ волчатъ, и тамо ссали
посполоу з волчаты (XVI – поч. XVII ст.) [Кн. о лат.: 110];
- **чорнити** ‘робити чорним; чорнити’²³⁵:
перех.: вода // з’ нѣа сходачн, ш(т)живлетъ и кормит’
вшелакѣ з’ землѣ походлчѣ дѣрева и травы, и
единшви(д)на вѣдѣчи, розмаѣтыгѣ скѣтки выдаетъ:

²³² Див. також: ГСБМ 17: 222; Срезн. II: 101; СРЯ^{11–17} 9: 8.

²³³ Див. також: СРЯ^{11–17} 22: 77; СЦСРЯ IV: 34; SS VIII: 10.

²³⁴ Див. також: Дьяч. ПЦСС: 656; Срезн. III: 821; СРЯ^{11–17} 26: 186;
СЦСРЯ IV: 189; SS VIII: 392.

²³⁵ Див. також: СЦСРЯ IV: 432.

цвѣты, иншѣ бѣлитъ, иншѣ чернит' (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 261–262] → *неперех.*: Вода з' пѣа сходачи... розмаѣтыгѣ скѣтки справѣтъ; бѣлитъ, чернит' червонитъ, пстритъ, солодитъ, и горчитъ (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 324].

Процеси, виражені дієсловами, як зауважує К. Городенська, охоплюють різні типи явищ, у динамічному плані характеризуючи істоти та неживі предмети. “Однією з типових особливостей таких процесів є наявність лівобічної суб’єктної валентності й “згасання” правобічної валентності” [Городенська 2004^б: 249], що й спричинило їх семантичну неперехідність.

Видозміну семантики зафіксовано також і в дієсловах ЛСР із семантикою ‘процеси обрядової сфери’ (V_{обряд. сфери}), зокрема:

- **крестити** ‘здійснювати обряд Таїнства Хрещення; крестити’²³⁶:
перех.: гедев(н) болоба(н)... // ... василниа в селѣ стратинѣ голодо(м) чтыри дни морилъ авы дете(н) не кр(с)тил (Берестя, 1594) [ЛСБ 260: 1–1 зв.] → *неперех.*: авовѣ(м) коли дѣта малое крѣцаемъ неочекиваемъ воли его... але шчекиваемъ(ъ) воли кѣма албо кѣмы албо того который кр(с)титъ (Львів, 1645) [О тайн.: 9];
- **обмыти (шмыгти)** ‘обмити (тіло померлого)’²³⁷:
перех.: Тые невѣсты, которые дѣти рожаютъ и зъ свѣта сего сходятъ, тогожъ часу обмывши, авы были причащены (1631) [АЗР IV: 526] → *неперех.*: А южъ оумираючи, и остатнего пѣщаючиса дѣа проситъ жегларшвъ, которын тамже кѣ стомѣ Храмѣ Источника ѣхали, же бы три бочки воды ш(т) Источника того текѣчен на тѣло его выливши, и шмывши, тамже его и погревли (Київ, 1631) [Син.Тр.: 815];

²³⁶ СУМ^{16–17} 15: 96.

²³⁷ Див. також: Пур. СЦОТ: 86; СРЯ^{11–17} 12: 97.

- **пѣти (пети)** ‘відправляти богослужіння’²³⁸:
перех.: **А** по иншимъ церквамъ всимъ маеть **Его Милость сорокоуст** казати **пети** и штправити, яко естъ обычай того и въ вечистый поминокъ шписати (Луцьк, 1545) [AS IV: 418] → *неперех.*: въ каждый годъ, маеть бытъ плачено, а то для того дѣакъ добромъ болшъ, абы вставичне в той... избе... мешкаючи, дѣти... вѣдичне шчилъ, **въ церкви на книгахъ** гараздъ читалъ и **пѣлъ** (1577) [AS VI: 78];
- **спѣвати** ‘відправляти богослужіння’²³⁹:
перех.: **А** кды са ты(ж) людъ причащаетъ, хорове то естъ пѣвцы **спѣвають пѣснь** (Київ, бл. 1619) [Аз. В.: 255] → *неперех.*: а коли почне(т) **щѣникъ** читати або // **спѣвати**, а ти мовишь нехай читаетъ ї спѣваетъ, на то са шчилъ (XVI ст.) [Сл. о см.: 335–336].

Модифікація семантики властива і дієсловам ЛСП із загальним значенням ‘досягати результату дії’. Наприклад, сюди належить дієслово **выписовати** ‘викладати (у письмовій формі)’²⁴⁰ (ЛСП із семантикою ‘створювати об’єкт’ (V_{ств.} об’єкта)), яке може вживатися як перехідне: **не сегаючи глѣбокихъ речей, бо бы немалые книги о томъ быти мѣсли, гдѣбухъ все по достатку мѣлъ выписовати** (Вільна, 1608) [Гарм.: 171], так і неперехідне: **Діонисій выписуетъ...** для чого... **малюютьъ Аггала в’ постати члч(с)кой** (Київ, бл. 1619) [О обр.: 13]. Однак у значеннях ‘перелічувати (у письмовій формі)’²⁴¹: **Діонисій Арешпагітъ... выписуючи... црковныи церемонѣи... наѣчаетъ** (Київ, 1625) [Коп.Ом.: 150], ‘цитувати’²⁴²: **стихъ самого... Богослова о томъ выписую** (1615–1616) [Виш.Поз.мисл.: 246],

²³⁸ Див. також: Срезн. II: 1790; СРЯ^{11–17} 15: 28; СЦСРЯ III: 586.

²³⁹ Див. також: Срезн. II: 1790; СРЯ^{11–17} 15: 28.

²⁴⁰ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 242.

²⁴¹ Див. також: СУМ^{16–17} 5: 242.

²⁴² Див. також: СУМ^{16–17} 5: 242.

‘описувати’²⁴³: выписѹючи животѣ оучителя своего (Київ, бл. 1619) [Аз.В.: 49] це дієслово — тільки перехідне.

Варто зауважити, що дієслово ткати ‘ткати (тканину)’²⁴⁴: кды словами складаными розказалѣ бѣ в законѣ жебы з ленѹ и волны соукнѣ не робили понева(ж) соу(т) речи рознын, вные волну и ленѣ ткоу(т), которїи иншее в ср(д)цѹ маю(т) (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 212 зв.] унаслідок видозміни семантики ‘займатися ткацтвом’ також стає неперехідним: Мрїа же вѣзавши кокинѣ и ткада, бѣзавѣши водоносѣ, ишла зачрѣты водѹ (XVI ст.) [УЄ № 29513: 157].

До перехідних ДФД, які можуть функціонувати як неперехідні, належать:

- дѣлати ‘робити, чинити’²⁴⁵:

перех.: тыи хо(д)цы маю(т) ты(х) сѹгра(н)никw(в) по(д)писы... и натѣсы дѣлати (Овруч, 1513) [ЦДІАК 220, 1: 4] → *неперех.*: дѣлаитѣ. какѣже я вамѣ повелю (1489) [Чет.: 85];

- наготовати ‘наготувати (багато їжі)’²⁴⁶:

перех.: Впровадѣ мѹжи в’ домѣ... и наготѹ(и) оучтѹ: во зо мною вѹдѹтѣ ести в полѹдне (серед. XVII ст.) [Хрон.: 69 зв.] → *неперех.*: днѣ шостого нехай наготѹютѣ и на днѣ семей, якw звиратѣ звыкли и на кождый днѣ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 93 зв.].

Уживання перехідних дієслів як неперехідних виявлено й у межах ЛСР із семантикою ‘пошкоджувати об’єкт’ (V_{пошк. об’єкт}), зокрема дієслово ѹколотѣ ‘поранити (колючою зброєю)’²⁴⁷:

перех.: небожчикѣ Охлоповский, бѹдѹчи хорымѣ, ни от кого иного того сколотѣ не мелѣ, одно от челяди своее...: “скоро дей мя ѹколото ѹ горло, власне яко оса ѹкѹсила”

²⁴³ СУМ¹⁶⁻¹⁷ 5: 242.

²⁴⁴ Див. також: Срезн. III: 1043; СЦСРЯ IV: 282; SS IX: 158.

²⁴⁵ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9: 9.

²⁴⁶ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 10: 56; СЦСРЯ II: 358.

²⁴⁷ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 14: 196.

(Луцьк, 1583) [АрхЮЗР 8/III: 373] → *неперех.*: **Ударилъ его Борнегевичъ въ голову шаблею, а другій укололъ въ стегно** (1672) [Крон. Со.ѡ: 152].

Щодо дієслова **вкүсити** ‘поранити, встроливши зуби’²⁴⁸, то в пам’ятках XVII ст. виявлено лише експліцитне вживання: **Змѣй повинен... пятү члвкѣ вкүсити** (XVII ст.) [Св. Реш.: 67], хоча це не заперечує факту функціонування цього дієслова як неперехідного в інших неаналізованих джерелах досліджуваного періоду. Однак варто зазначити, що українська мова XVIII ст. уже фіксує видозміну семантики, яка спричинює неперехідність дієслова **вкүсити**: **Єжели гадина вкүситъ, намазатъ сѣркою из уха** (XVIII ст.) [Млр. дом. лѣч.: 32].

Перехідні дієслова в неперехідних конструкціях представлено також і в ЛСР із значенням ‘руйнувати об’єкт’ (V_{руйн.} об’єкта):

- **заколоти** ‘заколоти (гострим предметом)’²⁴⁹:
перех.: **Если бовѣ(м) розказано абы авраа(м) сѣна заколовѣ** (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 157] → *неперех.*: **иж дей “пани сама заколола, а девки дей на той часъ при нен были и светили”** (Луцьк, 1583) [АрхЮЗР 8/III: 384];
- **розстреляти (розстрелять)** ‘розстріляти’²⁵⁰:
перех.: **Готникомъ нашимъ тамъ были постановили, ижъ, кгдабы который колвекъ зъ насъ утекъъ, або утекалъ такового розстреляти мели** (Луцьк, 1596) [АрхЮЗР 3/I: 118] → *неперех.*: **презъ чтыри дни, яко якихъ злочинцовъ, на коло всадивши, въ подошвы княми били, не литгостиве мордовали, и незносные деспекты онымъ выряжали, похваляючисе розстрелять** (Житомир, 1618) [АрхЮЗР 3/I: 233];
- **рүбати (рүбать)** ‘розтинаючи, убивати’²⁵¹:
перех.: **людей простих... секли, рүбали и стреляли** (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 350]; **владыка Володимерскій...**

²⁴⁸ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 15: 198; Срезн. III: 1193; СЦСРЯ IV: 338.

²⁴⁹ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 61.

²⁵⁰ Див. також: Срезн. III: 172; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 22: 66; СЦСРЯ IV: 33.

²⁵¹ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 22: 227.

найпервей самъ, рꙋкою своєю, мене въ голову на тѣмени шкоданиве зранилъ, а слꙋгамъ своимъ вснхъ дей насъ казалъ мордовать, битъ, рꙋбать (Володимир, 1569) [АрхЮЗР 1/І: 16] → *неперех.*: зъ яког(с) домі в шно(н) ꙋлицы выскочи(ли) три чоловіки то(л)ко в кошꙋла(х) а в ꙋбра(н)и з ме(чи) и почали бити рꙋбати на сторожі а пото(м) ш(т) сторожи ввєгли в до(м) где є(ст) светли(ч)ка (Володимир, 1567) [ЦДІАК 28, 1, 2: 74];

- **ꙋбити (оꙋбіти)** ‘позбавити життя; убити’²⁵²:
перех.: Фелкови клячꙋ и вєпра ꙋбили (Луцьк, 1596) [АрхЮЗР 3/І: 87] → *неперех.*: вѣдає(ш) заповѣди. прєлюбодѣйства не дѣлай. не оꙋбіи. не оꙋкрадь (1556–1561) [ПЄ: 301];
- **ꙋдавити** ‘задавити, задушити’²⁵³:
перех.: коли колбекъ намавяла на то, тогда ми ноги дѣржали; але того дня, коли ꙋже пана ꙋдавил с помощью панєє, дала ми горилъки ся напити с флашъки якоє мꙋтгъною (Луцьк, 1604) [АрхЮЗР 8/ІІІ: 504] → *неперех.*: Повєдилом, жемъ ꙋже ꙋдавилъ; она мовила: “Хвала Богꙋ!” почала мя пыгати, если ся не затаилъ а южъ неживый (Луцьк, 1604) [АрхЮЗР 8/ІІІ: 504].

Неперехідне вживання перехідних ДФД, виявлених у пам’ятках української мови XVI–XVII ст., зафіксовано й “у рамках модальних присудків, оскільки диспозитивну сему можна ввести в їхню структуру” [Іванович 2007: 197]. Отже, зазнають модифікації семантики та функціонують як неперехідні такі дієслова:

- **вѣнчати (венчати)** ‘здійснювати обряд вінчання; вінчати’²⁵⁴:
перех.: дошла до нас ведомость, попе Гаво, же ты шлюебъ давал и венчалъ братовꙋю нашꙋ (Володимир, 1580) [АрхЮЗР 8/ІІІ: 309] → *неперех.*: та(к)же и на потребности

²⁵² Див. також: СУМ^{14–15} 2: 461; СУМ^{16–17} 9: 198; Срезн. ІІІ: 1109; СЦСРЯ ІV: 313; SS IX: 264.

²⁵³ Див. також: СУМ^{16–17} 10: 14; Срезн. ІІІ: 1143; СЦСРЯ ІV: 325.

²⁵⁴ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 144; Пур. СЦОТ: 37; Осінчук 2009: 107.

є(з)дити вє(н)чати кр(с)тити и ни жа(д)ны(х)
спра(в) дѣ(н)ствовати w(т)ню(д) в чѹжо(м)
предѣлає не маємъ (Берестя, 1590) [ЛСБ: 141];

- писати ‘складати, писати (текст)’²⁵⁵:
перех.: писа(л) є(м) сен ли(ст) са(м) своєю рѹкою
дѣте(м) свои(м) (Бенедиківці, 1603) [НЗУжг.: 225] →
неперех.: Я и писати не вмею (1562) [Кн. Гродск. Луцк.:
136]; и(ж) са(м) писати не умню, просило(м) брата
моє(г) [о] стрнечьного... абы имене(м) мон(м) рѹкѹ
свою по(д)писа(л) (Пригорськ, 1649) [ДМВН: 213];
- розробити ‘обробити (поле)’²⁵⁶:
перех.: Настя Васчиха... которого то сына своего...
зоставила въ дому и поле все, которое небожчикъ...
працею своєю розробил, має спокойне сын мой... ѹживати
и повинности панские оддавати (Бориспіль, 1637)
[АБМУ: 13] → *неперех.*: И волен будет Павел Черневский
и его жона пани Катерина... в том имену своем, от мене
Романа Марковского проданом, мешкаючи, вживати,
прибавити, розробити, розширити, отдати, продати,
комѹ хотечи записати, кѹ своємѹ лепшомѹ а
пожиточномѹ оборочати. пред се тот запис и продажа
моя моцы в каждого права захована быти маєт
(Марковичі, 1568) [АрхЮЗР 8/VI: 222];
- чистити ‘робити чистим; чистити’²⁵⁷:
перех.: А што жаловали намъ, ижъ воротные и слѹги
твон кликѹновъ нѹхъ, которихъ они на замокъ
наймѹють бьютъ и ключи силою на нѹхъ накидывають,
ямы подъ ѹзводомъ велятъ имъ чистити (Вільна, 1523)

²⁵⁵ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 147; Срезн. II: 935; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 15: 52; СЦСРЯ III: 220; SS VI: 138.

²⁵⁶ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 299; СУМ¹⁶⁻¹⁷ 6: 21; СЦСРЯ IV: 27; SS VIII: 5.

²⁵⁷ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 544; СУМ¹⁶⁻¹⁷ 6: 104; Срезн. III: 1529; СЦСРЯ IV: 441; SS I: 433.

[АЮЗР II: 132] → *неперех.*: подъ ѱзводомъ мають мѣ//щане чистити, а цѣпнари и рядовники мають жити и ярини жати подле давного обычая (Вільна, 1523)
[АЮЗР II: 132–133] тощо.

Сюди належить також і дієслово пѣти ‘відправляти богослужіння’²⁵⁸, яке може бути перехідним та абсолютивно вжитим (див.: п. 2.3.1.1), однак видозміна семантики спричинює неперехідність: **Пирвое, церковному послѣдованию в словословию, благодарению и молитвѣ непотребны сѣтъ, ни во ѱмѣют ѱ церкви ни читати ни пѣти, только, яко и простѣйшиє, без помощи церковной нѣждѣ богохволения стоят** (Унів, 1605) [Виш. Домн.: 189].

Отже, основними умовами видозміни семантики ‘виконувати дію’ → ‘уміти виконувати дію’ є відсутність спрямованості дії на об’єкт, вплив контексту і наявність локальних (в **именю, в чѣжом предѣле, в рамена, въ стегно, въ(ѱ) церкви, на солнцы, на став, подъ ѱзводомъ, тамо**) та часових (в **полѣдне, дня шостого, позно**) синтаксем.

2.4.1.2. Видозміна семантики ‘каузація дії’ → ‘дія’

Пам’ятки української мови XVI–XVII ст. фіксують можливість неперехідного вживання ДФД у межах значень ‘каузація дії’ → ‘дія’ [Апресян 1995: 208]. Сутність декаузативної трансформації полягає в тому, що “руйнуються суб’єктно-об’єктні зв’язки активного дієслова й утворюється новий різновид ситуації з суб’єктом — носієм ознаки” [Любченко 2012: 477]. У перехідних конструкціях із такими дієсловами суб’єктом зазвичай виступає істота, а в неперехідних — неістота (“зміна таксономічного класу суб’єкта каузативного дієслова найчастіше зумовлює зміну таксономічної категорії”²⁵⁹)

²⁵⁸ Див. також: Срезн. II: 1790; СРЯ^{11–17} 15: 28; СЦСРЯ III: 586.

²⁵⁹ *Таксономічні категорії* — це “категорії, утворені можливістю доцільного зіставлення подібних явищ в одній чи кількох мовах; сукупність таких лінгвістичних явищ як основа граматичних, лексичних, типологічних, порівняльно-історичних категоризацій та описів” [Ахм. СЛТ: 190]. Сюди

[Падучева 2004: 84]). На думку Є. Падучевої, семантична суть декаузативності полягає в тому, що “каузатор (= фактор, що впливає; причина) перетворюється з актанта в сірконстант²⁶⁰” [Падучева 2001: 77].

Із-поміж багатозначних ДФД (ЛСР із семантикою ‘процеси суспільно-виробничої сфери’ (V_{суп-вироб. сфери}) та ‘процеси побутової сфери’ (V_{побут. сфери}), а також ЛСР із загальним значенням ‘пошкоджувати об’єкт’ (V_{пошк. об’єкта}), які можуть мати каузативне і декаузативне значення, виявлено такі дієслова:

- **молоти** ‘молоти (зерно)’²⁶¹:
перех.: молоти всякую пашню и солоды допускаем волно (Сільце, 1580) [ПККДА I–2: 156] → *неперех.*: Млынъ замковы(и) по(д) местомъ на реце лѣгъ з двема колы направенъ добре меле(т) (1552) [ОВол.3.: 195];
- **вчищати** ‘робити чистим; очищати’²⁶²:
перех.: авовемъ и пси прѣходачи до него теды... и раны вчищали а воле(с)ти его оулѣчовали (к. XVI ст.) [УЄ № 31: 209 зв.] → *неперех.*: Также и вода напаваетъ, вчищаетъ, загрѣваетъ: и прохладаетъ (Чернігів, 1646) [Перло: 4 зв.];
- **печи** ‘палити (вогнем), обдавати (жаром)’²⁶³:
перех.: в мелника взяли полсеми мацы жита. Масюка, безвинне збивши, свечами пекли (1561) [АрхЮЗР 8/VI: 101] → *неперех.*: Авовимъ пекло ся розумѣетъ, што палитъ и печетъ (1603) [Пит.: 66];

належать дія, діяльність, процес, подія, властивість, співвідношення, схильність.

²⁶⁰ За Л. Теньєром, *актанти* (фр. actant) — “живі істоти або предмети, які беруть участь у процесі; це завжди іменники чи їх еквіваленти”; *сірконстанти* (фр. circonstant) указують на час, місце, спосіб дії та інші обставини процесу, тобто прислівники (часу, місця, способу) та їх еквіваленти [Теньєр 1988: 117–118]. Актанти і сірконстанти підпорядковані дієслову; відповідно, це — обов’язкові та факультативні компоненти речення.

²⁶¹ Див. також: Срезн. II: 170; СРЯ^{11–17} 9: 252; СЦСРЯ II: 320.

²⁶² Див. також: СУМ^{14–15} 2: 544; СЦСРЯ III: 151; SS V: 408.

²⁶³ Див. також: СРЯ^{11–17} 15: 39; СЦСРЯ III: 217; SS VI: 84.

- **псовати** ‘псувати, пошкоджувати’²⁶⁴:
перех.: **ТЫЕ БОЯРЕ... ТЫМ СТАДОМ КОННЫМ ЗБОЖА... ПАНА КГОЙСКОГО... ПАСЛИ, ТОПТАЛИ, ПСОВАЛИ** (Луцьк, 1604) [АрхЮЗР I/VI: 350] → *неперех.*: **ЗБИРАЙТЕ НЕ СКАРБЫ СОВѢ НА НЕВѢ, ГДЕ НѢ МОЛЬ, НѢ РЖА ПСѸЕТ’** (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 55];
- **сѸшити** ‘робити сухим; сушити’²⁶⁵:
перех.: **А ЖЕНА ВЗЛА ПЛАХТѸ И РАСТАГНѸЛА НАДѸ ВЕРѸХОМѸ СТѸДНИ ЯКВ БЫ СѸШАЧИ КРѸПЫ ЯЧМЕННЫ И ТАКѸ СЕ РЕЧЬ ЗАТЯЛА** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 269 зв.] → *неперех.*: **ОГЕНЬ РОЗМАѢТЫѢ СКѸТКИ ВЫДАЕ(Т): ГРѢТЕѸ, ПАЛИТ’, СѸШИТ’** (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 324];
- **ударити (оударити)** ‘нанести (удари); ударити’²⁶⁶:
перех.: **ЕДЕНѸ... ЖИ(Д)... ВЫНАЛѸ НОЖѸ И ОУДАРИЛѸ С(Т) ОБРАЗѸ В’ ПЕРСИ** (Київ, бл. 1619) [О обр.: 26] → *неперех.*: **НЕ ПАМЕТАЛ, ЮСЛИ ЖЕ СЯ САМѸ РАНИЛѸ, АВО ЩЕПА УДАРИЛА** (Луцьк, 1583) [АрхЮЗР 8/III: 377] та ін.

Указані вище дієслова із суб’єктом-особою позначають дію, скеровану на досягнення відповідної мети; однак “якщо суб’єкт — природна сила чи подія, тоді ці дієслова позначають процес/подію” [Падучева 2004: 84]. Відповідно декаузативи — це “розповсюдженний тип похідного неперехідного вживання перехідних каузативних дієслів. [...] Таксономічна категорія дієслова в декаузативному вживанні — це не дія, а подія” [Падучева 2001: 52], тобто обов’язковою умовою декаузації є деагентивація, при якій, по-перше, позицію *суб’єкта* займає неагентивний *каузатор* (подія); по-друге, відбувається зміна таксономічної категорії початкового каузативного дієслова [Зевахина 2006: 56–57].

Отже, у пам’ятках української мови XVI–XVII ст. зафіксовано багатозначні ДФД, які в межах одного значення можуть бути

²⁶⁴ Див. також: СУМ^{16–17} 12: 151; СС VI: 399.

²⁶⁵ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 70; СЦСРЯ IV: 252.

²⁶⁶ Див. також: Срезн. III: 1145; СЦСРЯ IV: 325.

перехідними чи неперехідними, оскільки контекстуально зумовлені семантичні зрушення в структурі таких дієслів (‘виконувати дію’ → ‘уміти виконувати дію’ та ‘каузація дії’ → ‘дія’) визначають їх внутрішню самодостатність, здатність утворювати повноцінні в змістовому й граматичному планах речення. Тому дієслова такого типу кваліфіковано як перехідні, що можуть функціонувати як неперехідні (перехідні дієслова в неперехідних конструкціях).

2.4.2. Утрата перехідності в дієсловах фізичної дії

В українській мові XVI–XVII ст. багатозначне ДФД утворює складну семантичну єдність, що зумовлює зарахування того ж дієслова до різних семантико-синтаксичних парадигм: “лексема має не одне, а два або кілька значень, розмежування яких можна зробити лише на підставі врахування їх диференційних ознак” [Шмелев 2003: 98], тобто зміна семантики дієслова “уможливорює встановлення різних лексико-семантичних контекстів уживання певного слова чи окремих його значень” [Шмелев 2003: 81]. У зв’язку з цим реалізація нових похідних значень, що не передбачають спрямованості дії на об’єкт, зумовлює втрату перехідності в ДФД (не ставлю собі за мету описати значення всіх ДФД — це завдання лексикографів, а лише прагну показати відповідні тенденції у зв’язку із розвитком семантичної структури дієслова).

Отже, тексти пам’яток української мови XVI–XVII ст. репрезентують значну кількість багатозначних ДФД, окремі значення яких є неперехідними. До прикладу, багатозначне дієслово **запѣти** (**запѣти**) не можна однозначно трактувати, адже завдяки значенню ‘заспівати’²⁶⁷ його зараховано до перехідних: **Ѣ чоґо зъ ангѣлы невидомыи радѹюще запѣли песнь слава въ вышнихъ Богѹ** (Вільна, 1597) [РИБ XIX: 225], однак із значенням ‘закукурікати’²⁶⁸ це дієслово функціонує як неперехідне: **А в то(т) ча(с) коґ(р) запѣ(л)** (XVI ст.) [УЄ Трост.: 60].

²⁶⁷ СУМ^{16–17} 10: 174.

²⁶⁸ Див. також: СУМ^{16–17} 10: 174; ГСБМ 11: 70.

Такого ж типу і дієслова **заспѣвати** (**заспивати**) ‘заспівати’²⁶⁹, **спѣвати** ‘співати’²⁷⁰, оскільки із цією семантикою їм властиве:

1) перехідне і неперехідне значення (у зв’язку із видозміною семантики):

а на знакъ той зычливости нашеи, Пѣснь Веселю заспѣваемъ (Чернігів, 1646) [Перло: 65] → **павперове школы брацькоє... мимо тую то господу идучы, перед воротами... заспивали, хотєчы ямужьну отрымат** (Луцьк, 1639) [АрхЮЗР I/VI: 754];

2) перехідне значення та абсолютивне вживання (див.: п. 2.3.1.1).

Натомість аналізовані дієслова зі значеннями ‘защебетати’ та ‘щебетати’²⁷¹ є неперехідними:

пѣташина... жаднихъ дарунковъ не маєтъ, Тилко що в саду собѣ заспѣваєтъ (XVII ст.) [Зб. Шел.: 130]; **оучи(т) на(с) досвѣ(д)ченє не бє(з) подивенє єднакъ и(ж) знайдѣютсє єдины пташечкы, которые зара(з) скоро з’ицца сє вылоупляють, спѣвають, хода(т) и гдѣ хочоу(т) бѣгаю(т)** (поч. XVII ст.) [Проп. р.: 253].

Зміну семантики представлено також у ЛСР із загальним значенням ‘створити об’єкт’. Наприклад, у текстах досліджуваних пам’яток виявлено багатозначне дієслово **малювати**, для якого характерна нейтралізація перехідності. Зокрема у межах значення ‘зображувати (на площині); малювати’²⁷²: **наялъ є(м) икону малювати за полпятє золотого** (Бенедиківці, 1603) [НЗУжг.: 225] репрезентовано також й “інтранзитивний процес” [Кутня 2004: 127] — функціонування без об’єктної синтаксеми: **во и маллр’ глладчи на тварь королевскю, малюєтъ** (Вільна, 1627) [Дух.б.: 283]; проте зі значенням ‘розписувати (фарбами)’²⁷³ дієслово

²⁶⁹ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 211.

²⁷⁰ Див. також: Срезн. II: 1790.

²⁷¹ Див. також: ГСБМ 11: 70; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 15: 27.

²⁷² Див. також: ГСБМ 17: 234; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 9: 243.

²⁷³ Див. також: СРСРЯ II: 281; SP^{XVI} 7: 34.

засвідчено як неперехідне: малюю, фарбѣю также маллярствомъ сѣ бавлю (Київ, 1627) [ЛБ: 37].

Дієслово ростити ‘приносити (плоди); родити’²⁷⁴: земля... нѣколи бы не ростила травъ, насѣна (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 152] втрачає перехідність у значенні ‘виховувати’²⁷⁵: жона дана естъ мѣжѣ за помочницѣ, котораа загрѣваеъ насѣніе, кормитъ, и россти(т) (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 841].

ЛСР із загальним значенням ‘пошкоджувати об’єкт’ репрезентують дієслова:

- **задати**

‘заподіяти, завдати, вчинити’²⁷⁶, *перех.:* задали де(н) емү ра(н)ү в голову (Володимир, 1567) [ЦДІАК 28, 1, 2: 68] — ‘навмисне завдати удару’²⁷⁷, *неперех.:* теды, ү закристияна квалтомъ ключи выдарши, и оному по гүбокъ, кды емү ключей дати не хотелъ, задавши, до закристини отворилъ (Луцьк, 1634) [АрхЮЗР 6/І: 500];

- **кѣсати**

‘кусаючи, ранити’²⁷⁸, *перех.:* хигена или хигератидесть по латы(н)ски... //... то(т) камень аще кто носи(т) в рѣцѣ, то(г) мѣхи, и комары, и слепи, не кѣсаю(т) (XVI ст.) [Травн.: 515 зв.] — ‘хапати, рвати (зубами)’, *неперех.:* Теперь видачися з’ братом’ хвалимш его, и такъ з’ люби(м) розмовлаемш... // Уста створены товѣ сѣтъ не на то, абысь хапал’, шарпалъ, и кѣсал’, але жебысь перестерѣгалъ и оульчалъ (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 542–543].

²⁷⁴ Див. також: СРЯ^{11–17} 22: 92; СЦСРЯ IV: 72.

²⁷⁵ Див. також: Срезн. III: 88.

²⁷⁶ СУМ^{16–17} 10: 15.

²⁷⁷ Див. також: СУМ^{16–17} 10: 16.

²⁷⁸ Див. також: СУМ^{16–17} 15: 198.

Сюди належить також і дієслово **рѣзати**:

- 1) 'ділити (на шматки)²⁷⁹, *перех.*:
просфоуѣ не хлопецъ ножи(ч)ками шврѣзжетъ крѣжокъ,
 но по дѣйствѣ писма ѿтого. Копіемъ рѣжетъ и на
 блюдѣ покладаетъ (XVI – поч. XVII ст.) [Кн. о лат.: 122];
- 2) 'убивати (гострим предметом)²⁸⁰, *перех.*:
ноже(м) щербаты(м) ни(ч) живого. не рѣжетъ
 (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 94 зв.];
- 3) 'різати, оперувати²⁸¹, *неперех.*:
 Лѣкаръ телесный, не тогда тол'ко добръ ест' и
 зичливъ, коли до зеленѣючи(х)са и заквитлых' садовъ...
 межи роз'маѣтѣ пахнѣчѣ цвѣты, хорых' в'водитъ...;
 але и коли голодом' трапитъ, палитъ, рѣжетъ, пилѣтъ,
 и коли горкѣ трѣнки даетъ (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 250].

Цікавим із погляду семантики є багатозначне дієслово **бити**, яке експліцитно перехідне в значеннях 'здавати (ударів, побоїв); бити'²⁸²: людей в дѣрвовѣ его бити... не казал (Краків, 1539) [AS IV: 180]; 'убивати (свійських тварин)²⁸³: гѣси, кѣры бьют (1552) [ОЛЗ: 188 зв.]; 'вдаряючи, заглиблювати (предмет)²⁸⁴: палей бити не могли (Підгайці, 1571) [АрхЮЗР 8/VI: 170]. Проте аналізоване дієслово є неперехідним із семантичними компонентами 'ударя-ти'²⁸⁵: А кды его милостьти отъ того ѳгамовано, абы крыжа не зопсовано, тогда его милость въ баню и подъ баню въ мѣрѣ бити и стреляти казалъ (Володимир, 1591) [АрхЮЗР 1/I: 295]; 'стріляти'²⁸⁶: зъ замкѣ великого съ чотирохъ делъ стреляти,

²⁷⁹ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 15: 89; SP^{XVI} 11: 119; SS III: 374.

²⁸⁰ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10: 190; Срезн. III: 218; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 22: 135.

²⁸¹ Див. також: Срезн. III: 218; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 22: 135.

²⁸² СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2: 87.

²⁸³ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2: 88.

²⁸⁴ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2: 88.

²⁸⁵ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2: 88.

²⁸⁶ Див. також: СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2: 88.

бити... казалъ (Луцьк, 1565) [АрхЮЗР 1/І: 10]; ‘ударами спричиняти звуки’²⁸⁷: **повелѣ(л)... въ вѣсны бити** (1489) [Чет.: 57].

Варто звернути увагу й на дієслово **ударити** (**оударити**, **вдарити**), яке лише із семантикою ‘поранити (гострим предметом)’²⁸⁸ є перехідним: **єдинъ з’межи ты(х) которын были съ ѿсомъ прострѣлъ роукоу свою и выглагоуль мечь свои и оударивъ службѣника архіереова и ш(т)талъ оухо его** (1556–1561) [ПС: 113 зв.]. Однак уживання аналізованого дієслова в значеннях ‘напасти’²⁸⁹: **то пакъ дей владыка Володимирскій... погонивши насъ на добровольное дорозе у гребли Бриновское, не маючи до насъ причины никоторое и не бачачи на станъ свой дүховный, розбойнымъ а райтарскимъ обычаемъ на насъ ударилъ** (Володимир, 1569) [АрхЮЗР 1/І: 16]; ‘подати сигнал тривоги’²⁹⁰: **помененый его милость панъ Андрей Лагодовскій,... казавши въ церкви у дзвоны ударитъ на квгалтъ и до кupy вси села збивши... //... згромадивши не малюю кyпу хлопства пьяного костелъ обступитъ казалъ** (Луцьк, 1634) [АрхЮЗР 6/І: 499–500]; ‘загриміти’²⁹¹: **Луна не измѣнится, громы не вдарят** [Отп. кл. Остр. І. П.: 405] не передбачає спрямованості на об’єкт; відповідно, у цих випадках представлено дієслівну інтранзитивність.

Зазначу, що дієслово **зодрати** не зафіксовано в досліджуваних пам’ятках без об’єктної синтаксеми в значеннях ‘зірвати, зняти’²⁹²: **антимисъ неподвижный... взялъ и зодралъ** (Володимир, 1596) [АрхЮЗР 1/І: 506]; ‘розірвати’²⁹³: **то(т) ме(м)ранъ... повн(н)ни... зодрати и скасовати** (Пашева, 1592) [ЛНБ 5, II 4047: 86]; проте стає неперехідним із семантикою ‘взяти дуже високу платню’²⁹⁴: **онъ з мене зодравши пропѣтъ** (Луцьк, 1622) [АрхЮЗР 8/III: 578].

²⁸⁷ Див. також: СУМ^{16–17} 2: 88.

²⁸⁸ Див. також: Срезн. III: 1145.

²⁸⁹ Див. також: Срезн. III: 1146.

²⁹⁰ Див. також: Срезн. III: 1146.

²⁹¹ Див. також: СЦСРЯ IV: 325.

²⁹² СУМ^{16–17} 12: 139.

²⁹³ Див. також: СУМ^{16–17} 12: 139.

²⁹⁴ СУМ^{16–17} 12: 139.

Дієслово **ДОБЫВАТИ** теж виявлено як неперехідне в значеннях ‘вдиратися, вриватися’²⁹⁵: **стреля(л) до двора мое(г) ДОБЫВА(л)** (Житомир, 1605) [ЦДІАК 11, 1, 4: 13] та ‘досягати; здобувати’²⁹⁶: **не имал тѣбгати ани ДОБЫВАТИ на сеє наше привиліє николи на вѣкы** (Хуші, 1528) [ДВВ I: 27]. Однак із семантикою ‘сильно катувати, мордувати’²⁹⁷ вказане дієслово — перехідне: **его... чере(з) ДВЕ ГОДИНЕ в домѸ ДОБЫВАЛИ** (Житомир, 1609) [ЦДІАК 11, 1, 5: 4].

Пам’ятки української мови XVI–XVII ст. репрезентують багатозначне дієслово **толчи** як перехідне, семантичну структуру якого складають значення ‘бити, ударяти’²⁹⁸: **Федора Гүсовинника обұхамы вили, толкли** (Володимир, 1650) [АрхЮЗР 3/IV: 465]; ‘пом’якшувати, розтирати’²⁹⁹: **А была манна якв насѣньє коріандрово барвы якв висера свѣтлогw. И веходилъ людъ и збираючи егw мололъ в’ жернагw, або толкъ в стѸпахъ** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 133], проте в значенні ‘стукати’³⁰⁰ дієслово стає неперехідним: **каждыи... кто толче(т) вываеѣтъ емоу штворено** (1556–1561) [ПС: 267].

У ЛСР із загальним значенням ‘руйнувати об’єкт’ також представлено дієслова, яким притаманна зміна семантики, що спричинює втрату перехідності. До прикладу, сюди зараховано багатозначне дієслово **зепсовати** ‘зруйнувати, знищити’³⁰¹, яке вимагає об’єктної синтаксми: **панство Рымское не естѣ еще до конца знищено, зепсовано и спүстошоно: бо еще якожъ колвекъ держитсе** (Вільна, 1595) [Ун. гр.: 151], однак виступає неперехідним із значенням ‘споганити’³⁰²: **грецы... блузнятѣ..., где альбо насмѣлатиса альбо зепсовати не могѸтъ** (Дермань, 1605) [Мел.Л.:

²⁹⁵ СУМ^{16–17} 8: 66.

²⁹⁶ СУМ^{16–17} 8: 66.

²⁹⁷ СУМ^{16–17} 8: 66.

²⁹⁸ Див. також: Срезн. III: 1048; SS IX: 161.

²⁹⁹ Див. також: Срезн. III: 1048; СЦСРЯ IV: 285; SS IX: 161.

³⁰⁰ Див. також: Срезн. III: 1048.

³⁰¹ СУМ^{16–17} 11: 233.

³⁰² СУМ^{16–17} 11: 233.

19 зв.]. Утрату спрямованості дії на об'єкт зафіксовано й у дієслові **выворотити** ‘скинути, повалити, побороти’³⁰³: **такъ далече в’ шаленство зашли, же тыхъ которыи оурядовъ собѣ звѣреныхъ пиане постерегаю(т), и такъ се на все(м) справлю(т), абы были годни вси(х) похваленъа, ажами таємными выворотити оусилю(т)** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 382 зв.], натомість із значенням ‘знищити, зруйнувати’³⁰⁴ функціонує як перехідне: **выворотити мѣста тыи и всю вколь краинѣ** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 32].

У мові пам’яток XVI–XVII ст. виявлено ДФД, які стають неперехідними у переносному значенні, оскільки “рух від більш конкретного до більш абстрактного характеризує семантичний розвиток багатьох слів, які отримують вторинні значення у результаті метафоричного уподібнення абстрактних явищ конкретним предметам, ознакам, діям” [Шмелев 2003: 127]. Таке явище репрезентовано в дієсловах із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’, спорадично — із семантикою ‘пошкоджувати об’єкт’. До прикладу:

- **вычистити**

‘зробити чистим; вичистити’³⁰⁵, *перех.*: **в которого жь то роуцѣ лопата его а вычистити гоумно свое** (1556–1561) [ПЄ: 219 зв.] — перен. ‘знищити, викоринити’³⁰⁶, *неперех.*: **згори(т) земла, высохне(т) вода... спа(де) огнь // серкою с нѣсъ, вычисти(т), чого не е(ст) потреба** (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 79 зв.–80];

- **зедати (зъедати)**

‘з’їдати’³⁰⁷, *перех.*: **назбытъ не зедай всего зоставъ то што назбы(т) бѣде(т)** (к. XVI ст.) [Розм.: 11] — перен. ‘роз’їдати, руйнувати’³⁰⁸, *неперех.*: **не дѣлайте събе**

³⁰³ СУМ^{16–17} 5: 125.

³⁰⁴ СУМ^{16–17} 5: 125.

³⁰⁵ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 104.

³⁰⁶ Див. також: СУМ^{16–17} 6: 104.

³⁰⁷ СУМ^{16–17} 12: 240.

³⁰⁸ СУМ^{16–17} 12: 240.

схованій, або скарбов на землі, где рѣжа зѣдаєт и злоден подкопываются и крадутъ (Володимир, 1571) [УЄ Вол.: 48];

• **напити**

‘дати пити; напоїти’³⁰⁹, *перех.*: а дочки вбывателевъ тогѡ мѣста выдѣтъ черпати водѣ пре то(м) паненка которой я рекѣ: нахили ведра твоегѡ же сѧ напїю. а она в(т)повѣдаєтъ: пїй самъ и вельбѣды твон напою (серед. XVII ст.) [Хрон.: 37] — перен. ‘наситити (воло- гою)’³¹⁰, *неперех.*: А хочешъ знати в Садовничомъ; слѣхай. Ямъ посадилъ апполосъ напоилъ, але Бѣ оуростилъ (Київ, 1625) [Злат. Н.: 127 зв.];

• **напавати**

‘давати пити; напувати’³¹¹, *перех.*: рѣки... водою сваєю людей напаваютъ (1665) [Гал. Кл. Раз.: 206] — перен. ‘насихувати (волоогою)’³¹², *неперех.*: Также и вода напаваетъ, вчищаетъ, загрѣваетъ: и прохладжаетъ; а если еи дѣрно, надъзамѣръ заживешъ; то принесетъ товѣ шкодѣ, и смерть (Чернігів, 1646) [Перло: 4 зв.];

• **понсти**

‘з’їсти, поїсти’³¹³, *перех.*: дрѣвїй почюли мѧсо вно. выламали дверѣ в(т)нали в(т) неє и понли (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 84 зв.] — перен. ‘роз’їсти, зруйнува- ти’³¹⁴, *неперех.*: тепє(р) товѣ в(т)да(м) за бны, которы(х) товѣ... рѣжа понла (поч. XVII ст.) [Проп. р.: 125];

³⁰⁹ Див. також: СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2: 177; Срезн. II: 310; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 10: 182; СЦСРЯ II: 589; SP^{XVI} 16: 51.

³¹⁰ Див. також: СРЯ¹¹⁻¹⁷ 10: 182; СЦСРЯ II: 589; SP^{XVI} 16: 52.

³¹¹ Див. також: СЦСРЯ II: 392; SP^{XVI} 16: 51.

³¹² Див. також: СЦСРЯ II: 392; SP^{XVI} 16: 52.

³¹³ Див. також: Срезн. III: 1666; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 16: 91; SS VI: 305.

³¹⁴ Див. також: Срезн. III: 1667; СРЯ¹¹⁻¹⁷ 16: 91.

- **ТОЧИТИ**

‘гризучи, поїдати’³¹⁵, *перех.*: а тѣды гѣ бѣъ великно(ѣ) допжсти(л) на ірода. жигавица ємрода. жигавица ємѣ // бывала. и свервь великы(и) и нечисты(и). вѣпѣ(х) и згни(л) и черви єго точили живого и смердѣль (Височани, 1635) [УС № 62: 143 зв.] — перен. ‘поступово руйнувати’³¹⁶, *неперех.*: дѣ червакѣ истѣ, и нржа точитѣ и злодѣеве пѣдкопѣютѣ и крадѣтѣ (XVI ст.) [НС: 161] тощо.

Процес історичного розвитку семантики дієслів зумовлений “не лише асоціаціями різного характеру, але й загальними контекстами (в широкому сенсі) вживання слів. Однак саме метафоричні і метонімічні види асоціацій забезпечують найбільш стійке об’єднання значень у межах одного слова і тому з певною часткою умовності можуть розглядатися як узагальнені формули семантичної структури останнього” [Шмелев 2003: 98].

Отже, у пам’ятках української мови XVI–XVII ст. виявлено ДФД, які кваліфіковано як дієслова “з подвійним перехідним та неперехідним функціонуванням” [див.: Любченко 2011⁶: 379], оскільки розширення семантики спричинює утворення нових, похідних значень, із якими первинно перехідні дієслова стають неперехідними.

Пам’ятки української мови XVI–XVII ст. репрезентують ДФД, які можуть бути тільки перехідними (власне-перехідними); перехідними / імпліцитно перехідними; перехідними / неперехідними; перехідними / імпліцитно перехідними / неперехідними.

I. *Експліцитно перехідні дієслова (власне-перехідні дієслова)* — об’єкт дії завжди синтаксично виражений.

Найчисельнішу групу ДФД, як свідчать українські джерела XVI–XVII ст., становлять однозначні та багатозначні дієслова, особ-

³¹⁵ Див. також: Срезн. III: 983.

³¹⁶ Див. також: СЦСРЯ IV: 291.

лівістю яких є те, що їх семантика розкривається чи уточнюється тільки за наявності прямого додатка. Тобто “значення перехідності, закладене в кореневій морфемі цих дієслів, завжди реалізоване синтаксично: дієслово не трапляється без форми прямого об’єкта” [Загнітко 2006^б: 67]. Відповідно, об’єктні синтаксеми можуть:

а) характеризувати дієслово цілком:

бычовати (мещанина)
 выпрати (шатъ)
 выголовичти (объшар)
 друковатьти (книги)
 заззѣти (объвѣ)
 закапльничти (част кѣр)
 колнхати (дѣти)
 ѡбълепити (плотъ)
 ѡправити (ѡвангелнѣ)
 розсѣдлати (конѡ)

б) бути засобом диференціації значень дієслова:

выпалити цеглѣ	выпалити сѣла
заложити ѡдило	заложити огню
зняти шапъкъ	зняти просо
кратти кошѣлки	кратти мѡсо
наспати порохѣ	наспати кѣргани
обръзати ѹши	обръзати дѣтинѣ
посечи плоты	посечи пана
розвѣити перси	розвѣити скрыню
розсѣчи барнако	розсѣчи чѣлядника

II. У пам’ятках української мови XVI–XVII ст. представлено багатозначні ДФД, які зараховано до *імпліцитно перехідних*, оскільки контекстуально зумовлені семантичні зрушення в структурі таких дієслів визначають їх внутрішню самодостатність, здатність утворювати повноцінні в змістовому й граматичному планах речення. Це перехідні дієслова, в семантиці яких “міститься значення спрямованості дії на об’єкт, однак воно тільки потенційне і вимагає для свого формального вираження відповідних синтаксичних умов: наявності прямого об’єкта [...]. За відсутності цих умов значення

перехідності залишається невираженим” [Загнітко 2006^b: 67]. Із-поміж вище вказаних дієслів виокремлено:

1. *Перехідні* (об’єкт дії синтаксично виражений) / *абсолютно вжиті* (об’єкт дії частково інкорпорований у семантику дієслова).

У семантичній структурі таких дієслів є вказівка на лексико-семантичну групу предметів, які можуть займати об’єктні позиції (об’єкт дії є контекстуально зумовленим). Абсолютно вжиті дієслова співвідносять дію із конкретною ситуацією (наявний відповідний контекст, другорядні члени речення, зокрема кількісно-якісні синтаксеми, синтаксеми способу дії):

кормити челядь	кормити добре
м’рвати дома	м’рвати вщеще
написати приказаніє	написати так
петти піснь	петти красно
питти воду	питти надщещрде
пласати родняды	пласати такъ
сп’бвати молебень	сп’бвати по-Греческу

2. *Перехідні* (об’єкт дії синтаксично виражений) / *семантично стягнені* (об’єкт дії повністю інкорпорований у семантику дієслова).

Регулярне вживання стягнених дієслів зумовлює їх семантичну самостійність, однак ці дієслова завжди передбачають конкретний об’єкт, а безоб’єктне вживання вказує саме на цей об’єкт:

донти (млеко)	донти
жати (жито)	жати
косити (сено)	косити
молотити (жито)	молотити
орати (землю)	орати
питти (вино)	питти
прясти (прадиво)	прясти

III. *Перехідні* (об’єкт дії синтаксично виражений) / *неперехідні дієслова* (об’єкт дії відсутній).

Із-поміж перехідних ДФД, зафіксованих у пам’ятках української мови XVI–XVII ст., виявлено значну кількість дієслів, які:

а) у межах одного значення можуть бути перехідними та неперехідними, оскільки:

- позначають природну або набуту здатність виконувати дію (наявний відповідний контекст та локально-часові синтаксеми):

заспѣвати пѣснь		заспивати перед воротами
пети сорокоуст		пѣти въ церкви
исти хлѣбъ		ести в полудне

вкусити пяту		гадина вкусить
заколоти бѣна		пани заколола

- вказують на декаузацію дії:

вчищати раны		вода вчищаесть
сѣшити крѣпы		огень сѣшит'
ударити образъ		щепа ударила

б) залежно від значення, у якому вжиті, можуть бути перехідними або неперехідними:

запѣти песнь		коур запѣл
заспѣвати пѣснь		пѣташина заспѣваесть
вити людей		вити въ бѣбны
оударити с'лоужев'ника		ударити ѱ дзвоны

вычистити гоум'но		огнь вычистит'
понсти мясо		ржа пошла
пѣти піснь		црква поет

IV. У пам'ятках української мови досліджуваного періоду представлено багатозначні ДФД, які, залежно від контексту та семантики, можуть бути в межах одного значення *перехідними* / *імпліцитно перехідними* / *неперехідними*:

спѣвати молевенъ		спѣвати по-Греческу		почнет сщѣникъ спѣвати
писати листы		писати добре		писати не ѱмию

Отже, пам'ятки української мови XVI–XVII ст. фіксують надзвичайно велику кількість експліцитно перехідних ДФД, однак, унаслідок тяжіння перехідних дієслів до безоб'єктного вживання, відбувається звуження контекстуальних рамок, через що для таких дієслів значно посилюється значення і роль контексту. Імпліцитно перехідні дієслова характеризуються тим, що в їх семантиці дія представлена як діяльність узагалі, “безвідносно до конкретного об'єкта, без його конкретизації, хоча реально він існує” [Копорielko 1989: 115]. У зв'язку з цим проаналізовані ДФД свідчать про активну дію з боку суб'єкта на конкретний об'єкт, проте увагу сконцентровано на самому процесі, абстраговано від об'єкта дії. Перехідні ДФД у неперехідних конструкціях виражають “специфічне узагальнене значення дії, здатність до певної дії чи професійної діяльності, підкреслюють процесуальність дії, вказують на характерні властивості суб'єкта” [Каленич 2005: 49]. Відповідно, перехідність поєднує семантичні та синтаксичні ознаки дієслів і виявляється в двох протиставлених варіантах: “**транзитив** [виділення моє. — О.З.] (дія спрямована на об'єкт) й **інтранзитив** (заперечення цієї ознаки). Транзитив завжди виражається синтаксично (прямий об'єкт), натомість інтранзитив може бути репрезентований морфологічно — зворотним елементом *-ся*” [Загнітко 2006^b: 67]; синтаксично — нулем прямого об'єкта в таких випадках, що співвідносяться з наявністю прямого об'єкта (дієслово набуває здатності виступати у фразі без об'єктної синтаксеми); семантично — видозміною значення або наявністю семантичних компонентів, які не передбачають об'єкта дії.

*Кожне слово — це ніби діамантова намистинка
на величезному разку нашої пребагатої мови*
Іван Цюпа

Розділ 3

ОБ'ЄКТНА СИНТАКСЕМА В КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ДІЄСЛОВАМИ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ

3.1. ОСНОВНІ ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ ОБ'ЄКТНОЇ СИНТАКСЕМИ

Головне значення у формуванні семантико-синтаксичної структури речень, засвідчених у пам'ятках української мови XVI–XVII ст., має дієслово та його валентність, яка визначає кількість синтаксем, указує на їхні семантичні функції та відношення між ними [Ледней 2005: 24]. Зокрема правобічну валентність заповнює синтаксема, яка налічує п'ять основних семантичних варіантів (об'єкт дії, об'єкт процесу, об'єкт стану, об'єкт якісної ознаки, об'єкт кількісної ознаки [Межов 2005: 19]). Семантичній категорії об'єктності притаманні спеціалізовані морфологічні засоби вираження: знахідний, родовий, давальний, орудний і місцевий відмінки, які “перебувають між собою в ієрархічних відношеннях” [Гуйванюк 2009: 254]. Отже, різниця між об'єктною та суб'єктною синтаксемами полягає не тільки у відмінковій формі, а й у їх семантиці та в синтаксичній природі, оскільки “відмінкова форма синтаксем об'єктного значення виражає залежність від відповідного дієслова, передбачається цим дієсловом, супроводжує дієслово у всіх його формах” [Золотова 1982: 139].

У конструкціях із аналізованими ДФД виявлено *об'єктну синтаксеми*, яка пов'язана насамперед із формою знахідного відмінка без прийменника. Акузатив — “найбільш частотний у вираженні семантики переходу дії на об'єкт” [Межов 2011: 90], основний у вираженні функції об'єкта, а також “найчіткіше репрезентує опозицію з називним відмінком

за ознакою “суб’єктність/об’єктність” [Мозгунов 1997: 15]. Окрім цього, об’єктна синтаксема може бути виражена за допомогою інших формальних засобів, зокрема вживання родового відмінка без прийменника, який належить “до системи вираження об’єктної семантики, внаслідок чого він відрізняється від усіх інших відмінків”, є опозиційним “до прямого (називного) і об’єктного (знахідного) відмінків” [Мозгунов 1997: 16].

Отже, тексти досліджуваних пам’яток XVI–XVII ст. фіксують конструкції з перехідними ДФД, у яких репрезентовано різні форми вираження об’єктної синтаксеми. Тому виявлення лексико-семантичних груп іменників, які конкретизують семантику предиката, і, відповідно, форм і значень знахідного та родового відмінків дає змогу якнайкраще зрозуміти природу дієслівної перехідності загалом та в українській мові XVI–XVII ст. зокрема, оскільки чимало явищ у сучасній українській мові, на жаль, не збереглися.

3.1.1. Знахідний відмінок: формування системи значень

У сучасній лінгвістиці акузатив як другий центральний відмінок (після називного) має чітку синтаксичну спеціалізацію [Вихованець 2004^б: 67] та характеризується “граматичною позицією придієслівного сильнокерованого другорядного члена речення, яка на семантико-синтаксичному рівні відповідає об’єктній синтаксемі” [Костусяк 2004: 40]. І хоч основне значення акузатива — об’єктне [Грищенко, Мацько 2002: 307], однак в українському мовознавстві дослідники трактують його по-різному, а саме:

- 1) **основне значення знахідного відмінка** — це:
 - значення прямого об’єкта при перехідних дієсловах; означає предмет як результат дії [СЛТ: 86–87];
 - значення об’єкта, повністю охопленого дією або результату при перехідному дієслові [Пл. Гр. 2005: 104; 106];
 - вираження функції об’єкта, охопленого дією (об’єкта прямої дії) [Безпояско 1993: 32; 34–35];
 - вираження прямого об’єкта [Караман 2011: 193];

2) **об'єктне значення акузатива** — це прямий додаток при перехідних дієсловах; уживається завжди без прийменника [Пазяк 2001: 122; Пазяк 2005: 152];

3) знахідному відмінкові притаманне вираження семантико-синтаксичної функції об'єкта (функція об'єкта дії та функція об'єкта стану) [Вихованець 2004^а: 209–210; Вихованець 2004^б: 67–69].

Отже, учені, досліджуючи об'єктні конструкції, виокремлювали різні значення знахідного відмінка без прийменника. Зокрема І. Слинко, проаналізувавши пам'ятки староукраїнської мови, виділив знахідний відмінок зі значенням деліберативного об'єкта (**казалъ твоей милости поведити прыгуду нашу**), об'єкта володіння, управління і керівництва (**вшеякне речи и sprawy свое... волно и безпечно справовать допустили**), об'єкта завоювання (**сей съ козаками землю турецкую счастливо воевалъ**) та об'єкта платні (**тогда они повинни будут тую шкodu платити**) [Слинко 1961^а; Слинко 1973: 103–114]. В українських пам'ятках ділового жанру XIV–XVII ст. О. Зарудняк, охарактеризувавши головні значення знахідного відмінка без прийменника (вираження об'єктних, результативних та кількісних відношень), окреслив дві групи словосполучень з іменником у знахідному об'єкта:

“а) словосполучення, в яких керуючі дієслова позначають фізичну дію, а керовані іменники — матеріальний об'єкт дії;

б) словосполучення, в яких керуючі дієслова позначають сприйняття, почуття, внутрішній стан, мовлення, а керовані іменники — матеріальний і абстрактний об'єкт дії” [Зарудняк 1961: 108–109].

У пам'ятках староросійської мови Т. Ломтев припускав, що дієслова, зокрема, дієслова мовлення, пізнання, відчуття, мислення, володіння і керування, вимагають безприйменникового знахідного відмінка, виділивши при цьому два значення — прямий об'єкт і деліберативний об'єкт [Ломтев 1956: 257–262]. Натомість Є. Карський на матеріалі пам'яток старобілоруської мови виокремив знахідний прямого додатка та знахідний внутрішнього об'єкта [Карский 1956: 396–399]. У пам'ятках східнослов'янських мов Д. Станішева

зафіксувала знахідний прямого об'єкта та знахідний при запереченні [Станишева 1966: 30–55; 190–230].

В українському мовознавстві кінця XIX – XX ст. сформувалося інше тлумачення значень знахідного об'єкта. Зокрема С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер запропонували розрізняти: 1) звичайно предмет (предмет при дієсловах перехідних), напр.: *Мати годує, миє, чеше дитину*; 2) внутрішній предмет (*ніч ночувати, гадку думати*) [См.-Ст., Гарт. Гр. 1893: 147]. Такої ж класифікації дотримувався В. Сімович, який визначив при перехідних дієсловах справжній предмет (*зрадити батька*) і внутрішній предмет (*ніч ночувати, вік вікувати, волю вволювати, казання казати, раду радити, мости мостити*) [Сім. Гр. 1921: 474]. Дещо по-іншому знахідний відмінок трактував Є. Тимченко, на думку якого існує:

1) акузатив ідеального, або гаданого об'єкта (у його межах лінгвіст виділив акузатив результату чинності (*Спорудили церкву*) та акузатив змісту (*Де ми будемо весну веснувати?*));

2) акузатив реального об'єкта (*Чумака болить голова*) [Тимченко 1928: 7–13].

Варто зазначити, що Ю. Шевельов у “Нарисі сучасної української літературної мови” (1951) представив власну класифікацію значень знахідного відмінка та подав їх детальну характеристику. Мовознавець уважав, що “найтипівіше і одне з найсильніших керувань дієслова — це керування знахідним відмінком, коли цей останній виконує функцію **об'єкта** при перехідних дієсловах — себто позначає той предмет, на який переходить дія (*Мужі кидали щит і панцер*). [...] Об'єкт іноді має характер **результативний**, себто називає предмет, що не існував перед дією, а утворився внаслідок її (*будувати хату, варити вечерю, писати симфонію*). [...] Може бути ще **внутрішній об'єкт** [виділення моє. — О.З.], який не означає власне жодного предмета, а тільки дублює корінь перехідного дієслова (*думку думати, життя прожити*). Із стилістичного погляду це типові плеоназми” [Шевельов 2012: 202]. Окремо Ю. Шевельов розглядав знахідний відмінок при запереченні [Шевельов 2012: 204].

М. Леонова вважає, що існують такі значення знахідного об'єкта активної дії (залежно від характеру перехідної дії, семантики дієслова та відношення до неї об'єкта):

1) знахідний реального, або зовнішнього, об'єкта (означає реальний, незалежний від дії, але такий, що підлягає видозміні, предмет): *розбити склянку, полагодити корзину, пити кумис*;

2) знахідний ірреального, або внутрішнього, об'єкта:

- знахідний результату із значенням об'єкта, що виникає як результат впливу дії: *варити варення* (фактично варяться ягоди, які лише після впливу дії (варіння) стануть варенням), *пекти пироги* (печуть тісто), *в'язати шарф* (в'яжуть нитки), *писати роман* (пишуть літери чи слова);
- знахідний змісту із значенням об'єкта, що існує лише під час виконання дії: *виконувати симфонію, співати пісню, виголошувати доповідь*.

3) знахідний інтересу — означає об'єкт, що не стикається з дією, а лише спрямовує інтерес до себе (оформлює іменники при дієсловах ставлення, внутрішніх і зовнішніх станів): *відчувати неспокій, розвіяти сумніви, викликати інтерес* [Леон. СУЛІММ 1983: 66–67].

У сучасній українській мові лінгвісти значну увагу приділяють дієслівній семантиці та пропонують різні значення знахідного об'єкта. Зокрема І. Вихованець на підставі семантичних груп перехідних дієслів, які керують знахідним об'єктним, виокремив знахідний прямого об'єкта, у межах якого також розглядав і знахідний тавтологічний (*мости мостити, мури мурувати*) та знахідний при запереченні (*одежу не відпереш — хоч викидай*) [Вихованець 1971: 13; 19–27]. Натомість М. Плющ вважає, що потрібно розрізняти: зовнішній об'єкт (об'єкт, повністю охоплений дією (*гребти сіно*), й об'єкт результату (*збудувати хату*)); внутрішній об'єкт, який “позначає спрямованість мислення, почуттів, емоцій (*тішити серце, любити красу*)” [Пл. Гр. 2005: 104].

На думку О. Ледней, варто виділяти об'єкт дії при дієсловах конкретної фізичної дії; дієсловах творення та окремих видів діяльності; дієсловах, що вказують на більший чи менший ступінь

інтенсивності дії; дієсловах, що називають певну фазу дії, скерованої на об'єкт; дієсловах зі значенням результату дії (безособово-предикативні форми на *-но*, *-то*); дієсловах творення та деяких видів діяльності, опосередкованих мисленнєвою діяльністю; дієсловах, що виражають дію у певному напрямку; дієсловах *виявляти*, *виражати*, об'єкт яких характеризує певну властивість суб'єкта дії; дієсловах *просити*, *шукати*, *знайти*, *зустрічати*, *проводжати* [Ледней 2003: 8].

У славістичних дослідженнях виявлено відмінності щодо визначення різновидів значень знахідного відмінка. Зокрема в російському мовознавстві відомі дещо інший поділ і класифікації. До прикладу, О. Шахматов виділив знахідний придієслівний прямого додатка, знахідний після перехідних дієслів із запереченням і знахідний внутрішнього додатка [Шахматов 1925: 320–327], О. Пешковський — знахідний зовнішнього об'єкта, результату та змісту (два останні подав як знахідний внутрішнього об'єкта) і зарахував ці різновиди до сильнокерowanego знахідного [Пешковский 1935: 261–263]. У сучасних дослідженнях лінгвісти виокремили знахідний прямого додатка (об'єкта) і знахідний при запереченні [Филиппова 1954: 561–563; Шведова 1980: 432–433]; до цих значень у “Русской грамматике” (1980) додано ще знахідний означальний [Шведова 1980: 432–433]. Про вживання двох відмінків при запереченні див.: [СППР: 295–297]. У білоруському мовознавстві вчені виокремлюють знахідний придієслівний прямого об'єкта і знахідний при запереченні [Ломтев 1956^a: 219–221] або лише знахідний прямого об'єкта [Сцяцко 1980: 68; Шуба 1968: 16].

Отже, своєрідність знахідного відмінка полягає в тому, що він здебільшого вживається із перехідними дієсловами. О. Путіліна вважає, що “цей зв'язок є органічним і взаємним, тому що знахідний не виступає поза сполученням із перехідними дієсловами, а [...] перехідне дієслово за своєю лексико-граматичною природою вимагає об'єкта для розкриття свого змісту” [Путіліна 2007: 319]. У конструкціях із аналізованими перехідними ДФД українські джерела XVI–XVII ст. репрезентують у функції об'єкта дії (відповідно до категорії *істота/неістота*) дві групи іменників: а) *назви предметів*; б) *назви істот*.

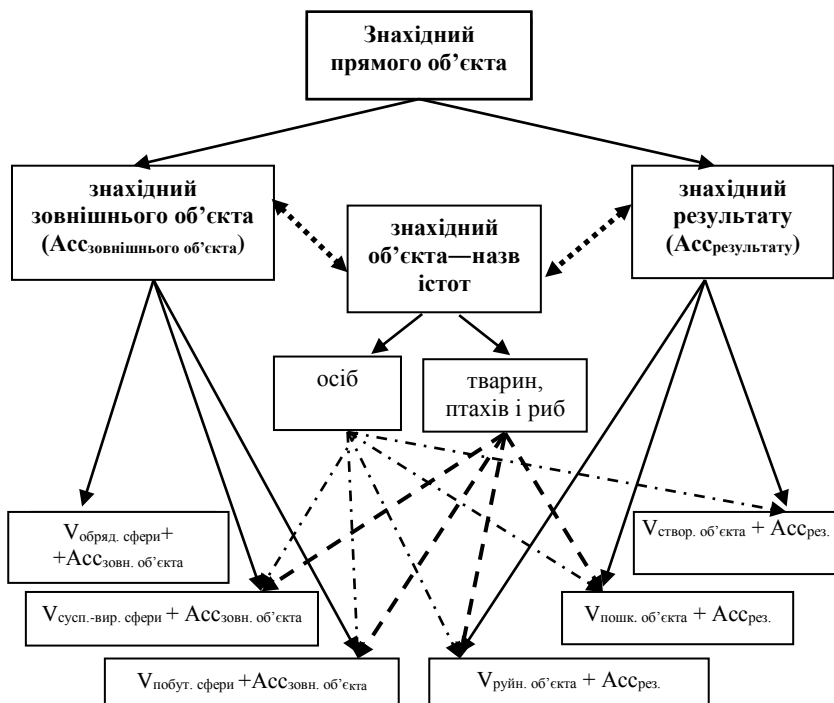
Отже, при ДФД виділено такі різновиди значень знахідного відмінка:

- 1) **знахідний прямого об'єкта**³¹⁷:
 - знахідний зовнішнього об'єкта;
 - знахідний результату;
- 2) **знахідний при запереченні**.

Значення знахідного прямого об'єкта структуровано відповідно до категорії *істота/неістота* (див.: схему 3.1).

Схема 3.1

**Значення знахідного прямого об'єкта
в українській мові XVI–XVII ст.**

³¹⁷ Термін “знахідний прямого об'єкта” подано за І. Вихованцем [Вихованець 1971: 10]

3.1.2. Родовий відмінок: формування системи значень

Родовий відмінок у слов'янських мовах належить чи не до найскладніших щодо синтаксичного використання відмінкових гра-
мем. У сучасній українській мові визначення семантико-синтаксич-
ної спеціалізації генетива є надзвичайно складною проблемою,
зокрема лінгвісти вважають, що:

1) родовий відмінок виражає:

- об'єктні, суб'єктні, означальні та обставинні відношення [СЛТ: 239–240; Грищенко, Мацько 2002: 306–307];
- значення суб'єкта, об'єкта та часу [Вихованець 1988: 62];
- значення суб'єкта, об'єкта, стану або якісної ознаки [Безпояско 1993: 26–27];

2) родовий відмінок означає належність особі чи предметові,
а також виражає об'єктні відношення, обставинні значення дат,
просторові, часові та причинові відношення [Пазяк 2001: 122; Пазяк
2005: 151–152];

3) основне значення родового відмінка — об'єктне [Моз-
гунов 1997: 16; Караман 2011: 192].

Отже, генетив утворює окрему підсистему — “напівцент-
ральну відмінкову сферу” [Вихованець 2004⁶: 72].

Сучасні дослідження із граматики української літературної
мови репрезентують такі різновиди значень придієслівного родового
відмінка:

1) родовий після перехідних дієслів із заперечною часткою *не*;

2) родовий партитивний;

3) родовий у функції знахідного [Вихованець 1971: 26–34;
Безпояско 1993: 26–27; Вихованець 2004⁷: 557; Плющ 1986: 44; Пл.
Гр. 2005: 104; 107–108 тощо].

Зв'язок родового зі знахідним не випадковий, адже значення
генетива та його функції розвивалися в тісному взаємозв'язку з
функціями знахідного об'єкта [Павловская 1959: 149], оскільки зна-
хідний відмінок в об'єктній функції часто взаємодіяв із родовим —
одним із морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми. І. Вихованець
наголошує, що знахідний об'єкта і родовий об'єкта перетинаються в

таких зонах: “а) зона семантичного розмежування за ознакою непарти- тивність/партитивність; б) зона заперечних об'єктних конструкцій; в) зона факультативного використання обох відмінків; г) зона переходу форми родового відмінка в знахідний” [Вихованець 1992: 120].

В українському мовознавстві від кінця XIX ст. учені зосе- реджували увагу на вивченні синтаксису родового відмінка. Зокрема С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер подали такі значення генетива: 2-й відмінок пайковий (*покушати борщу, купити хліба*) та 2-й відмінок замість предметового 4-го відм. в реченнях перечних (*не розумію змислу*) [См.-Ст., Гарт. Гр. 1893: 144–146]. Фундаментальне дослідження здійснив Є. Тимченко, який у праці “Функції генетива вь южнорусской языковой области” (1913) детально схарактери- зував поєднання дієслів із родовим відмінком, який зводиться до первинного генетива; поєднання дієслів із родовим відмінком, який зводиться до первинного аблатива; родовий предикативний; родовий адвербіальний; родовий при інфінітиві, який залежить від особового дієслова чи виразів, що його заміняють; родовий при запереченні [Тимченко 1913: 42]. Згодом В. Сімович виділив при дієсловах родо- вий віддалення або приближення (*збути ся клопоту*), родовий пай- ковості (*везти сукна*), родовий після перехідних дієслів заперечних (*не любиш правди*), родовий після таких присудків, у яких міститься заперечна думка (*сїней забула замкнути*) [Сім. Гр. 1921: 467–468]. Натомість О. Синявський пропонує виділяти тільки родовий час- тинний (*купити риби, соли, піску*), родовий при запереченні (*не розуміє думки, не має надії*) та родовий часу (*Це трапилося одного літнього ранку; Довгими осінніми вечорами велись безконечні розмови та суперечки*) [Син. Норми 1931: 241–245].

У другій половині XX ст. в українському мовознавстві було усталено основні значення генетива: родовий при запереченні, родо- вий частковості (частковий, партитивний) та родовий у функції знахідного [Булаховський 1951: 75–77]. На умови, за яких об'єктна синтаксема може бути виражена родовим відмінком, вказали Б. Кулик і М. Жовтобрюх: “1) при перехідному дієслові є заперечна частка *не*; 2) дія переходить не на весь предмет, а на його частину; 3) форма знахідного відмінка іменників чоловічого роду другої відміни (назв

предметів) спільна з родовим відмінком” [Кул. Курс 1948: 173; Жовтобрюх 1972: 329].

Аналізуючи вживання родового відмінка в пам’ятках староукраїнської мови, мовознавці акцентують на розгалуженій системі значень. До прикладу, О. Безпалько виділив родовий часу (*genetivus temporis*), родовий віддалення-відсторонення (родовий аблативний), родовий межі, родовий розділовий, родовий частини (*genetivus partitivus*), родовий суб’єкта дії, родовий при дієсловах “гіркого” почуття (родовий, що передає деліберативне значення) та родовий при супіні [Безпалько 1960: 38–48]. Згодом дослідник дещо змінив свої погляди, подавши замість родового частини — родовий прямого об’єкта у функції знахідного, різновидами якого вважав родовий прямого об’єкта, частково охопленого дією (**ЗОЛОТА ВІЗЬМУ**), родовий прямого об’єкта, повністю охопленого дією (**ПОСЛУШАН ГЛАСА МОЄГО**), та родовий при запереченні (**НЕ ДОБЫЛЪ ТОГО ДВОРИЦА**) [Безпалько 1962: 415–416].

Досліджуючи пам’ятки української мови XIV–XVIII ст., І. Слинко виокремив родовий неповного об’єктування (зокрема родовий зі значенням речової частковості і неозначеної кількості (**СПРОДАТИ ЗБОЖЬЯ, ЖИТТА; ЙСТИ КАШИ**)), родовий від назв предметів, що виступає у функції знахідного відмінка (**СЛУХАТИ СЛОВЪ**), родовий досягання (**ДОХОДИТИ СКАРБЪ СВОИХЪ**), родовий віддалення (**УСТУПИТИ КГРҀНТОВЪ**) [Слинко 1973: 114–133]. На підставі опрацьованих українських пам’яток ділового жанру XIV–XVII ст. О. Зарудняк виявив такі основні типи семантико-синтаксичних відношень у конструкціях з іменниками в родовому відмінкові: об’єктні відношення (родовий зі значенням повного охоплення об’єкта дією (**ИМЪЮТЬ ГОРОДА БОРонИТИ**)); відношення дії до частини об’єкта (родовий часової партитивності і родовий неозначеної кількості (**ВЖИВАТИ ДВОРИЦА; ВЗЕЛИ ЗБОЖА МОЛОЧОНОГО**)); окремо висвітлив питання родового при запереченні (**ГОРОДА НЕ РҀБИТИ**). Дослідник зазначив також про аблативні та часові відношення [Зарудняк 1962: 119–136].

Над проблемою значень родового відмінка активно працювали й дослідники інших слов’янських мов. До прикладу, у російській мові О. Шахматов виділив родовий частковий, родовий розділовий

та родовий при запереченні [Шахматов 1925: 315–320]; О. Пешковський — родовий віддалення; родовий при власне-перехідних дієсловах, які мають при собі заперечення; родовий мети; родовий кількісний чи розділовий (родовий неповного об'єктування); родовий ціни; родовий предикативний та родовий дати [Пешковский 1935: 264–267]; В. Виноградов — родовий означальний (родовий належності, родовий суб'єкта, об'єкта, родовий позначення, пояснення, якісного визначення); кількісно-віддільний відмінок; форма родового відмінка в причинно-цільовому значенні (або в значенні внутрішньої мотивізації) з прийменниками; форма родового відмінка часу (родовий дати) [Виноградов 1938: 114–117]. У працях другої половини ХХ ст. йдеться про родовий частковий, родовий тимчасового користування та родовий при запереченні [Филиппова 1954: 562–563], а також родовий об'єкта, родовий означальний, родовий при запереченні [Шведова 1980: 428–430].

Натомість дослідники білоруської мови запропонували такі класифікації: родовий частковий та родовий при запереченні [Ломтев 1956^a: 221]; родовий частковий, родовий тимчасового користування і родовий при запереченні [Шуба 1968: 16], до цих значень П. Сцяцко додав ще родовий міри [Сцяцко 1980: 68–69].

У дослідженнях з історії мови думки російських і білоруських граматистів не збігаються. Г. Павловська в пам'ятках російської мови XVI ст. виокремила “родительный неполного охвата, родительный достигательно-отложительный, родительный времени и родительный падеж в отрицательных предложениях” [Павловская 1959: 149–176], а В. Крисько вважає, що тільки одне значення родового відмінка в процесі розвитку російської мови зберігає свої позиції — це “значення неповного об'єктування, яке саме завдяки своєму семантичному протиставленню, характерному для акузатива, значенню повного охоплення об'єкта дією, вживається поряд зі знахідним відмінком, незважаючи на деякі лексичні та граматичні обмеження: у середньоросійський період родовий відмінок відмирає при назвах частин тіла, а в новоросійський — уживається переважно в конструкціях із дієсловами доконаного виду” [Крысько 2006: 281].

Є. Карський за матеріалами пам'яток старобілоруської мови генетив диференціював так: родовий частковий (*genetivus partitivus*),

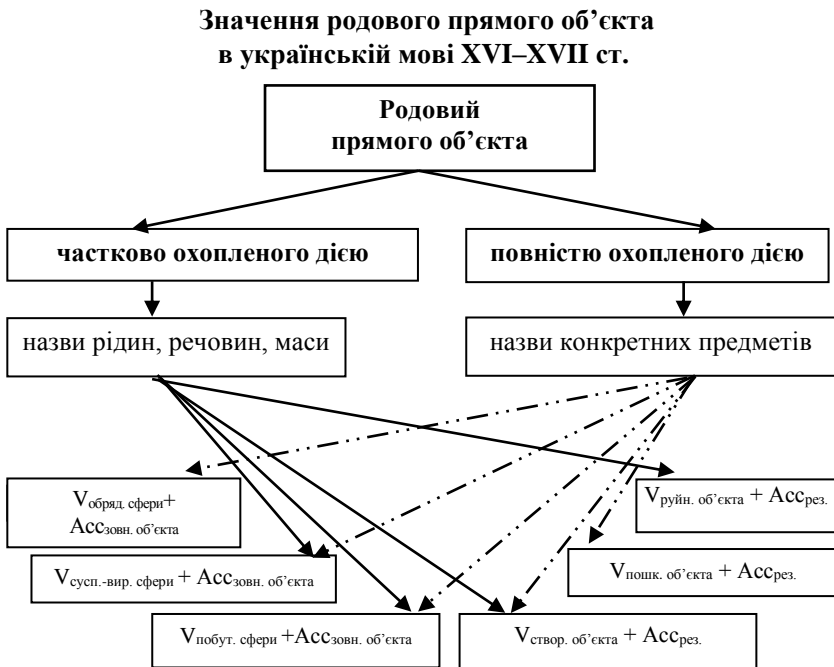
родовий часу, родовий замість знахідного, родовий аблятивний при дієсловах перехідних із запереченням, зазначивши також, що відомі поодинокі випадки вживання родового причини, родового місця і родового вигуку [Карский 1956: 390–396].

У досліджуваних пам'ятках української мови XVI–XVII ст. зафіксовано конструкції з перехідними ДФД, у яких виявлено такі значення родового відмінка:

- 1) **родового прямого об'єкта**³¹⁸:
 - частково охопленого дією (родовий партитивний);
 - повністю охопленого дією (родовий у функції знахідного);
- 2) **родовий при запереченні**.

Родовий прямого об'єкта структуровано за повнотою охоплення об'єкта дією (див.: схему 3.2).

Схема 3.2

³¹⁸ Термін “родовий прямого об'єкта” подано за О. Безпальком [Безпалько 1962: 415].

Оскільки об'єкт дії, який доповнює семантику ДФД, проаналізовано відповідно до категорії *істоти/неістоти* [див.: Вакула 1965], тому виділено конструкції з іменниками — назвами предметів та назвами істот.

3.2. ЗНАХІДНИЙ ПРЯМОГО ОБ'ЄКТА В КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ДІЄСЛОВАМИ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ

Знахідний прямого об'єкта при ДФД у текстах українських пам'яток XVI–XVII ст. формує найчисельнішу групу:

1) *знахідний зовнішнього об'єкта* (у словосполученнях із дієсловами ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності', коли об'єкт зазнає поверхневої зміни внаслідок дії);

2) *знахідний результату* (у словосполученнях із дієсловами ЛСП із загальним значенням 'створювати об'єкт' (об'єкт створюється внаслідок дії); 'пошкоджувати об'єкт' чи 'руйнувати об'єкт' (об'єкт зазнає часткової/повної зміни або припиняє своє існування).

3.2.1. Знахідний відмінок іменників — назв предметів

3.2.1.1. Знахідний зовнішнього об'єкта

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. зафіксовано акузативні безприйменикові конструкції із дієсловами ЛСП із семантикою 'здійснювати конкретний вид діяльності', у яких виявлено широке використання у формі знахідного відмінка іменників — назв різних предметів. Деякі лексико-семантичні групи іменників уже вивчено на матеріалі українських пам'яток та діалектів сучасної української мови [див.: Войтів 1985; Глушко 2008; Горобець 1983^a; Горобець 1983^b; Гринчишин 1985; Карпова 1983; Передрієнко 1983; Сердюкова 2002; Чепіга 1983 та ін.]. Однак пропоную власну тематичну класифікацію іменників, репрезентованих у конструкціях із

дієсловами ЛСП із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’. Зокрема, це назви:

- будівель житлово-господарського комплексу та їх компонентів (дворецъ, имене, маєтність; дахъ, мѣръ, шволона):

а дворець... им на полы подѣлили (Кошир, 1502) [Арх.Р.: 18а]; мели которое име(н)є сѣме(сѣт)ное nero(з)де(л)ное, а пото(м)... поделили (1566) [ВЛС: 83 зв.]; тє(с)лє(м) конашѣ иванѣ что мѣ(р) покрывали ... гр(ш) кѣз (Львів, 1592) [ЛСБ 1037: 79]; и такъ, окърѣвавивши тамѣтүю маєтність мою, позабивавши подданныхъ монхъ (Житомир, 1611) [АрхЮЗР 3/І: 158]; шкларєви що в попо(в)ско(м) домѣ шволоны направл(л) далємъ злоты(и) (Львів, 1613) [ЛСБ 1047: 3]; Тєсли що на кгрѣ(н)тѣ да(х) повн(в) далє(м) гро(ш) иѣ (Львів, 1616) [ЛСБ 1047: 5];
- будівель громадського призначення (церковъ, цментар):

повырубывавши, церковѣ святүю скривывивши, згвалтилєс (Луцьк, 1601) [АрхЮЗР I/VI: 315]; кровю оного пороги церковные и цментар полни и покрывавили (Луцьк, 1648) [АрхЮЗР I/VI: 816];
- ландшафту (пашѣня, поле, сєножатъ):

а пашню нашү голокою два дни мають орати (Краків, 1507) [АЗР II: 11]; люди князей Вишневецкихъ... тые поля поорали, збожемъ позасѣвали (Луцьк, 1565) [АрхЮЗР 6/І: 54]; староста Луцкий... сєножати покосити розказати рачилъ (Житомир, 1585) [АрхЮЗР 6/І: 146] та ін.;
- адміністративно-територіальних одиниць (волость, сєлицо):

подѣлили єсмо кошерьскүю волость на полы (Кошир, 1502) [AS I: 147]; а тоє єсмѡ сєлицо поделилиж (Жуковець, 1528) [AS III: 326] та ін.;
- одягу та взуття (заслона, плахта; шѣвъ, вдѣна, шаты):

їс... вѣставши ш(т) вѣчерѣ(!). и изложилъ вдѣна свое (1556–1561) [ПЄ: 406]; хотѣлъ Мѡйсей до кѣпины

пристѣпити, казалъ емѸ Бгъ из'зѣти вебѣвъ з' но(г)
(поч. XVII ст.) [Пчела: 58]; зѣ жоны его... плахтѣ здарто
(Житомир, 1643) [АрхЮЗР 6/І: 536]; выпали шаты свои
(серед. XVII ст.) [Хрон.: 96]; скончивши мовы вложитѣ
заслонѸ на тварь свою, которѸю входачи до г(с)да и
мовачи з нимѣ зыймовалѣ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 112]
та ін.;

- прикрас (золото, сребро; ланцюжокъ, перстенокъ):
перстенки съ палъца, одинѣ зѣ диаментомѣ, другий
изѣ шафи/ромѣ... изѣ шини ланцюжокѣ, въ которомѣ
было тридцатѣ червоныхѣ золотыхѣ, зорвали и межн
себе все розделили (Луцьк, 1622) [АрхЮЗР 6/І: 428–429];
сребро, золото... поврали и межы себе поделали (Луцьк,
1649) [АрхЮЗР 3/VI: 89];
- посуду (шклянница):
вымый... з'внѣтра шклянницѸ, // абы и з'верхѸ чиста
была (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 723–724];
- засобів пересування (возъ):
запрегай возѣ твой а Ѹѣжай, абы тебе дождѣ не
засталѣ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 312];
- знарядь праці (сѣтъ):
они сшивали сѣтъ свою (1556–1561) [ПЄ: 29 зв.];
выполокали сѣти свои (к. XVI ст.) [УЄ № 31: 193];
- зброї та її деталей (стрѣла):
в(т)вори окно всходнее, и выстрель стрѣлу (серед.
XVII ст.) [Хрон.: 335];
- грошових одиниць (пѣнази):
высыповали пѣнази которыи были въ скрини (серед.
XVII ст.) [Хрон.: 322 зв.];
- документів (достамент, листѣ, реестрѣ):
а отец мой коли бы Ѹмел писати, спадѣ бы подписа
достамент свой (Володимир, 1570) [АрхЮЗР 8/VI: 293];
я... тот реестрѣ // запечатавши и рѸкою своею

вла(ст)ною подписавши,... в(т)давамъ (Луцьк, 1581) [ТУ: 186]; могъ в(н) тын ли(с)ты позаписывати по за(м)коуъ (Львів, 1590) [ЛНБ 4, 1136, 2, 30: 2 зв.] та ін.;

- їжі та напоїв (вода, масло, млеко, масо, рыба, хлѣбъ):
 никола... вза(л) чашю што пють с нее водоу влиаъ в ню водѣ и масло (1489) [Чет.: 103]; понеже на(д) волю мою ялъ еси хлѣбъ и пи(л) водѣ (Острог, 1598) [Отп.КО: 10 зв.]; єдини мяса, а другіи рыбы розматін ѣдятъ (Київ, 1621) [Кол.Пал.: 784]; долтъ млеко я(к) оу коро(в) (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 26 зв.]; котораа ей наближшаа в родѣ, тота ей воуде(т) масо жвала (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 94 зв.] та ін.;
- ароматичних речовин (миро, олива):
 Марія... миро дорогое изъливала на ноги Христови (XVI ст.) [НС: 42]; не видишьли што на(д) оумерлыми чинимо... в' новын шаты оболочаемо ихъ,... миро и оливѣ вливаемъ (Київ, 1625) [Коп. Ом.: 161] та ін.;
- церковно-обрядових атрибутів (опрѣснокъ, свѣчка):
 жидове... опрѣсноки... и до сего дня жрѣ(т) (Вільна, 1569) [З.Каз.: 49]; святій свѣтъ,... отъ которого... патріархъ... свѣчки засвѣчаєтъ (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 841];
- зернових культур (жито, пшеница):
жито и пшеницу жали (Житомир, 1630) [АрхЮЗР I/VI: 619];
- рослин (сено, трава):
 мещане и волощане... жати тежъ де(н) а косити полътретаа дня... сено было ви(н)ни (Овруч, 1552) [ООвр.З.: 101 зв.]; якв звикалъ вол' травѣ ажъ до корена выедать (серед. XVII ст.) [Хрон.: 141] та ін.;
- частин тіла (глава, лице, нога):
поча(л) оумывати ноги оучѣнко(м), и втирати фартухо(м) (XVI ст.) [УС № 29519: 38 зв.]; такимъ звѣздоплетнымъ вѣнъцемъ, вѣнча хс главу (Почаїв,

1618) [Зерц.: 55 зв.]; перекрести лице своє (Київ, бл. 1619) [О обр.: 67] та ін.;

- тілесних ушкоджень та ознак захворювання (гною, язва):
амброзієва трава... язвы заживлає(т) (XVI ст.) [Травн.: 28]; авовемъ и пси прїходачи до него теды гной то(т) лизовали (к. XVI ст.) [УЄ № 31: 209 зв.];
- інші назви, що не входять до цих груп (печать):
тотъ тестаментъ есми подписаль и печать свою притыснѹти есми казалъ (Чоторийськ, 1569) [АрхЮЗР 7/І: 20] та ін.

Як зазначає О. Зарудняк, таке широке вживання синтаксичних конструкцій із дієсловами ЛСП із семантикою ‘здійснювати конкретний вид діяльності’ та іменниками — назвами матеріальних об’єктів, зумовлене насамперед специфікою пам’яток, оскільки “у більшості випадків йде мова про фізичні дії людей і менше говориться про внутрішні почуття, стан тощо” [Зарудняк 1961: 109]. Однак у текстах XVI–XVII ст. зафіксовано також уживання дієслів і в переносному значенні, зокрема в творах полемічної (горкая работа зо всего доброго тебе злѹпила... згасила (Рожанка, 1598) [Л. Пот.: 1025–1027]; Повадили есте свѣтъ, потѣрбовали люде, высѣшили в’ людехъ зобополнѹю милость (Острог, 1598) [Отп. КО: 16 зв.]; словеса прч(с)тон Дѣи плачливыи, могѹтъ възвѣблѹ дѹшѹ загрѣвати, в’ любовь Хѣвѹ (Чернігів, 1646) [Перло: 91 зв.] та конфесійної літератури (вѣси то(т) напо(и) дѹховній пили (XVI ст.) [УЄ № 29519: 44]; наука пісма ст҃го теды гаси(т) вши(ст)кы зло(с)ти (к. XVI ст.) [УЄ №31: 87 зв.]; кг(д)ы снѣ твой то(т) зъє(д)ши має(т)ность твою з’ вшетє(ч)ницами пришлоъ (Острог, 1607) [Лѣк.: 30]); у хроніках (Много кроле(в) было... которій не бы(ли) годни того авы што ѡ ни(х) писано, авовѣ(м) загасивши слово Бжіє, до волвохва(л)ства сѧ вергли (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 14]; Тогда Канна діаволь заздростью запалилъ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 11]); у поезії (Господь свою мѹдрость з высоты дарѹет, паче же праведным в сердца

изливаєт (к. XVI ст.) [Укр.п.: 85]; Коситѣь ѡна и Княжа(т), сполѣ з' и(х) Кнагинями (Київ, 1622) [Сак. В.: 50]); у науковій літературі: са(м) Г(с)дѣь бѣгъ влиєтѣь в тоє тѣло дѣшѣь (серед. XVII ст.) [Луц.: 544] тощо.

3.2.1.2. Знахідний результату

Другий підвид знахідного прямого об'єкта охоплює конструкції зі знахідним результатом (пор. праці з дієслівної семантики: [Галаган 2004; Джочка 2003; Пославська 2006; Шумейкіна 2007]).

3.2.1.2.1. Конструкції з дієсловами

із загальним значенням 'створювати об'єкт'

Для цього типу конструкцій, як засвідчують тексти досліджуваного періоду, характерне те, що значення переходу дії поєднано зі значенням створення того предмета, на який переходить дія.

У конструкціях із дієсловами ЛСР із семантикою 'створювати об'єкт' виявлено чимало іменників, що є назвами:

- будівель житлово-господарського комплексу та їх компонентів (гүмно, дворѣь, ѣзводѣь):

ѣ(з)водѣь вышѣьнего замѣькѣь з дерева готового робѣьтѣь (Луцьк, 1552) [ОЛЗ: 174 зв.]; гүмно оплотомѣь жердми огорожено (Пересопниця, 1600) [АрхЮЗР 1/VI: 298]; дворѣь коштовне побудовалѣь (Луцьк, 1607) [АСД I: 232];

- будівель громадського призначення (мельница, млынѣь, мостѣь, папѣьрня, склепѣь, типографїя, церковѣь):

jako zemianskie ludy, tak u meszczane, powinny robyty u hatyту melnicu (Вінниця, 1545) [АрхЮЗР 6/I: 22]; мостѣь до замѣьку вышнего Лүцкого тыми столами мостити казалѣь (Володимир, 1604) [АрхЮЗР 1/VI: 346]; греблю засыпавши млы(н) забудова(в)ши пожн(т)ки из не(г) собѣь беретѣь (Київ, 1618) [ЦДІАК 221, 1, 68: 4]; позволили братия в црѣькви ново(й)... вымүрвати склепѣь (Львів,

- 1634) [ЛСБ 1043: 38 зв.]; **В** старости **вовѣмъ** и **Типографію** **выставилъ**,... до которон и **Папѣрню** в **Радомишлю** (Київ, 1625) [Коп. Каз.: 26]; **Князь Константинъ**... **церковь** **тамъ** **казалъ** **поставити** (поч. XVII ст.) [КЛ: 74];
- ландшафту (копець, угородъ, ровъ, яма):
прото(ж) **реклъ** **двѣдъ** **пр(о)ркъ** **ровъ** **изрывъ** **ископа** (1489) [Чет.: 13]; **тѣю** **землю** **князю** **Василю**... **есмо** **присѣдили** и **ограничили** и **копцы** **покопали** (Шайно, 1538) [AS IV: 176]; **угороды** **ввощевые** **городать** (Луцьк, 1552) [ОЛЗ: 182–183]; **Члкъ** **нѣкоторын**... **выкопаль** **ямоу** (1556–1561) [ПС: 174] та ін.;
 - посуду (чашка):
оучинишъ **тежъ** и **чашки** ... з **начистшогw** **золота** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 105];
 - засобів пересування (носила):
оучинишъ **тежъ** **носила** з **дерева** **негнїючогw** и **поволочешъ** **ихъ** **золото(м)** и **поволочешъ** **ихъ** **пре(з)** **колца** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 102];
 - написів (визнана вѣры, слово):
Лев **великій** в **римѣ** **папезъ** **казалъ** **вырити** на **таблицы** **сребренон** **визнана** **вѣры** (1509–1633) [Острл.: 132 зв.]; **И** на **нагровкѣ** **слова** **такіе** **вырыто** (Київ, 1622) [Сак.В.: 48 зв.] та ін.;
 - документів (тастаментъ):
тастамент **мой** **пишѣ** и **тым** **подтвержаю** **первые** **листы** **мон** (Луцьк, 1545) [AS IV: 419];
 - писаних або друкованих текстів (быбля; книга):
учини(л) **ε(с)ми** **пе(р)шин** **книги** **теофиле** **w** **все(м)** **што** **почина(л)** **тѣ** **чинити** (к. XVI ст.) [КА: 1]; **мога** **бы** **цѣлѣю** **быбляю**... **написати** (1608–1609) [Виш.Зач.: 212] та ін.;
 - церковно-обрядових атрибутів (знакъ кр(ѣ)та, херѣвимъ):
Внѣ **теды** **заразъ** **казалъ** **оучинити** **знакъ** **того** **кр(ѣ)та** з' **золота** и **каменїй** **дороги(х)** (Київ, бл. 1619)

[О обр.: 58]; Справили теж заслонѹ... и выгафтовалѹ на ней херѹвимоуѹ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 294 зв.];

- поганських символів (теля золотое, оуѹжѹ мѹдальный):
каралѹ жида, коли собѹ быи учинили теля золотое и кланяли ся емѹ (XVI ст.) [НЄ: 210]; и росказа(л) емоу... оуѹвити оуѹжа мѹданого, и повѹсити его на сто(л)пѹ (Устрики, I пол. XVII ст.) [УЄ № 29515: 36 зв.] та ін.;
- їжі та напоїв (гѹска, кропѹ, хлѹбѹ; вечера, потрава):
кро(п) вари и пѹи (XVI ст.) [УТ фотокоп.: 12]; иро(д)... дѹлалѹ вечероу кнѹземь своимь и гетманѹ(м) (1556–1561) [ПЄ: 148 зв.]; Гѹси чиншовые, тые выбирати, а ѹкормивши, валити... маюѹ (1567) [AS VII: 119]; тые которые то(р)гѹ жвиваю(т) и хлѹ(б) перепекаю(т) (Володимир, 1567) [ЩДІАК, 28, 1, 2: 72–73]; не єдинѹ, анѹ єднакѹ потравы, але... розмаѹтыѹ готѹютѹ (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 433] та ін.;
- ароматичних речовин (ароматѹ, міро):
жоны... врьноуѹвшис зготовілі ароматы и міро (Володимир, 1571) [УЄ Вол.: 84] та ін.;
- дерев, рослин та їх плодів (осетѹ, плодѹ, трава, терньє):
в собѹ бо земля плоди(т). напередѹ травоу (1556–1561) [ПЄ: 141]; издаю(т) плодѹ древа вѹгѹщими лѹты (к. XVI – поч. XVII ст.) [ПДПИ 182: 95]; земля котрал терньє, и осетѹ плодила (Львів, 1616) [Бер. В.: 81] та ін.;
- зернових культур та їх частин (колосѹ):
в собѹ бо земля плоди(т). напередѹ травоу, а потѹ(м) колосѹ (1556–1561) [ПЄ: 141];
- інші назви, що не входять до цих груп (вѹнець; граница; земля, небо):
сынѹ княза // Коширского из однимѹ сѹдьєю... досвета, границы поделавши и прочѹ з Речницы поєхали (Ковель, 1537) [AS II: 104–105]; испле(т)ши вѹнець трѹновын, вложили на главѹ его (1556–1561) [ПЄ: 118 зв.]; напередѹ

поручаю душу мою Богу сотворителю моему, которы(и)
сотворилъ небо и землю (Луцьк, 1570) [АрхЮЗР 1/І: 22]
та ін.

3.2.1.2.2. Конструкції з дієсловами

із загальним значенням 'пошкоджувати об'єкт'

У складі таких конструкцій виявлено дієслова, які позначають часткове руйнування, пошкодження об'єкта дії та його елементів. В аналізованих конструкціях репрезентовано іменники — назви:

- будівель громадського призначення (звонница, млинъ, мостъ):
млынъ его на коро(в)емъ по(д)топи(ли) (Красний Став, 1558) [ЛНБ 103, 16/с, 1898: 10]; звонницѹ поповали и пострѣляли (Володимир, 1597) [АрхЮЗР 1/VI: 135]; в' той ча(с) ма(к)сентій перешо(л) тиверь рѣкѣ. ро(з)каза(л) по(д)рѣзати мостъ (Устрики, I пол. XVII ст.) [УЄ № 29515: 343 зв.] та ін.;
- ландшафту (гребля, дорога; ґрунтъ):
въ Микѹлине... греблю роскопано (Луцьк, 1563) [АрхЮЗР 6/І: 44]; тѹтъ маешъ тѹю нещастливѹ колодѹ, которая завалила дорогѹ (Вільна, 1599) [Ант.: 653]; кгрѣнтъ подоптати и сена поврати... казалъ (Львів, 1615) [ЛНБ 103, 60/е, 254, 1: 101] та ін.;
- одягу та взуття (кошґля, сѹкня, хѹдакъ; шаты):
безъвинне зналъ и сѹкню на мѣне зшарпалъ (Луцьк, 1590) [АрхЮЗР 1/І: 274]; архіерей гнѣвається, шаты на собѣ дрет (Львів, 1605–1606) [Перест.: 47]; мало не по поясъ кошґли пообрезовавши... кґвалты немалые починилъ (Житомир, 1611) [АрхЮЗР 3/І: 157]; А ѹ насъ въ свято... так долго около того ходити бѹдетъ панъ, же ажъ мѹситъ збыти ѹвогій хѹдакъ (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 929] та ін.;
- хатніх речей (лава, столъ):
столы, лавы... поповано (Луцьк, 1597) [АрхЮЗР 1/VI: 160] та ін.;

- документів (актѣ, диспозиция, листѣ, привилея, протоколѣ, реестрѣ, справа):
тыѣ акта помененыѣ и реестры и протоколы... з политерѣ пообдирали (Кременець, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 139]; также справы розныѣ, диспозиции, привилеи так протестѣющого, яко и инших розныхѣ особѣ принципалов своих,... побравши,... пошарпали,... подоптали (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 330] та ін.;
- церковно-обрядових атрибутів (антимисѣ, анѣгелокѣ, образѣ):
отецѣ владыка... на ономѣ [олтарѣ] антимисѣ неподвижный,... взялъ и зодралъ (Володимир, 1596) [АрхЮЗР 1/I: 506]; анѣгелки на немѣ бѣдѣчнѣ, злотистыѣ,... позѣбняли и въ нивечѣ попѣсовали (Володимир, 1650) [АрхЮЗР 6/I: 564]; вынулъ ножѣ и оударилъ сѣ(т) образѣ в' перси (Київ, бл. 1619) [О обр.: 26];
- зернових культур та їх частин (збожа, колоса):
оученици его идѣчи дорогою почали зрывать колоса (1556–1561) [ПС: 135 зв.]; самѣ тотѣ владыка... конми збожа псовалъ и допталъ (Луцьк, 1604) [АрхЮЗР 1/VI: 351] та ін.;
- тіла та його частин (бокѣ, голень, рѣка, языкѣ; тѣло):
воини и прѣвомуѣ перебили голени. и дроугтомуѣ з' нимѣ расплатомуѣ (1556–1561) [ПС: 433 зв.]; Жиди все тѣло его вичами избили И копиемѣ бокѣ его пробили (I пол. XVII ст). [Сл. о зб.: 25]; и начнетѣ языкѣ свой; яко песѣ гри(з)ти (Чернігів, 1646) [Перло: 141]; та(к)же рѣкѣ перетяго чере(з) долонѣ (Житомир, 1650) [ДМВН: 202] та ін.;
- інші назви, що не входять до цих груп (дира; печать):
печати поотдиравши... вси листы... слѣжебникѣ небожчиковский... забравши, до монастыра Печерского... утекѣ (Луцьк, 1593) [АрхЮЗР 1/I: 350]; в острог, в

мѣсто, ұламүючисе, секирами дири вырүбавши, а на передмѣстю... домшв килкадесят... запалили (Житомир, 1618) [ЧИОНЛ XV–3: 150] та ін.

3.2.1.2.3. Конструкції з дієсловами

із загальним значенням 'руйнувати об'єкт'

Дієслова цього ЛСР репрезентують деструктивний вплив на об'єкт дії, внаслідок чого предмет руйнується, знищується. Відповідно, у конструкціях такого типу в пам'ятках української мови XVI–XVII ст. виявлено дієслова, у яких значення переходу дії поєднується зі значенням руйнування того предмета, на який переходить дія. Серед іменників, зокрема, назви:

- будівель житлово-господарського комплексу та їх компонентів (бүдинокъ, дворъ, маетность, пасека, халүпа; дверн, завеса, замокъ, защепка, колодка, шкно; үлей):

хотячи мене ш го(р)ло приправити, в до(мү) моемъ шкна побивъ (Житомир, 1583) [АЖМУ: 69]; въ светльницахъ замки подбивано, защепки полаmano (Луцьк, 1597) [АрхЮЗР 1/VI: 147]; үлѣ полувано (Луцьк, 1597) [АрхЮЗР 1/VI: 161]; маетности его всѣ сплю(н)дровали... и двори попалили (поч. XVII ст.) [Пчела: 11]; халүпы ингышнє попалили (Луцьк, 1622) [АрхЮЗР 6/I: 431]; потом до комор, колодки и дверн повибивавъшы, скрини зъ шатами и серебромъ... полупали и посекали (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 132]; Федор Липка... вси звераня шляхецькнє бралъ... пасекн вылүповалъ (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 72]; которыє то вси бүдинки новые и старые разобрали (Володимир, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 242]; завесы одъ ингышнүхъ дверей пообъдерали (Володимир, 1650) [АрхЮЗР 6/I: 564] та ін.;

- будівель громадського призначення та їх компонентів (млынъ, монастыръ, ставъ; баня, коло млиновое, снасть млиновая):

И тамъ же, въ Микүлинє, виделъ єсми млынъ зопсовано, кола и всю снасть млиновүю полаmano,

порубано (Луцьк, 1563) [АрхЮЗР 6/І: 44]; ваню побили и образъ... также побили (Володимир, 1591) [АрхЮЗР 1/І: 293]; весь монастырь изнищено (Луцьк, 1597) [АрхЮЗР І/VI: 154]; авы кнѣгинѣ Пѣстасія испѣстила ставѣ (Ясси, бл. 1624) [МЭФ: 378] та ін.;

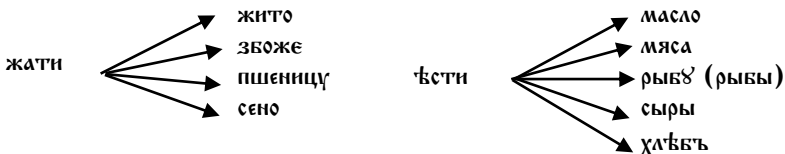
- ландшафту (гай, гостинець, дорога, дуброва, жродло):
в дубровы Ставецкии люди твои ѳежчаютъ и... дубровы пѣстошатъ (Краків, 1527) [AS III: 310]; дорогѣ стародавнѣю звыкѣю и гостинець, зарубалъ и закопалъ (Луцьк, 1623) [АрхЮЗР 6/І: 440]; болото помалѣ до воды съ прибравши Жродло затамовало (Київ, 1631) [Син.Тр.: 813]; поламали волваны и вырубали ган (серед. XVII ст.) [Хрон.: 342 зв.] та ін.;
- адміністративно-територіальних одиниць (волость, край, царство; мѣсто, село):
вши(т)ко мѣсто и(х) тврѣдое... спалено (XVI ст.) [УЄ № 29519: 228]; Яроцьць Сѣма, ... крає, тѣтешниє... села и волости шляхецкиє... неприятелско правє пѣстошилъ и плендровалъ (Житомир, 1618) [АрхЮЗР 3/І: 260]; первѣй Перское плендрѣютъ царство, потымъ Єгиптъ (Київ, 1627) [Тр.: 682] та ін.;
- посуду (дзбанокъ):
кгда которы(и) з ни(х) дзбанокъ глинаны(и)... згѣби(т)... емѣ не вываєтъ прощє(н)но (серед. XVII ст.) [Кас.: 41 зв.];
- хатніх речей (лава, печь, столъ):
въ дворе моемъ... лавы... попалилъ (Луцьк, 1579) [АрхЮЗР 3/І: 8]; печи в тыхъ избахъ потолъчы, побити, попѣсовати и внивечъ обернѣти казалъ (Володимир, 1604) [АрхЮЗР 1/VI: 347]; позосталые на мейсцахъ своихъ... столы... огнемъ... знишгъчили (Житомир, 1646) [АрхЮЗР 6/І: 540] та ін.;

- засобів пересування та їх частин (колесо):
а слуга его... злама(л) колесо и мусѣ(л) помалу ехати (Гологори, XVI ст.) [ЛНБ 7, 1136, 35: 1 зв.];
- знарядь праці (весло, соха):
слуга его милости пана по(д)коморого... весло... зламалъ (Луцьк, 1592) [ТУ: 223]; сохи порубали, парубко(в) повили (1608) [ЛСБ: 1203];
- зброї (лукъ, шавля, щитъ; орѹжїе):
Лукъ сокрѹшитъ, и сломитъ орѹжїе и щити (поч. XVII ст.) [Пчела: 32]; шавлю... дрѹками и кийми на трое перевили (Володимир, 1607) [АрхЮЗР 1/VI: 371] та ін.;
- документів (декретъ, листъ, оригиналъ, писмо, рекогниція, справа):
всѣ писма... огнемъ згладити и внивечъ обернѹти ѹхвалили (Вільна 1595) [Ун.гр.: 164]; справы... листы граничныя, декрета сѹдовые, такъ сеймовыя,... рекогници и некоторыя оригиналы порубали, подерли (Володимир, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 123] та ін.;
- церковно-обрядових атрибутів (знаменїе Збавителя Х҃а, образъ):
которыѹхъ вся мысль и праца естъ... образы палитъ або крѹшитъ (Вільно, 1595) [Ун. гр.: 164–165]; знаменїе Збавителя Х҃а... загладити... приказѹемо (Київ, бл. 1619) [О обр.: 74];
- поганських символів (змїя мѣдѣная):
царъ Іезекїа... змїю онѹю мѣдѣнѹю злама(л) (Київ, бл. 1619) [О обр.: 55];
- дерев (кедръ; дерево):
Всякое дерево которое не роди(т) швоцѹ доброго вытинаю(т) (Хорошів, 1581) [НС: 7 зв.]; выталъ есмь высокій кедрн его (серед. XVII ст.) [Хрон.: 346] та ін.;
- зернових культур (збоже):
Гра(д)... вы(д)ло позавїалъ и збоже все вытолкъ (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 244 зв.];

- тіла та його частин (**кишка, крыло; тѣло**):
казал палити... кишки баранѣи и быдлачнє (поч. XVII ст.) [Вол.В.: 100]; тѣла ихъ, запаливши корчмѣ, въ огонь повъкидали и попалили (Луцьк, 1622) [АрхЮЗР 6/І: 436]; поламлетъ крыла его..., а положивши дров спалитъ на олтарѣ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 115] та ін.;
- інші назви, що не входять до цих груп (**граница**):
тая шивеница єсть поставленая на пострахъ тымъ, которыє бы тоєю дорогою єздили, албо затаѹмяючи границѹ стародавнѹю (Луцьк, 1623) [АрхЮЗР 6/І: 442] та ін.

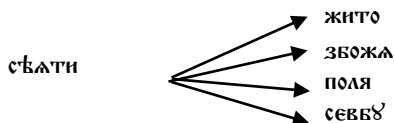
Зазначу, що в синтаксичних конструкціях із знахідним прямим об'єктом широко репрезентовано зовнішній об'єкт дії, який виражений іменниками — назвами предметів:

- тільки однієї лексико-семантичної групи (із дієсловами ЛСП із семантикою 'здійснювати конкретний вид діяльності'):

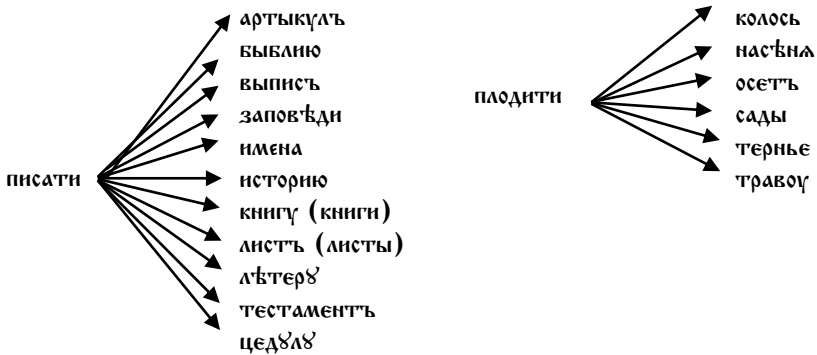
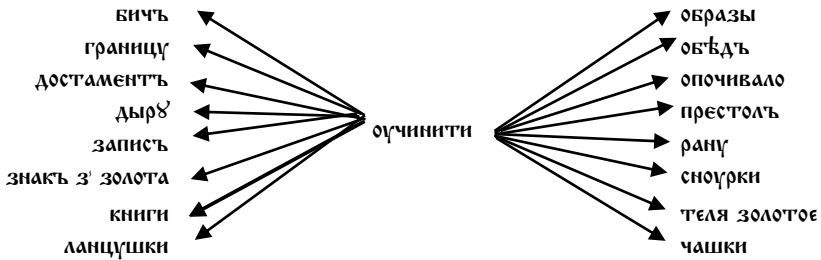
- кількох лексико-семантичних груп:

- із дієсловами ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності':

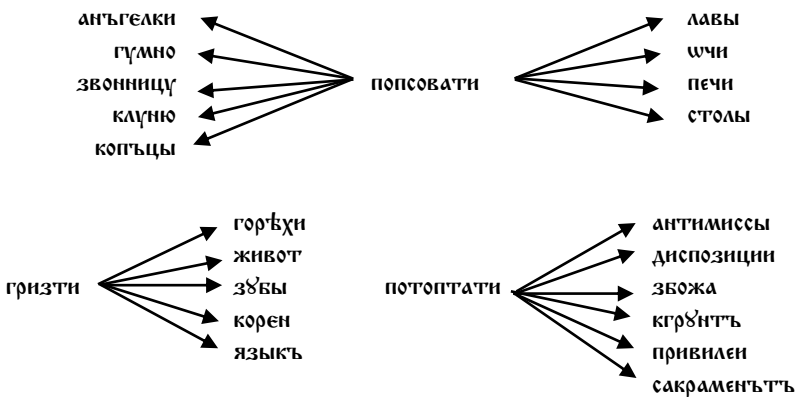

- із дієсловами ЛСП із загальним значенням 'досягати результату дії':

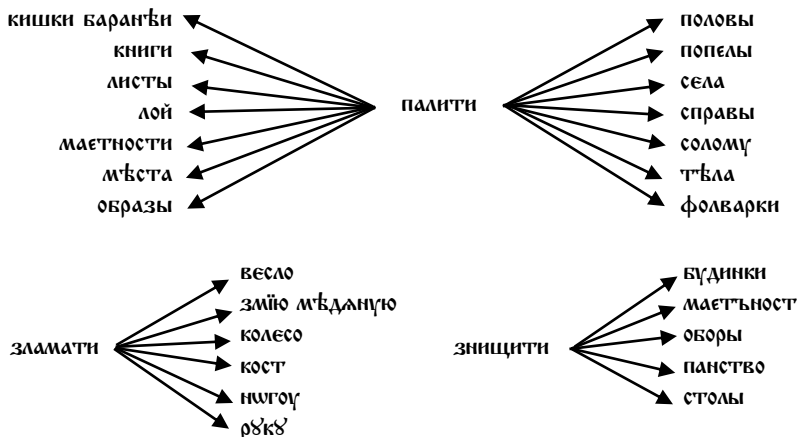
1) ЛСР із семантикою 'створювати об'єкт':

2) ЛСР із семантикою 'пошкоджувати об'єкт':

3) ЛСР із семантикою ‘руйнувати об’єкт’:

Уживання аналізованих вище конструкцій із знахідним прямим об’єкта засвідчено і в сучасній українській мові.

3.2.2. Знахідний відмінок іменників – назв істот

У мові текстів досліджуваних пам’яток XVI–XVII ст. при перехідних ДФД виявлено паралельне вживання форм знахідний-називний (Acc = Nom) (відповідно до традицій староукраїнського письменства) та знахідний-родовий (Acc = Gen) у назвах осіб та тварин, що зумовлено процесом витіснення знахідного відмінка. В. Крисько, описуючи це явище в російській мові, зазначив, що відбувався “процес граматикизації категорії істоти” [Крысько 2006: 429].

Натомість в українських грамотах XIV–XV ст. дослідники фіксують “цілковите панування старого знахідного від назв осіб згідно з традиціями актовї мови киево-руського періоду” [Слинько 1961^б: 84]. На думку І. Слинька, особливість розвитку акузатива від назв тварин, птахів тощо полягала в тому, що форма знахідного (дублювала форму номінатива) залишалася “основним засобом вираження аж до кінця XVIII ст.” [Слинько 1961^б: 84–85].

У конструкціях із ДФД зафіксовано два варіанти використання форм знахідного відмінка від назв істот:

- а) паралельне вживання форм $\text{Acc} = \text{Gen}$ та $\text{Acc} = \text{Nom}$ іменників — назв осіб та тварин, птахів і риб;
- б) уживання тільки форм $\text{Acc} = \text{Gen}$ / $\text{Acc} = \text{Nom}$ іменників — назв осіб, тварин та птахів.

Процес витіснення форми знахідного об'єкта формою родового не в усіх назвах істот відбувався відразу. Спершу цієї заміни зазнали власні імена осіб. На думку О. Безпалька, “у загальних же іменах осіб знахідний об'єкта зберігається значно довше. Тому-то [...] об'єкт такого порядку виражався не тільки родовим-знахідним, а й ще й знахідним відмінком” [Безпалько 1960: 81]. $\text{Acc} = \text{Gen}$ об'єктів — назв тварин і птахів, з'явився найпізніше. Є. Тимченко також указував на помітне коливання між формою акузатива і генетива серед іменників — назв не тільки тварин, а й осіб [Тимченко 1913: 265].

Подібне явище засвідчено і в пам'ятках білоруської мови, про що зауважив Є. Карський: “у білоруській мові в однині така заміна [знахідного родовим. — *О.З.*] відбулася повністю. [...] У множині помітна тенденція в інший бік: тільки в назвах осіб знахідний відмінок замінюється родовим (і то не завжди), в інших назвах істот він збігається із називним; назви осіб жіночого роду в знахідному відмінку вживаються із закінченням родового та знахідного відмінків” [Карский 1956: 115–116]. У сучасній білоруській мові назви істот мають такі форми знахідного відмінка: іменники чол.р. — $\text{Acc} = \text{Gen}$ (в однині і множині); іменники жін.р. і сер.р. — паралельні форми $\text{Acc} = \text{Gen}$ і $\text{Acc} = \text{Nom}$ (тільки в множині).

Як зазначив О. Зарудняк, процес витіснення форм знахідного відмінка в українській та білоруській мовах відбувався повільніше, ніж у російській [Зарудняк 1961: 110–112]. У середньоросійський період розвитку мови (XV–XVII ст.), на думку В. Криська, “у результаті переосмислення генетивних об'єктів, варіативних до об'єктів акузативних, іменники — назви істот втрачають стару акузативну форму, тимчасом як генетивна форма набуває в них статусу знахідного відмінка; натомість іменники — назви предметів

поступово втрачають зв'язок з об'єктним родовим і закріплюють як об'єкту тільки форму акузатива” [Крысько 2006: 429].

Зауважу, що до специфічних рис синтаксису сучасної української мови належить “вираження прямого об'єкта від назв тварин через паралельне вживання форм родового і знахідного відмінків у множині” [Вихованець 1971: 18–19].

Уживання форм знахідного відмінка проаналізовано відповідно до об'єкта — назв осіб, тварин, птахів та риб.

3.2.2.1. **Форми знахідного відмінка іменників — назв осіб**

У сучасній українській мові замість старої форми *Acc = Nom* об'єкта, який позначає осіб, уживають форму *Acc = Gen*. Це зумовлено “потребою чітко розмежувати об'єкт дії (додаток) і суб'єкт дії (підмет)” [Безпалько 1960: 80]. Натомість у джерелах української мови XVI–XVII ст. засвідчено паралельне вживання цих форм у синтаксичних конструкціях із ДФД.

3.2.2.1.1. *Знахідний зовнішнього об'єкта*

У конструкціях із дієсловами ЛСР із семантикою ‘процеси суспільно-виробничої сфери’ та ‘процеси побутової сфери’ у мові пам'яток досліджуваного періоду виявлено форми *Acc = Gen* однини і множини іменників — назв осіб. Беручи до уваги дослідження мовознавців [пор.: Кулик 1972: 240–241; Федик 1985; Кровицька 2002], пропоную власну класифікацію іменників. Це, зокрема, назви:

1) **осіб:**

- за родом діяльності та соціальним станом (**злочинець, папезъ, подданый**):

которыхъ то подданныхъ и зо всеми ихъ маетностями... презъ возного... Миколая Сычевского... арештовали (Луцьк, 1523) [АрхЮЗР 6/І: 439]; **бы якихъ злочинцовъ повезавши, на конехъ до замкѣ Кременецкого, на врьдѣ, до везеня... отослалъ (Луцьк, 1596) [АрхЮЗР 3/І: 140]; **царі****

Константинопольскіи и гетманове ихъ самыхъ папезовъ вязили и судили (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 728] та ін.;

- за родинною спорідненістю (братъ, вутецъ, жона):
мене Петра и брата моего... **повезавши и ү възъ** **вкниүвши, до замкү своего... привезъ** (Володимир, 1569) [АрхЮЗР 1/І: 16]; **Іосифъ... ү тотъ голодъ великий, годовавъ и братю свою, и вутця своего** (XVI ст.) [НС: 118]; **жонѣ преречено(ѣ) шни(с)ка по(и)ма(в)ши... до... трояно(в)ки ш(т)провадили** (Житомир, 1609) [ЦДІАК 11, 1, 5: 49] та ін.;
 - за віком та статтю (дети, дѣвка, младенецъ):
детє(и) малы(х) нищи(х) шко(л)ны(х) повяза(в)ши посажа(л) (Берестя, 1594) [ЛСБ 260: 1–1 зв.]; **А ижъ дѣхомъ дѣвола назвалъ; показѣтсѣ з' того, же затрѣс' младенца оного** (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 451–452]; **если бы дѣвкѣ паннѣ зарѣчилъ мѣжъ, а нашолъ бы ю хто в'мѣсте лежалъ бы з нею, обоє... каменми забиты вѣдѣ(т)** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 156 зв.] та ін.;
 - за віросповіданням (хрїстианинъ):
свои своихъ, хрїстианъ хрїстѣне вѣжүтъ (Вільна, 1620) [Лям.К.: 17];
 - за суб'єктивною оцінкою (ворогъ):
голоде(н) воүде(т) воро(г) твой нако(р)ми его. если прагне(т) пїти напїи его. а если на(г) прївдѣи его (к. XVI ст.) [УЄ № 31: 197 зв.];
- 2) **божественних осіб (Богъ):**
и тогошъ чѣдовногѣ Бга... Пеленами повивали (Чернігів, 1646) [Перло: 36].

У текстах другої половини XVI ст. засвідчено форми Асс = Nom множини іменників, зокрема назв осіб за родом діяльності та соціальним станом, за віком. Це явище репрезентовано при дієсловах із значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності' у творах конфесійної літератури: **а иншій па(к) поймавши слугы его,**

з'лости имь чинили (1556–1561) [ПС: 94]; родѣтелѣ нашѣ мають великую трудность и тяжкѣсть, годуючи дѣти (свои) (XVI ст.) [НС: 217].

3.2.2.1.2. Знахідний результату

Конструкції з дієсловами із загальним значенням 'створювати об'єкт'

В аналізованих конструкціях зафіксовано вживання іменників у формі *Ass = Gen* однини і множини, що є назвами:

1) осіб:

- за родом діяльності та соціальним станом (поддяконъ, пѣвецъ, сщєносецъ, чтецъ):

чиновне по степенє(м), сщєноса, пѣвца, четца, по(д)диякона сотворило (Київ, 1627) [ЦДАЛ 129, 1: 432] та ін.;

- за родинною спорідненістю (сынъ):

але почнешъ и породишъ сѣна (серед. XVII ст.) [Хрон.: 183 зв.];

- за віком (дитя, дѣти):

жена бѣдѣчи з слѣжебникомъ своим(м) дитя добыла (поч. XVII ст.) [ЦНБ 476 П/1736: 51 зв.]; дѣтей една родить (серед. XVII ст.) [Луц.: 531–532] та ін.;

2) божественних осіб (Исусъ, Прѣстая Панна):

В дѣво сѣга такъ есь сѣ почтила без сѣмени мѣжа и(сѣ)са породила (к. XVI – поч. XVII ст.) [ПДПИ 182: 90]; Аггль Бжий блговѣстит Аннѣ, же мѣет породити Прѣстѣю Паниѣ (I пол. XVII ст.) [Рез.: 176].

Із-поміж синтаксичних конструкцій цього типу виявлено форму *Ass = Nom* множини іменників — назв осіб за віком у ділових документах: негодные... сѣ жонами своими кромѣ всякого встыдѣ живѣтъ и дѣтки плодятъ (Варшава, 1585) [АЗР III: 290] та в текстах полемічної літератури: кды(ж) сѣ и трѣли, и дѣти

родили, и многїи ереси плодили (Острог, 1587) [См. Кл.: 7 зв.]. Засвідчено це явище і при дієсловах у переносному значенні, наприклад, у поезії: Западная мати... прегордын дѣти ісплодила (к. XVI ст.) [Укр. п.: 75]; у хроніках: колькоротъ хотѣлє(м) згромадити дѣточки твоє (серед. XVII ст.) [Хрон.: 415]; у пам'ятках полемічної літератури, зокрема у творах З. Копистенського: щасливий то дни на церковъ... бывали, гды она... мученики родила, исповѣдники и пустинники (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 805–806].

Конструкції з дієсловами із загальним значенням 'пошкоджувати об'єкт'

Тексти української мови XVI–XVII ст. фіксують форму Асс = Ген однини та множини іменників — назв осіб:

- за родом діяльності та соціальним станом (диякъ, наймитъ, панъ, поданный, служебникъ, янчарынъ):
служебников и поданныхъ его милости побил и поранил (Луцьк, 1547) [АрхЮЗР 1/VI: 47–48]; Феш(до)ра дияка на школѣ находачи по тры кро(т) ви(ли) (Вільна, 1594) [ЦДІАЛ 129, 1: 2540]; досытъ мордерско Пна нелютоствне бито (Львів, 1631) [Волк.: 11]; янчарина в лобъ с правое стороны два разы... затято (Варшава, 1641) [ЧИОНЛ XIV–3: 159] та ін.;
- за родинною спорідненістю (братъ, жона):
Пилипа Жѣковича и брата его збито и зранено (Луцьк, 1560) [AS VII: 60]; жонѣ его самъ де(и) вла(с)ною рѣкою своєю збылъ зрани(л) и здѣпи(л) (Володимир, 1585) [ЖКК I: 270] та ін.;
- за віком та статтю (дѣвка):
направил... дѣвку мою побити (Бориспіль, 1615) [АБМУ: 8] та ін.;
- за суб'єктивною оцінкою (товаришъ):
товариша, де(и), моє(го)... збили (Луцьк, 1563) [ТУ: 102] та ін.

Поодинокі випадки вживання форм $\text{Acc} = \text{Nom}$ множини іменників — назв осіб за родом діяльності та соціальним станом, за родинною спорідненістю виявлено при аналізованих ДФД. Зокрема, це явище зафіксовано в джерелах конфесійної літератури: **И почал бы слоуги бити и служебници** (Володимир, 1571) [УЄ Вол.: 77] та в діловодстві: **жоны... учтивые подданыхъ монахъ кгвалтиахъ** (Житомир, 1611) [АрхЮЗР 3/І: 157].

Конструкції з дієсловами із загальним значенням 'руйнувати об'єкт'

У конструкціях цього типу зафіксовано іменники у формі $\text{Acc} = \text{Gen}$ однини і множини, що є назвами:

1) осіб:

- за родом діяльності та соціальним станом (**бондаръ, бѹдникъ, коваль, служевна дѣвка, злодѣй, козакъ, мещанинъ, презвитеръ, пѣшкарь, служебникъ, челядникъ**):
Того же рокѹ **кроль стефанъ далъ подковѹ козака в лвовѣ стати** (1509–1633) [Остр.л.: 127 зв.]; **застрелили владычи слуги єдного мещанина** (1509–1633) [Остр.л.: 130–130 зв.]; **кназь Дмитръ... замок Устрог поселя..., побивши, помордовавши служебниковъ кнегини Илиное** (Книшин, 1554) [AS VI: 163–164]; **пѣшкаря Жеславского до смерти завилн** (Володимир, 1544) [AS IV: 379]; **вси(х) вѹ(д)нико(в) и во(н)даро(в)...** в бѹде и в лесе(х) **нане(в)ски(х) побито, помордовано, подрано** (Житомир, 1582) [АЖМУ: 42]; **поймавши того презвитера Чернъчицкого... и того коваля, помордовавши, позабивавши, подѣ ледѣ в реку Стырѣ... потопилъ** (Луцьк, 1598) [АрхЮЗР 1/VI: 232]; **злодѣя про то вѣшаютъ..., што бы ся дроугѣ бояли выгѣ такого дѣла** (XVI ст.) [НС: 71]; **я... служебныхъ еє девок завилн, замордовал, задавилъ и задѹшил** (Луцьк, 1604) [АрхЮЗР 8/III: 496]; **Чаленко... вбив челядника** (1678) [Прот. Полт. С. II: 1476] та ін.;

- за родинною спорідненістю (мѡжъ, сынъ):
роказано абы авраа(м) сѡна заколовъ (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 157]; В томъ жонѡ Дѡда Крола Мнхоль, котораа довѡдавннса, нжъ власный роднчъ вное мѡжа оубнн шѡкаетъ, мѡжа... з' шна спѡстнла (Київ, 1646) [Мог.Тр.: 921] та ін.;
- за віком та статтю (днгл, дѡтки, старецъ):
ста(р)ца в домѡ старцово(м)... кѡва(л)то(в)не позабнва(т) хотелн (Володнмнр, 1567) [ЦДІАК 28, 1, 2: 9]; хто тоє днгл замо(р)дова(л) (Володнмнр, 1567) [ЦДІАК 28, 1, 2: 51]; бѡднне маткы дла голодѡ дѡто(к) малы(х) на покормѡ забѡютъ (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 157] та ін.;
- за національністю (жндъ, ляхъ, рѡснакъ, татарннъ):
козакн... почалн... ляхо(в) нстннати н Рѡснако(в) ажъ до рѡкн Вн(с)лы (Кум'ята, 1648) [Паньк. I: 157]; жндов нннннх помордовалн (Луцьк, 1648) [АрхЮЗР 3/IV: 26]; рокѡ 1507 князь Глнскій ѡ Клецкѡ татаръ повнлъ (поч. XVII ст.) [КЛ: 74] та ін.;
- за місцем прожнваннн (кѡданчанннъ):
того же рокѡ воина кѡданскаа. нзбнто кѡданчанъ (1509–1633) [Остр.л.: 127 зв.];
- за дотрнманннм догм вѡрн (безаконькѡ, грѡшннкѡ):
н безаконьков господѡ погѡблннн (к. XVI ст.) [Укр.п.: 77]; всѡхъ затопнть потопъ шгненый несподѡване, н попалнть грѡшннкѡвъ (Чернїгїв, 1646) [Перло: 142 зв.–143] та ін.;
- за суб'єктивною оцїнкѡю (змѡшннкѡ, непрїатель, товаришъ):
товарнша нашого... пана Яна Рокгалннского, спнчого ѡ господѡ, добнвшн, звнвшн... ѡтопнлн (Луцьк, 1584) [АрхЮЗР 6/I: 141]; але змѡ(н)ннко(в) рѡскн(х) нскореннѡ(т) (1596) [Внш.Кн.: 243 зв.]; Бо завше в

немъ такіи рицери бивали, Што менжне неприятели
вйчистыхъ бивали (Київ, 1622) [Сак.В.: 49 зв.];

2) божественних осіб (Господь):

его не пріяли, али роспяли, выгтягли вонъ изъ винницѣ,
чомъ вонъ изъ Єрусалима убилн Господа (XVI ст.) [НЄ:
127].

У джерелах XVI–XVII ст. засвідчено значну кількість форм Асс = Nom множини іменників — назв осіб за родом діяльності та соціальним станом, за родинною спорідненістю, за віком, за суб’єктивною оцінкою в конструкціях із цими перехідними дієсловами, зокрема в конфесійній літературі: повивъ всѧ дѣти, оу вифлѣумѣ (1556–1561) [ПЄ: 25]; ерме который еси позабивал проркы (Володимир, 1571) [УЄ Вол.: 81]; идѣте, и позабивайте дѣти б̄ дво(х) лѣтѣхъ (XVI ст.) [УЄ № 29519: 161 зв.]; служе(в)ныи радили абы вл(з)ни позабивали (XVI ст.) [КА: 152]. Виявлено це явище і в літописах та хроніках: попалили вѣдми в мирополю (1509–1633) [Остр.л.: 130 зв.]; наслѣдуючи стары(х) мато(к) свои(х), // жоны свои и дѣтки попалили (1582) [Кр.Стр.: 45 зв.–46]; ото ты вѣдае(ш)// якв много оучинилъ Саѡлъ, и якв выголи(л) чернокнижники и вѣщци з̄ земли (серед. XVII ст.) [Хрон.: 237–238]. Поодинокі випадки вживання таких форм репрезентовано в поезії: который погубить вѣчно своя враги (к. XVI ст.) [Укр. п.: 79].

У конструкціях із дієсловами із семантикою ‘створювати/руйнувати об’єкт’ зафіксовано паралельне вживання іменників — назв осіб за родинною спорідненістю та віком у формі Асс = Nom множини і займенника у формі Асс = Gen. Такі форми представлено в конфесійній літературі XVI ст., зокрема в “Поучении на Євангелие по Няговскому списку 1758 г.”: якъ родители нашѣ мають великую трудность и тяжкѣсть, годѣючи дѣти нашѣ и грѣючи ихъ (XVI ст.) [НЄ: 217]. У XVII ст. це явище засвідчено в мові ділових документів — у записах книг міського суду: Ѧ пнѣ немири(ч)... ро(с)каза(л) мене самого... и дети мое пови(т) (Житомир, 1613) [ЦДІАК 11, 1, 2: 150]; у хроніках: они идѣтъ на насъ..., абы насъ выгладили и жоны наши (серед. XVII ст.) [Хрон.:

480] тощо. Зауважу, що спочатку відбувся процес заміни форм знахідного відмінка формами родового “в особових, предметно-особовому займенниках”; згодом і давні форми знахідного відмінка множини “неособових займенників, якщо вони граматично пов'язувалися у реченні з назвами істот, заступалися формами родового відмінка” [Самійленко 1978: 161–162].

Серед лексем, які в пам'ятках досліджуваного періоду зафіксовані у формі Асс = Nom множини, найчисельнішу групу становлять іменники чоловічого роду — **врагъ, исповѣдникъ, мученикъ, пустинникъ, чорнокнижникъ, шатанъ** та ін.; невелику кількість — іменники жіночого роду, зокрема **вѣдма, вѣшка, дѣвка, жона** тощо. Засвідчено також і форми Асс = Nom іменника **дѣти** (**дѣтки, дѣточки**). Як зауважує Ю. Козіна, “консервативними щодо використання нової форми акусатива виявились іменники **люди, дѣти**, що мали паралельні форми знахідного відмінка аж до XVII ст. у текстах як книжного так і ділового характеру” [Козіна 2009: 127]. Використання зазначених форм засвідчено в аналізованих пам'ятках переважно із Волині, Київщини, Львівщини, рідко — із Житомирщини, Лемківщини, Рівненщини; також із території Литви.

У сучасній українській мові виявлено вживання тільки форми Асс = Gen множини іменників — назв осіб, наприклад: *Троянці, як чорти, озлились. Рутульців били наповал* (І. Котляревський) [СУМ I: 168]; — *Як же виходити [заміж] Насті? Та й чого їй виходити — старців плодити?!* (А. Головка) [СУМ VI: 588]; *Мовчки різали [панів] селяни* (В. Сосюра) [СУМ VIII: 560], *Умієш дітей родить — умій же їх і вчить* (Укр. нар. приказки) [СУМ VIII: 595] та ін.

3.2.2.2. **Форми знахідного відмінка іменників — назв тварин і птахів**

Форми вираження прямого об'єкта від назв тварин в українському мовознавстві неодноразово були об'єктом дослідження. Це пов'язано з тим, що тварини, птахи та риби здебільшого є не суб'єктом, а об'єктом дії, відповідно і форма Асс = Gen цих іменників

з'являється найпізніше, на що вказував О. Безпалько [Безпалько 1960: 83]. У сучасній українській літературній мові *Acc = Nom* множини об'єкта допускається в назвах тварин, хоча паралельно вживають і *Acc = Gen* [Безпалько 1962: 435; Вихованець 1971: 18–19], що є характерною рисою українського синтаксису.

Дещо інше явище представлено в білоруській мові, зокрема форму *Acc = Nom* іменників — назв тварин використовують тільки в говорах та художніх творах [Ломтев 1956^a: 220; СБЛМ: 41], однак літературною нормою є *Acc = Gen*. Натомість у російській мові “категорія істоти/неістоти поширюється на форму множини приблизно від XIV ст. до XVI ст.; а в XVII ст. охоплює іменники всіх трьох родів у множині” [Домбровский 1971: 30]. Сучасна російська мова відрізняється від інших слов'янських саме тим, що в ній процес розвитку категорії істоти/неістоти в множині завершився повністю.

Процес витіснення форм *Acc = Nom* в іменниках різних родів відбувався поступово. У староукраїнській мові у зв'язку із витісненням форми знахідного множини формою родового відмінка в об'єктах — назвах істот чоловічого роду аналогічна зміна, як зазначає О. Безпалько, відбулася і в об'єктах — назвах істот жіночого роду множини [Безпалько 1960: 84]. Ще Є. Тимченко зауважив, що “в іменниках жіночого і середнього роду, що позначають осіб і тварин, переважає форма знахідного, хоч поєднання з формою родового також не поодинокі” [Тимченко 1913: 268]. Відповідно й у мові аналізованих пам'яток XVI–XVII ст. виявлено в конструкціях із ДФД паралельні форми *Acc = Nom* та *Acc = Gen* іменників — назв тварин і в множині, і в однині.

3.2.2.2.1. Знахідний зовнішнього об'єкта

У синтаксичних конструкціях із дієсловами ЛСР із семантикою ‘процеси суспільно-виробничої сфери’ та ‘процеси побутової сфери’ зафіксовано іменники переважно у формі однини, рідко — множини, де *Acc = Gen*. Це, зокрема, назви:

- тварин (конь, свиня):

Сльшищъ ютро рано нимъ коне моего напонищъ
(XVI ст.) [Розм.: 41–41 зв.]; **Послалъ теде егѡ... на села**
пасти свиній (Київ, 1637) [УС Кал.: 27] та ін.;

- птахів (воробій, соловей):

А кды жена ш(т) моужа своего б'ѣгае(т) понивши воробѣа, выими з него ср(д)це, и да(и) еи и(з)ясти (XVI ст.) [УТ фотокоп.: 12]; Єдин ловець соловя вловил [Зб. 1693: 44].

Натомість уживання форм $Ass = Nom$ множини виявлено тільки серед назв тварин. Це явище засвідчено переважно в діловодстві досліджуваного періоду, зокрема в описах замків: люди твон, свини свои по шной п'шци его паствѣат (Київ, 1552) [ОКЗ: 41]; бы(д)ло свое и свиньи кажетъ имъ паствити (Київ, 1552) [ОКЗ: 41]; у зізнаннях: кды єсми хотель тые вси кони личковати, тогда тотъ попъ Острозский... самъ мне около г'убы почалъ кивати (Луцьк, 1596) [АрхЮЗР 3/І: 100]; у позовах до суду: стали(с)мы на кгр'у(н)тє его м(л)... воны повыпрегали (Володимир, 1603) [ТУ: 237]; у скаргах: кони па(с)ли на 'рочи(с)ч'у О(р)шинє (Володимир, 1628) [ТУ: 281–283]; кды 'уже протє(с)та(н)товє... кони закладати казали (Володимир, 1635) [ТУ: 303] тощо.

Аналізовані форми вжито у творах конфесійної літератури в конструкціях із дієсловами в прямому та переносному значеннях. До прикладу, в Євангеліях (вн'ъ шрєть або воны пасєть (1556–1561) [ПЄ: 296]); у проповідях (пасто'шю(к) которій козы и шве(ч)ки пасє(т) (поч. XVII ст.) [Проп. р.: 222]; пастырь словесныи овцы Х'вы паств'ѣ своей пов'ѣрєныи... згромажал' (Вільна, 1620) [См.Каз.: 20 зв.]; пастырь... гды видитъ в'ѣлка, згромажаетъ овєчки (Київ, 1625) [Злат.Н.: 128 зв.] тощо.

Чимало форм $Ass = Nom$ множини іменників — назв тварин — репрезентовано в хроніках: ш(н) запраже(т) воны пре(д) кон'ѣ (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 94]; брат'ѣа твон пас'ѣт'т' овцы (серед. XVII ст.) [Хрон.: 59 зв.]; у літописах: неха(и) ид'ѣ(т) до рол'ѣ або свин'ѣ пасти (серед. XVII ст.) [ЛЛ: 166–167]; пришли доцєры попа... напавати овєчки свои (XVII ст.) [Крон. Боб.: 40] тощо. Аналізовані форми засвідчено і в текстах полемічної літератури, зокрема у творах П. Скарги (паци ов'ѣци мое (Вільна,

1597) [РИБ XIX: 248]) і 3. Копистенського (**паси овцы мои** (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 491]). Поодинокі випадки виявлено в поезії: **паси козлы твои подле стани пастырскихъ** (поч. XVI ст.) [Песн.п. 50]; w deń **budesz koni pasty** (1625) [П. про Кул.: 23].

Джерела досліджуваного періоду, зокрема полемічні, при аналізованих дієсловах у переносному значенні фіксують уживання іменників у формі Асс = Nom однини: **паси овца Моя** (Вільна, 1599) [Ант.: 903]; **паси овца моя** (Львів, 1605–1606) [Перест.: 54]; пор.: **паси агнца моя** (Львів, 1605–1606) [Перест.: 54].

3.2.2.1.2. Знахідний результату

Конструкції з дієсловами із загальним значенням 'пошкодити об'єкт'

У мові пам'яток української мови XVI–XVII ст. семантику зазначених ДФД спорадично уточнювали іменники — назви тварин у формі Асс = Gen однини: **естли бы хто... рани(л) звера... за своимъ зверо(м) ра(н)ны(м) ити має(т)** (1566) [ВЛС: 85 зв.]. При цих перехідних дієсловах виявлено незначну кількість іменників — назв тварин у формі Асс = Nom множини, зокрема це репрезентовано в хроніках: **нашо(л) та(м) козе(л) агоды..., ґпи(л)са ними. поча(л) дрґґи козы бости** (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 7] та в пам'ятках ділового жанру: **пчолы, в пасеце и бротяхъ будґґне, сами тие подданыєковыдерали** (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 89].

Конструкції з дієсловами із загальним значенням 'руйнувати об'єкт'

У синтаксичних конструкціях цього типу українські пам'ятки XVI–XVII ст. засвідчують іменники у формі Асс = Gen однини та множини, що є назвами:

- тварин (баранокъ, корова, котъ, левъ, песъ, телець, щґрґрь; рыба):

жидове бара(н)ка w(т) стада вз(в)ши... чтырна(д)цато(г) дна кґ вечерови зарґзвали (Вільна,

1596) [З.Каз.: 49]; рыбы изъ сажавокъ одну зловили, а другую безъводя поморили (Володимир, 1597) [АрхЮЗР 1/VI: 138]; ты емоу закла(л) телца оупіта(н)наго (к. XVI ст.) [УЄ № 31: 6 зв.]; Гамсонъ... два в дорозѣ знаше(д)ши задавилъ (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 182 зв.]; Дерево... бщеникъ кинетъ в поломе, который коровѣ жретъ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 139 зв.]; не то(л)ко псв(в) albo котовъ, albo щуровъ але и люде(н)... рѣзали (серед. XVII ст.) [ЛЛ: 166] та ін.;

- птахів (пташокъ):

И роскажетъ бщеникъ же зарѣжѣтъ пташка (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 691].

Уживання форм Асс = Nom множини від назв тварин та птахів при цих дієсловах виявлено здебільшого в діловодстві: тын вепри кормъныи... ѡ двори своем.. побит казал (Луцьк, 1558) [AS VII: 39]; шафа(р)... кони з возы даремне переби(л) (Луцьк, 1565) [ТУ: 112]; күри, гүси, бараны побили (Луцьк, 1585) [АрхЮЗР 1/I: 198]. Аналізовані форми засвідчено також у творах конфесійного жанру, зокрема в казаннях (всюды... вбачишь... жертов'ни(к), на которо(м)... офѣро(в)ницы бара(н)ки живые офѣрѣючи кололи (Вільно, 1596) [З.Каз.: 42]; даю вам' владзѣ доптати о҃жи и скорпїи (Вільно, 1627) [Дух.б.: 223]; Бденъ члвкъ на има Петръ в' свѣто Марїи Магдалены оралъ, за тоє и пл҃гъ и волы его пер҃ун' спалилъ (1665) [Гал. Н. н.: 47]) та в передмовах до церковних книг (были южъ вѣѣры крѣавын, гды Телцы и Баранки, на вѣѣрѣ Бѣ рѣзали и палили (Київ, 1639) [МІКСВ: 217]). Поодинокі випадки вживання таких форм репрезентують хроніки: та(м) его товаришѣ змїи, гидра поморилъ (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 22].

У мові пам'яток ділового жанру представлено спорадичне вживання іменників у формі Асс = Nom множини і при віддієприкметникових безособових формах на *-но*: передъ святою Покровою подрано в насъ злодейскимъ способомъ пчолы (Овруч, 1629) [АрхЮЗР 4/I: 78].

Варто зауважити, що пам'ятки української мови XVI ст. фіксують паралельне вживання форм $\text{Acc} = \text{Nom}$ та $\text{Acc} = \text{Gen}$ із ДФД. Натомість у XVII ст. спорадично репрезентовано форму $\text{Acc} = \text{Nom}$, що характерно і для сучасної української мови. На думку О. Безпалька, “процес заміни форми знахідного відмінка формою родового настільки повно почався лише з того часу, коли форми знахідного та називного відмінків, втрачаючи свої відмінності, починають фонетично збігатися” [Безпалько 1960: 83]. Оскільки тварини були фактично об'єктом дії, то форму $\text{Acc} = \text{Gen}$ множини, яку вживали здебільшого на позначення осіб, тільки згодом перенесено і на ці назви.

Із-поміж лексем, які в джерелах XVI–XVII ст. представлено формою $\text{Acc} = \text{Nom}$ множини, найчастіше виявлено іменники жіночого роду (*коза, ов'язь, овечка, пчола, свиня* та ін.), рідко чоловічого — *баранъ, вепръ, волъ, конь, скорпін, оґжъ* тощо. На цій особливості української мови наголошував також і О. Безпалько, вказавши, що “родовий-знахідний відмінок об'єкта в іменниках жіночого роду, особливо в назвах тварин, — рідкісне явище ще навіть у пам'ятках XVII ст. [...] В більшості ж випадків тут вживається знахідний відмінок” [Безпалько 1960: 84]. Зазначу, що в мові пам'яток досліджуваного періоду засвідчено також і форми $\text{Acc} = \text{Nom}$ множини іменників — назв тварин (*баранки, теляці*) та іменників — назв птахів (*гуси, курі*). Використання форм знахідного-називного іменників — назв тварин та птахів зафіксовано в аналізованих пам'ятках української мови переважно з Волині, Київщини, Житомирщини, Рівненщини, Вінниччини, Чернігівщини, Тернопільщини, Львівщини та Закарпаття; також із території Білорусі, Литви та Польщі.

Сучасна ж українська мова зберегла синтаксичні конструкції, у яких паралельно вжито форми цих іменників, зокрема $\text{Acc} = \text{Gen}$ множини: *Годували тварин тричі на день* (Тваринництво) [СУМ II: 104]; *Запрягає Чинка коней, їде в Гетьманське* (П. Мирний) [СУМ III: 282]; *Кололи свиней, і несамовитий крик їх розносився по всьому селу* (П. Мирний) [СУМ IV: 234]; *Дехто попхався аж туди, де Макар телят пасе!* (П. Мирний) [СУМ VI: 90]; *І зо зла палицю хапає [Мірошник]... Штурнув — та й всіх курей побив* (Л. Глібов) [СУМ VI: 612] та $\text{Acc} = \text{Nom}$ множини: *Батько коні запряг свіжі й поїхав* (М. Вовчок) [СУМ III: 282] тощо.

3.3. РОДОВИЙ ПРЯМОГО ОБ'ЄКТА В КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ДІЄСЛОВАМИ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ

У дієслівних конструкціях із родовим прямим об'єктом, виявлених в українських пам'ятках XVI–XVII ст., виокремлено такі значення:

- 1) неповне охоплення дією об'єкта, т.зв. родовий партитивний;
- 2) родовий у функції знахідного, зокрема у словосполученнях, у яких залежно “від лексико-граматичного значення опорних дієслів родовий відмінок міг вживатися і при вказівці на охоплення дією об'єкта в цілому” [Зарудняк 1962: 134].

3.3.1. Родовий об'єкта, частково охопленого дією

Це значення родового відмінка пов'язують із партитивним значенням індоєвропейського генетива, за яким “дія поширюється не на весь об'єкт, а на його невизначену частину” [Тимченко 1913: 44]. У дослідженнях зі староукраїнської мови мовознавці зазвичай виокремлюють родовий прямий об'єкт, частково охопленого дією [Безпалько 1960: 45; Безпалько 1962: 415], або родовий зі значенням речової частковості і неозначеної кількості [Слинько 1973: 114–127]. Однак, на думку О. Зарудняка, родовий партитивний при перехідних дієсловах виражає “відношення дії до частини об'єкта або тимчасової дії” [Зарудняк 1962: 126]. І. Вихованець також вважає, що граматисти обґрунтовано розмежовують два типи родового партитивного: 1. родовий кількісної партитивності; 2. родовий часової партитивності, або тимчасового охоплення об'єкта дією [Вихованець 2000: 518].

Родовий із значенням речової частковості чи неозначеної кількості в аналізованих пам'ятках XVI–XVII ст. виявлено при дієсловах із семантикою ‘здійснювати конкретний вид діяльності’ та ‘досягати результату дії’.

3.3.1.1. Конструкції з дієсловами із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’

У текстах пам’яток окресленого періоду родовий партитивний репрезентовано в конструкціях із дієсловами ЛСП із семантикою ‘здійснювати конкретний вид діяльності’ (переважно ЛСР ‘процеси суспільно-виробничої’ та ‘процеси побутової сфери’), зокрема **пити**, **їсти**, **с’яяти** тощо. У цих конструкціях функціонують іменники — назви:

- їжі (**мясо**, **хлѣбъ**):
но не нахѡдятся постячѣн..., бовѣмъ єдини мяса... ѣдятъ (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 784]; **та(к) не дармо н(л) хлѣба** (серед. XVII ст.) [Кас.: 87 зв.]; **на українѣ козаки... їздячи, стада занмовали, мяса до бочокъ солили живно(ст) собѣ готовили** (серед. XVII ст.) [ЛЛ: 175];
- напоїв (**вода**):
противъ выдубицкого подъ людъ подсадили воды пити (поч. XVII ст.) [КЛ: 85]; **єденъ... Жи(д) пришолъ та(м) разъ пити воды** (Київ, бл. 1619) [О обр.: 26];
- зернових культур та їх плодів (**с’мя**):
вышолъ розьсѣвачъ сѣяти сѣмени своего. а якъ южь розьсѣваль. єдно пало при поутѣ (1556–1561) [ПЄ: 246].

Пам’ятки української мови XVI–XVII ст. фіксують здебільшого вживання родового партитивного іменників із префіксальними дієсловами, однак на це українські дослідники вказували тільки принагідно (префікси дієслів актової мови XIV–XV ст. досліджувала Л. Гумецька, виділяючи серед них *в-* (*у-*), *вы-*, *до-*, *з-/с-*, *за-*, *из-/ис-*, *на-*, *о-*, *об-*, *от-*, *по-*, *под-*, *пре-*, *при-*, *про-*, *роз-/раз-* тощо [Гумецька 1958: 174–232]). І. Вихованець до переліку таких префіксів зарахував *в-* (*у-*), *ви-*, *від-*, *до-*, *з-* (*с-*), *на-*, *над-*, *пере-*, *під-*, *по-*, *при-*, *про-* [Вихованець 1971: 28], натомість І. Слинько відзначив афікси *в-*, *у-*, *з-*, *с-*, *над-*, *по-*, *под-*, які, на його думку, надавали дієсловам “значення зменшення, відбирання, поділу тощо. Такі конструкції

почали використовувати ще в пам'ятках XIV – початку XVII ст., але найповніше вони відбиті пізніше — у XVII–XVIII ст.” [Слинько 1973: 116–117].

Г. Павловська зауважила також, що в мові російських пам'яток XVI ст. “значення частковості може підтверджувати чи повністю визначати лексичне значення дієслова, що керує. Так, наприклад, дієслова з префіксами *под-*, *при-* обов'язково потребують іменника, який вказує на частину того, що додається” [Павловская 1959: 223].

Аналізуючи тексти українських пам'яток, виявлено конструкції з префіксальними дієсловами, зокрема з префіксами *в-* (*оу-*), *вы-*, *за-*, *на-*, *по-*, та іменниками — назвами:

1) їжі (мясо, хлѣбъ; покармъ, потрава):

- **в-** (**оу-**):

- а оуживаю мѣсъ воловыхъ (Дермань, 1604) [Охт.: 5];

- **за-**:

- гдѣ достатны(х) и корѣнны(х) розманты(х) потравъ заживаю(т) (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 217]; всѣ еднакъ зажили ажъ до сытости покармовѣ коштовны(х) (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 239];

- **по-**:

- тогда бы квалтили законъ, гдѣ бы во дни опрѣс(н)очные кислого хлѣба поживали (Вільно, 1608) [Гарм.: 205]; не квалтите правила апостольского, поживаючы мяса въ середы (Вільно, 1608) [Гарм.: 219];

2) напоїв (вино, вода, медъ):

- **в-** (**оу-**):

- вливаю(т) вина нового в мѣхы ве(т)хы (1556–1561) [ПС: 46 зв.]; во если Ивервѣ которыи з' натѣры теплои воды не могъчи пити, зимной и до келиха оуживали воды (Київ, бл. 1619) [Аз.В.: 252];

- **вы-**:

- которые то слѣги,... за копѣ грошей медѣ выпивши, и не заплатили (Луцьк, 1593) [АрхЮЗР 1/І: 392]; вбираючи

винници своѣ, вина в' прасах' винойны(х) вытискали (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 238]; вытиснѹвши вина коштоваль напою оногѡ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 17]; выпилъ есмь воды (серед. XVII ст.) [Хрон.: 346];

- за-:

пришла жона самарянина, што бы зачерла воды (XVI ст.) [НС: 63]; ча(с) южъ абы(с) авраамоу пастоушкови пити дала... воды зачърпала (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 185 зв.]; в густый тотъ и тѣнистый гай в'шедши, сколоченон воды зачерпы (Київ, 1631) [Син. Тр.: 814];

- на-:

Тс... потому налиль воды въ оумывальниоу... и почаль оумывати ноги ѹтнкомъ своимъ (1556–1561) [ПС: 406]; налий воды въ водникъ (к. XVI ст.) [Розм.: 8]; Яне... нали(и) вина всѣмъ (к. XVI ст.) [Розм.: 21 зв.];

3) дерев (груша, слива тошо; дерево):

- на-:

Тамъ же ѹвесъ тотъ плецъ по за цвинтарю садом порядне въ шнѡръ, дерево шт дерева на пать сажней садечи, грушъ, яблोकъ, сливъ ѹгорскихъ, а вколо черешень насадити (1577) [AS VI: 78]; коли войдете до земли, и нащепитъ в' ней дерева рожайногѡ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 122 зв.];

4) зернових культур (гречка, жыто (жито), овесъ, просо, пшеница, ячмень; збожє):

- вы-:

оддавамъ на 16 гболовъ Ѣпискихъ овса высѣяти (Фольварк, 1606) [НЗУжг.: 225];

- за-:

жыта и гречки засеено плац немалый (Овруч, 1600) [АрхЮЗР I/VI: 289];

- по-:

а овса... моего вло(ст)но(г) [о], ... есми на то(м) же полю моемъ властъно(м) посея(л) былъ (Житомир,

- 1583) [АЖМУ: 58]; збоже посередъ церкви: жита, пшеницы, гречки, овса, ячмени... порозсыпано (Луцьк, 1590) [АрхЮЗР 1/І: 285]; въ полю збожа стоячого... межы себе... поделили (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/ІV: 175 зв.]; збожя озимого и ярого, пшеницы, жита, ячмени, овса,... проса и гречъки... пожали и покосили (Житомир, 1650) [АрхЮЗР 3/ІV: 488];
- 5) металів та виробів із них (сребро, золото, цына):
- пере-:
нжъ дей што при его милости всего было маетности,... сребра и золота и фундушовъ, также и вырокъ свѣтительскихъ, на реестръ переписали есми (Луцьк, 1593) [АрхЮЗР 1/І: 338];
 - по-:
цыну, мидь... поврали и межы себе поделили (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/ІV: 89];
- б) тканин (полотно):
- по-:
полотна... поврали и межы себе поделили (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/ІV: 89];
- 7) речовин (порохъ, порошокъ):
- в-:
пошедши с келишком до комнаты, всѣда якогось белого порошгькѣ (Луцьк, 1631) [АрхЮЗР 8/ІІІ: 584];
 - на-:
рѣки мѣ изсѣкли и за пазѣхѣ вложили и з пляюры порохѣ насыпали и поставили ъ сто(л)па (серед. XVII ст.) [ЛЛ: 172];
- 8) ліків (лѣкарство):
- за-:
розманты(х) лѣкарствъ долгій часъ заживалъ (Київ, 1622) [Сак.В.: 47 зв.].

3.3.1.2. Конструкції з дієсловами із загальним значенням ‘досягати результату дії’

У пам’ятках української мови досліджуваного періоду зафіксовано синтаксичні конструкції із префіксальними дієсловами ЛСП із загальним значенням ‘досягати результату дії’ (здебільшого з дієсловами ЛСР із семантикою ‘руйнувати об’єкт’, спорадично — ‘створювати об’єкт’), зокрема з префіксами *вы-, на-, по-, пооб-, оу-*, та іменниками у формі родового відмінка, що є назвами:

1) їжі (*месо, хлѣбъ, яйце*):

• **на-**:

а онаа жена... напекла хлѣба (серед. XVII ст.) [Хрон.: 238 зв.];

• **по-**:

Наше(д)ши на властны(и) домъ мо(и),... яецъ за гроше(и) пять пото(в)кѣли (Луцьк, 1586) [ТУ: 210];

• **оу-**:

два вола забивши, а маса ихъ пѣговымъ деревомъ оуваривши (Київ, 1637) [УС Кал.: 553];

2) дерев (*береза, дѣбъ; дерево*):

• **вы-**:

березъ до килкѣсот, дерева, на бѣдынокъ способного, выпятывъшы, до помененого местечъка Гошъчы одвезли (Луцьк, 1650) [АрхЮЗР 3/IV: 434];

• **по-**:

порѣбайте дѣба, шботните гольа егѡ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 362]; *дерева вортного зо вчолами порѣбали* (Кременець, 1542) [AS IV: 315]; *и дерева вортного, такъ тежъ и збожей застѣяныхъ потоптали* (Житомир, 1585) [АрхЮЗР 6/I: 146];

3) овочів (*капуста, морква, цевуля тощо*):

• **по-**:

увъ огородехъ капусты, морквы, цевули,... пастернаковъ, огорковъ... порвали, покопали (Луцьк, 1597) [АрхЮЗР 1/I: 161];

4) рослин та їх плодів (рѣпакъ, сѣна [насѣна]; сено):

• на-:

та(к)же навари рѣпакъ из вино(м) (XVI ст.) [УТ фотокоп.: 9]; коли ко(г) коло поўпа грѣзе(т)... навари кропивна(г) сѣна(!) (XVI ст.) [УТ фотокоп.: 9];

• по-:

сена дей в стогах и в копицах попалили (Луцьк, 1560) [AS VII: 60];

5) зернових культур (просо; збожя):

• вы-:

проса многие пожали, а иншие дей проса и горохи вытоптали и сена дей в стогах и в копицах попалили (Луцьк, 1560) [AS VII: 60];

• по-:

и дерева бортного, такъ тежъ и збожей засѣяныхъ потоптали (Житомир, 1585) [АрхЮЗР 6/І: 146];

б) металів (зализо):

• пооб-:

возокъ скарбный на парѣ коней окованные повили, зализа пообдирали (Володимир, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 123].

Отже, у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. виявлено конструкції з родовим партитивним іменників при дієсловах із префіксами **в-(оу-)**, **вы-**, **за-**, **на-**, **пере-**, **по-**, **пооб-**. Погоджуючись із твердженнями О. Зарудняка про те, що в українському діловодстві XIV–XVII ст. засвідчено поодинокі приклади конструкцій, у яких поєднано “дієслово з префіксом *на-* [...] та іменник, що означає частину предметів від всієї кількості” [Зарудняк 1962: 127], зауважу однак, що такі словосполучення зафіксовано переважно у творах наукового та конфесійного стилів, у хроніках і літописах XVI–XVII ст.

Родовий зі значенням квантитативної партитивності (за І. Вихованцем) представлено в конструкціях, у складі яких є опорне дієслово та іменники — назви речовин і деяких предметів, які допускають вираження частковості [Вихованець 1971: 29], із-поміж них — **вода**, **вино**, **м'ясо**, **хлѣбъ**; **горохъ**, **гречка**, **жытто**, **просо**,

пшеница, рѣпакъ; насѣна; сено, солома; порошок, пороухъ; зализо тощо. У досліджуваних джерелах виявлено паралельне вживання цих іменників і в акузативних конструкціях, що пов'язане з повним або частковим охопленням об'єкта дією (див.: табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Дієслівні конструкції із повним/частковим охопленням об'єкта дією в українській мові XVI–XVII ст.

Акузативні конструкції		Генетивні конструкції	
боудет жвала ѣдятъ	месо (мяса)	мяса (мась)	пожываючы солили оуживаю оужаривши ѣдятъ
перпекают ялъ еси	хлѣбъ	хлѣба	на напекла поживали
влилъ выливали источил можетъ точити пил	водѣ (воды)	воды	выпилъ есмь зачерла налилъ пити почрѣпати оуживали
вливати пити	вино	вина	вливають выгискали налили
жнѣт пожати	збоже	збожя (збожей)	пожали поделали покосили потоптали
жали пожати посѣявъ зродила	жито (жита)	жита	засеено пожали покосили
выгинают поломила рѣбають	дерево	дерева	выпятнѣшы нащепитъ порѣбали потоптали

3.3.2. Родовий об'єкта, повністю охопленого дією

Давньою рисою української мови та важливою особливістю її граматичної будови є родовий у функції знахідного. У досліджуваних пам'ятках XVI–XVII ст. зафіксовано конструкції, у яких об'єкт дії виражений іменником у формі генетива, хоч і вжитий у значенні повного охоплення дією.

Упродовж історії свого становлення родовий відмінок зазнав дії аналогічних чинників, унаслідок яких “витворилася деяка варіантність його форм, що пов'язана з попередніми періодами мовного розвитку” [Стрельчук 2000: 13]. Зокрема форма родового відмінка, на думку Є. Тимченка, поширилася на іменники — назви неістот — під впливом такої ж форми іменників — назв істот. “Распространению могли способствовать такія сочетанія съ родит[ельнымъ] пад[ежомъ], въ которыхъ отгѣнокъ, вносимый родительнымъ падежомъ, или осознается очень слабо, или же совсѣмъ не осознается, какъ это мы видимъ въ родительномъ недѣлимыхъ при глаголахъ съ префиксами *по-, од-, у-, над-, під* и др. [...], и в родит[ельномъ] при инфинитивѣ, зависимого отъ личнаго глагола” [Тимченко 1913: 260].

Згодом Л. Булаховський наголошував на особливій значущості вживання при дієсловах іменників у родовому відмінку, що не є назвами істот і не мають значення партитивності. Уживання у функції знахідного відмінка форми родового відмінка іменників — назв неістот — “виразно відбиває вплив імен, що становлять назви істот” [Булаховський 1951: 76–77], зумовлене сплутуванням форм родового і знахідного (називного) відмінків. Однак, як уважає В. Юносова, такі конструкції не тільки розвинулися внаслідок природного впливу категорії істот на категорію неістот, а є й “продовженням в українській мові родового – знахідного однини об'єкта, тимчасово чи частково охопленого дією” [Юносова 2003: 54; див. також: Затовканюк 1972; Матвіяс 1974].

На думку О. Зарудняка, паралельне вживання родового і знахідного відмінків можна виявити за наявності форми родового відмінка замість знахідного в іменниках *о-основ*, що є назвами

предметів та форми родового відмінка замість знахідного в іменниках *a*-основ [Зарудняк 1962: 123] (пор. також: [Жовтобрюх 1972: 329]).

Уживання знахідного прямого об'єкта і родового у функції знахідного можна аналізувати, як зауважує І. Вихованець, відповідно до функціональних стилів, адже знахідний відмінок нейтральний щодо використання: його використовують у всіх стилях сучасної української літературної мови, натомість родовий у функції знахідного виявлено здебільшого в усному мовленні і в мові художньої літератури, де він виступає у ролі “стильово-комбінаторного еквівалента знахідного відмінка” [Вихованець 1971: 34].

Такі тенденції вживання родового відмінка як знахідного відомі також у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. У текстах, ближчих до живої народної мови (актові книги і деякі літописи), уживання генетива в значенні акузатива кількісно більше, аніж у творах із давньою книжною традицією, на що вказували І. Слинько [Слинько 1973: 120] та О. Безпалько [Безпалько 1960: 85–86]. У пам'ятках російської мови XV–XVII ст., як зазначає В. Крисько, “еволюція системи дієслівного керування відбувалася в трьох напрямках:

1) розширення сфери функціонування родового неповного об'єктування;

2) відмирання дублетного генетива при дієсловах, які постійно поєднувалися зі знахідним;

3) встановлення вільної варіативності знахідного і родового при дієсловах, які раніше поєднувалися переважно з генетивом” [Крысько 2006: 223].

Порівняно з російською процес звуження вживання родового відмінка в українській мові відбувався трохи повільніше, оскільки пам'ятки середньоросійської мовної доби “майже не відображають прикладів дублетного використання родового відмінка як факультативного варіанта об'єктної синтаксеми при дієсловах фізичної дії, передавання, володіння” [Крысько 2006: 225].

В опрацьованих текстах українських пам'яток XVI–XVII ст. родовий у функції знахідного виявлено в конструкціях із дієсловами ЛСП із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’ та ‘досягати результату дії’.

3.3.2.1. Конструкції з дієсловами із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності'

У синтаксичних конструкціях із дієсловами ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності' (здебільшого ЛСП із семантикою 'процеси суспільно-виробничої сфери', рідко — 'процеси побутової сфери' та 'процеси обрядової сфери'), як свідчать досліджувані пам'ятки, представлено іменники у формі $Acc = Gen$, що є назвами:

- будівель житлово-господарського комплексу (именє):
Я и сынове мои, яко панове отчизные, того именя вживаемъ (1562) [Кн. Гродск. Луцк.: 168];
- будівель громадського призначення (млынъ):
вшакъ же готового... млына мають сполне уживати всѣ (Володимир, 1606) [АрхЮЗР 6/І: 336];
- ландшафту (кгрґнтъ, ставъ):
пытали че(р)нци по(д)даны(х)... хто(б) и(м) того кгрґ(н)тґ паха(т)... позволи(л) (Київ, 1585) [ЦНБ ДА/П-216: 3 зв.]; **вшакъ же готового ставу... мають сполне уживати всѣ** (Володимир, 1606) [АрхЮЗР 6/І: 336];
- зброї (стрѣла):
принеси мнѣ стрѣлы... тыхъ стрѣлъ выстрѣлаю (серед. XVII ст.) [Хрон.: 227 зв.];
- документів (выписъ):
панъ Бенедыктъ того выпису переписавши и ведле жалобы нхъ выдать казати имъ не хотѣлъ (Луцк, 1566) [РЕА II: 167];
- зображень (взоръ):
А кды при(и)де(т) до трѣ(д)не(и)ши(х) фо(р)мъ тесати взора... якоє та(к) вґде(т) ве(д)лґгъ роботы емґ заплата (Львів, 1591) [ЦДІАЛ, 129, 1: 136];
- частин тіла (ребро, черево):
Бґъ всемогґчий... з' спачогґ Адама бокѣ добывши ребра, сотворилъ помощницѣ вномѣ (Київ, 1646) [Мог.Тр.: 919];

Удногѡ тежѡ барана возмешѡ, а... кровь егѡ вымѣшѡ ололо(!) олтарѡ. А самогѡ барана на штѣки порѣбаешѡ. А умывши черева егѡ и ноги, и спалишѡ зо всимѡ всего барана на олтарѣ (серед. XVII ст.) [Хрон.: 106 зв.];

- церковно-обрядових атрибутів (оплатокъ):
яко мертвого трупѡ, оплатѣка глытають (к. XVI ст.) [Укр.п.: 76].

У сучасній українській мові таких конструкцій із дієсловами цієї ЛСП не виявлено, лише зафіксовано об'єкт дії, виражений іменниками у формі Асс = Nom, наприклад: *А сніжок на вітрі дужоמו Іхні рани омива!* (А. Малишко) [СУМ V: 693]; *Бач, списки треба сьогодні переписати, бо на завтра ж у Щербанівку думає Давид* (А. Головка) [СУМ VI: 248]; *Для утеплення чи для здешевлення хату будували, підкопавши ґрунт* (Ле і Левада) [СУМ II: 181]; *Уже стріли і кулі постріляли* (Словник Грінченка) [СУМ XI: 381]; *Біля школи дзвонять сокири, то майстри теишуть нові парти, лави* (В. Кучер) [СУМ X: 101] тощо.

3.3.2.2. Конструкції з дієсловами із загальним значенням 'досягати результату дії'

Конструкції з дієсловами із загальним значенням 'створювати об'єкт'

У цих конструкціях аналізовані пам'ятки XVI–XVII ст. репрезентують іменники у формі Асс = Gen, які номінують:

- будівлі житлово-господарського комплексу та їх компоненти (сѣны, фундаментъ):
вказувальъ... сѣней въ бокѣ на полтори сажня поперекъ... загородити (1577) [AS VI: 77]; потомъ почати... фундамента закладати (Вільна, 1627) [Дух.б.: 164];
- будівлі громадського призначення та їх компоненти (млынъ; баня):
все села сего лета... млыновъ пови(н)ни робити (Чорногород, 1578) [ПВКРДА III–2: 58]; доміровали и

остатней **бани** на рогу отъ ұрмянское церкви (поч. XVII ст.) [КЛ: 83];

- писані тексти та їх частини (книга; строка):

писа(р) ра(д), дописавши послѣ(д)нен строки (Мукачів, 1599) [Яв.ИЗ: 13]; **Хвала тобѣ, Гї Бѣ...** иже ми да(л) дописати сеа книги (Томашів, 1618) [ЗНТШ LXXXIV: 149].

Із розвитком української мови конструкції із дієсловами із семантикою ‘створювати об’єкт’ не занепали, однак з’явилася тенденція вживати іменники жіночого роду у функції прямого додатка лише у формі *Асс = Nom*, наприклад: *Василь, засукавши рукава..., доробляє модель авіапланера* (І. Микитенко) [СУМ II: 378]. Натомість серед іменників чоловічого роду зафіксовано прямий додаток і у формі *Асс = Nom* (*Терлецький загородив невеличкий куток собі в подвір’я* (І. Нечуй-Левицький) [СУМ III: 85]) і у формі *Асс = Gen* (*Володя сидів біля ящика з-під снарядів і нерівними літерами дописував матері листа* (Є. Кравченко) [СУМ II: 370]; *Коли Осадчий, слабо захищаючись від Харитини, дописав папірця* (М. Чабанівський) [СУМ II: 370]; – *Не знаю, – мляво промовив Ігор, – мабуть, піду до столярної майстерні. Дороблю човна* (І. Багмут) [СУМ II: 378]). На думку І. Вихованця, “однією зі специфічних рис граматики сучасної української мови є наявність двох форм знахідного відмінка іменників — назв неістот чоловічого роду однини: форми, співвідносні з формою називного відмінка, і форми із закінченням *-а*, співвідносної з формою родового відмінка” [Вихованець 2003^а: 21].

Конструкції з дієсловами із загальним значенням ‘пошкоджувати об’єкт’

У пам’ятках української мови окресленого періоду в конструкціях із аналізованими дієсловами виявлено незначну кількість іменників у формі *Асс = Gen*, що позначають:

- ландшафт (валъ):

лазню з глины подлѣ валу збѣдовал и валу подкопал (Луцьк, 1566) [СИМКЦА: 63];

- частини тіла (сосокъ):

тако ты(ж) и жена(м) сосца оурѣзовали (Устріки, I пол. XVII ст.) [УЄ № 29515: 148 зв.].

Ця конструкція (у досліджуваних текстах зафіксовано спорадично) не утвердилася в сучасній українській мові, відповідно, засвідчено лише іменники у формі Асс = Nom: *Вигуки бриніли і згасали разом з іскрами шабельних ударів...Свириденкові відсікли вухо* (З. Тулуб) [СУМ I: 637].

На особливість синтаксису української мови — уживання родового як знахідного — вказували українські дослідники, зокрема О. Зарудняк описав словосполучення з іменниками *о*-основ — назвами неживих предметів — у формі акузатива в ділових документах XVI–XVII ст. [Зарудняк 1962: 124]. Дотепер в іменників *о*-основ немає чіткої диференціації акузатива і генетива, однак “в іменниках *а*-основи вживання знахідного відмінка — норма сучасної української літературної мови” [Зарудняк 1962: 124]. Проаналізовані вище синтаксичні конструкції з ДФД свідчать про нормативність використання цих форм не тільки у староукраїнській, а й у сучасній українській мові.

У пам’ятках української мови вже із другої половини XVI ст. помітно значний вплив категорії *істоти/неістоти*, оскільки в конструкціях із ДФД зафіксовано не лише форми Асс = Nom іменників — назв конкретних предметів, а й форми Асс = Gen цих іменників. Уживання родового відмінка у функції знахідного засвідчено здебільшого в текстах із Волині, Житомирщини, Київщини та Рівненщини, спорадично — із Львівщини та Закарпаття; також із території Білорусі і Польщі.

Отже, пам’ятки української мови XVI–XVII ст. у конструкціях із ДФД фіксують уживання знахідного прямого об’єкта та родового прямого об’єкта.

Знахідний прямого об’єкта при ДФД формує найчисельнішу групу, зокрема знахідний зовнішнього об’єкта представлено у словосполученнях із дієсловами ЛСП із загальним значенням

‘здійснювати конкретний вид діяльності’; знахідний результату — із дієсловами ЛСП із загальним значенням ‘досягати результату дії’. У цих синтаксичних конструкціях репрезентовано широке використання іменників — назв різних матеріальних об’єктів — у формі знахідного відмінка. Щодо іменників — назв істот, то пам’ятки української мови XVI ст. фіксують паралельне вживання форм знахідно-називного (Acc = Nom) та знахідного-родового (Acc = Gen) цих іменників. Натомість тексти пам’яток XVII ст. репрезентують уже спорадичне використання форми знахідного-називного (Acc = Nom) іменників — назв осіб, на відміну від назв тварин.

У дієслівних конструкціях із родовим прямого об’єкта, виявлених у досліджуваних пам’ятках XVI–XVII ст., зафіксовано два значення — родовий об’єкта, частково охопленого дією (родовий партитивний) та родовий об’єкта, повністю охопленого дією (родовий у функції знахідного). Родовий партитивний засвідчено в конструкціях із ДФД, у складі яких репрезентовано іменники — назви речовин та предметів, які допускають вираження частковості. Натомість родовий у функції знахідного (Acc=Gen) виявлено в конструкціях із ДФД, у яких іменники — назви предметів хоч і вжиті у формі генетива, однак позначають повне охоплення дією.

*Лексичний матеріал — це обсяг того,
що я думаю про життя,
синтаксис — це як я думаю про те життя.*
Юрій Ілленко

РОЗДІЛ 4

ЗАПЕРЕЧНІ КОНСТРУКЦІЇ З ДІЄСЛОВАМИ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ: ТИПИ СТРУКТУРНИХ МОДЕЛЕЙ

4.1. РОДОВИЙ ВІДМІНОК У ЗАПЕРЕЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

В українській мові в заперечних конструкціях із перехідними дієсловами, а саме з ДФД, продуктивним є родовий відмінок. Зокрема на випадки вживання генетива при запереченні вказав І. Вихованець:

- “при незмінних заперечних словах *нема, немає*;
- у заперечних реченнях, де значення минулого часу передає сполука *не було*, а значення майбутнього часу — сполука *не буде*;
- у реченнях із заперечними словами *ні* або *ані*;
- при перехідних дієсловах із заперечною часткою *не*, при яких без заперечення функціонує знахідний відмінок” [Вихованець 2003^б: 47]. У цьому випадку форма генетива “виражає прямий додаток із значенням об’єкта дії” [СЛТ: 240].

Як зауважив О. Зарудняк, при запереченні в українських пам’ятках ділового жанру XIV–XVII ст. керування “допускало обидва варіанти — знахідний та родовий відмінок — і, здається, без будь-якої переваги того чи іншого з них. Порядок слів мало впливав на диференціацію відмінків” [Зарудняк 1962: 133]. У пам’ятках білоруської мови в конструкціях із заперечною часткою *не* переважно вживався родовий

відмінок, іноді допускався знахідний або акузатив і генетив одночасно [Карский 1956: 409–410]. Тексти пам'яток російської мови XVI ст. фіксують послідовне вживання родового відмінка в заперечних реченнях за таких умов: а) якщо заперечення стоїть при перехідних дієсловах; б) якщо об'єкт залежить не безпосередньо від особового дієслова із запереченням, а від інфінітива, який залежить від цього дієслова [Павловская 1959: 235–236]. На думку Г.Павловської, вживання акузатива є спорадичним [Павловская 1959: 238].

Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. також репрезентують заперечні конструкції із родовим відмінком. Зауважу, що дослідження особливостей генетива при запереченні в українських джерелах ґрунтуються на класифікації Є. Тимченка, який у праці “Функції генетива в южнорусской языковой области” (1913) виокремив родовий при особовому дієслові із запереченням та родовий при інфінітиві, що залежить від особового дієслова із *не* чи без заперечення, але має заперечне значення [Тимченко 1913: 156–160].

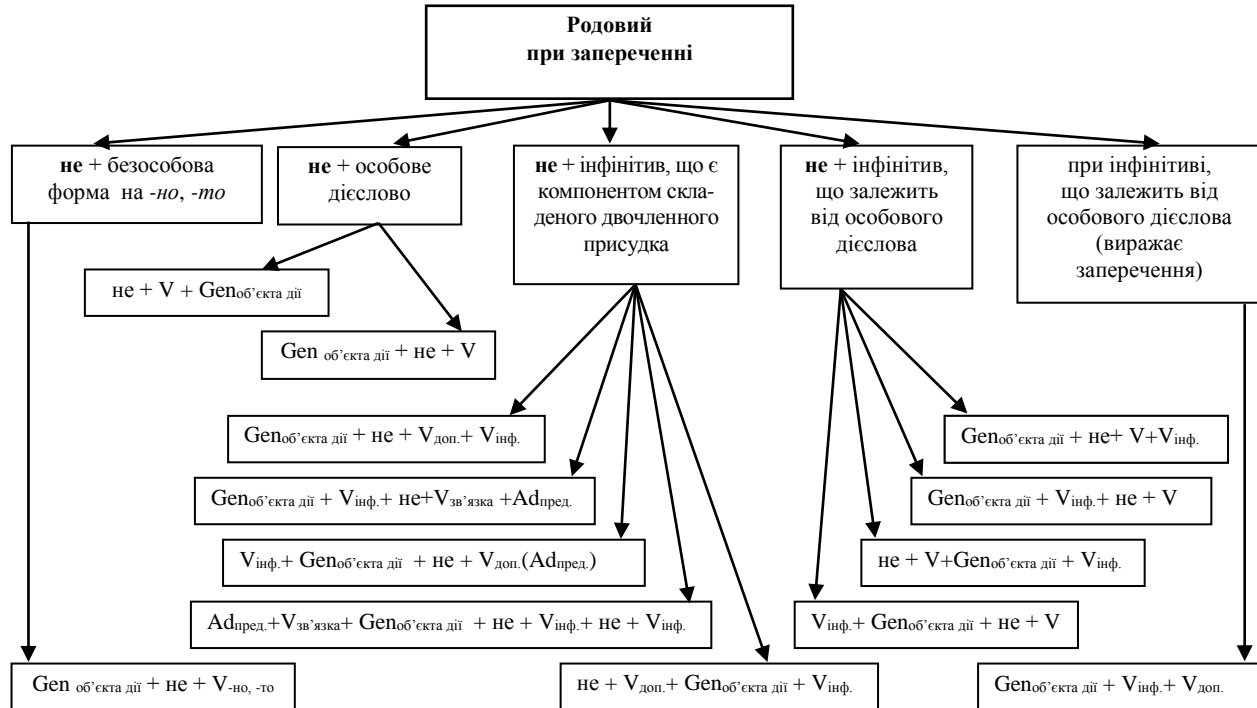
Отже, в аналізованих пам'ятках окресленого періоду зафіксовано:

- родовий при особовому дієслові із запереченням;
- родовий при інфінітиві, що є компонентом складеного двочленного присудка із заперечною часткою *не*;
- родовий при безособових формах на *-но*, *-то* із запереченням;
- родовий при інфінітиві, що залежить від особового дієслова із заперечною часткою *не*;
- родовий при інфінітиві, що залежить від особового дієслова без частки *не*, яке означає заперечення.

Відповідно до позицій об'єкта дії виявлено тринадцять типів синтаксичних моделей (див.: схему 4.1):

- Gen_{об'єкта дії} + не + V;
- Gen_{об'єкта дії} + не + V_{-но, -то};
- Gen_{об'єкта дії} + V_{інф.} + не + V;
- Gen_{об'єкта дії} + V_{інф.} + V;
- Gen_{об'єкта дії} + не + V_{доп.} + V_{інф.};
- Gen_{об'єкта дії} + V_{інф.} + не + V_{зв'язка} + Ad_{пред.};
- Gen_{об'єкта дії} + не + V + V_{інф.};
- V_{інф.} + Gen_{об'єкта дії} + не + V;
- V_{інф.} + Gen_{об'єкта дії} + не + V_{доп.} (Ad_{пред.});
- Ad_{пред.} + V_{зв'язка} + Gen_{об'єкта дії} + не + V_{інф.} + ани + V_{інф.};

Синтаксичні моделі з родовим при запереченні в українській мові XVI–XVII ст.

200

- не + V + Gen_{об'єкта дії};
- не + V + Gen_{об'єкта дії} + V_{інф.};
- не + V_{доп.} + Gen_{об'єкта дії} + V_{інф.}

У пам'ятках української мови представлено також синтаксичні моделі ускладненого типу, до прикладу:

- Gen_{об'єкта дії} + не + V: ни + Gen_{об'єкта дії} + ни + Gen_{об'єкта дії} + ни + Gen_{об'єкта дії};
- не + V а Gen_{об'єкта дії} + не + V, ани + V + Gen_{об'єкта дії}, ани + Gen_{об'єкта дії} + V;
- не + V + Gen_{об'єкта дії} + и + Gen_{об'єкта дії} + не + V.

4.1.1. Родовий при особовому дієслові із запереченням

4.1.1.1. Об'єкт дії в препозиції до простого присудка

У джерелах XVI–XVII ст. виявлено конструкції, для яких характерне вживання об'єкта дії у *препозиції* до простого присудка із заперечною часткою *не* (модель **Gen_{об'єкта дії} + не + V**), у функції якого виступають дієслова ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності', а також ЛСП із семантикою 'створювати об'єкт' та 'руйнувати об'єкт', рідко — 'пошкоджувати об'єкт'.

Ці синтаксичні моделі є найчисельнішими в діловодстві: коли вы ты(х) знаме(н) свои(х) с того сосо(н)я не вытешете... тогда вы... заплатите вины (Овруч, 1513) [ЦДІАК 220, 1: 4]; и слуга его... водою ш(т)лива(л) мя а гды мя оживили. поволо(к) мя еше... а гды мя привели до с(т)рятина, ш(т)ць вл(д)ка ве(р)гь ся на мене рѣкою и ко(с)тѣро(м) свои(м) в лице мало мя не проколо(л) (Гологори, XVI ст.) [ЛНБ 4, 1136, 35: 1 зв.]; которыи тыхъ поль пахати не бѣдуть, тыи десетины давати не повинни (Вільна, 1546) [АрхЮЗР 8/V: 42]; абы тот ставъ свищовский мына не подтопи и спустѣ ставѣ Дублянскому ничого не зашкодил, коли его бѣдет спущати (Свищів, 1553) [АрхЮЗР

8/VI: 30]; а водѣ те(ж) маєтъ та(к) де(р)жати якобы ве(р)хнего маына не затопити (1566) [ВЛС: 82]; на(н)миты дла широкости шны(х) тү(т) име(н) не вписуючи пере(д) чернски(м) служебнико(м) и посла(н)цо(м) пана его мл(с)ти сознава(ли) и све(т)чили (Володимир, 1567) [ЦДІАК 28, 1, 2: 58]; теж взявши твоя мил. оный лист, подписал свое имя на исподе, в чом твоя мил. пан Романовский навпоминал, абыс оногo листу княжати его милости не малевал, але его в целости... вернул (Володимир, 1575) [АрхЮЗР 8/VI: 432]; книг новых з вымыслов своих не друковали (Берестя, 1591) [ПФ: 104]; въ полю збожя не засиялъ (Луцьк, 1604) [АрхЮЗР 6/I: 295]; шпитал,... которого козаки не допустошили, сам его мил остатъка допустошил (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/VI: 264] та ін.

Такий тип синтаксичної моделі властивий творам конфесійної літератури: запечатү(н) што мовили се(м) громо(в) а того не пиши (XVI ст.) [КА: 622–623]; царь... заканкавъ на Пиневин,... що бы не пасли,... воды не пили (XVI ст.) [НС: 26]; а до того алчѣщаго еси не нако(р)милъ, прагнѣчого не напоилъ, нагого не одѣлъ (Чорна, 1629) [Діал. о см.: 269]; Отець нашъ... заоведа намъ... сѣмянъ не сѣяти, ни винограда садити (Височани, 1635) [УС № 62: 9]; волса вовѣмъ жебы лю(д)... каменіемъ его не повилъ (поч. XVII ст.) [Проп. р.: 25–25 зв.]; блнце... завше пали(т), себе самого не палачи, и свѣти(т) себе не гасачи (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 263 зв.]; вина претв нехай не пют (Київ, 1637) [УС Кал.: 95–96] тощо.

Чимало цих конструкцій репрезентовано й у хроніках: бо(л)ше(н) свѣта потопо(м) не залива(ти) дни лю(д)ского народѣ водою такъ скоро гѣбити (1582) [Кр.Стр.: 20 зв.]; вѣры не здѣравили, книгъ... не знищевали (Львів, поч. XVII ст.) [Хрон.: 157 зв.]; возми мнѣ, мовитъ яловицѣ третъегвалѣтню, и козѣ трилѣтнѣю... але птаховѣ не розстинай (серед. XVII ст.) [Хрон.: 27]; травалъ есмь на горѣ м̄. дни и ноци хлѣба не ѣдаючи, и воды не пїючи (серед. XVII ст.) [Хрон.: 152] та ін.

Натомість виявлено лише поодинокі випадки вживання об'єкта дії у препозиції до заперечного опорного дієслова в текстах полемічної літератури: мл(д)нцовъ незлоблывы(х) не гъбите (Львів, 1591) [Просф.: 75]; рахаวิตъвѣ вина не пили, ро(л) не сѣдали, и домо(в) не бѣдовали (Київ, бл. 1619) [О обр.: 173]; книжки таковыи выдаютьъ, въ которыхъ правды и справедливости не пишущи, едно вымысли (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 317]; художньої літератури: южь не бѣдете... хлѣба щоденнаго вдалчнѣ заживати (Луцьк, 1628) [Андр.Лям.: 8]; у літописах: абы рѣс(н) по(д)да(н)ны(х) свои(х) не губилы (серед. XVII ст.) [ЛЛ: 180].

4.1.1.2. Об'єкт дії в постпозиції до простого присудка

У текстах джерел досліджуваного періоду зафіксовано конструкції, у яких об'єкт дії є в *постпозиції* до предиката (модель **не + V + Gen_{об'єкта дії}**). У ролі простого присудка виступають дієслова ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності', рідко — ЛСП із семантикою 'створювати об'єкт' та 'руйнувати об'єкт'.

Синтаксична модель **не + V + Gen_{об'єкта дії}** найповніше представлена в пам'ятках полемічної літератури: отець нашъ... заповѣда намъ не пити вина (Супрасльський монастир, 1580) [Пис.пр.лют.: 150]; не запаляютьъ тежъ свѣчи и не крыютьъ ее подъ спудъ (Вільна, 1599) [Ант.: 643]; не пасемо вѣры вашой (1603) [Пит.: 103]; Завѣгли они митрополитѣ, абы не збыралъ собору (Львів, 1605–1606) [Перест.: 29]; не палитъ горачѣсть тѣлъ (Острог, 1607) [Лѣк.: 44]; кто не поживаетъ тѣла бына челоувѣческаго и не пьетъ крове его, живота вѣчнаго в собѣ не маєт (Львів, 1605–1606) [Перест.: 55]; котори не пили с келиха златого, трѣтизны и мерзости (Почаїв, 1618) [Зерц.: 64 зв.]; Если бы жро(д)ло чистои воды порѣченое было стеречи w(т) череды, а видѣлъ бы(с)... свинѣ кало(м) помазаныи, изали бы(с) ихъ не w(т)гна(л) абы не замѣтили чистого здрою (Київ, бл. 1619) [Аз.В.: 301] та ін.

Твори конфесійної літератури XVI–XVII ст. також репрезентують аналізований тип моделі: **НЕ ПОДОПТАЛИ НОГАМИ СВОИМИ А УБЕРНУВШИ СЯ БЫ НЕ ПОДРАПАЛИ ВАСЪ** (Хорошів, 1581) [С.Нег.: 7]; **НЕ ПОМАЗАЛЪ ЕСИ ГОЛОВЫ МОЕЕ ОЛИВКОЮ, ТАЯ МАСТЮЮ НОГИ МОИ... ОЛИВКОЮ МАЗАЛА** (Хорошів, 1581) [С.Нег.: 65]; **ЕСЛИ НЕ БУДЕТЕ ИСТИ ТЪБЛА СНА ЧЛЧО(Г) И ПИТИ КРОВЕ ЕГО ЖИВОТА НЕ МАЕТЕ В' СОВЪ** (Вільна, 1596) [З. Каз.: 92]; **ИЗЪ СКОТЫ, ИЗЪ ВОЛЫ, ИЗЪ ТЕЛЯТЫ, ЩО БЫ НЕ НИИ НИЧОГО** (XVI ст.) [НС: 26]; **НАЗЫБЪТЪ НЕ ЗЕДАЙ ВСЕГО** (к. XVI ст.) [Розм.: 11]; **НЕ ПЕРЕПИСЪИ АНИ ПЕРЕМАЛОВЪЗЪИ СПРАВЪ И ОУХВАЛЪ** страшной... **ТАЕМНИЦЪ** (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 149]; **НЕ ПИЙ ВОДЫ** (Київ, 1625) [Кіз.Н.: 201]; **ДОБРО ЕСТЬ ЧЛКОВИ НЕ АСТИ МАСА, И НЕ ПИТИ ВИНА** (Височани, 1635) [УЄ № 62: 9]; **НЕ ГАСИ СВОЕЪ ГОРЛИВОСТИ КЪ ЦРКВИ ВОСТОЧНОЙ** (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 7] тощо.

Зрідка такі конструкції виявлено у текстах художньої літератури: **В ПРЕВРАТНОСТИ НЕ ПАСЕШЪ ГДЫ СТАДА СВОЕГО** (Київ, 1632) [Свх.: 298]; у хроніках: **НЕ... РОЗЛИВАЙТЕ КРОВИ БРАТА СВОЕГВ** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 60]; **НЕ... БУДЕТЕ СТРИЧЪ ВОЛОСОВЪ** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 123]; **НЕ... ВЫСТРЪЛАН(Т) НА НЕ(ГО) СТРЪЛЫ** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 346]; у діловодстві: **АЛЕ ПОЖИТЪКЪ З ВИ(Н)НИ(Ц) ТЫХЪ МАЛО НЕ ВЫГТИСКАЮТЬ ВИНА** (Київ, 1552) [ОКЗ: 42]; **ПОВИНОВАТЬСТВО ИХЪ 8 ЗАМКЪ САМЫМЪ НЕ РЪБ(Л)АТЬ(!) ХОРОМОВЪ** (Луцьк, 1552) [ОЛЗ: 174].

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст., зокрема в Євангеліях, спорадично засвідчено синтаксичні моделі ускладненого типу (**Gen** об'єкта дії + **не** + **V**: **ни** + **Gen** об'єкта дії + **ни** + **Gen** об'єкта дії + **ни** + **Gen** об'єкта дії): **Шной же шгенъ ничего... не сожигаетъ. ни соломы ни древа. ни зыгръвий. ни тростины** (Устріки, I пол. XVII ст.) [УЄ № 29515: 438 зв.].

Ускладнені конструкції зафіксовано й у складносурядних реченнях (об'єкти дії розміщені в *pre*- та *post*позиції до простого присудка), до прикладу:

— модель **не** + **V** + **Gen** об'єкта дії + **и** + **Gen** об'єкта дії + **не** + **V**
виявлено в текстах конфесійної літератури: **аще не**

засыпаемъ воды сея и врьдніка сего не оубьемъ то вси бози наши вничиж(д)ени вѣдоу(т) (1489) [Чет.: 9 зв.];

- модель **не + V а Gen_{об'єкта дії} + не + V, ани + V + Gen_{об'єкта дії}**, **ани + Gen_{об'єкта дії} + V³¹⁹** репрезентують хроніки: Не вѣдете ворожитъ а сновъ не вѣдете перестерегаты, ани вколо вѣдете стричъ волосовъ, ани бороды голить вѣдете (серед. XVII ст.) [Хрон.: 123].

4.1.2. Родовий при інфінітиві, що є компонентом складеного двочленного присудка із заперечною часткою *не*

4.1.2.1. Об'єкт дії у препозиції до складеного двочленного присудка

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. зафіксовано синтаксичні конструкції, у яких виявлено об'єкт дії в *препозиції* до складеного дієслівного присудка (у формі інфінітива вжито дієслова ЛСП із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’).

Модель **Gen_{об'єкта дії} + не + V_{доп.} + V_{інф.}**

Цей тип синтаксичної конструкції представлено тільки в діловодстві: быдла и швец подданым своимъ не велел тамъ паствити (Краків, 1539) [AS IV: 194–195]; рыбы наши люди в ставкѣ не мають ловити (Звиняча, 1549) [AS VI: 97]; подданымъ дей нашимъ того вживати, поль орати, пахати... не допускаятъ (Луцьк, 1565) [АрхЮЗР 6/І: 53]; речей тыхъ мы не могли переписатьъ (Луцьк, 1596) [АрхЮЗР 3/І: 90] та ін.

Модель **Gen_{об'єкта дії} + V_{інф} + не + V_{зв'язка} + Ad_{пред.}**

³¹⁹ Повторювані сполучники *ні... ні, ані... ані*, “виступаючи в єднально-перелічувальній функції, об'єднують у складносурядне тільки такі прості речення, в яких присудки заперечні, причому повторюваний сполучник *ані... ані* показує сильніше заперечення, ніж сполучник *ні... ні*” [Кул. Курс 1961: 191].

Із-поміж досліджуваних пам'яток синтаксичну модель **Gen**_{об'єкта дії} + **V**_{інф} + **не** + **V**_{зв'язка} + **Ad**_{пред.} засвідчено в ділових документах, зокрема лише в Листі Климунта Гутівського про те, що він орендує село Сосківці в братів Олександра і Януша Пісочинських: засеяти добре бѹдѹ повинѹ(н) шкром(м) того поля на которо(м) мнѹ и(х) мл(с)ть засевокѹ ѹ юсковца(х) десе(т) мѣрокѹ пѹстили ш(т)мѣною за засевокѹ мо(н) которы(н) ш(т) мене взяли на кгрѹ(н)тѹ и(х) мл(с)ти кѹне(в)ско(м) бѹдѹчи(н), того поля ѹже я... посѹва(ти) на ш(н) ча(с) нѹ бѹдѹ повинѹ(н) (Кунів, 1615) [ЛНБ, 5, III 4054: 106].

4.1.2.2. Об'єкт дії між головним і допоміжним дієсловом у складеному двочленному присудку

У текстах пам'яток XVI–XVII ст. виявлено також уживання об'єкта дії при запереченні між головним і допоміжним дієсловом у складеному двочленному присудку.

Модель **не** + **V**_{доп.} + **Gen**_{об'єкта дії} + **V**_{інф}.

Подекуди трапляються конструкції, у яких об'єкт дії перебуває в *препозиції* до головного дієслова складеного двочленного присудка (виражений дієсловами ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності', рідко — ЛСП із семантикою 'створювати об'єкт' та 'пошкоджувати об'єкт').

Аналізовану синтаксичну модель зафіксовано в діловодстві: естли вы хто в голо(д) челюдь свою... выби(л) з дому про(ч) нѹ хотячи и(х) ко(р)мити (1566) [ВЛС: 96 зв.]; нѹ смеетѹ жаденѹ имени своего написати (1600) [ЦНБ 476 П/1736: 46 зв.]; который дей слѹга тѹтѹ же на церковѹ зо мною ѹтекѹ, и нѹ мѹгѹчи дей насѹ добыти, ходѹ отѹ церкви откинули и насѹ тѹтѹ замкнули (Луцьк, 1597) [АрхЮЗР I/VI: 164]; Которые хлѹпы сѹ плачѹмѹ повѹдили, же тая причина, ижѹ зѹ волоки и зимѹ по двое робимѹ, летѹ зѹ волоки и по трѹе,... — немашѹ собе коли а ни засеяти, а ни хлеба ѹробити (Луцьк, 1619) [АрхЮЗР 6/1: 409].

Поодинокі фіксації представлено в текстах полемічної літератури: **церковъ света Восточная... не звыкла челоуѣка, разъ окрещеного... переkreщивати** (Вільно, 1608) [Гарм.: 196].

Модель $V_{\text{инф.}} + \text{Gen}_{\text{об'єкта дії}} + \text{не} + V_{\text{доп.}} (\text{Ad}_{\text{пред.}})$

Тип синтаксичної моделі, у якій об'єкт дії стоїть у постпозиції до головного дієслова складеного двочленного присудка, репрезентовано в пам'ятках конфесійної літератури (**извязати насъ... не може діаволъ** (XVI ст.) [НС: 74]; **дописати єи до ко(н)цѣ не смѣе** (серед. XVII ст.) [Кас.: 39]) та в ділових документах (**гре(в)ти и прѣтати сѣна того не пови(н)ни** (1552) [ОВін.3.: 134 зв.]).

Модель $\text{Ad}_{\text{пред.}} + V_{\text{зв'язка}} + \text{Gen}_{\text{об'єкта дії}} + \text{не} + V_{\text{инф.}} + \text{ани} + V_{\text{инф.}}$

Тільки в пам'ятці полемічної літератури — у творі “**Апокрисисъ**” — вдалося виявити ускладнену синтаксичну модель $\text{Ad}_{\text{пред.}} + V_{\text{зв'язка}} + \text{Gen}_{\text{об'єкта дії}} + \text{не} + V_{\text{инф.}} + \text{ани} + V_{\text{инф.}}$: **повинни бѣдемо достоенствъ... так римского, яко и греческого законъ боудѣчи(х) не оуменшати, ани затѣмлати, и овшемъ в цѣлѣ заховати** (Острог, 1598–1599) [Апокр.: 21], хоча це не заперечує факту вживання її в інших неаналізованих пам'ятках досліджуваного періоду.

Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. не фіксують конструкцій, у яких об'єкт дії при запереченні був би у *постпозиції* до складеного присудка.

4.1.3. Родовий при безособових формах на *-но, -то* із запереченням

У текстах аналізованих джерелах репрезентовано вживання генетива при запереченні у *препозиції* до безособових форм на *-но, -то*, які використовувалися ще в мові киево-руського періоду [Русанівський 1978: 269]. Це “нечленні пасивні дієприкметники середнього роду, які колись входили до системи відмінювання, зберігаючи при цьому дещо довше здатність узгоджуватися в роді. Але ця властивість дієприкметників середнього роду втрачається, як свідчать грамоти XIV–XV ст.” [Єдлінська 1961: 40]. Для аналізованого типу безособових речень характерне те, що головна увага зосе-

реджена на дії: “нас не цікавить виконавець дії, тобто чинна особа або річ, а лише сама чинність, що відбулась або відбувалась” [Ковалів 1947: 5].

Синтаксичну модель **Gen**_{об'єкта дії} + **не** + **V**_{-но, -то} засвідчено в текстах полемічної літератури: **ано и мѹхи бедное не задавлено!** (Вільна, 1599) [Ант.: 919]; **не смѣет жаден имене своего в книжках своих написати, абы его не поткало, якъ Стефана попа, которого в лѹцкой рѣцѣ утоплено, иж против вас стоять овецалъся** (Львів, 1605–1606) [Перест.: 45], рідко — у пам'ятках діловодства, зокрема в описах замків: **Колоде(з) в замъкѹ почато и по(л) ѿ сажьна выбито в скале во(ды) не добито** (1552) [ОВін.З.: 130 зв.] та в хроніках: **Константи(н) заказа(л) бы(л)... тако(ж) в' жидо(в),... Абы ни єдиногo крижовою смертію не трачено** (Львів, поч. XVII ст.) [Крон.: 38].

4.1.4. Родовий при інфінітиві, що залежить від особового дієслова із заперечною часткою *не*

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. виявлено використання синтаксичних конструкцій, у яких іменник ужито в родовому відмінкові при ДФД у формі інфінітива, що залежить від особового дієслова із часткою *не*.

Модель **Gen**_{об'єкта дії} + **не** + **V** + **V**_{інф.}

Поодинокі випадки вживання цієї конструкції репрезентовано в пам'ятках конфесійної літератури, зокрема в Євангеліях: **законъ... Мѹисеовъ каждого, который бы блюзѣрство на Бѹ мовилъ, не кажетъ живити** (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 110–111].

Модель **Gen**_{об'єкта дії} + **V**_{інф.} + **не** + **V**

Конструкції такого типу фіксують пам'ятки діловодства: **ино мы товѣ очевидно рассказали,... абы еси дворницѣ и выгоновѣ нѹ пахати не давалъ** (Вільна, 1523) [АЮЗР II: 132]; **я для него всего места выстинатъ не кажѹ** (Житомир, 1640) [АрхЮЗР 6/І: 528] та ін. Спорадично цю модель репрезентовано в текстах полемічної

літератури, а саме в “Палінодії” З. Копистенського: **васъ выгяти и въ печь огнистый вкинути не розказалъ** (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 807].

Зазначу, що в ділових документах, зокрема в скарзі воротного Луцького замку Войтеха Красовського, засвідчено ускладнену синтаксичну модель **Gen_{об'єкта} дії + V_{інф.} + не + V+ V_{інф.}: той кучарце... не дозволил, и не толко хлеба ести, але воды пити не казал дат (Луцьк, 1564) [АрхЮЗР 8/III: 92].**

Модель **не + V+ Gen_{об'єкта} дії + V_{інф.}**

Аналізована синтаксична модель представлена в діловодстві, до прикладу, у вироді Сигізмунда I у справі Михайла Роговицького з князем Михайлом Сангушком: **тын школничын бояре, чии земли емъ завесть князь Гонкг'шковичь, не дають земель своихъ князю Роговицкомъ пахати и сеножатей косити** (Краків, 1510) [AS III: 72].

Модель **V_{інф.}+ Gen_{об'єкта} дії + не + V**

Така синтаксична конструкція — рідковживана у текстах досліджуваних пам'яток; її виявлено лише в хроніках: **не доп'стила ихъ птахумъ драпать** (серед. XVII ст.) [Хрон.: 76 зв.].

4.1.5. Родовий при інфінітиві, що залежить від особового дієслова без частки *не* із значенням заперечення

Уживання іменників — назв предметів — у родовому відмінку у *препозиції* до ДФД у формі інфінітива зумовлено саме семантикою особових дієслів. Зокрема у текстах джерел XVI–XVII ст. зафіксовано синтаксичну модель **Gen_{об'єкта} дії + V_{інф.}+ V**. Конструкції такого типу засвідчено при дієсловах ЛСП із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’ у пам'ятках діловодства (**подданымъ дей нашимъ того вживати, поль орати, пахати... забороняютьъ** (Луцьк, 1565) [АрхЮЗР 6/I: 53]; **а шкса... мне пожати и его звести, яко моего вла(ст)ного, заборони(л)** (Житомир, 1584) [АЖМУ: 97]) та полемічної літератури, зокрема у творі З. Копистенського “Палінодія”: **законъ Божій... людемъ д'ховнымъ..., усовъ голити заказалъ** (Київ, 1621) [Коп.Пал.: 794].

4.2. ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК У ЗАПЕРЕЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Розвиток теоретичних узагальнень про знахідний відмінок при запереченні наприкінці XIX – початку XX ст. репрезентують шкільні граматики С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера — “Руска граMATика” (1893, 1907, 1914, 1928) та “Українська граMATика” (1919), і монографія цих авторів “Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) sprache” (1913). Такий вибір праць не випадковий, адже до кінця XIX ст. учені досліджували перехідні дієслова, незважаючи на об’єкт дії. Після О. Потебні тільки С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер трактували поняття перехідності/неперехідності як здатність дієслова керувати відповідним відмінком. Окрім цього, дослідники подали значення й особливості вживання кожного відмінка зокрема.

У першому виданні “Руска граMATика” (1893) учені вказали на закономірність переходу при запереченні акузатива у генетив, навівши низку прикладів: *Чую слова, а не розумію змісту. На місяці нема людей. Причин годі найти. Хто не звик правди поважати, той завсіди ласий панувати* [тут і далі підкреслення моє. — О.З.] [См.-Ст., Гарт. Гр. 1893: 146].

У другому виданні цього ж підручника С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер подали випадки, у яких після *не*, окрім родового відмінка, вживається знахідний; зосередили увагу на використанні таких конструкцій у поетичних творах, особливо в Ю. Федьковича (див.: табл. 4.1): *Не покриють Україну червоні жупани. Душа не віщує своє горе. У нас великі приправи не найдете. Серед пилипівки скрипку не можна навіть зачепити* [См.-Ст., Гарт. Гр. 1907: 179].

Обсяг монографічного видання “Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) sprache” (1913) дав змогу С. Смаль-Стоцькому та Ф. Гартнеру здійснити ґрунтовний аналіз уживання відмінків. Учені зазначили, що в конструкціях *Не покриють Україну червоні жупани. Душа не віщує своє горе* [Sm.-St., Gart. Gr. 1913: 392] смисл речень дещо змінюється, оскільки основне навантаження падає на іменники *Україна, горе*. Такого ж типу і наступні ілюстрації: *Не перекручуй мої слова. Я не беру з собою кожух* [Sm.-St., Gart. Gr. 1913: 392]. Варте уваги й те, що в

науковій граматиці мовознавці допускали вживання знахідного відмінка при запереченні тільки у випадках, коли об'єкт дії був у постпозиції до присудка (**не + V + Acc**_{об'єкта дії} — модель I).

Натомість уживання об'єкта дії в акузативі перед дієсловом із часткою *не* (**Acc**_{об'єкта дії} + **не + V** — модель II) дослідники кваліфікували як формальність і навели низку прикладів: *У нас великі приправи не найдете. Серед пилипівки скрипку не можна навіть зачепити. Свою жінку я ніколи й не бачу* [См.-Ст., Гарт. Гр. 1913: 392].

У третьому виданні “Рускої граматики” (побачила світ зі зміненою назвою “ГраMATика української мови” (1914)) та в “Українській граматиці” (1919) дослідники зазначили (як і в підручнику 1907 року), що “деколи, однак, особливо у Федьковича, стоїть на тім місці таке 4-ий відм[інок]” [См.-Ст., Гарт. Гр. 1914: 130; Ст., Гарт. Гр. 1919: 179]. Ілюстрації автори взяли з попередніх праць. Таке ж твердження (тільки без покликання на Ю. Федьковича) виявлено і в четвертому виданні граматики. Приклади мовознавці навели ідентичні (перше і четверте речення — з аналізованих вище підручників). На відміну від наукової, у шкільних граMATиках автори вказали на можливість вживати знахідний відмінок при запереченні у *препозиції* (модель I) та в *постпозиції* (модель II) до простого чи складеного присудка (див.: табл. 4.1).

У підручниках С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1907, 1914, 1919, 1928) зазначено, що “перечка не конче мусить стояти в реченю виразно; вона може містити ся в надряднім реченю, н. пр.: *Кім старий неспосібний миший ловити*, або й крити ся у присудковім понятю, н. пр.: *Сіний забула замкнути. Кім перестав миший ловити*” [См.-Ст., Гарт. Гр. 1907: 179; См.-Ст., Гарт. Гр. 1914: 130; Ст., Гарт. Гр. 1919: 179; См.-Ст., Гарт. Гр. 1928: 136]. Тільки у третьому та четвертому виданнях “Рускої граматики” автори вказали на те, що “правильно однак в такім разі 4-ий відм[інок]” [См.-Ст., Гарт. Гр. 1914: 130; См.-Ст., Гарт. Гр. 1928: 136]. У цих випадках автори вважали закономірним уживання саме акузатива через те, що частка *не* формально не виражена, а заперечення закладене в семантиці особового дієслова.

Таблиця 4.1

Уживання знахідного відмінка при запереченні в граматиках С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера
 МОДЕЛІ I (не + V + Асс_{об'єкта дії}) та II (Асс_{об'єкта дії} + не + V)

1893	1907	1914	1928
“Руска граматика”	“Руска граматика”	“Граматика української мови”	“Граматика української (руської) мови”
Другий відмінок (пайковий) стоїть замість предметового 4-ого відм. в реченнях (гадках) перечних			
Чую слова, а <u>не розумію</u> змислу. На місяці <u>нема людей</u> . <u>Причин годі</u> <u>найти</u> . Хто не звик <u>правди</u> <u>поважати</u> , той завсіди ласий панувати.	Чую слова, а <u>не розумію</u> змислу. На місяці <u>нема людей</u> . <u>Причин годі</u> <u>найти</u> . Хто не звик <u>правди</u> <u>поважати</u> , той завсіди ласий панувати. Ти там <u>не вибудеш</u> і року.		Чую слова, а <u>не розумію</u> змислу. На місяці <u>нема людей</u> . <u>Причини сего годі</u> <u>найти</u> . Ти там <u>не вибудеш</u> і року.
—	Деколи однак, особливо у Федьковича, стоїть на тім місци также 4-ий відм. <u>Не покриють Україну червоні жупани.</u> (I) Душа <u>не віщує</u> своє <u>горе</u> . (I) У нас великі <u>приправи</u> <u>не найдете</u> . (II) Серед пилітівки <u>скрипку</u> <u>не можна</u> <u>навіть</u> <u>зачепити</u> . (II)		Деколи однак стоїть на тім місці также 4-ий відм. <u>Не покриють Україну червоні жупани.</u> (I) Серед пилітівки <u>скрипку</u> <u>не можна</u> <u>навіть</u> <u>зачепити</u> . (II)
—	Перечка не конче мусить стояти в реченю виразно; вона може містити ся в надряднім реченю [...] або й крити ся у присудковім понятю	—	Правильно однак стоїть в такім разі 4-ий відм. <i>Кім старий <u>не</u>спосібний миший <u>ловити</u>.</i> <i>Сіний забула замкнути. Кім <u>перестав</u> миший <u>ловити</u>.</i>

Натомість В. Сімович у “Граматичі української мови для самонавчання” (1921) зазначив, що “після таких присудків, у яких міститься заперечна думка”, уживають генетив, та подав ту ж ілюстрацію *Пішла кудись: сїней забула замкнути* [= не замкнула] (М. Вовчок) [Сім. Гр. 1921: 468].

С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер указали на такі основні чинники вживання акузатива при запереченні:

- стиль мови (видання 1907, 1913, 1914 pp.);
- порядок слів та семантика дієслова й залежного іменника (видання 1907, 1913, 1914, 1928 pp.).

Отже, у граматиках С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893, 1907, 1913, 1914, 1919, 1928) представлено розвиток учення про вживання акузатива при запереченні й виділено два підходи до цієї проблеми, зокрема етапною в розробці цього питання стала шкільна “Руска граматика” (1907), проте детальний аналіз явища подано саме в науковій монографії 1913 р. У проаналізованих граматиках зафіксовано два основні типи відповідних моделей — “**не + V + Acc**об’єкта дії” та “**Acc**об’єкта дії + **не + V**”.

Знахідний відмінок у заперечених конструкціях проаналізовано також в інших мовознавчих працях початку ХХ ст. До прикладу, в “Методичній граматиці української мови” (1900) В. Коцовського та І. Огоновського подано таке визначення: “Коли дійство дієслова є заперечене, то предмет замість в відм. IV-ім може стояти також в II-м відмінку, на пр.: *чесний ненавидить зраду* — або *зради; лихо не любить добра*” [Коц., Огон. Гр. 1900: 79]. Зауваження щодо акузатива при запереченні представлено і в російського мовознавця О. Шахматова, який указав, що знахідний уживається після перехідного дієслова із запереченням (*Самый проступок ее не разрушил мое счастье. Его уход Верховская не заметила. Наши старики не носят парики*) та інфінітива, який залежить від дієслова із запереченням (*Не стану описывать Оренбургскую осаду. Я ни в чем не могу упрекнуть свою невесту. Лицо говорившего не мог он вспомнить*) [Шахматов 1925: 324–325]. Учений диференціював конструкції на такі, що мають у своєму складі простий або складений присудок, не акцентуючи на позиції об’єкта дії. Про вживання знахідного

відмінка зазначили згодом й П. Горецький та І. Шаля, навівши низку прикладів: *не покрийть Україну червоні жупани* (Шевч.); *довгенько ми не бачили свою дитину* (М. В.); *ти їж одну копичку, а другу не чинай* (Чуб. II 16); *не обижайте бідного сироту* (М. В.) [Гор., Шаля УМ 1929: 170].

Проблему вживання акузатива при запереченні свого часу досліджував й О. Синявський, який досить категорично стверджував у “Нормах української літературної мови” (1931), що “заміна знахідних відмінків на родові не обов’язкова, і в українській мові досить часто буває знахідний і при *не*, напр.: *Не перекручуй мої слова* (Нар. опов.); *Не захотів узяти другу жінку* (Гр. Кв.-Осн.); *Не покрийть Україну червоні жупани* (Т. Шевч.); *Хто й не любив покійну, так і той плакав* (Б. Грінч.); *А пастки ставити і невід затягати не вмів* (Леся Українка)” [Син. Норми 1931: 244]. Натомість Ю. Шевельов (“Нарис сучасної української літературної мови”, 1951) визначив передумови вживання знахідного відмінка при запереченні. На думку вченого, у заперечних конструкціях об’єкт переважно ставиться в родовому відмінку, однак “досить часто, особливо в усній мові, лишається знахідний відмінок, напр.: *Ніколи, ніколи, ніколи не вгледити кохану, юначе* (Малиш.); *Не вернеться чорнобривий, та не привітає, не розплете довгу косу, хустину не зав’яже* (Шевч.)” [Шевельов 2012: 204]. Мовознавець уважав, що знахідний відмінок при запереченні загалом більше акцентує на самому об’єкті, натомість родовий відмінок висуває на перший план заперечення як таке, напр.: *Він не читав книжку — Він не читав книжки* [Шевельов 2012: 204].

На стилістичний характер уживання досліджуваної конструкції звернув увагу М. Перегінець, наголосивши, що знахідний заперечувальний “відмінно від відповідних родових конструкцій заводить до фрази певний вольовий елемент: *І довгенько ми не бачили свою дитину*” [Перегінець 1931: 216]. Згодом Л. Булаховський вказав на відсутність чіткої стилістичної розмежованості акузатива та генетива при запереченні [Булаховський 1951: 75]. Однак О. Курило у праці “Уваги до сучасної української мови” (1960) детально обґрунтувала використання акузатива при дієсловах із запереченням, відзначивши, що дієслова із часткою *не* “можуть мати при собі

предмет (objet) не тільки в генетиві, а і в акузативі. Обидві конструкції хоч здебільшого й не різняться значінням, інколи проте можуть мати різні відтінки, — і це почасти збігається з відповідним явищем у російській народній і давнішій літературній мові” [Кур. Уваги 1960: 73]. Натомість у сучасній російській літературній мові, як зауважила О. Курило, акузатив при дієсловах із *не*, мабуть під впливом відомого в російських шкільних граматиках загального правила про генетив при дієсловах із запереченням, вийшов або виходить з ужитку, і цим стираються потрібні семасіологічні відтінки [Кур. Уваги 1960: 73]. Дослідниця зазначила, що “за загальне правило можна мати те, що де дієслово з запереченням або об’єкт, що при дієслові з запереченням, має на собі психічний наголос, там об’єкт буває у формі акузативній. У таких разях заперечній чинності може бути протиставлена друга, незаперечна чинність (*Не грай пісню, а співай її*). Або об’єктові, що має на собі психічний наголос у фразі, також і наголошеному атрибутові, що з об’єктом зв’язаний, може бути протиставлений другий об’єкт чи атрибут (*Не вловили долю, а вловили щуку*)” [Кур. Уваги 1960: 73]. Відповідно акузатив буває і там, де немає протиставлення у другому реченні чи слові, але де з контексту можна про нього здогадатися. Також О. Курило звернула увагу, що вибір акузативної форми в заперечних конструкціях може залежати від *ритму* (переважно у приказках) і від *ритму та рими* (у піснях).

На думку сучасних мовознавців [Вихованець 1971: 20; Леон. СУЛММ 1983: 67–68 тощо], уживання знахідного відмінка в заперечних реченнях залежить:

- а) від лексичного значення іменника — назви конкретних предметів мають більшу схильність, аніж назви абстрактних понять, виступати у формі акузатива: *Мати й бабуся не схвалювали цієї моєї витівки* (Сміл.) — *неситий не виоре на дні моря поле* (Т. Ш.);
- б) від семантики опорного дієслова — сполучуваність із акузативом найбільш властива ДФД.

Вплив на функціонування знахідного відмінка при заперечних перехідних дієсловах мають структурно-граматичні особливості речення. Зокрема акузатив уживається:

1) коли, окрім прямого додатка, є ще й інші, часто з означеннями: *Ніколи не вважав оригінальність самоціллю* (М.Р.); *Не нагодовуй материнським молоком недолю* (Л.У.);

2) коли об'єкт залежить від заперечного дієслова і від дієслова без заперечення: *Хтось... не говорить, а виспівує казку про колобка* (Ст.);

3) речення з модальним та експресивним забарвленням (речення наказові, питальні, окличні тощо): *О, ти не перейдеш межу* (Д.П.);

4) у підрядних реченнях, де частка *не* втрачає заперечне значення і стає підсилювальною: *Скільки не кликали Гафійку істи, вона не ввійшла* (М.К.);

5) де наявні слова, що послаблюють заперечення (*мало, трохи, ледве*): *Трохи не загубив люльку* (С.В.);

6) у реченнях, у яких перехідному заперечному дієслову протиставлене перехідне дієслово без заперечення: *Хлопець не перекинув рушницю через плече, а ніс її наперехват* (Гуц.) [Вихованець 1971: 23–24; Леон. СУЛММ 1983: 68].

Уживання знахідного чи родового при перехідних дієсловах із заперечною часткою *не* залежить ще від місця об'єкта стосовно опорного дієслова: препозиція частіше передбачає знахідний відмінок, аніж родовий [Вихованець 1971: 25; Леон. СУЛММ 1983: 68–69].

Отже, у сучасній українській мові, як зазначає І. Вихованець, існує тенденція, коли за певних умов родовий відмінок у заперечних конструкціях поступається знахідному. На вибір відмінка, за словами мовознавця, впливає:

- “а) семантика залежного іменника й опорного дієслова;
- б) форма опорного дієслова;
- в) структурно-граматичні особливості речення;
- г) функціональний стиль сучасної української літературної мови;
- д) порядок слів у реченні” [Вихованець 1971: 20].

Варто зазначити також і про диференціацію у використанні обох відмінків: “за допомогою **родового відмінка** [тут і далі виділення моє. — О.З.] при перехідних дієсловах із заперечною часткою

не передається неозначеність об'єкта, а за допомогою *знахідного* — окресленість, означеність його, пор.: *Щоб віршів не писати в темноті* (Д. Павличко); *Смертоносним попелом палубу їхню не засипало* (О. Гончар)” [Вихованець 1971: 25; Вихованець 2000: 193; Вихованець 2004^а: 209; Леон. СУЛММ 1983: 69].

Знахідний відмінок при запереченні, уживання якого репрезентовано в граматиках XIX–XX ст., виявлено і в пам'ятках української мови, зокрема в ділових документах XIV–XVII ст. На думку О. Зарудняка, “процес заміни знахідного відмінка при запереченні родовим в українській мові відбувався повільніше”, ніж у російській, до того ж у повсякденному мовленні та в мові пісень конструкція “**не + V + Acc**” уживається й сьогодні [Зарудняк 1959: 9–10]. Незначну кількість акузативних моделей із часткою *не* (порівняно з генетивними) представлено також і в мові досліджуваних українських пам'яток XVI–XVII ст.

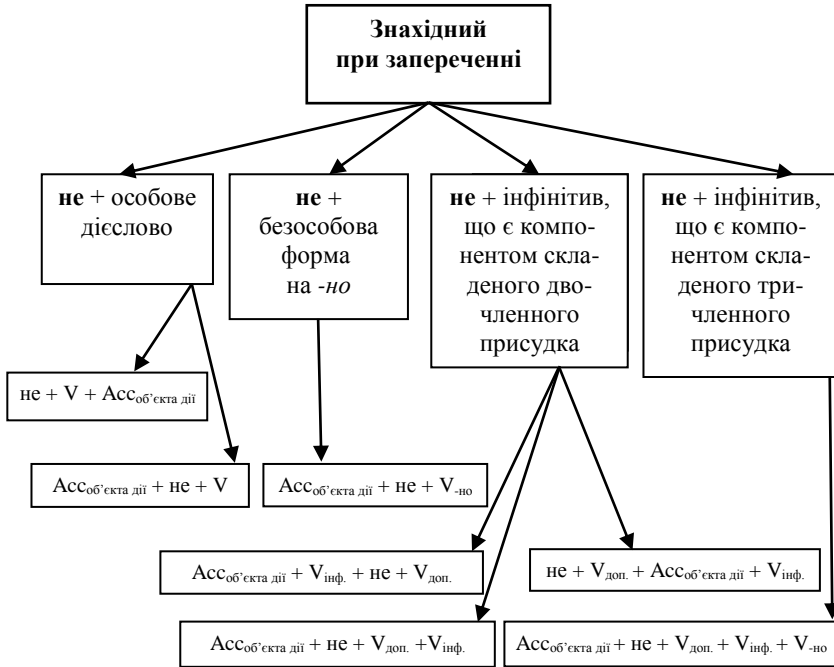
В аналізованих текстах зафіксовано такі основні синтаксичні конструкції зі знахідним відмінком при запереченні (див.: схему 4.2):

- знахідний при особовому дієслові із запереченням;
- знахідний при інфінітиві, що є компонентом складеного двочленного присудка із заперечною часткою *не*;
- знахідний при інфінітиві, що є компонентом складеного тричленного присудка із заперечною часткою *не*;
- знахідний при безособовій формі на *-но* із запереченням.

Акузатив при запереченні засвідчено загалом тоді, коли додаток виражений іменниками — назвами предметів. Як і в словосполученнях із родовим при запереченні, відповідно до позиції об'єкта дії виокремлено сім типів синтаксичних моделей:

- **Acc**_{об'єкта дії} + **не** + **V**;
- **Acc**_{об'єкта дії} + **не** + **V**_{-но};
- **Acc**_{об'єкта дії} + **не** + **V**_{доп.} + **V**_{інф.};
- **Acc**_{об'єкта дії} + **V**_{інф.} + **не** + **V**_{доп.};
- **Acc**_{об'єкта дії} + **не** + **V**_{доп.} + **V**_{інф.} + **V**_{-но};
- **не** + **V** + **Acc**_{об'єкта дії};
- **не** + **V**_{доп.} + **Acc**_{об'єкта дії} + **V**_{інф.}

**Синтаксичні моделі зі знахідним при запереченні
в українській мові XVI–XVII ст.**

4.2.1. Знахідний при особовому дієслові із запереченням

У джерелах XVI–XVII ст. репрезентовано об'єкт дії у формі знахідного відмінка у *препозиції* та *постпозиції* до особового дієслова із запереченням. Зазначу, що в реченнях цього типу вжито лише дієслова ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності'.

Уживання додатка у *препозиції* до простого присудка (Ассоб'єкта дії + не + V) характерне для хронік: **только бы вийй через то целый днь постѹ в' днь сѣботный не заживали** (Острог, 1598) [Ист. фл. син.: 46]; евангельських текстів: **А та(к) таланть свой не**

закопці в землю (XVI ст.) [УЄ № 29519: 219] та поезій: совѣ до Христа врата не затворяй (к. XVI ст.) [Укр.п.: 78].

У поодиноких випадках при запереченні об'єкт дії стоїть у *постпозиції* до дієслова (**не + V + Асс**_{об'єкта дії}). Це явище представлено в конфесійній літературі, зокрема в “Поучении на Євангелие по Няговскому списку 1758 г.”: Также и Марія не умивала водою ноги Христовы (XVI ст.) [НС: 42].

4.2.2. Знахідний при інфінітиві, що є компонентом складеного двочленного присудка із заперечною часткою *не*

Значно більше зафіксовано конструкцій, у яких об'єкт дії стоїть у *препозиції* до складеного двочленного присудка із часткою *не*. Модель **Асс**_{об'єкта дії} + **V**_{інф.} + **не** + **V**_{доп.} є типовою в діловодстві (у формі інфінітива вжито дієслова ЛСП із семантикою ‘здійснювати конкретний вид діяльності’ та ЛСР із загальним значенням ‘створювати об'єкт’): никоторое переказы сами через себе... бояр своих делати... не маем (Горохів, 1593) [ПККДА I–2: 59]; гать ставу замкового гатити... не хочуть (1613) [АрхЮЗР 8/V: 386]. За спостереженнями О. Зарудняка, значну кількість саме таких конструкцій представлено і в ділових документах XIV–XVII ст. [Зарудняк 1961: 113].

У конфесійній літературі досліджуваного періоду також виявлено акузативні конструкції при запереченні (із дієсловами ЛСР із загальним значенням ‘руйнувати об'єкт’), зокрема використання цього типу моделі найяскравіше репрезентовано в повчаннях: вүцѣ его безъ Божого словожѣча погүвити не мүсть (XVI ст.) [НС: 69]; а вызна(н)є блгч(с)тїа, ани вѣси, ани иноє которое створен'є звалчити не мүгѣтъ (Київ, 1625) [Злат.Н.: 130]; у проповідях: до такой невстыдливости пришла ижъ в божницы аполиново(и) слоу(п) венеры шете(ч)нон з' золота щирого валити... не встыдалася (поч. XVI ст.) [Проп.р.: 291 зв.]

Окрім цього, представлено спорадичне вживання синтаксичної моделі **Асс**_{об'єкта дії} + **не** + **V**_{доп.} + **V**_{інф.} у поетичних творах: Безбожна

лаҳеси и тысь его нити не хотѣла до конца статечнѣ довити (Вільна, 1620) [Лям.К.: 5].

У проповідях засвідчено поодинокі використання при запереченні іменника у формі знахідного відмінка без прийменника між особовим дієсловом та інфінітивом (**не** + **V**_{доп.} + **Ассоб'**єкта дії + **V**_{інф.}): не вонтпи(л) бѣь порождо(к) нхъ переложити абы вѣбѣтницѣ оуказалъ (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 143].

4.2.3. Знахідний при інфінітиві, що є компонентом складеного тричленного присудка із заперечною часткою *не*

У текстах пам'яток української мови XVI–XVII ст. репрезентовано поодинокі випадки вживання конструкції, у якій об'єкт дії стоїть у *препозиції* до складеного тричленного присудка³²⁰. До

³²⁰ У сучасній українській мові мовознавці по-різному кваліфікують присудки, які містять три- та більше компонентів, та вживають різні терміни на їх позначення. Зокрема дослідники виокремлюють:

- **складний присудок змішаного типу** — тричленні і чотиричленні присудки, які поєднують у собі обидва типи складеного присудка — дієслівного й іменного [Кул. Курс 1961: 50].
- **складний присудок**:
 - комбінація різних типів складених присудків, зокрема: 1) складений дієслівний + складений іменний; 2) складений дієслівний + складений дієслівний [Лисенко 2001: 250];
 - складні дієслівні, співвідносні зі складеним дієслівним (*Хотіла б я піснею стати у свою хвилину ясну* (Леся Українка)), та складні іменні, співвідносні зі складеним іменним (*Шлях стелився їм далекий* (З. Тулуб)), присудки [Юшук 2004: 493];
- **ускладнена модель іменного складеного присудка** (*Справа починала бути поганою* (М. Коцюбинський); *Поет не може бути власністю* (Л. Костенко)) та **подвійний (складний) присудок**, який складається з двох повнозначних слів з різним ступенем вираженості присудковості (*Він повернувся того вечора з роботи невеселий* (Г. Тютюнник)) [Вихованець 1993: 225–226; Вихованець 2004^а: 532];
- **складений тричленний (ускладнений складений) та складний (подвійний) присудок**. У *триелементному* присудкові другий компонент нагадує дієслово-зв'язку, його наявність є структурно і

прикладу, синтаксичну модель **Асс_{об'єкта дії} + не + V_{доп.} + V_{інф.} + V_{но}** зафіксовано у творах полемічної літератури, а саме в листі М. Смотрицького до Іпатія Потія: **срвкгое згорше(н)є // жаднымъ иншимъ способомъ не мжетъ быти заглажено** (Дермань, 1605) [Мел.Л.: 42 зв.–43], однак припускаю існування іншого типу таких конструкцій в неаналізованих текстах указанного періоду.

4.2.4. Знахідний при безособових формах на *-но* із запереченням

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. засвідчено вживання акузатива при запереченні у *препозиції* до безособових форм тільки на *-но*. Зокрема синтаксичну модель **Асс_{об'єкта дії} + не + V_{но}** виявлено в пам'ятках ділового жанру (ЛСР із семантикою 'створювати об'єкт' та 'руйнувати об'єкт'): **ворота добрые наредити и того всего, што не добудено, доробити и контами побити** (1577) [AS VI: 84]; **увесь будынокъ, што не допалено розобраный ажъ до счату** (Луцьк, 1649) [АрхЮЗР 3/IV: 158] тощо.

У текстах джерел досліджуваного періоду знахідний відмінок при запереченні зумовлений перш за все впливом церковнослов'ян-

семантично зумовленою, оскільки він об'єднує перший і третій компоненти [Арібжанова 2010: 210–212; Арібжанова 2013: 81–83; Загн. ТГ 2001: 154; Загн. ТГ 2011: 488; Загнітко, Миронова 2013: 40–41].

Вирізняють три типи тричленних присудків: 1) складений тричленний іменний — допоміжне дієслово + дієслово-зв'язка + предикативний член: *бажав стати інженером*; 2) складений тричленний дієслівний — допоміжне дієслово + перший інфінітив + другий інфінітив: *мусив перестати читати*; 3) складений змішаний — дієслівна зв'язка + предикативний член + допоміжний інфінітив: *був змушений повернутися; повинна забути; ладні були провалитися*.

Складний (подвійний) присудок складається з двох повнозначних компонентів — дієслова та імені: *Я зайшов сюди безвинний; А люди ще стояли стривожені; Микола родився душею сім'ї; Дівчина заговорила першою* [Арібжанова 2010: 210–212; Загн. ТГ 2001: 154; Загн. ТГ 2011: 488; Загнітко, Миронова 2013: 40–41].

ських конструкцій (відповідно до традицій мови киево-руського періоду). У більшості випадків зафіксовано акузатив у *препозиції* до присудка, зокрема в ділових документах та в пам'ятках епістолярного жанру, однак у творах конфесійної літератури та в поезії виявлено також синтаксичні моделі і з іншими позиціями об'єкта дії щодо дієслова.

У конструкціях зі складеним двочленним присудком уживання акузатива спричинене послабленням впливу заперечної частки на перехідне дієслово (вплив не безпосередній, а опосередкований). Відповідно тут знахідний відмінок представлений ширше, ніж при безпосередній залежності від заперечного перехідного дієслова.

Отже, у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. зафіксовано вживання родового та знахідного відмінків при ДФД із запереченням (ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності' та 'досягати результату дії').

Синтаксичні моделі, виявлені у джерелах української мови досліджуваного періоду, подано у зведеній таблиці:

МОДЕЛЬ	Gen	Acc	ПРИКЛАДИ
Gen (Acc) об'єкта дії + не + V	+	+	млына не подтопил; врата не затворяй
Gen (Acc) об'єкта дії + не + V _{доп.} + V _{інф.}	+	+	быдла не велел паствити; нитти не хотѣла довити
Gen (Acc) об'єкта дії + не + V _{но,-го}	+	+	воды не довити; бүдынокъ не допалено
Acc об'єкта дії + V _{інф.} + не + V _{доп.}	—	+	гать гатити не хочѣть
Acc об'єкта дії + не + V _{доп.} + V _{інф.} + V _{но}	—	+	згорше(н)є не мижетъ быти заглажено
Gen об'єкта дії + V _{інф.} + не + V зв'язка + +Ad _{прел.}	+	—	поля посева(ти) не бүдѣ повине(н)
Gen об'єкта дії + не + V + V _{інф.}	+	—	кождого не кажетъ жити
Gen об'єкта дії + V _{інф.} + не + V	+	—	выгоновъ пахати не давалъ

Продовження табл.

МОДЕЛЬ	Gen	Acc	ПРИКЛАДИ
Gen об'єкта дії + V _{інф.} + V	+	—	ввса пожатн заборонн (л)
Ad _{прел.} + V зв'язка+ Gen об'єкта дії + не + V _{інф.} + ани + V _{інф.}	+	—	повинни будемо достоенствъ не оуменшати, ани затлаѡмати
V _{інф.} + Gen об'єкта дії + не + V	+	—	не допѡстнла нхъ драпать
V _{інф.} + Gen об'єкта дії + не + V _{доп.} (Ad _{прел.})	+	—	извязати насъ не може; грезти сена не повинни
не + V + Gen (Acc) об'єкта дії	+	+	не ѡсти маса; не ѡмивала ноги
не + V + Gen об'єкта дії + V _{інф.}	+	—	не дають земель пахати
не + V _{доп.} + Gen (Acc) об'єкта дії + V _{інф.}	+	+	не смееть имени написати; не вонтпила порадок переложити

Використання тих чи інших синтаксичних моделей було зумовлене загалом стилем та місцем написання пам'яток. Порівнявши ці конструкції, зауважу, що при запереченні в текстах досліджуваного періоду засвідчено:

1) паралельне вживання форм генетива й акузатива:

- у *препозиції* до простого присудка. Використання моделі **Gen** об'єкта дії + **не** + **V** зафіксовано в пам'ятках ділового жанру, у творах полемічної літератури й у хроніках (переважно з території Волині, Київщини, Львівщини, рідко — Вінниччини, Житомирщини і Закарпаття, а також Білорусі, Литви, Польщі); спорадично — у текстах конфесійної літератури і в літописах. Модель **Acc**об'єкта дії + **не** + **V** — тільки у творах конфесійної літератури, у хроніках і в поезії (із Бойківщини та Рівненщини);
- у *препозиції* до складеного двочленного присудка. Уживання родового відмінка у цій конструкції властиве діловим документам. Натомість модель **Acc**об'єкта дії + **не** + **V**_{доп.} + **V**_{інф.} виявлено в поезії (із території Литви);

- у *препозиції* до безособових форм на *-но, -то*. Генетив у таких конструкціях засвідчено в пам'ятках полемічної літератури, рідко — у діловодстві та в хроніках (із Вінниччини, Львівщини; а також Литви). Синтаксичну модель **Acc**об'єкта дії + **не** + **V**-но представлено лише в текстах ділових документів із Волині;
- у *постпозиції* до простого присудка. Репрезентовано широке використання **не** + **V** + **Gen**об'єкта дії в джерелах полемічної, конфесійної літератури, рідко — у текстах художньої літератури, хронік і діловодстві (із Київщини, Рівненщини, Львівщини, менше — із Волині, Закарпаття, Тернопільщини; а також із Білорусі, Литви та Польщі); і поодинокі — **не** + **V** + **Acc**об'єкта дії, яке зафіксовано у творах конфесійної літератури із Закарпаття;
- між головним і допоміжним дієсловом у складеному дво-членному присудку. Синтаксичну модель **не** + **V**_{доп.} + **Gen**об'єкта дії + **V**_{інф.} засвідчено в діловодстві, рідко — у творах полемічної літератури (із Волині; Литви). Натомість модель **не** + **V**_{доп.} + **Acc**об'єкта дії + **V**_{інф.} виявлено в конфесійній літературі.

2) переважання форм генетива чи акузатива:

- інші конструкції з формою родового відмінка зафіксовано — здебільшого — в текстах ділових документів та полемічної літератури, рідко — у пам'ятках конфесійної літератури та у хроніках (в основному із Вінниччини, Волині, Житомирщини, Київщини, Рівненщини та Хмельниччини; а також із Литви, Польщі);
- інші конструкції з формою знахідного відмінка представлені в пам'ятках діловодства, творах конфесійної, полемічної та художньої літератури (із Волині, Київщини, Рівненщини та з Литви).

Варте уваги й те, що вже в текстах української мови XVI–XVII ст. знахідний відмінок при запереченні поступається родовому. Продуктивність родового відмінка в мові досліджуваних пам'яток демонструють наведені нижче приклади, зокрема в конструкціях із дієсловами **пахати**, **пити**, **сеяти**:

сеяти	<p><u>ЗБОЖА</u> сеяти не может <u>ОЗИМНЫ</u> сеять не допустилъ не маем <u>СЕВБЫ</u> сеати</p>
пити	<p><u>ВИНА</u> не пили <u>ВОДЫ</u> не пили <u>ВОДЫ</u> не пїючи <u>ВИНА</u> нехай не пют' <u>ВИНА</u> пити не можешъ <u>ВОДЫ</u> не могъчи пити <u>ВОДЫ</u> пити не казал дат не пити <u>ВИНА</u> не пила <u>ВИНА</u> не пїй <u>ВОДЫ</u> не пієт <u>КРОВЕ</u> не будете пити <u>КРОВЕ</u> не пили <u>ТРОУТИЗНЫ</u> и <u>МЕРЗОСТИ</u> не могли пити <u>ВОДЫ</u></p>
пахати	<p><u>ДВОРИЩЪ</u> и <u>ВЫГОНОВ</u> пахати не давалъ <u>ПОЛЬ</u> пахати забороняютъ <u>ПОЛЬ</u> пахати не допускаютъ <u>ПОЛЬ</u> пахати не будутъ не даютъ <u>ЗЕМЛЬ</u> пахати</p>

У синтаксичних конструкціях із ДФД виявлено заміну акузативної форми іменників, що виконують функцію сильнокерованого додатка, на генетивну при аналізованих дієсловах із запереченням:

<p><u>МЯСА</u> (мн.) їдятъ велишъ <u>СЕНО</u> косити</p>	<p>не асти <u>МАСА</u> не велѣлъ <u>СѢНА</u> косити</p>
<p>ялъ еси <u>ХЛѢБЪ</u> паслъ <u>СТАДО</u></p>	<p><u>ХЛѢБА</u> не їдаючи не пасешъ <u>СТАДА</u></p>
<p>выстрель <u>СТРІЛУ</u> голилъ <u>ОУСЫ</u> и <u>ВУРОДЫ</u> (мн.)</p>	<p>не выстрѣлит <u>СТРѢЛЫ</u> <u>УСОВЪ</u> голити заказалъ; ани <u>БОРОДЫ</u> голить будете</p>

встрѣже <u>волосы</u> учинил єсми <u>книги</u>	не бѣдете стричь <u>волосовъ</u> <u>книг</u> не дръковали; не знищевали
<u>млынъ</u> зопсовано жати, косити <u>сєно</u> было винни <u>справы</u> пошарпали	<u>млына</u> не затопити; не подтопил гребти и прѣтати <u>сєна</u> не повинни не переписѣй ани перемалов'вѣй <u>справъ</u>
<u>быдло</u> пасѣт <u>рыбѣ</u> зловила	<u>быдла</u> не велєл паствѣти <u>рыбы</u> не маютъ ловити

У сучасній українській мові при дієсловах із заперечною часткою *не* помітна тенденція взаємозаміни акузатива та генетива, оскільки непоодинокі випадки використання знахідного відмінка засвідчено в літературних творах [Вихованець 1971: 20–26; див. також: Баган 2012] та в повсякденному мовленні, хоча *літературною нормою* є вживання родового відмінка замість знахідного в конструкціях із перехідними дієсловами із запереченням.

Натомість у граматиках білоруської мови викладено різні думки із цього приводу: одні вчені вважають, що при запереченні можливий і родовий, і знахідний відмінки [Ломтев 1956^a: 221; Наркевіч 1972: 64; Шуба 1968: 46], інші — тільки родовий [Сцяцко 1980: 69]. Щодо російської мови, то традиційна граMATика, починаючи від М. Ломоносова (“Российская грамматика” 1755 року), вважала літературною нормою тільки родовий відмінок у заперечних конструкціях [Ломоносов 1952: 560–561]. Однак сучасні російські дослідження вказують на те, що знахідний відмінок при запереченні дедалі активніше витісняє генетивні конструкції, оскільки мовознавці зазначають про: а) обов’язкове вживання родового відмінка; б) обов’язкове вживання знахідного відмінка; в) факультативне вживання родового і знахідного відмінків [Габучан 1980: 415–418; СППР: 294–297; Филиппова 1954: 562–563].

ВИСНОВКИ

Упродовж кінця XVI – початку XXI ст. мовознавці неоднозначно трактували граматичні категорії стану та перехідності/неперехідності, зокрема деякі лінгвісти (І. Могильницький, І. Жуківський, М. Осадца, О. Огоновський) вивчали перехідні та неперехідні дієслова в межах категорії стану, інші (П. Дячан, О. Партицький, М. Левицький) поділяли перехідні та неперехідні дієслова за станами. Проаналізувавши 81 граматику кінця XVI – початку XXI ст., виявлено, що українські вчені по-різному виділяли стани та використовували різні терміни на їх позначення (відомо п'ять класифікацій станів). Мовознавці XVI–XVII ст., досліджуючи категорію стану, брали за основу грецькі та латинські граматики. Згодом дослідники не тільки орієнтувалися на традиції українських граматик, а й намагалися виробити власну термінологію на позначення відповідних граматичних явищ: “підметний” і “предметний” (С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер), “прямий” і “переємний” стани (М. Угрин-Безгрішний, А. Лотоцький), “активна і пасивна чинність” (С. Тимченко) тощо. Така ситуація зумовила потребу ґрунтовного вивчення категорій стану і перехідності.

Термін *преходительный глагол* уперше вжив М. Смотрицький (1619). С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер замість *залога* запровадили в українське мовознавство термін *стан* (1893), який дотепер є в науковому обігові. Термін *transitiva* вживали в латинській транскрипції М. Осадца (1864), О. Потебня (1874), О. Огоновський (1889) та В. Сімович (1915). *Перехідне дієслово* вперше використано в “Рускій граматиці” С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893), *транзитивне дієслово* — у “Нарисі сучасної української літературної мови” Ю. Шевельова (1951).

У граматичних працях XVI–XIX ст. поняття перехідності/неперехідності тісно пов'язане з поняттям стану. Серед опрацьованих лінгвістичних праць уперше виокремлено перехідність/неперехідність у “Рускій граматиці” (1893) С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, однак тільки в I половині XX ст. вдалося розмежувати й теоретично обґрунтувати ці категорії (С. Карцевський, 1927). У сучасному

українському мовознавстві дієслівну транзитивність досліджено недостатньо, до сьогодні вчені однозначно не визначили її статусу. Зокрема деякі лінгвісти трактують перехідність як категорію лексико-граматичну (В. Русанівський), інші — передусім як семантико-синтаксичну (І. Матвіяс, М. Плющ та ін.), лексико-синтаксичну (А. Грищенко, Л. Мацько та ін.), синтаксичну (Т. Масицька) чи морфолого-словотвірну-синтаксичну (К. Городенська); решта інтерпретує цю властивість як вияв валентності (І. Вихованець, А. Загітко, В. Мозгунов та ін.). Проведене дослідження підтверджує, що дієслівна перехідність — *семантико-синтаксична категорія, опосередкована морфологічно*, оскільки семантика дієслова впливає на те, чи лексема самостійно реалізує своє значення, чи сприймається без об'єкта дії як семантично неповна; синтаксичний аспект виявляється в наявності сильнокерованого додатка (формально вираженому / не вираженому синтаксично, однак закладеному на семантичному рівні) чи в його відсутності. Морфологічний аспект дієслівної транзитивності репрезентовано опосередковано (загальних формальних показників немає), однак проявляється у тому, що: а) категорія перехідності характерна для морфологічного класу дієслів; б) із категорією перехідності тісно пов'язана категорія стану; в) об'єктна синтаксема, яка доповнює семантику дієслова, має спеціалізовані морфологічні засоби вираження.

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. виявлено однозначні та багатозначні експліцитно перехідні (власне-перехідні) ДФД, особливість яких полягає у тому, що значення цих дієслів розкриваються чи уточнюються тільки за наявності об'єкта дії. Перехідні ДФД формують ЛСП із семантикою 'здійснювати конкретний вид діяльності' та 'досягати результату дії'. У ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності' виділено ЛСР і ЛСМ відповідно до процесів суспільно-виробничої (сільське господарство, ремісництво, будівельна справа, рибальство, медицина, військова справа, судочинство, юриспруденція); побутової (обов'язки та потреби людей, хатне господарство, догляд за свійськими тваринами) та обрядової сфер (родина та церковна обрядовість).

Дієслова ЛСП із загальним значенням 'досягати результату дії' формують три ЛСР — 'створювати об'єкт', 'пошкоджувати

об'єкт' та 'руйнувати об'єкт'. Перехідні ДФД із семантикою 'створювати об'єкт' поділено на такі ЛСМ: 'будувати, зводити'; 'майструвати, займатися рукоділлям'; 'готувати їжу'; 'створювати творчою чи науковою працею'; 'наносити зображення'; 'робити заглибини'; 'давати життя, народжувати'; 'відновлювати'; 'створювати об'єкт (загальне значення)'. ЛСР із семантикою 'пошкоджувати об'єкт' формують ЛСМ 'бити, завдавати тілесних ушкоджень'; 'псувати, пошкоджувати'; 'розділяти на частини'; 'розбивати'; 'змінювати структуру поверхні об'єкта'. Семантичне поле дієслів ЛСР із семантикою 'руйнувати об'єкт' визначають дієслова, які належать до ЛСМ 'убивати' і 'знищувати'.

Однозначні та частину багатозначних перехідних ДФД зараховано тільки до однієї ЛСМ. Встановлено, що транзитивні багатозначні ДФД можуть належати до різних лексико-семантичних утворень. Зокрема дієслова ЛСП із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності' належать до кількох рядів (**зв'язати, зняти, помазати**) та мікрогруп (**в'язати, оковати**). Дієслова ЛСР із семантикою 'створювати об'єкт' входять до однієї (**дрюковати, наплодити**) або кількох ЛСМ (**зробити**). Із групи дієслів із деструктивною семантикою виокремлено такі, центральними семантичними компонентами яких є: 1) 'пошкоджувати' та 'руйнувати' (**бнвати, виламати, розс'єчи**); 2) 'пошкоджувати' (**вычовати, вытолочити**); 3) 'руйнувати' (**знищевати**). Беручи до уваги, що об'єкт дії може бути істотою/неістотою, у межах одного ЛСР дієслово зараховано до кількох ЛСМ, а саме: 'бити, завдавати тілесних ушкоджень' — 'пошкоджувати' (**розбити, шарпати**), 'убивати' — 'знищувати' (**вытнѹти, сечи**). Із-поміж транзитивних дієслів виявлено семантично опозиційні пари 'створювати' — 'руйнувати' (**оуробити — зламати**).

В українських пам'ятках XVI–XVII ст. представлено два типи репрезентації імпліцитної перехідності та встановлено основні умови реалізації ІІІ перехідних ДФД:

- *абсолютивне вживання* — часткова інкорпорованість об'єкта дії в семантику дієслова, наявність загального об'єкта, відповідного контексту та кількісно-якісних

синтаксем (красно, некшталтовне), синтаксем способу здійснення дії (єдиногласно, вобще, по-Греческѣ, по-Латинѣ): бѣдовати, черпати, шити;

- семантичне стягнення — повна інкорпорованість об'єкта дії в семантику дієслова, наявність конкретного об'єкта та відсутність впливу контексту: донти (млеко), косити (сено), орати (землю), пити (оупиваючий напой), прясти (правиво), родити (дѣти).

Видозміна семантики дієслова 'виконувати дію' → 'уміти виконувати дію' вказує на нейтралізацію перехідності; цьому передують такі умови — відсутність спрямованості дії на об'єкт і, відповідно, об'єкта дії, вплив контексту та наявність локально-часових синтаксем (вѣ(у) церкви, дна шостого, на став): бѣлнги полотна → бѣлнги на солнцѣ. Натомість *декаузація* полягає у зміні таксономічного класу суб'єкта (істота → неістота): сѣшити крѣпы → огонь сѣшит'.

Унаслідок розширення семантичної структури ДФД відбувається втрата транзитивності: заспѣвати ('заспівати' — 'зацебетати'); ударити ('поранити' — 'подати сигнал тривоги'); понсти ('з'їсти, поїсти' — перен. 'роз'їсти, зруйнувати').

Виявлено ДФД, які зараховано до: власне-перехідних (заззѣти, крапнги, розсѣлати, сплодити); перехідних/абсолютивно вжитих (мѣрвати, написати, пласати); перехідних/семантично стягнених (жати, молотити, прясти); перехідних/неперехідних (бити, заспѣвати, вчищати); перехідних/абсолютивно вжитих/неперехідних (писати, спѣвати).

Тексти пам'яток української мови XVI–XVII ст. засвідчують уживання знахідного прямого об'єкта, зокрема:

1) *знахідного зовнішнього об'єкта* в конструкціях із дієсловами ЛСП із семантикою 'здійснювати конкретний вид діяльності' та іменниками — назвами будівель житлово-господарського комплексу та громадського призначення, а також їх компонентів, ландшафту, адміністративно-територіальних одиниць, одягу та взуття, посуду, прикрас, засобів пересування, знарядь праці, зброї та

її деталей, грошових одиниць, документів, їжі та напоїв, ароматичних речовин, церковно-обрядових атрибутів, зернових культур, рослин, частин тіла, тілесних ушкоджень та ознак захворювання;

2) *знахідного результату* в конструкціях із дієсловами ЛСП із семантикою ‘досягати результату дії’ та іменниками — назвами будівель житлово-господарського комплексу та громадського призначення, а також їх компонентів, ландшафту, адміністративно-територіальних одиниць, одягу та взуття, посуду, хатніх речей, засобів пересування, знарядь праці, зброї, написів, документів, писаних або друкованих текстів, церковно-обрядових атрибутів, поганських символів, їжі та напоїв, ароматичних речовин, зернових культур та їх частин, дерев, рослин та їх плодів, тіла та його частин.

У межах родового прямого об’єкта виокремлено *родовий партитивний*, який має дещо вужчу лексичну базу опорного дієслова (ЛСП із загальним значенням ‘здійснювати конкретний вид діяльності’; ЛСП із семантикою ‘створювати об’єкт’ та ‘руйнувати об’єкт’) та значно вужчу лексичну базу іменників (лише назви речовин та поодиноких предметів), хоча пам’ятки свідчать про паралельне вживання цих лексем і в акузативних конструкціях, що пов’язане із повним/частковим охопленням об’єкта дією. Аналізовані синтаксичні конструкції найповніше представлені в пам’ятках ділового стилю, а також у хроніках і літописах, у творах конфесійної та полемічної літератури, рідко — у науковій літературі та в поезії.

Досліджувані пам’ятки XVI–XVII ст. репрезентують уживання *родового у функції знахідного* внаслідок сильного впливу категорії істоти/неістоти. У формі *Acc = Gen* виявлено іменники — назви будівель житлово-господарського комплексу та громадського призначення, а також їх компонентів, ландшафту, документів, писаних текстів та їх частин, зброї, зображень, церковно-обрядових атрибутів та частин тіла. Форми *Acc = Gen* фіксують переважно пам’ятки діловодства II половини XVI ст., поодинокі випадки — тексти полемічної літератури (переважно із Волині, менше — із Київщини, Львівщини і Закарпаття; Польщі). Натомість у першій половині XVII ст. ці форми виявлено в конфесійній літературі та у хроніках, незначну кількість — у ділових документах (здебільшого з Київщини, рідко — із Волині, Львівщини, Рівненщини; Литви).

Пам'ятки української мови окресленого періоду в конструкціях із перехідними ДФД (ЛСП із семантикою 'здійснювати конкретний вид діяльності' та 'досягати результату дії') фіксують іменники — назви осіб — у формі *Ass = Gen* однини та множини. Репрезентовано також форми *Ass = Nom* множини іменників — назв осіб за родом діяльності і за соціальним станом, за віком, за родиною спорідненістю, за суб'єктивною оцінкою. Більшість пам'яток XVI–XVII ст. із вказівкою на місце написання дає змогу визначити територію поширення цього явища. Зокрема ці форми засвідчено переважно в текстах із Волині, Житомирщини, Київщини та Рівненщини, спорадично — із Львівщини та Закарпаття; також із території Білорусі й Польщі. Форми *Ass = Nom* множини виявлено в текстах другої половини XVI ст., а саме в конфесійній та полемічній літературі, у хроніках і літописах, рідко — у діловодстві та поезії. Натомість у першій половині XVII ст. їх репрезентують тільки хроніки та твори полемічної літератури, зрідка — ділові документи, що свідчить про значне витіснення старої форми знахідного відмінка.

Тексти аналізованих джерел (у конструкціях із дієсловами ЛСП із семантикою 'процеси суспільно-виробничої сфери' та 'процеси побутової сфери', а також 'пошкоджувати об'єкт' та 'руйнувати об'єкт') фіксують уживання іменників — назв тварин і птахів — у формі *Ass = Gen* однини й незначне використання цих форм у множині. Однак виявлено іменники — назви тварин та птахів — й у формі *Ass = Nom* множини (відповідно до традицій письменства киево-руського періоду). Це явище представлено в діловодстві, у конфесійних та полемічних пам'ятках другої половини XVI ст. – I половини XVII ст. (переважно із Волині, Київщини, рідко — із Житомирщини, Лемківщини, Львівщини, Рівненщини; також із території Литви). Окрім того, у I половині XVII ст. ці форми засвідчено у хроніках, спорадично — у поезії та в літописах (здебільшого в текстах із Львівщини). Поступове витіснення форм *Ass = Nom* у XVII ст. зумовлене переосмисленням категорії *істота/неістота*. Оскільки тварини були частим об'єктом дії, то й форму *Ass = Gen* множини, яку вживали здебільшого в іменниках — назвах осіб, тільки згодом перенесено й на ці назви.

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. репрезентовано заперечні конструкції із ДФД і вживання родового та знахідного відмінків іменників, що виконують функцію прямого об'єкта дії.

На підставі вибірки із Картотек “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” та “Історичного словника українського языка” (за ред. Є. Тимченка), що репрезентують усю територію українського мовного континууму, генетивні конструкції при запереченні (тринадцять типів синтаксичних моделей) широко представлені в діловодстві та полемічній літературі, рідко — у пам'ятках конфесійної та художньої літератури, у хроніках і літописах (переважно з Волині, Київщини, Житомирщини, Рівненщини, Вінниччини, Чернігівщини, Тернопільщини, Львівщини та Закарпаття; також із території Білорусі, Литви, Польщі). Натомість акузатив зафіксовано при перехідних ДФД із заперечною часткою *не* (сім типів синтаксичних моделей) у діловодстві та конфесійній літературі; поодинокі випадки засвідчено в поезії та творах епістолярного стилю (з Волині, Рівненщини, Київщини, Бойківщини та Закарпаття; Литви). Відповідно в досліджуваних пам'ятках окресленого періоду в заперечних конструкціях із ДФД виявлено продуктивність родового відмінка та заміну знахідного об'єкта на родовий об'єкта. Однак зафіксовано й паралельне вживання акузатива та генетива при запереченні, що було зумовлене стилем та місцем написання пам'яток.

У сучасній українській мові, на відміну від української мови XVI–XVII ст., певні явища, на жаль, не збереглися:

- частина ДФД залишилася власне-перехідними. Однак є значна кількість дієслів, для яких у XVI–XVII ст. було характерне перехідне значення, абсолютне вживання або семантичне стягнення; проте в сучасній мові вони вже належать до експліцитно / імпліцитно перехідних, чи до дієслів, що можуть бути перехідними і неперехідними;
- у XVI–XVII ст. у конструкціях із ДФД засвідчено паралельне вживання форм знахідного-називного (Acc=Nom) та знахідного-родового (Acc=Gen) в назвах осіб та тварин. Натомість сучасна українська мова фіксує лише форми

- знахідного-родового (Acc=Gen) іменників — назв осіб; до особливих рис українського синтаксису належать конструкції, у яких наявне паралельне вживання форм іменників — назв тварин (знахідний-родовий та знахідний-називний множини);
- у староукраїнській мові представлено дві форми знахідного відмінка іменників — назв неістот чоловічого та жіночого родів — знахідний-називний (Acc=Nom) та знахідний-родовий (Acc=Gen). Норма ж сучасної української мови для іменників — назв неістот жіночого роду (іменники *a*-основи) — тільки вживання знахідного-родового (Acc=Gen). Однією зі специфічних рис граматики сучасної мови є наявність двох форм знахідного відмінка іменників — назв неістот чоловічого роду однини (іменників *o*-основ);
 - в українській мові XVI–XVII ст. зафіксовано вживання родового та знахідного відмінків у заперечних конструкціях із ДФД. Однак літературна норма сучасної української мови — уживання лише *родового відмінка замість знахідного* при запереченні, проте в художніх творах та в повсякденному мовленні засвідчено непоодинокі випадки використання знахідного відмінка (помітна тенденція взаємозаміни акузатива та генетива).

ДЖЕРЕЛА

ТЕКСТИ³²¹

- АБМУ*** — Акты Бориспольского мейского уряда 1612–1699 гг. / предисловие А.В. Стороженка. — Киевъ: Киевская старина, 1892.
- АЖМУ*** — Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.) / підгот. до видання М.К. Бойчук. — Київ: Наукова думка, 1965.
- Аз.В.*** — **Іеромонахъ Азаріасъ. Вѣра Єдиной Єѳои католической Ап(с)таской Цркви на Выходѣ.** — Київ, бл. 1619 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, шифр І Ст.-3745.
- АЗР*** — Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. — Санкт-Петербургъ, 1846–1851. — Т. I–IV.
- Андр.Лям.*** — Андреевич Д. **Ламентъ по Свѣтлобливе зошломъ, Велевномъ Гднѣмъ Цѣмъ Іваннѣмъ Василевнѣмъ Презвитери...** — Луцьк, 1628 / зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 926.
- Ант.*** — Антиризис або апологія проти Христофора Філалета. — Вільна, 1599 // РИБ. — Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Петербургъ, 1903. — Кн. 3. — С. 477–982.

³²¹ Тексти пам'яток із * цитую за Картотекою “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”, із ** — за Картотекою “Історичного словника українського языка” (за ред. Є. Тимченка), які зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

Шифри та фонди подаю за бібліографічним покажчиком до “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” та списком джерел в “Історичному словнику українського языка” [див.: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел / уклад.: Д. Гринчишин, М. Чікало. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1994. — 328 с.; Історичний словник українського языка / уложили Е. Тимченко, Е. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко; зредагував Е. Тимченко. — Харків; Київ: Держ. вид-во України, 1930. — Т. I (А–Ж). — С. IX–XXIII].

- Апокр.*** — **Апокрисисъ алво ш(т)повѣдь на книжки о съворѣ берестейскомъ... чере(з) христофора филалета, Врихѣ дана** / зберігається у Львівському центральному державному історичному архіві, шифр Сд 206.
- Арх.Р.*** — Ділові документи з колекції архіву В. Розова / зберігаються в Інституті російської мови ім. В.В. Виноградова РАН (м. Москва).
- АрхЮЗР*** — Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. — Киевъ, 1859. — Ч. I, т. I; 1883. — Ч. I, т. VI; 1863. — Ч. 3, т. I; 1914. — Ч. 3, т. IV; 1908. — Ч. 3, т. VI; 1876. — Ч. 6, т. I; 1886. — Ч. 7, т. I; 1909. — Ч. 8, т. III; 1907. — Ч. 8, т. V; 1911. — Ч. 8, т. VI.
- АСД*** — Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлении Виленского учебного округа. — Вильна, 1867. — Т. I.
- АЮЗР*** — Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. — Санкт-петербургъ, 1863. — Т. I; 1865. — Т. II; 1867. — Т. III.
- Бер.В.*** — Беринда П. **На Рж(с)тво... Вѣршѣ для оутѣхи правосла(в)ны(м) хр(с)тіаномъ.** — Львів, 1616 // ЧИОНЛ. — Київ, 1912. — Кн. XXIII, отд. 3. — С. 65–96.
- Вѣзр.*** — **Вѣзерунок цнот превелебного... Єансея Плетенецького.** — Київ, 1618 // Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. — Київ, 1924. — С. 14–17.
- Виш.Домн.*** — **Честное и благоговѣйной старыци Домники Иоанн странник о господѣ радоватися желает и спасения прагнет.** — Унівський монастир, 1605 // Вишенський I. Твори. — Київ, 1959. — С. 188–196.
- Виш.Зач.*** — **Єне писаніє зовется зачпка мѹдраго латынника з гаупым рѹсином в диспѹтацию.** — 1608–1609 // Вишенський I. Твори. — Київ, 1959. — С. 197–231.
- Виш.Кн.*** — **Книжка Иоанна мниха Вишенского от святыя Афонския горы в напомиание всѣх православных христіан, братствам и всѣм благочестивым, в Малой России... жителствѹющим.** — 1588–1600 / неповний рукопис зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника

- НАН України, ф.3. Доповнено за вид.: Вишенський І. Твори. – Київ, 1959. – С. 125–158.
- Виш.Поз.мысл.*** — *Описание, зовется позорище мысленное, составленное от инока, в пещерѣ горѣ съдѣящего...* – 1615–1616 // Вишенський І. Твори. – Київ, 1959. – С. 237–246.
- Відп. ПО*** — Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому. – Володимир, 1598–1599 // РИБ. – Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Петербургъ, 1903. – Кн. 3. – С. 1041–1121.
- ВЛС*** — Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку). – 1566 / зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр о/н – 15.
- Вол.В.*** — Волинський релігійний вільнодумець. – Поч. XVII ст. (Тексти з антикатолицьких, протестантських заміток ієромонаха Пахомія на полях Острозької біблії) // ЧИОНЛ. – Київ, 1905. – Кн. XVIII, отд. 3. – С. 71–101.
- Волк.*** — *Розмышляне в мѣцѣ х̄а сп̄сителя нш̄го... Вѣршами написаны през' многогрѣшного Инока Иоаникіа Волковича.* – Львів, 1631 / зберігається у фондах Львівського історичного музею, шифр Сд 250.
- Гал. Кл. Раз.**** — Ключ Разумѣніа, сщенником законником и лѣиком належачій з поправою из придатками, от недостойного ієромон. Іоанікіа Галѣтовского. Року 1665. – Въ Львовѣ. – Стародрук.
- Гал. Н. н.**** — Нбо новое, з новыми звѣздами сотворенное. То есть, Преблсвенная Два Мрія Бца з чудами своими, за старанемъ наименшого слуги своего недостойного ієромон. Іоанікіа Галѣтовского Року 1665 г. – Въ Львовѣ в' Тип. Міхаила Сліозки. – Стародрук.
- Гарм.*** — Гармонія східної церкви з костьолом римським. – Вільна, 1608 // РИБ. – Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Петербургъ, 1882. – Кн. 2. – С. 169–222.
- Діал. о см.*** — Діалог о смерти. – Чорна, 1629 (за списком XVIII ст.) // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – Санкт-Петербургъ, 1912. – Т. VII, кн. I. – С. 264–280.

- Діал.*** — Діалог альбо розмова // Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелегий Пигас и его участие в дилах русской церкви. — Киевъ, 1878. — Т. 2. — С. 49–83.
- ДМВН*** — Ділова мова Волині і Надніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / підгот. до вид.: В.В. Німчук та ін. — Київ: Наукова думка, 1981.
- Дн. Марк.**** — Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича 1717–1734 гг. — Ч. I–III. — Киевъ, 1893; 1735–1740 pp. — Т. IV. — Львів, 1913.
- Дух.б.*** — **Духовныи Бесѣды стго ш(т)ца нашего Макарія пѣстелника егупе(т)ского ш doskonaлствѣ Хрїстанъ Православныхъ: Многими пожитками... наполнены.** — Вільна, 1627 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр П Ст.-2672.
- Є.Нег.*** — Новий Завіт в перекладі В. Негалевського. — 1581 / рукопис зберігається в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського НАН України, шифр 451 п/1636.
- Єв. Реш.**** — **Сіа** книга написана аз года. Наука хрїстиянская зъ Евгля. Въ коротцѣ зложона; Въ кождую Неделю и Празники Господскія и Богоматерныхъ на увесь цѣлый рокъ... Зложилоса... Семіономъ Тимофѣвичемъ сщникомъ на тот час Решетилловским. — 1670 / рукопис зберігається в Бібліотеці Києво-Софійській, № 297. (Петр. № 180).
- Євх.*** — **Євхарїстіріон, або вдячність... Петру Могила... одъ спудеовъ гимназіум є(г) мл(с) з школы Реторїки за гойныи Довродѣйства собѣ у Цркви православної в фундованю школь показаны...** — Київ, 1632 // Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. — Київ, 1924. — С. 291–305.
- Жел. П.*** — **Желиворскій Арсеній. Почченіе новосщенному...** — Львів, 1642 / зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 675.
- ЖКК*** — Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни // Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. — Киевъ, 1849. — Т. I–II.

- З.Каз.*** — Зизаній С. **Казанье сѣго Кирила Патріарѣхи іер(с)лимъского, в антихристѣ и знаку(х) его, з ро(з)ширеніемъ наѣки проти(в) ересей розъны(х).** – Вільна, 1596 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр I Ст.-3835.
- Зб. 1693**** — **Сборникъ или собрание во кратцѣхъ зъ rozmaityхъ бгдухновенныхъ стыхъ отець...** А сей соборник' раба бжіа Филиппа Феодоровича писара на тотъ час будучо(о) городово(го) Сенецкого... – 1693 / зберігається у Бібліотеці Києво-Михайлівського монастиря. – Рукопис № 1734 (Петр. № 478). – 249 карток.
- Зерц.*** — **Сіа книга нарицаемая зеркало бгословіи, избранна в(т) мнугихъ кни(г) бгословскихъ И трѣдолоубіе(м) съставълена еромонаха Кирила Транъквилона.** – Почаїв, 1618 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр II Ст.-2233.
- Злат.Н.*** — **Омліа и Наѣка сѣгѣ оца ншгѣ Іванна Златоустагѣ, архіеп(с)па константіно-полского, на с: Великъю патдесатницѣ // Сѣгѣ оца ншгѣ Андреа Архіеп(с)па Кесаріа Каппадокійскіа. Тлъкованіе на Апокаліпсін... Сѣгѣгѣ... Іванна Бгослова...** – Київ, 1625. – Арк. 127–130 зв. / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр IV Ст.-381.
- ЗНТШ*** — **Записки Наукового товариства імені Шевченка.** – Львів, 1906. – Т. LXXIV.
- Ив.*** — **Сочинения Н.Д. Иванишева.** – Киевъ, 1876.
- Ист. фл. син.*** — **Исторія в листрикійскомъ, то естѣ в развойническомъ ферарскомъ або флорен'ско(м) синодѣ, в' коротцѣхъ правдице списана.** – Острог, 1598 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр I Ст.-3976. – Арк. 33–44.
- КА*** — **Крехівський апостол.** – II пол. XVI ст. / зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр 1291.

- Кас.*** — Іван(н)а Кассіана п'єстин(н)ожителя в ґстава(х) манастирски(х). – Серед. XVII ст. / зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, ф. 3, № 32, 1–236.
- Кир.Н.*** — Святого Кирила, ексарха Александрійського ігумена наука о противной унии против благочестивых священников ясное указание. – 1626 // ЧИОНЛ. – Київ, 1892. – Кн. VI, отд. 3. – С. 9–28.
- Кіз.Н.*** — Кізаревич Ф. Наука о правилѣ // Акафистъ пречистой богородици..., Ісусу сладкому и үспенію... отъ еллинскаго исправленный... и иждивеніемъ... Філофея Кізаревича... первое изданный. – Київ, 1625. – С. 194–204.
- Кіз.Ходк.*** — Ясне всвещной вел'можной... Панен Аннѣ Ходкевичовнѣ Кнажнѣ Корецкой. (Філофей Кізаревич) // Акафистъ пречистой богородици... отъ еллинскаго исправленный... и иждивеніемъ... Філофея Кізаревича... первое изданный. – Київ, 1625 (Передмова). – С. 1–6 нenum.
- ККПС*** — Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / підгот. до вид.: Г.В. Боряк та ін. – Київ: Наукова думка, 1991.
- КЛ*** — Київський літопис. – Поч. XVII ст. // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. – Киевъ, 1888. – С. 73–92.
- Кн. Гродск. Луцк.**** — Книга Гродская Луцкая. – 1562 / рукопис зберігається у Центральному державному історичному архіві (м. Київ).
- Кн. о лат.*** — Книга о богохульных латынах. – Кінець XVI – початок XVII ст. / зберігається в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського НАН України, шифр 118 П/134.
- Коп.Каз.*** — Казанье на ч(с)тномъ погребѣ... превелебногw в(т)ца ки(р) Єліссеа в' Іеросхи(м)монасехъ Євѣиміа Плетенецкогw... През'... Захарію Копистенского... твореное и проповѣданое... – Київ, 1625 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, шифр П Ст.-2339.

- Коп.Ом.*** — Копистенський З. **Умліа** албо казанье на роковью **Память в' Бзѣ Велебног...** **Сѣдиміа** Плетенецког... **написаное...** — Київ, 1625 // Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. — Київ, 1924. — С. 147–171.
- Коп.Пал.*** — Копистенський З. Палінодія. — Київ, 1621 // РИБ. — Т. IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Петербургъ, 1878. — Кн. 2. — С. 313–1200.
- Кр. Стр.*** — Кройника котороя пре(д) тымъ николи свѣта не видала с полско(г) на рѣскии діалектъ, преложона презъ **Матфея Стриковъского.** — 1582 / зберігається в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського НАН України, шифр VIII 106м / Лаз. 52.
- Крон. Боб.**** — Лѣтописецъ си есть кроника зъ розныхъ Авторовъ и гисториковъ многихъ диалектомъ рускимъ есть написана в' монастыру Сто-Троецкомъ Илинскомъ Чернѣговскомъ Іеромонахомъ Леонтиемъ Боболинскимъ... — 1699 / зберігається в Чернігівському архіві, № 97. — Картки 1–390.
- Крон. Соф.**** — Кроника з лѣтописцовъ стародавнихъ, зъ святого Нестора Печерского и іншихъ, также с кроникъ полскихъ о Русіи... собранная працою іеромонаха Феодосія Софоновича игумена монастыря Михайловского Золотоверхого Киевского, року 1672. — Новодрук.
- Крон.*** — Кройника то есть исторія свѣта на шесть вѣковъ, а чтыри монархін роздѣлена. **З** розманты(х) гисторико(в) жидовски(х), и пога(н)скихъ. — Львів, поч. XVII ст. / пам'ятка поміщена в збірнику, який зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, ф.77, №59. — Арк. 1–45.
- Л. Пот.*** — Лист Іпатія Потія до князя Константина Острозького. — Рожанка, 1598 // РИБ. — Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Кн. 3. — Петербургъ, 1903. — С. 983–1033.
- Лѣк.*** — Лѣкарство нахспалый оумыслъ чловѣчній а особливе на затвердѣлыє ср(д)ца людскіє заведеные свѣтомъ альбо якими грѣхами бж(с)твеннаго іванна златоустаго до

- Федора мниха...** — Острог, 1607 / зберігається у Львівському історичному музеї, шифр Сд 176.
- ЛБ*** — Беринда П. Лексикон словенороський. — Київ, 1627. (Надрук. з київського вид. 1627 р. фотомех. способом) / підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1961.
- ЛК*** — Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. до видання В.В. Німчук. — Київ: Наукова думка, 1973.
- ЛЛ*** — Львівський літопис 1498–1649 / рукописна копія зберігається в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського НАН України, шифр VIII 206 м/37. — Арк. 162–182.
- ЛС*** — Славинецький Є. Лексикон латинський // “Лексикон латинський” Є. Славинецького. “Лексикон словено-латинський” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. до видання В.В. Німчук. — Київ: Наукова думка, 1973.
- ЛСБ*** — Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис к. XVI – серед. XVII ст. / зберігається у Львівському центральному державному історичному архіві, ф. 129, оп. 1.
- Луц.*** — Луцидарій. — Серед. XVII ст. // Карский Е.Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. — Москва: Изд-во АН СССР, 1962. — С. 523–547.
- Лям.К.*** — **Ламентъ 8 свѣта оубогихъ, На жалосное представленіе Свѣтоблнвого: а в' овои Добродѣтелѣ богатога Мѹжа, в' Бѣѣ Велебного, Г(с)дѣна ѡ(т)ца Леонтіа Карповича, архімандріта ѡбщія обители, при Цркви сошествіа Сѣго Дѹа, Братства црковного Віленского Пра(в) Гре(ч).** — Вільна, 1620 / зберігається в Одеській національній науковій бібліотеці ім. М. Горького.
- Мел.Л.*** — **Листъ мелетїа, сѣѣйшого патріархи александрійского, До велебного епископа ипатїа потѣѣ.** — Дермань, 1605 / зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 422.
- Мит.кн.*** — Берестейська митна книга. — 1583 / зберігається у Бібліотеці Академії наук Литви ім. Врублевських (м. Вільнюс), ф. 16, № 3. — Арк. 1–100 зв.
- МКСВ*** — Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. — Київ, 1924.

- Млр. дом. лѣч.**** — Малорусские домашние лѣчебники XVIII в. // Киевская Старина. — 1890. — Т. XXVIII. — Dodatki.
- Мог.Гр.*** — *Єѡхологїѡн албо молитвословъ, или тревникъ... повеленїе(м)... Ѡ(т)ца Петра Могилы...* — Київ, 1646 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр IV Ст.-49243; фотопередрук книги, подарованої проф. О. Горбачем, зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- МЭФ*** — Молдавия в эпоху феодализма. — Т. I: Славяно-молдавские грамоты (XV в. — первая четверть XVII в.) / под ред. проф. Л.В. Черепнина. — Кишинев: Штиинца, 1961.
- НЄ*** — *Поученїя на євангелїе по Няговскому списку 1758 г.* // Материалы для истории Угорской Руси. Памятники церковно-религиозной жизни угро-русов XVI–XVIII вв. / изд. А. Петровым. — Санктпетербургъ, 1914. — Вып. VII.
- НЗУжг.*** — Наукові записки Ужгородського університету. — Ужгород, 1955. — Т. XIV.
- О обр.*** — *Ѡ образѣхъ. Ижъ якъ в' старомъ законѣ з' розказана вѣжго были, та(к) и в' новомъ Ѡ(т) самого Ха Б҃га початокъ мають // Іеромонах Азарїас. Вѣра Єдинно Єтѡи католическои Ап(с)таскои Цр҃кѣ на Вєходѣ.* — Київ, бл. 1619. — Арк. 1–599.
- О тайн.*** — *Назка о се(д)ми тайнахъ цр҃ковныхъ. Пре(з)витеромъ до пристоїного шафован'я тайнами ст҃ыми барзо потребнаа.* — Львів, 1645 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр I Ст.-3618.
- ОВін.З.*** — Опис Вінницького замку. — Вінниця, 1552 / рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563. — Арк. 129 зв. — 141 зв.
- ОВол.З.*** — Опис Володимирського замку. — Володимир, 1552 / рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563. — Арк. 191 зв. — 202 зв.
- ОГ*** — *Попи(с) границъ и шкодъ межи великого кня(з)ства Литовского и корѡны Польскоє.* — 1546 / зберігається у Бібліотеці

- Академії наук Литви ім. Врублевських (м. Вільнюс), ф. 16, спр. 119. – Арк. 1–89 зв.
- ОЖЗ*** — Опис Житомирського замку. – Житомир, 1552 / зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563. – Арк. 117 зв. – 129.
- ОКЗ*** — Опис Київського замку. – Київ, 1552 / зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563. – Арк. 32 зв. – 46 зв.
- ОЛЗ*** — Опис Луцького замку. – Луцьк, 1552 / зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563. – Арк. 157 зв. – 192.
- ООвр.З.*** — Опис Овруцького замку. – Овруч, 1552 / зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563. – Арк. 96 зв. – 116 зв.
- Остр. л.*** — Острозький літопис. – Острог, 1509–1633 рр. / зберігається у Державному історичному музеї (м. Москва), №4007 п.н. “**С кронники Бѣлскогѡ речи потребный выбраны**”.
- Отп. кл. Остр. И. П.**** — Отпись клирика острозского Ипатію Потюю // Русская Историческая Библиотека. – Т. XIX. – Санктпетербург, 1903. – С. 377–472.
- Отп. КО*** — **В(т)писъ на листъ въ возѣ велевного в(т)ца ипатіа володимерского і верестенского еп(с)па До ясне всвещеного кнѣжати костє(н)тина встро(з)ского, воеводы киевского.** – Острог, 1598 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр I Ст.-3976. – Арк. 1–32 зв.
- Охт.*** — **Вхтанкъ Гирѣчъ всмогласникъ. Твореніє в(т)части прп(д)внаго в(т)ца нашего Іванна Дамаскина.** – Дермань, 1603 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр IV Ст.-862.
- ОЧерк.З.*** — Опис Черкаського замку. – Черкаси, 1552 / зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563. – Арк. 3 – 17 зв.
- П. про Кул.*** — Пісня про Кулину. – Серед. XVII ст. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1937. – Т. 155. – С. 22.
- Паньк.І*** — Панькевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. – Ужгород, 1929. – Ч. I.

- ПВКРДА*** — Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. — Киевъ, 1848. — Т. III; 1859. — Т. IV.
- ПДПИ*** — Памятники древней письменности и искусства. — Санкт-петербургъ, 1912. — Т. 178.
- Перест.*** — Борецький І. *Пересторога зъло потрібная на потомные часы православнымъ христіаномъ.* — Львів, 1605–1606 // Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. — Львів: Вид-во ЛДУ, 1954.
- Перло*** — *Гіа книга названна Перло Многощънноє. Съставленна Трѣдолюбіємъ: Презъ Кирила Транквѣліона.* — Чернігів, 1646 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр П Ст.-2555.
- Песн.п.*** — Старинный русский перевод Песни песней с послесловиями о любви // Основа. — 1861. — Ноябрь-декабрь. — С. 49–57.
- ПЄ*** — Пересопницьке євангеліє 1556–1561 pp. / зберігається в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського НАН України, № 15512.
- ПИ*** — Палеографический изборник. Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв., изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. — Киевъ, 1899. — Вып. 1.
- Пис.пр.лют.*** — Писання проти лютеран. — Супрасльський монастир, 1580 // РИБ. — Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Петербургъ, 1903. — Кн. 3. — С. 53–182.
- Пит.*** — Питання і відповіді православного папистові. — 1603 // РИБ. — Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Санктпетербургъ, 1882. — Кн. 2. — С. 1–110.
- ПШФ*** — Першодрукар І. Федоров та його послідовники на Україні (XVI – I пол. XVII ст.): збірник документів. — Київ: Наукова думка, 1975.
- ПККДА*** — Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. — Изд. 2. — Киевъ, 1898. — Т. I.
- Проп.р.*** — Різні проповіді. — Поч. XVII ст. / зберігається в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського НАН України, шифр 283 П/73.

- Просф.*** — Просфонима. — Львів, 1591 // РИБ. — Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Петербург, 1903. — Кн. 3 (приложение). — С. 61–75.
- Прот. Полт. С.**** — Протоколы Полтавского полкового суда в рукописах. — Т. I. — 1673–1740 pp.; Т. II. — 1673–1740 pp. / зберігаються в бібл. Ун. Відділ О. Лазаревського № 39–(II) і 39–(I). — Рукописи in folio.
- Пчела*** — Пчела: збірник повчань поч. XVII ст. / зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 899.
- РЕА*** — Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России / собрал и издал С.А. Бершадский. — Санктпетербург, 1882. — Т. I: Документы и регесты к истории литовских евреев (1388–1550); Т. II (1550–1569).
- Рез.*** — Резанов В. Драма українська. — Київ, 1926. — Вип. 1.
- РИБ*** — Русская историческая библиотека. Литовская метрика. — Петербург, 1903. — Т. XIX.
- Розм.*** — Розмова (Рукописна українська пам'ятка кінця XVI ст.) / зберігається в Національній бібліотеці Франції (м. Париж), шифри SL n° 7 ; № 2. 290.
- Рук. № 26**** — Рукопис ВБУ № 26 (Масл. № 205) // Процес Рускій. — С. 77–104.
- Сак. В.*** — *Вѣршѣ на жалосный погребѣъ Зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного... Зложоны Презѣъ... Касіана Саковича.* — Київ, 1622 / зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 171.
- СИМКЦА*** — Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актов книг Киевского центрального архива при университете св. Владимира / Н. Каманинь, М. Истоминонь. — Киев, 1890. — Вип. 1.
- Син.Тр.*** — *Синакарѣ прежде минен... // Трївдіон си естѣ Трипѣснецѣ стѣи великои Пятдесатницы.* — Київ, 1631. — С. 812–816.
- Сл. о зб.*** — *Слово о звѣреню пекла...* — I пол. XVII ст. (за списком XVIII ст.) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1908. — Т. LXXXI. — С. 5–50.
- Сл. о см.*** — Слово о смерті як прийде до чоловіка. — XVI ст. (за списком XVIII ст.) // Русский филологический вестник. — 1910. — № 3–4.

- См. Каз.*** — Казанъе на честный Погревъ пречестногъ и превелебно(г) мѹжа и ѡ(т)ца Леонтїа Карповича... презъ... Мелетїя Гмотриского ѡ(т)правованое. — Вільна, 1620 / зберігається у фондах Львівського історичного музею, шифр Сд 218.
- См. Кл.*** — Смотрицкій Г. Ключъ цр(с)тва небесного и нашеє христїанское дѹховное власти нерїшімый ѹзелъ. — Острог, 1587 / зберігається в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського НАН України.
- Тр.*** — Трївдіон Си єсть Трїпѣснець. — Київ, 1627 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, шифр IV Ст.-388.
- Травн.*** — Травник — лікарський порадник. — XVI ст. / зберігається в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, шифр 121-р 159/с.
- Траг.*** — Трагедія руська. — Раків, поч. XVII ст. // Pamiętnik teatralny, kwartalnik poświęcony historii i krytyce teatru założony przez Leona Schillera. — Warszawa, 1973. — R. XXII. — Z. 2 (86). — S. 280–289. (Між стор. 289–291 поміщена фотокопія).
- Траг.п.*** — Вірші з трагедії Христос пасхон Григорія Богослова. — Львів, 1630 // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1914. — Т. СХVIII. — С. 161–178.
- ТУ*** — Торговля на Україні. XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. — Київ: Наукова думка, 1990.
- УЄ № 29515*** — Учительне євангеліє. — Устрики, I пол. XVII ст. / зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29515 (429).
- УЄ № 29519*** — Учительне євангеліє. — З території Бойківщини, XVI ст. / зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29519 (41351).
- УЄ № 31*** — Учительне євангеліє. — З території Бойківщини, к. XVI ст. / зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, ф. 1, № 31.
- УЄ № 32*** — Учительне євангеліє. — 1645 / зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, ф. 77, № 32.

- УЄ № 5*** — Учительне євангеліє. — Львів, 1585 / зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, ф. 77, № 5.
- УЄ № 62*** — Учительне євангеліє. — Височани, 1635 / зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, ф. 2, № 62.
- УЄ Вол.*** — Волинське рукописне учительне євангеліє. — Володимир, 1571 // Волинский историко-археографический сборник. — Житомир, 1900. — Вып. II.
- УЄ Кал.*** — *Єв(г)ліє ґчителное алаво Казана на кождю Н(д)лю и Бвѣта оґрочистыѣ. Пре(з) Б(т). Ш(т)ца нѣшего Калліста... по грецкѣ написаноє, а тепе(р) повторе ново з' грецкого и словенского языка на рѣскій переложеное... повеленіє(м) Петра Могила...* — Київ, 1637 / зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр IV Ст.-421.
- УЄ Літк.*** — Літківське євангеліє. — XVI ст. // ЧИОНЛ. — Київ, 1911. — Кн. XXII, отд. 3. — С. 72–74; 1912. — Кн. XXIII, отд. 3. — С. 1–48.
- УЄ Триг.*** — Тригорське учительне євангеліє (уривки). — XVI ст. // Университетские известия. — Київ, 1911. — № 10.
- УЄ Трост.*** — Тростянецьке учительне євангеліє (уривки). — З території Лемківщини, XVI ст. // Prace filologiczne. — Warszawa, 1931. — Т. XV. — Cz. 2.
- Укр. п.*** — Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / упоряд.: В.П. Колосова, В.І. Кречотень. — Київ: Наукова думка, 1978.
- Ун.гр.*** — Унія греків з костьолом римським. — Вільна, 1595 // РИБ. — Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Петербургъ, 1882. — Кн. 2. — С. 111–168.
- УТ*** — Український травник. — XVI ст. // Romanoslavica. — București, 1967. — Vol. XIV. (Фотокопія між с. 384–385).
- Хрон.*** — *Книга глаголемаа кроникъ, сиречь собраніє ш(т) многихъ лѣтописецъ* (“Хронограф”). — Серед. XVII ст. / зберігається в Російській державній бібліотеці (м. Москва), ф. 236, № 4.
- ЦДА Лен.*** — Центральний державний історичний архів (м. Санкт-Петербург).
- ЦДАК*** — Центральний державний історичний архів (м. Київ).

- ЦДАЛ*** — Центральний державний історичний архів (м. Львів).
- ЦНБ*** — Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України (м. Київ).
- Чет.*** — Четья 1489 р. / рукопис зберігається в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського НАН України, шифр ДА/415 л.
- ЧИОНЛ*** — Чиения в историческом обществе Нестора Летописца. — Киевъ, 1894. — Кн. VIII; 1900. — Кн. XIV; 1901. — Кн. XV; 1912. — Кн. XXIII.
- Яв.ИЗ*** — Яворский Ю.А. Исторические личные, вкладные и другие записи в карпато-русских рукописных и печатных книгах XVI–XIX вв. // Науковий збірник товариства “Просвіта”. — Ужгород, 1931. — Річник VII–VIII.
- AS*** — Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. — Lwów, 1887. — Т. I (1366–1509); 1888. — Т. II (1284–1506); 1890. — Т. III (1432–1534); 1890. — Т. IV (1535–1547); 1910. — Т. VI (1549–1577); 1910. — Т. VII (1554–1572).
- DBV*** — Documente Bucovinene de Teodor Balan. — Țernauți, 1933. — Vol. I (1507–1653).

ГРАМАТИКИ³²²

- Бер. УМ 1974*** — Бережний І. Українська мова: Початкова граматика. — Ч. I. — Торонто; Детройт, 1974.
- Ваш. Гр. 1938–1939*** — Ващенко В.С. Граматика української мови. — Харків, 1938. — Ч. I; Київ, 1939. — Ч. II.
- Вих. Гр. 1993** — Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. — Київ: Либідь, 1993. — 368 с.
- Глад. Курс 1918*** — Гладкий М. Практический курс украинского языка. Для учительских курсов и старших классов средних учебных заведений. — Житомир, 1918.

³²² До списку джерел подаю всі відомі мені граматики української мови, однак зірочкою (*) позначаю ті, які не були залучені або яких не вдалося віднайти під час роботи над темою. Такий загальний перелік свідчить про повноту репрезентованого у роботі матеріалу.

- Глад. Курс 1924*** — Гладкий М. Практический курс украинского языка: пособие для русских школ на Украине и для самостоятельного изучения живой украинской речи. — Изд. 2. — Киев, 1924.
- Глин. Гр. 1845** — Граматика мала рѣского языка для школь парафіалныхъ в Галициѣ Т. Глинського // Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. Додатки / Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Т. 98. — Кн. VI. — Львів: НТШ, 1910. — С. 91–110.
- Гліб. RS 1884*** — Глібовецкий І. Ruthenische Sprachbuch (Руський підручник). — Т. I. — Чернівці, 1884.
- Гол. Гр. 1849** — Граматика рѣского языка / сост. Я. Головацкимъ. — Львовъ, 1849. — 224 с.
- Гор., Шаля УМ 1929** — Горещкий П., Шаля І. Українська мова. Практично-теоретичний курс. — Вид. 7. — Київ: Друкарня Київської Філії Книгоспілки, 1929. — 335 с.
- Гр. 1591** — АДЕЛФОТΗΣ. Грамматіка доброглаголивого єллинско-словенскаго языка. Совершеннаго искусства осми частей слова. — Львів, 1951 // Adelphotos. Die erste gedruckte griechisch-kirchenslavische. Grammatik. Lviv-Lemberg, 1591 / Herausgegeben und eingeleitet von O. Horbatsch. — 2., um das Faksimile erweiterte Auflage / Specimina philologiae slavicae. — Verlag Otto Sagner-München, 1988. — 226 с. + 182 б (репринт).
- Грін. Гр. 1918*** — Грінченко Б. Українська граматика до науки і писання. — Київ, 1918.
- Грун. Гр. 1918*** — Грунский Н.К. Украинская грамматика. — 2-е изд., доп. — Киев, 1918.
- Грун., Саб. УМ 1926*** — Грунский М., Сабалдир Г. Українська мова. — Київ, 1926.
- ГУММ 1993** — Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. — Київ: Либідь, 1993. — 336 с.
- Дяч. Гр. 1865** — Дячанъ П. Методична граматика языка мало-русского. — Львовъ: Въ печатнѣ Ставропигійского Института, 1865. — 142 с.
- Жовт. СУМ 1948*** — Жовтобрюх М.А. Сучасна українська мова. — Київ; Львів, 1948.
- Жук. Гр. 1851** — Жуківський І. Грамматика Русского Языка для училищъ народныхъ. — 1851 // Возняк М. Студії над галицькими

- граматиками XIX в.: Конкурс на українську граматику з 1851 р. та його вислід: рукописні граматики Якова Головацького, Осипа Ганінчака й Івана Жуківського / Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 95. – Кн. III. – Львів: НТШ, 1910. – С. 83–106.
- Загн. ТГ 1996** — Загнітко А.П. Теоретична граматику української мови. Морфологія. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
- Загн. ТГ 2001** — Загнітко А.П. Теоретична граматику української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
- Загн. ТГ 2011** — Загнітко А.П. Теоретична граматику сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк: ТОВ “ВКФ “БАО”, 2011. – 992 с.
- Загр. Гр. 1938*** — Загородський А.О. Граматику української мови. – Київ; Харків, 1938.
- Зал. Гр. 1906–1913*** — Залозний П. Коротка граматику української мови. – Полтава, 1906. – Ч. 1; 1913. – Ч. 2.
- Зиз. Гр. 1596** — *Граматіка словенска новшъста(в)лен(н)а Л.З.* – Вільна, 1596 // Зизаній Л. Граматику словенська (1596) / підгот. факсимільного вид. та дослідження пам’ятки В.В. Німчука. – Київ: Наукова думка, 1980. – 190 с.
- Івч. СУЛМ 1965** — Івченко М. Сучасна українська літературна мова. – Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1965. – 504 с.
- Каг., Шев. Гр. 1934*** — Каганович Н., Шевельов Ю. Граматику української мови: підручник для VI–VII класів середньої школи. – Ч. II: Синтакса. – Харків, 1934.
- Каг., Шев. Гр. 1935*** — Каганович Н., Шевельов Ю. Граматику української мови: підручник для VI–VII класів середньої школи. – Ч. II: Синтакса. – Київ, 1935.
- Каг., Шев. Гр. 1936*** — Каганович Н., Шевельов Ю. Граматику української мови: підручник для VI–VII класів середньої школи. – Ч. II: Синтакса. – Київ, 1936.
- Каг., Шев. Гр. 1937*** — Каганович Н., Шевельов Ю. Граматику української мови: підручник для VI–VII класів середньої школи. – Ч. II: Синтакса. – Київ, 1937.
- Катр. Гр. 1946*** — Катран В. Граматику української мови. – Ч. 1. Фонетика і морфологія: підручник для старших класів гімназій і самоосвіти. – Мангайм, 1946.

- Кис. Гр. 1955*** — Кисілевський К. Граматика української мови для школи й самонавчання. – 4-е вид., перероб. – Нью-Йорк, 1955.
- Кисл. Гр. 1963*** — Кислиця Д. Граматика української мови. – Ч. 2: Синтакса. – 2-ге вид. – Торонто, 1963.
- Кисл. Гр. 1965*** — Кислиця Д. Граматика української мови. – Ч. 1: Фонетика і морфологія. – Торонто, 1965.
- Кисл. Гр. 1972*** — Кислиця Д. Граматика української мови. – Ч. 2: Синтакса. – 3-тє вид. – Торонто, 1972.
- Кисл. Гр. 2002*** — Кислиця Д. Граматика української мови. – Ч. 1 (фонетика і морфологія). – Нью-Йорк, 2002.
- Ков. Гр. 1946** — Ковалів П. Граматика української мови. – Мюнхен: [Б.в.], 1946. – 151 с.
- Коц. Гр.** — **Грамматика рѹсская** А. Коцака // Дзензелівський Й. Граматика Арсенія Коцака / Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Першоджерела. – Пряшів: Словацьке педагогічне вид-во в Братіславі, 1990. – №15. – Т. II. – С. 81–213.
- Коц. Шк. Гр.** — **Школа или училище грамматики рѹсской** А. Коцака // Дзензелівський Й. Граматика Арсенія Коцака / Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Першоджерела. – №15. – Т. II. – Пряшів: Словацьке педагогічне вид-во в Братіславі, 1990. – С. 216–284.
- Коц., Огон. Гр. 1900** — Коцовський В., Огоновський І. Методична граматики української мови. – 4-те попр. вид. – Вінніпег: Накладом української книгарні, 1900. – 102 с.
- Коц., Огон. Гр. 1904*** — Коцовський В., Огоновський І. Методична граматики руської мови. – Львів, 1904.
- Коц., Огон. Гр. 1912*** — Коцовський В., Огоновський І. Методична граматики руської мови для IV. кляси шкіл 5- і 6-клясових. – Львів, 1912.
- Крим. Гр. 1907*** — Кримський А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья. – Т. I. – Москва, 1907.
- Крим. Гр. 1908*** — Кримський А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья. – Т. 2. – Москва, 1908.
- Кул. Курс 1948** — Кулик Б.М. Курс сучасної української мови. – Київ: Радянська школа, 1948. – 331 с.

- Кул. Курс 1961** — Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. — Ч. II. Синтаксис. — Київ: Радянська школа, 1961. — 285 с.
- Кур. Уваги 1960** — Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. — Вид. 5. — Торонто: Вид-во “Нові дні”, 1960. — 199 с.
- Курс СУЛМ 1951** — Курс сучасної української мови: у 2 т. / за ред. Л.А. Булаховського. — Київ: Радянська школа, 1951. — Т. I: Вступ. Лексика. Фонетика. Морфологія. — 519 с.; Т. II: Синтаксис. — 408 с.
- Курс СУЛМ 1965** — Курс сучасної української літературної мови: підручник для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. — Вид. 3-тє. — Ч. I. — Київ: Вища школа, 1965. — 423 с.
- Курс СУЛМ 1972** — Курс сучасної української літературної мови: підручник для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. — Ч. I. — Київ: Вища школа, 1972. — 402 с.
- Лаз. Начерк 1936*** — Лазарук Я. Начерк граматики української мови. — Броди, 1936.
- Левиц. Гр. 1918*** — Левицький М. Українська граMATика для самонавчання. — Ч. 2. — Ромни, 1918.
- Левиц. Гр. 1923** — Левицький М. Українська граMATика для самонавчання. — Ляйпціг-Катеринослав: Українське вид-во, 1923. — 197 с.
- Левіц. Гр. 1850*** — Левіцкій І. ГраMATика языка русского въ Галиціи розложена на пытаня и отъповѣди. — Перемишль, 1850.
- Леон. СУЛММ 1983** — Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. — Київ: Вища школа, 1983. — 264 с.
- Матв. Курс 1962** — Матвіяс І.Г. Курс сучасної української літературної мови. Морфологія. — Київ: Радянська школа, 1962. — 164 с.
- Мик. СУМ 2010** — Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма: навч. посібник. — Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2010. — 440 с.
- Мир. УМ 1952*** — Миролубний П. Українська мова: Початковий підручник української мови. — Торонто, 1952.
- Мог. Гр. 1823** — Грамматыка языка Славено-рускогво Юже сочинилъ Іваннъ Могѣланѣцки Скевоцмлазъ Престолагнаго гр // Фільольогічні праці Івана Могильницького / укл.: М. Возняк / Українсько-руський архив. — Т. V. — Львів: НТШ, 1910. — 243 с.
- Мур. Гр. 1918*** — Мурський В. Коротка граMATика української мови для шкіл і самоосвіти. Етимологія. Синтаксис. — Одеса, 1918.

- Нак. УМ 1928*** — Наконечний М. Українська мова: програма-конспект з додатком про новий правопис український. — Харків, 1928.
- Нечуй-Лев. Гр. 1913** — Нечуй-Левіцький І. Граматика українського язика. — Частка І. Етимологія: Для двох нижчих класів гімназій та для двохкласних і трьохкласних народніх школ. — Київ: Друкарня Другої Артїлі, 1913. — 164 с.
- Нечуй-Лев. Гр. 1914*** — Нечуй-Левіцький І. Граматика української мови. — Частка II. Синтаксис. — Київ: Друкарня І.І. Чоколова, 1914.
- Огієн. ПГр. 1937*** — Огієнко І. Рідне слово. Початкова граматика української літературної мови. — Ч. 2: Морфологія й складня. Підручник для школи й самонавчання. — Жовква, 1937.
- Огон. Гр. 1889** — Огоновскій О. Граматика руского язика для школъ середнихъ. — Львовъ, 1889. — 288 с.
- Ос. Гр. 1864** — Осадца М. Граматика руского язика. — Во Львовѣ: Въ печатни Инститѹта Ставропигійского, 1864. — 256 с.
- Ос. Гр. 1876*** — Осадца М. Граматика руского язика. — 3-е изд., пересм. О. Лепкимъ и О. Онышкевичомъ. — Во Львовѣ, 1876.
- Павл. Гр. 1818** — Павловскій Ал. Грамматика малоросійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малоросійское нарѣчіе отъ чистаго Російскаго язика, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаньями и сочиненіями. — Санктпетербургъ: Въ типографіи В. Плавильщикова, 1818. — 114 с.
- Пан. Гр. 1950** — Панейко О. Граматика української мови. — Авгсбург: [Б.в.], 1950. — 236 с.
- Парт. Гр. 1873** — Партыцкій Ом. Граматика язика руского для оужиткѹ въ школахъ людовыхъ въ Галичинѣ. — Оу Львовѣ: Въ цѣкс. кор. накладѣ школьныхъ книжокъ Ставропигійского Инститѹта, 1873. — 176 с.
- Парт. Гр. 1880** — Партыцкій Ом. Граматика руского язика для ужитку въ школахъ людовыхъ. — У Львовѣ: Цѣкс. корол. накладѣ школьныхъ книжокъ Ставропигійского Инститѹта, 1880. — 175 с.
- Парт. Гр. 1883** — Партыцкій Ом. Граматика руского язика для ужитку въ школахъ народныхъ. — У Львовѣ: Въ цѣкс. кор. накладѣ школьныхъ книжокъ Ставропигійского Инститѹта, 1883. — 136 с.

- Парт. Гр. 1885** — Партыцкій Ом. Граматика руского языка для ужитку въ школахъ народныхъ. — У Львовѣ: Въ цѣс. кор. накладѣ школьныхъ книжокъ Ставропигійского Института, 1885. — 142 с.
- Парт. Гр. 1889** — Партыцкій Ом. Граматика руского языка для ужитку въ школахъ народныхъ. — У Львовѣ: Въ цѣс. кор. накладѣ школьныхъ книжокъ Ставропигійского Института, 1889. — 142 с.
- Пач. Замітки 1908*** — Пачовський М. Замітки до науки руської мови в середніх школах. — Львів, 1908.
- ПКурс 1931** — Підвищений курс української мови: підручник для педвузів / за ред. Л. Булаховського. — Харків: Радянська школа, 1931. — 341 с.
- Пл. Гр. 2005** — Плющ М.Я. Граматика української мови: у 2 ч. — Ч. 1: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. — Київ: Вища школа, 2005. — 286 с.
- Поп. RS 1897–1902*** — Попович О. Ruthenische Sprachbuch für Mittelschulen (Руський підручник для середніх шкіл). — Чернівці; Відень, 1897–1902.
- Поп. Гр. 1887*** — Попович О. Руська граматика. — Відень, 1887.
- Поп. Гр. 1907*** — Попович О. Руська граматика для шкіл народних. — Відень, 1907.
- Поп. Гр. 1916** — Попович О. Руска граматика для шкіл народних. — Часть II. До III читанки для 5 і 6 року науки. — Відень: Накладом ц. к. вид-ва шкільних книжок, 1916. — 128 с.
- Пот. ЗРГ** — Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 ч. — Ч. 4: Глагол. Местоимение. Числительное. Предлог / отв. ред.: И.И. Мещанинов. — Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1941. — 324 с.
- Пуз. Гр. 1638*** — Пузина А. **Граматіки или Писменница языка Словенскаго тцателемъ въ кратце издана в Кременци.** — Кременець, 1638.
- Свенц. Осн. 1917** — Свенціцкий І. Основи науки про мову українську. — Київ: Час, 1917. — 70 с.
- Син. Гр. 1918*** — Синявський О. Коротенька практична граматика української мови для дорослих. — Харьків, 1918.
- Син. Норми 1931** — Синявський О. Норми української літературної мови. — Харків-Київ: Література і мистецтво, 1931. — 366 с.

- Син. Норми 1941*** — Синявський О. Норми української літературної мови. — Львів: Українське видавництво, 1941.
- Син. Порадник 1922** — Синявський О. Порадник української мови. — Харків; Берлін; Нью-Йорк: Укр.-америк. вид. т-во “Космос”, 1922. — 150 с.
- Син. УЯ 1923*** — Синявський О. Украинский язык. — Харків, 1923.
- Сім. Гр. 1918** — Сімович В. Практична граматики української мови. — Раштат: Український рух, 1918. — 367 с.
- Сім. Гр. 1921** — Сімович В. Граматики української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. — 2-ге вид. з одмінами й додатками. — Київ-Ляйпціг: Українська накладня, 1921 / фотопередрук з передмовою О. Горбача. — Мюнхен: Monachii, 1986. — Вип. 5. — 584 с.
- См. Гр. 1619** — *Грамматіки славенскиа правилое Ѣвнтагма. Потщаніемъ Многогрѣшнаго Мніха Мелетїа Ѣмотрискогѡ.* — Єв’є, 1619 // Смотрицький М. Граматики / підгот. факсимільного вид. та дослідження пам’ятки В.В. Німчука. — Київ: Наукова думка, 1979. — 215 с.
- См.-Ст., Гарт. Гр. 1893** — Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска граматики. — Вид. 1. — Львів: НТШ, 1893. — 175 с.
- См.-Ст., Гарт. Гр. 1907** — Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска граматики. — Вид. 2. — Львів: НТШ, 1907. — 242 с.
- См.-Ст., Гарт. Гр. 1914** — Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматики української мови. — Вид. 3. — Відень: Накладом власним, 1914. — 202 с.
- См.-Ст., Гарт. Гр. 1928** — Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматики української (руської) мови. — Вид. 4. — Львів: Державне вид-во шкільких книжок, 1928. — 209 с.
- Сол. Гр. 1968*** — Соловей Д. Цікава граматики. — Торонто; Нью-Йорк, 1968.
- Ст., Гарт. Гр. 1919** — Стоцький і Гартнер. Українська граматики. — Вінніпег; Канада, 1919. — 242 с.
- СУЛМ 1969** — Сучасна українська літературна мова: в 5 т. / за заг. ред. І. Білодіда. — Т. 2: Морфологія. — Київ: Наукова думка, 1969. — 583 с.

- СУЛМ 1994** — Сучасна українська літературна мова: підручник / М.Я. Плющ, С.Г. Бевзенко та ін.; за ред. М.Я. Плющ. — Київ: Вища школа, 1994. — 414 с.
- СУЛМ 1997** — Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. — 2-ге вид., перероб. і допов. — Київ: Вища школа, 1997. — 493 с.
- СУЛМ 2002** — Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. — 3-тє вид., допов. — Київ: Вища школа, 2002. — 439 с.
- СУЛМ 2011** — Сучасна українська літературна мова: навч. посібник / С.О. Караман, О.В. Караман, М.Я. Плющ; за ред. С.О. Карамана. — Київ: Літера ЛТД, 2011. — 560 с.
- СУЛМ МС 1989** — Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / О.Т. Волох, М.Т. Чемерисов, Є.І. Чернов. — 2-ге вид., перероб. і доп. — Київ: Вища школа, 1989. — 334 с.
- СУЛМ МС 2010** — Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник / А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева. — Київ: Знання, 2010. — 374 с.
- СУЛММ 2013** — Сучасна українська літературна мова: Морфологія: підручник / Л.А. Алексієнко, О.М. Зубань, І.В. Козленко; за ред. А.К. Мойсієнка. — Київ: Знання, 2013. — 524 с.
- СУМ 1997** — Сучасна українська мова: підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. — Київ: Либідь, 1997. — 400 с.
- СУМ 2001** — Сучасна українська мова: підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко; за ред. О.Д. Пономарева. — 2-ге вид., перероб. — Київ: Либідь, 2001. — 400 с.
- СУМ 2005** — Сучасна українська мова: підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко; за ред. О.Д. Пономарева. — 3-тє вид., перероб. — Київ: Либідь, 2005. — 488 с.
- Терп. Гр. 1917*** — Терпило П. і П. Українська граматика: підручник для середніх і вищепочаткових шкіл. — Київ, 1917.
- Тимч. Гр. 1907** — Тимченко Е. Українська граматика: у 2 ч. — Ч. І. — Київ: Друкарня Т-ва Н.А. Гирич, 1907. — 179 с.

- Тимч. Гр. 1917** — Тимченко С. Українська грамати́ка. – 2-ге вид. – Київ: Друкарня Ун-ту св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла, 1917. – 168 с.
- Тимч. Гр. 1918** — Тимченко С. Українська грамати́ка для III і IV класів середніх. – Київ: Друкарня Т-ва “Криниця”, 1918. – 144 с.
- ТМ 2004** — Теоретична морфологія української мови. Академічна грамати́ка української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – Київ: Пульсари, 2004. – 400 с.
- УГ 1986** — Украинская грамати́ка / В. Русановский, М. Жовтобрюх, Е. Городенская, А. Грищенко; отв. ред. В. Русановский. – Киев: Наукова думка, 1986. – 359 с.
- Угр.-Безгр., Лот. Гр. 1937** — Угрин-Безгрішний М., Лотоцький А. Коротка грамати́ка української літературної мови. – Рогатин-Львів: Сині дзвіночки, 1937. – 109 с.
- Угр.-Безгр., Лот. Гр. 1938*** — Угрин-Безгрішний М., Лотоцький А. Мала грамати́ка української літературної мови (для вселюдних шкіл й двох нижчих гімназійних класів). – Рогатин; Львів, 1938.
- Уж. Гр. 1643** — Грамматы́ка словенская написана прѣ Іванна Ужевича Словянина. – Париж, 1643 // “Грамати́ка слов’янська” І. Ужевича. (Паризький список) / підгот. до друку І.К. Білодід, Є.М. Кудрицький. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 1–72.
- Уж. Гр. 1645** — Грамматы́ка словенская Зложена и написана трѣдомъ и прилежаніємъ Іванна Ужевича Словянина. – Париж, 1645 // “Грамати́ка слов’янська” І. Ужевича. (Аррарський список) / підгот. до друку І.К. Білодід, Є.М. Кудрицький. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 1–86.
- УМ 1932*** — Українська мова: Підручник для семирічної політехнічної школи: VII рік навчання / І. Бойків, А. Шевчук, О. Радченкова, П. Логвин – Харків, 1932.
- Черк. Гр. 1917–1919*** — Черкасенко С. Початкова грамати́ка до науки читання й письма. – Київ, 1917–1919.
- Шашк. Гр. 1865** — Шашкевич Г. Мала грамати́ка языка руского основана на подставѣ Читанокъ для III и IV отряду школъ головныхъ. – Вѣдень: [Б.в.], 1865. – 235 с.
- Шев. Нарис 1951** — Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 402 с.

- Шев., Кисл. Гр. 1947*** — Шевельов Ю., Кислиця Д. Граматика української мови: посібник для гімназії. — Ч. II: Синтакса. — Мюнхен, 1947.
- Шер. Гр. 1907*** — Шерстюк Г. Коротка українська граматика для школи. — Ч. I. — Полтава, 1907.
- Шер. Гр. 1909*** — Шерстюк Г. Українська граматика для школи. — Ч. II. — Київ, 1909.
- Штеф., Васко Гр. 1931*** — Штефан А., Васко І. Граматика української мови. — Мукачєво, 1931.
- Ющ. УМ 2004** — Ющук І.П. Українська мова: підручник. — Київ: Либідь, 2004. — 640 с.
- Lew. Gr. 1834** — Lewicki J. Grammatik der Ruthenischen oder kien russischen Sprache in Galizien. — Przemyśl, 1834. — 212 s.
- Łoz. Gr. 1846** — Łozinski J. Grammatyka języka ruskiego (małoruskiego). — Przemyśl, 1846. — 129 s.
- Luts. Gr. 1830** — Lutsckay M. Grammatica Slavo-Ruthena. Seu vetero-slavicae, et actu in montibus carpathicis parvo-russicae, ceu dialecti vigentis linguae. — Budae: Typis rec. Universitatis Pestiensis, 1830. — 176 s. / фототипне видання; підготовка до видання П.М. Лизанця. — Київ: Наукова думка, 1989. — 176 с.
- Sim. Gr. 1915** — Simowycz W. Practische Grammatik der ukrainischen Sprache für den Selbstunterricht. — Wien-Leipzig, 1915. — 224 s.
- Sm.-St., Gart. Gr. 1913** — Smal-Stockyj S. und Gartner T. Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) sprache. — Wien, 1913. — 550 s.
- Wag. Gr. 1845** — Grammatyka języka małoruskiego w Galicji / ułożona przez J. Wagilewicza. — Lwów, 1845. — 181 s.

СЛОВНИКИ

- Ахм. СЛТ** — Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — 2-е изд., стереотип. — Москва: Советская Энциклопедия, 1969. — 608 с.
- ГРС** — Греческо-русский словарь / сост. А.Д. Вейсмань. — Изд. 5. — Санкт-Петербург (издание автора), 1899. — 1370 с. // Репринт V-го издания 1899 г. — Москва, 1991.

- ГСБМ** — Гістарычны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. А.М. Булькі. — Мінск: Беларуская навука, 1982–2002. — Вып. 1–21 (видання не завершэне).
- Дьяч.** **ПЦСС** — Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь. — Москва: Изд. отдел Московского патриархата, 1993. — 1120 с.
- КТСЛТ** — Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор; за ред. С.Я. Єрмоленко. — Київ: Либідь, 2001. — 222 с.
- ЛУС** — Латинсько-український словник / укл.: М. Трофимук, О. Трофимук. — Львів: Вид-во ЛБА, 2001. — 694 с.
- Пур.** **СЦОТ** — Пуряева Н. Словник церковно-обрядової термінології. — Львів: Свічадо, 2001. — 160 с.
- СЛТ** — Словник лінгвістичних термінів / уклад.: Д.І. Ганич, І.С. Олійник. — Київ: Вища школа, 1985. — 360 с.
- Срезн.** — Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникамъ. — Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи наукъ, 1893–1903. — Т. I–III.
- СРЯ¹¹⁻¹⁷** — Словарь русского языка XI–XVII вв. / гл. ред. С. Г. Бархударова. — Москва: Наука, 1975–2008. — Т. 1–28 (видання не завершэне).
- СРЯ¹⁸** — Словарь русского языка XVIII века / гл. ред. Ю.С. Сорокин. — Вып. 1–13. — Санкт-Петербург: Наука, 1984–2003 (видання не завершэне).
- СУМ** — Словник української мови: в 11-ти т. / ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. — Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- СУМ¹⁴⁻¹⁵** — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / гол. редкол. Л.Л. Гумецька. — Київ: Наукова думка, 1977–1978.
- СУМ¹⁶⁻¹⁷** — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало. — Львів, 1994–2013. — Вип. 1–16 (видання не завершэне).
- СЦСРЯ** — Словарь церковно-славянского и русского языка: в 4 т. / сост. Вторымъ отдѣленіемъ Императорской Академіи наукъ. — Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорской Академіи Наукъ, 1847.
- ESWO** — Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych: v 2 t. / Trzaska, Evert i Michalski. — Т. II. — Warszawa: Nakładem Księgarni wydawniczej Trzacki, Everta i Michalskiego, 1939. — 2445 s.

- SGP** — Słownik grecko-polski: v 2 t. / pod red. Z. Abramowiczówny. – T. I. – Warszawa: PWN, 1958. – 631 s.
- SP^{XVI}** — Słownik polszczyzny XVI wieku / red.: M.R. Mayenowa, F. Peplowski. – Wrocław: Wyd-wo PAN, 1966–1994. – T. 1–34 (видання не завершене).
- SS** — Słownik staropolski / pod red. S. Urbańczyka. – Kraków: Wyd-wo PAN, 1955–2002. – T. I–XI.
- STJ** — Słownik terminologii językoznawczej / red.: Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański. – Warszawa: PWN, 1970. – 847 s.

ЛІТЕРАТУРА

- Аксаков 1875** — Аксаков К. Критический разбор “Опыта исторической грамматики русского языка Ф.И. Буслаева” // Полное собрание сочинений К.С. Аксакова: в 3 т. – Т. II. – Ч. I: Сочинения филологического. – Москва: ВЪ Университетской типографии, 1875. – С. 439–649.
- Алексієнко 2013** — Алексієнко Л.А. Дієслово // Сучасна українська літературна мова: Морфологія: підручник / Л.А. Алексієнко, О.М. Зубань, І.В. Козленко; за ред. А.К. Мойсієнка. – Київ: Знання, 2013. – С. 369–448.
- Алиева 1975** — Алиева Н.Ф. Индонезийский глагол. Категория переходности. – Москва: Наука, 1975. – 142 с.
- Апресян 1967** — Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. – Москва: Наука, 1967. – 251 с.
- Апресян 1995** — Апресян Ю.Д. Избранные труды. – 2-е изд., испр. и доп. – Т. 1: Лексическая семантика. – Москва: “Языки русской культуры”, “Восточная литература РАН”, 1995. – 472 с.
- Аринштейн 1979** — Аринштейн В.М. Опыт семантико-синтаксической интерпретации абсолютного употребления переходных глаголов в современном английском языке // Теория и методы семасиологических исследований: сб. науч. трудов / науч. ред. В.Г. Вилюман. – Ленинград: Гос. пед. ин-т, 1979. – С. 3–17.
- Арібжанова 2010** — Арібжанова І.М. Присудок. Типи присудків // Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник / А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева. – Київ: Знання, 2010. – С. 205–216.
- Арібжанова 2013** — Арібжанова І.М. Присудок. Типи присудків // Сучасна українська літературна мова: Морфологія: підручник / Л.А. Алексієнко, О.М. Зубань, І.В. Козленко; за ред. А.К. Мойсієнка. – Київ: Знання, 2013. – С. 75–83.
- Баган 2012** — Баган М. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви. – Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2012. – 376 с.
- Безпалько 1960** — Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови. – Київ: Радянська школа, 1960. – 234 с.

- Безпалько 1962** — Безпалько О.П. Синтаксис // Исторична граматика української мови / Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. – Київ: Радянська школа, 1962. – С. 291–501.
- Бессалов 2010** — Бессалов А.Ю. Каузативные глаголы как средство выражения причинно-следственных отношений в английском и французском языках // Вестник Московского государственного областного ун-та. Серия “Лингвистика”. – Москва: МГОУ, 2010. – № 6. – С. 85–90.
- Білодід, Кудрицький 1970** — Білодід І.К., Кудрицький Є.М. Іван Ужєвич і його граматика // “Грамматика слов’янська” І. Ужєвича / підгот. до друку І.К. Білодід, Є.М. Кудрицький. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. V–XXVI.
- Боброва 1979** — Боброва Г.А. Некоторые случаи безобъектного употребления переходных глаголов // Вопросы структуры и функционирования русского языка: сб. науч. трудов / отв. ред. Л.Б. Селезнева. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1979. – С. 71–79.
- Богородицькій 1907** — Богородицькій В.А. Общій курсъ русской грамматики. (Изъ университетскихъ чтеній). – 2-е изд., испр. и дополн. – Казань: Типо-литографія Императорскаго Университета, 1907. – 268 с.
- Бондарко 1976** — Бондарко А. Теория морфологических категорий. – Ленинград: Наука, 1976. – 255 с.
- Бондарко 2005** — Бондарко А.В. Теория морфологических категорий и аспектологические исследования. – Москва: Языки славянских культур, 2005. – 624 с.
- Боровикова 1982** — Боровикова Н.А. Особенности семантической структуры лексико-семантической группы глаголов разделения // Семантические классы русских глаголов: сб. науч. тр. / ред. кол.: Л.М. Васильев, И.Т. Вепрева и др. – Свердловск, 1982. – С. 66–70.
- Булаховський 1951** — Булаховський Л.А. Просте речення // Курс сучасної української мови: у 2 т. / за ред. Л.А. Булаховського. – Т. II: Синтаксис. – Київ: Радянська школа, 1951. – С. 5–141.
- Буслаевъ 1896** — Буслаевъ Ф. Учебникъ русской грамматики, сближенной съ церковнославянскою, съ приложеніемъ образцовъ граммати-

ческаго разбора. – Изд. 6. – Москва: Типографія Э. Лиснера и Ю. Романа, 1896. – 236 с.

Вакула 1965 — Вакула Г.И. Категория одушевленности и категория неодушевленности в украинском языке: автореф. дисс. ... канд. филолог. наук. – Харьков, 1965. – 22 с.

Виноградов 1938 — Виноградов В.В. Современный русский язык. Грамматическое учение о слове. – Москва-Ленинград: Учпедгиз, 1938. – Вып. 2. – 591 с.

Вихованець 1971 — Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. – Київ: Наукова думка, 1971. – 110 с.

Вихованець 1988 — Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – Київ: Наукова думка, 1988. – 255 с.

Вихованець 1992 — Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець; за ред. К.Г. Городенської. – Київ: Наукова думка, 1992. – 224 с.

Вихованець 2000 — Вихованець І. Родовий відмінок // Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – Київ: “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2000. – С. 518–519.

Вихованець 2003^a — Вихованець І. Знахідний відмінок у шатах родового // Українська мова. – № 1(6). – 2003. – С. 21.

Вихованець 2003^b — Вихованець І. Улюблений відмінок заперечних речень // Українська мова. – № 2(7). – 2003. – С. 47.

Вихованець 2004^a — Вихованець І. Знахідний відмінок // Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2004. – С. 209–210.

Вихованець 2004^b — Вихованець І. Іменник // Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – Київ: Пульсари, 2004. – С. 44–120.

Вихованець 2004^b — Вихованець І. Присудок // Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2004. – С. 530–532.

- Вихованець 2004^г** — Вихованець І. Родовий відмінок // Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2004. – С. 556–557.
- Вихованець 2004^г** — Вихованець І.Р. Синтаксема // Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2004. – С. 592.
- Возняк 1911** — Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. / Студії і матеріали до історії української фільольогії. – Львів: НТШ, 1911. – Т. I. – 340 с.
- Войтів 1985** — Войтів Г.В. Назви прикрас // Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. праць / відп. ред. Л.М. Полюга. – Київ: Наукова думка, 1985. – С. 31–44.
- Волох 1989** — Волох О.Т. Дієслово // Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / О.Т. Волох, М.Т. Чемерисов, Є.І. Чернов. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – С. 121–148.
- Габучан 1980** — Габучан К.В. Отрицание в структуре простого предложения и при его распространении // Русская грамматика: Т. II. Синтаксис / ред. кол.: Н.Ю. Шведова (глав. ред.), Н.Д. Арутюнова и др. – Москва: Наука, 1980. – С. 402–418.
- Гайсина 1982** — Гайсина Р.М. К семантической типологии глаголов русского языка // Семантические классы русских глаголов: сб. науч. тр. / ред. кол.: Л.М. Васильев, И.Т. Вепрева и др. – Свердловск, 1982. – С. 15–21.
- Галаган 2004** — Галаган О.М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
- Глушко 2008** — Глушко М.С. Методика польового етнографічного дослідження. – Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2008. – 288 с.
- Гмиря 2006** — Гмиря Л.В. Двовалентні дієслівні предикати в ієрархічній структурі семантико-синтаксичної валентності // Система і структура східнослов'янських мов: пам'яті академіка Л.А. Булаховського: зб. наук. праць / ред. кол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. – Київ: Знання України, 2006. – С. 5–12.
- Гмиря 2010** — Гмиря Л. Семантична структура двовалентних дієслівних предикатів конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт //

- Noua revistă filologică. – Studii de lingvistică. – Anul I. – № 1–2. – 2010. – S. 95–104.
- Горбач 2005** — Горбач О. Василь Сімович і його “Грамматика української мови” (1921) // Сімович В. Праці у 2-х томах. – Т. I: Мовознавство / упорядк. і передмова Л. Ткач. – Чернівці: Книги–ХХІ, 2005. – С. 440–450.
- Горобець 1983^a** — Горобець В.Й. Зміни у сфері побуту і їх відображення у словнику // Історія української мови. Лексика і фразеологія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова, Л.І. Коломієць та ін. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 383–422.
- Горобець 1983^b** — Горобець В.Й. Суспільне життя // Історія української мови. Лексика і фразеологія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова, Л.І. Коломієць та ін. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 477–522.
- Городенська 2004^a** — Городенська К.Г. Перехідність // Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2004. – С. 471.
- Городенська 2004^b** — Городенська К. Дієслово // Теоретична морфологія української мови. Академічна грамматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – Київ: Пульсари, 2004. – С. 217–297.
- Гречь 1834** — Гречь Н. Практическая русская грамматика. – 2-е изд., испр. – Санктпетербургъ: Въ типографии издателя, 1834. – 526 с.
- Гринчишин 1985** — Гринчишин Д.Г. Загальна характеристика лексико-семантичної системи // Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. праць / відп. ред. Л.М. Полюга. – Київ: Наукова думка, 1985. – С. 7–13.
- Грищенко, Мацько 1997** — Мацько Л.І., Грищенко А.П. Дієслово // Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ: Вища школа, 1997. – С. 403–446.
- Грищенко, Мацько 2002** — Грищенко А.П., Мацько Л.І. Дієслово // Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – Київ: Вища школа, 2002. – С. 360–398.
- Гуйванюк 2009** — Гуйванюк Н. Слово – Речення – Текст: вибр. праці. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.

- Гумецька 1958** — Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. — Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1958. — 298 с.
- Державина 1984** — Державина Е.И. История группы глаголов с общим значением ‘делать’ в русском языке: автореф. дис. ... канд. филолог. наук. — Москва, 1984. — 18 с.
- Джочка 2003** — Джочка І.Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об’єкта: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. — Івано-Франківськ, 2003. — 20 с.
- Дзюбишина 1979** — Дзюбишина Н.Я. Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні // Організація тексту (Грамматика і стилістика): зб. наук. праць / ред. кол.: Г.М. Колесник (відп. ред.), В.М. Брицин та ін. — Київ: Наукова думка, 1979. — С. 5–13.
- Дишлева 2008** — Дишлева С.В. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. — Київ, 2008. — 18 с.
- Добосевич 2004** — Добосевич У. Українська книжна мова другої половини XVI – середини XVII ст.: non est in kulta // Вісник Львівського університету. Серія філологічна / відп. ред.: Т.Ю. Салига. — Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — Вип. 34. — Ч. II. — С. 31–38.
- Домбровский 1971** — Домбровский Й. Историческая грамматика русского языка. — Ч. II. Морфология и синтаксис. — Budapest: Tankönyvkiadó, 1971. — 151 с.
- Єдлінська 1961** — Єдлінська У.Є. Питання історичного синтаксису української мови. На матеріалі листів Богдана Хмельницького. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. — 105 с.
- Жовтобрюх 1965** — Жовтобрюх М.А. Дієслово // Курс сучасної української літературної мови: підручник для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. — Вид. 3. — Ч. I. — Київ: Вища школа, 1965. — С. 337–392.
- Жовтобрюх 1972** — Жовтобрюх М.А. Дієслово // Курс сучасної української літературної мови: підручник для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. — Вид. 4. — Ч. I. — Київ: Вища школа, 1972. — С. 320–370.
- Загнітко 2006^a** — Загнітко А. Типологія внутрішньореченневих суб’єктно-об’єктних відношень // Актуальні проблеми синтаксису: матеріали

- Міжнар. наук. конф., (Чернівці, 19–21 жовтня 2006 р.) / укл. Н. Гуйванюк (наук.ред.) та ін. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 8–13.
- Загнітко 2006^б** — Загнітко А. Морфологічна і семантична структура категорії стану і поля становості // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – Вип. 14. – С. 64–73.
- Загнітко 2014** — Загнітко А.П. Семантико-граматичне енергетичне ядро дієслівності // Мовознавство. – 2014. – № 5. – С. 3–13.
- Загнітко, Миронова 2013** — Синтаксис української мови: Теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко, Г. Миронова. – Brno: Masarykova univerzita, 2013. – 223 s.
- Заневич 2010** — Заневич О. Абсолютивне вживання перехідних дієслів (на матеріалі українських пам'яток XVI – I пол. XVII ст.) // Волинь-Житомирщина: істор.-філолог. зб. з регіональних проблем / ред. В. Мойсієнко, В. Єршов. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2010. – № 22 (I). – С. 44–51.
- Заневич 2011** — Заневич О. Імпліцитна перехідність: абсолютивне вживання та семантичне стягнення (в українській мові XVI – I половини XVII ст.) // Писемні пам'ятки: сучасне прочитання / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – С. 69–83.
- Зарудняк 1959** — Зарудняк А.А. Приглагольное управление в украинских памятниках деловой письменности XIV–XVII вв.: автореф. дис. ... канд. филолог. наук. – Киев, 1959. – 18 с.
- Зарудняк 1961** — Зарудняк О. Із спостережень над керуванням знахідним відмінком в пам'ятках ділового письменства XIV–XVII ст. // Наукові записки Ізмаїльського пед. ін-ту. – Ізмаїл: Ізмаїльський пед. ін-т, 1961. – Вип. 2. – С. 107–127.
- Зарудняк 1962** — Зарудняк О.А. Безприйменникові придієслівні конструкції з родовим відмінком в українських пам'ятках ділового письменства XIV–XVII ст. // Наукові записки Ізмаїльського пед. ін-ту. – Ізмаїл: Ізмаїльський пед. ін-т, 1962. – Вип. 3. – С. 119–137.
- Затовканюк 1972** — Затовканюк М. До характеристики субстантивної парадигми (український та білоруський аказатив на -ø/-а) // Acta Universitatis Carolinae. – Philologica 2–4. – P. 131–143.
- Зевахина 2006** — Зевахина Н.А. Декаузативы на -ся в русском языке // Материалы Третьей конференции по типологии и грамматике для

- молодых исследователей / под ред. А.П. Выдрина, Д.В. Герсимова и др. – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2006. – С. 56–59.
- Золотова 1982** — Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – Москва: Наука, 1982. – 368 с.
- Зотова 1979** — Зотова Т.Я. Сочетаемость русских глаголов преобразующего физического воздействия на объект (на материале языка научной литературы): автореф. дис. ... канд. филолог. наук. – Москва, 1979. – 17 с.
- Ивановић 2007** — Ивановић М. Прелазност у украјинском језику: функционални аспект. – Београд: Задужбина Адрејевић, 2007. – 120 с.
- Исаченко 1960** — Исаченко А.В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология: в 2 ч. – Ч. II. – Братислава: Изд-во Словацкой Академии Наук, 1960. – 578 с.
- Истрина 1953** — Истрина Е. Глагол // Грамматика русского языка: в 2 т. / ред. кол.: В. Виноградов, Е. Истрина, С. Бархударов. – Т. 1: Фонетика и Морфология. – Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1953. – С. 409–506.
- Іваницька 2000** — Іваницька Н.Б. Функціонально-семантичні параметри абсолютних дієслів української мови: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Київ, 2000. – 20 с.
- Іваницька 2004** — Іваницька Н.Б. Функціонально-семантична класифікація абсолютних дієслів в українській та англійській мовах. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 194 с.
- Іванович 2007** — Іванович М. Нульова реалізація додатка при перехідних дієсловах в українській та сербській мовах // Проблеми слов'янознавства. – 2007. – Вип. 56. – С. 194–201.
- Ільїн 1949** — Ільїн В. Дієслово: лекції для студентів-заочників педагогічних і учительських інститутів. – Київ-Львів: Радянська школа, 1949. – 48 с.
- Ільїн 1951** — Ільїн В.С. Морфологія // Курс сучасної української літературної мови: у 2 т. / за ред. Л.А. Булаховського. – Т. I: Вступ. Лексика. Фонетика. Морфологія. – Київ: Радянська школа, 1951. – С. 288–480.
- Каленич 2005** — Каленич В. Одновалентні дієслівні предикати у двоскладних реченнях української мови // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 46–53.
- Каленич 2007** — Каленич В. Ситуативна одновалентність дієслівних предикатів // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 252–256.

- Караман 2011** — Караман С.О. Дієслово // Сучасна українська літературна мова: навч. посібник / С.О. Караман, О.В. Караман, М.Я. Плющ; за ред. С.О. Карамана. — Київ: Літера ЛТД, 2011. — С. 248–274.
- Карпова 1983** — Карпова В.Л. Рослинний світ // Історія української мови. Лексика і фразеологія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова, Л.І. Коломієць та ін. — Київ: Наукова думка, 1983. — С. 321–355.
- Карский 1956** — Карский Е.Ф. Белорусы: Язык белорусского народа. — Вып. 2: Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском языке; Вып. 3: Очерки синтаксиса белорусского языка. — Москва: Изд-во АН СССР, 1956. — 518 с.
- Карцевский 2004** — Карцевский С.И. Из лингвистического наследия. [Т.] II / сост., пер., вступ. ст. и коммент.: И.И. Фужерон, Ж. Брейар, Ж. Фужерон. — Москва: Языки славянской культуры, 2004. — 296 с.
- Касевич 1988** — Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. — Москва: Наука, 1988. — 309 с.
- Кильдибекова 1983** — Кильдибекова Т.А. Структура поля глаголов действия. — Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1983. — 76 с.
- Клеопатрова 1982** — Клеопатрова Л.Ф. Некоторые аспекты сопоставления семантически близких групп слов (глаголы с компонентом “разделить” и глаголы с компонентом “отделить”) // Семантические классы русских глаголов: сб. науч. тр. / ред. кол.: Л.М. Васильев, И.Т. Вепрева и др. — Свердловск, 1982. — С. 41–46.
- Ковалів 1947** — Ковалів П. Безособові речення на *-но*, *-то*. Їх значення та норми вживання. — Авґсбург: [Б.в.], 1947. — 16 с.
- Козіна 2009** — Козіна Ю.В. З історії категорії істот у формах множини (на матеріалі пам’яток XI–XVII ст.) // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки / гол. ред. П.І. Білоусенко. — Запоріжжя: ЗНУ, 2009. — № 2. — С. 125–130.
- Колосовская 1981** — Колосовская Р.А. Семантико-грамматическая характеристика глаголов направленного физического действия // Проблемы лингвистического анализа текста и лингводидактические задачи: тезисы к 6-ому зональному науч. совещанию восточно-сибирского региона / ред. кол.: Ю.М. Малинович (отв. ред.) и др. — Иркутск: Иркутский пед. ин-т иностранных языков, 1981. — С. 41–42.
- Костусяк 2004** — Костусяк Н. Категорія відмінка як визначальна міжрівнева категорія іменника // Українська мова. — 2004. — № 3. — С. 37–47.

- Кочерган 2006** — Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: Вид. центр “Академія”, 2006. – 464 с.
- Кровицька 2002** — Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVII ст. Семантика і словотвір. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – 213 с.
- Кротевич 1959** — Кротевич Е.В. О связях слов. – Львов: Изд-во Львовского ун-та, 1959. – 34 с.
- Крысько 1991^a** — Крысько В. Категория глагольной переходности и ее отражение в древнерусских текстах // История русского языка. Лексикология и грамматика: сб. науч. трудов / науч. ред. Г. Николаев. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1991. – С. 54–60.
- Крысько 1991^b** — Крысько В.Б. Становление категории глагольной переходности в древнерусском языке // Древнерусский язык до-монгольской поры: межвуз. сб. / отв. ред. В. Колесов. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1991. – С. 84–106.
- Крысько 2006** — Крысько В.Б. Исторический синтаксис русского языка: Объект и переходность. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Азбуковник, 2006. – 486 с.
- Кудрицький 1970** — Кудрицький Є.М. Переклад Паризького рукопису // “Грамматика слов’янська” І. Ужєвича / підгот. до друку І.К. Білодід, Є.М. Кудрицький. – Київ: Наукова думка, 1970. – 113 с.
- Кулик 1972** — Кулик Б.М. Іменник // Курс сучасної української літературної мови: підручник для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – Вид. 4. – Ч. І. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 204–249.
- Кутня 2004** — Кутня Г. Двомісні семантико-синтаксичні структури з предикатами процесу в сучасній українській мові // Вісник Львівського університету. Серія філологічна / відп. ред.: Т.Ю. Салига. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – Вип. 34. – Ч. І. – С. 125–133.
- Ледней 2003** — Ледней О.Ф. Об’єктні синтаксеми в структурі простого речення: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Одеса, 2003. – 19 с.
- Ледней 2005** — Ледней О.Ф. Статус об’єктних синтаксем у структурі простого речення / Електронний ресурс: Доклади Второй научно-практической конференции “Альянс наук: ученый ученому”. Филологическое направление, (3–7 октября 2005 г.). – С. 24. – Режим доступа: http://www.confcontact.com/Okt/24_Lednej.htm.

- Лесюк 2014** — Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. – Івано-Франківськ: Міст НВ, 2014. – 732 с.
- Леута 2004** — Леута О.І. Проблеми системного семасіологічного опису дієслівної лексики // Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.) та ін. – Київ: НПУ, 2004. – С. 5–13.
- Леута 2009** — Леута О.І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі: автореф. дис. ... докт. філолог. наук. – Київ, 2009. – 35 с.
- Лисенко 2001** — Лисенко Ю.В. Прості речення // Сучасна українська мова: підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко; за ред. О.Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – Київ: Либідь, 2001. – С. 243–273.
- Ломоносов 1952** — Ломоносов М. Российская грамматика // Ломоносов М. Полное собрание сочинений: в 11 т. – Т. VII: Труды по филологии 1739–1758 гг. – Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1952. – С. 389–578.
- Ломтев 1956^a** — Ломтев Т.П. Грамматика белорусского языка. – Москва: Гос. уч.-пед. изд-во, 1956. – 336 с.
- Ломтев 1956^b** — Ломтев Т.П. Очерки по историческому синтаксису русского языка. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 1956. – 596 с.
- Любченко 2009** — Любченко Т.В. Перехідність як тип валентності дієслова в сучасній новогрецькій мові: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Київ, 2009. – 20 с.
- Любченко 2011^a** — Любченко Т.В. Предикат і об'єктна синтаксема в семантико-синтаксичній структурі речення новогрецької мови // *Studia Linguistica*: зб. наук. праць / відп. ред. І.О. Голубовська. – Вип. 5. – Ч. 1. – Київ: Вид.-поліграф. центр “Київський ун-т”, 2011. – С. 110–116.
- Любченко 2011^b** — Любченко Т.В. Традиційні підходи до встановлення мовного статусу категорії перехідності дієслова // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць / відп. ред. О.І. Чередниченко. – Вип. 33. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2011. – С. 376–381.

- Марчук 1997** — Марчук Н. Дієслово // Сучасна українська мова: підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – Київ: Либідь, 1997. – С. 169–194.
- Марчук 2001** — Марчук Н.Й. Дієслово // Сучасна українська мова: підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко; за ред. О.Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – Київ: Либідь, 2001. – С. 169–193.
- Марчук 2005** — Марчук Н.Й. Дієслово // Сучасна українська мова: підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – Київ: Либідь, 2005. – С. 208–237.
- Масицька 1995** — Масицька Т.Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Київ, 1995. – 16 с.
- Масицька 1998** — Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
- Матвіяс 1974** — Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. – Київ: Радянська школа, 1974. – 184 с.
- Мацюк 2001** — Мацюк Г. Прескрептивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 373 с.
- Медведєв 1955** — Медведєв Ф.П. Історична граматики української мови: Короткий нарис. – Ч. 1. – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1955. – 215 с.
- Межов 2005** — Межов О. Семантична диференціація об'єктної синтаксеми // Українська мова. – 2005. – № 1. – С. 17–32.
- Межов 2011** — Межов О.Г. Об'єктна мінімальна семантико-синтаксична одиниця у формі знахідного відмінка // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Філологічні науки: Мовознавство. – Вип. 1. – 2011. – С. 90–94.
- Мозгунов 1996** — Мозгунов В.В. Статус перехідності/неперехідності в системі дієслівних значень (на матеріалі взаємодії з видом і станом дієслова) // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – Вип. 2. – С. 104–114.
- Мозгунов 1997** — Мозгунов В.В. Перехідність як тип валентності дієслова (на матеріалі української мови): автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Дніпропетровськ, 1997. – 22 с.

- Мозер 2008** — Мозер М. Причинки до історії української мови. — Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. — XVI, 832 с.
- Мосина, Чинаева 2014** — Мосина Н.М., Чинаева Н.В. Характеристика структурных компонентов каузативных конструкций различного типа в эрзянском языке // Финно-угорский мир. — 2014. — № 4. — С. 61–65.
- Москаленко 1959** — Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології. — Київ: Радянська школа, 1959. — 224 с.
- Наркевіч 1972** — Наркевіч А.І. Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове (структурно-семантычнае апісанне). — Мінск: Выд-ва БДУ, 1972. — 336 с.
- Німчук 1985** — Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. — Київ: Наукова думка, 1985. — 223 с.
- Норман 1972** — Норман Б.Ю. Переходность, залог, возвратность (на материале болгарского и других славянских языков). — Минск: Изд-во БГУ, 1972. — 131 с.
- Овсяннико-Куликовскій 1919** — Овсяннико-Куликовскій Д.Н. Синтаксисъ русскаго языка. — С.-Петербургъ: Изданіе Д.Е. Жуковскаго, 1919. — 312 с.
- Овчиннікова 2006** — Овчиннікова І.Г. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. — Київ, 2006. — 23 с.
- Осінчук 2009** — Осінчук Ю.В. Історія української богослужбово-обрядової лексики. — Київ: Ін-т української мови НАН України, 2009. — 176 с.
- Павловская 1959** — Павловская Г.В. Значение родительного приглагольного в памятниках русской письменности XVI века // Научные записки Харьковского пед. ин-та. — Т. 32. Филологическая серия. — Харьков, 1959. — С. 219–242.
- Падучева 2001** — Падучева Е. Каузативный глагол и декаузатив в русском языке // Русский язык в научном освещении. — Москва: Языки славянской культуры, 2001. — № 1. — С. 52–79.
- Падучева 2004** — Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. — Москва: Языки славянской культуры, 2004. — 608 с.
- Перегінець 1931** — Перегінець М. Синтаксичне вживання граматичних форм // Підвищений курс української мови: підручник для педвузів /

- за ред. Л. Булаховського. – Харків: Радянська школа, 1931. – С. 191–240.
- Передрієнко 1983** — Передрієнко В.А. Лексика, пов'язана з загальною характеристикою людини // Історія української мови. Лексика і фразеологія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова, Л.І. Коломієць та ін. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 285–317.
- Пешковский 1935** — Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – Изд. 5. – Москва: Государственное учебно-педагогическое изд-во, 1935. – 452 с.
- Плотникова, Скорнякова 1989** — Плотникова Г.Н., Скорнякова М.Ф. Словообразовательные особенности глаголов различных ЛСГ // Лексико-семантические группы русских глаголов / под ред. Э.В. Кузнецовой. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1989. – С. 61–83.
- Плющ 1986** — Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – Київ: Вища школа, 1986. – 175 с.
- Плющ 1994** — Плющ М. Дієслово // Сучасна українська літературна мова: підручник / М.Я. Плющ, С.Г. Бевзенко та ін.; за ред. М.Я. Плющ. – Київ: Вища школа, 1994. – С. 258–288.
- Плющ 2010** — Плющ М.Я. Дієслово // Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник / А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева. – Київ: Знання, 2010. – С. 113–140.
- Пославська 2006** — Пославська Н.М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
- Прокопенко 2004** — Прокопенко І.М. Синсемантия як лексико-граматичне явище // Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.) та ін. – Київ: НПУ, 2004. – С. 22–29.
- Прокопенко 2005** — Прокопенко І.М. Синтаксичні функції синсемантичних дієслів: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Київ, 2005. – 18 с.
- Путіліна 2007** — Путіліна О. Знахідний відмінок як репрезентант глибинного об'єктного значення в сучасній українській мові у зіставленні з англійською // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 318–324.

- РГ** — Российская грамматика, сочиненная Императорскою Россійскою Академією. — Изд. 3. — Санктпетербургъ: Типографія Императорской Россійской Академіи, 1819. — 273 с.
- Рим'як 2009** — Рим'як [Заневич] О. Українські граматики XVI – початку XXI ст.: категорія перехідности/неперехідности дієслова // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Т. CCLVII: Праці Філологічної секції / ред. О. Купчинський. — Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 2009. — С. 432–460.
- Русанівський 1969** — Русанівський В. Дієслово // Сучасна українська літературна мова: в 5 т. / за заг. ред. І. Білодіда. — Т. 2: Морфологія. — Київ: Наукова думка, 1969. — С. 296–430.
- Русанівський 1971** — Русанівський В.М. Структура українського дієслова. — Київ: Наукова думка, 1971. — 315 с.
- Русанівський 1977** — Русанівський В. Дієслово — рух, дія, образ. — Київ: Радянська школа, 1977. — 111 с.
- Русанівський 1978** — Русанівський В.М. Дієслово // Історія української мови. Морфологія / Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. — Київ: Наукова думка, 1978. — С. 235–365.
- Русанівський 1993** — Русанівський В. Дієслово // Граматика української мови. Морфологія: підручник / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. — Київ: Либідь, 1993. — С. 157–242.
- Русанівський 2000** — Русанівський В.М. Стан // Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. — Київ: “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2000. — С. 591.
- Русанівський 2001** — Русанівський В.М. Історія української літературної мови. — Київ: АртЕк, 2001. — 392 с.
- Русановский 1986** — Русановский В. Глагольные категории // Украинская грамматика / В. Русановский, М. Жовтобрюх, Е. Городенская, А. Грищенко; отв. ред. В.М. Русановский. — Киев: Наукова думка, 1986. — С. 85–123.
- Савчук 2003** — Савчук Т. Релятивні дієслова як структурно-семантичний клас дієслівної лексики // Українська мова. — № 1(6). — 2003. — С. 51–60.
- Савчук 2006** — Савчук Т.В. Функціонально-семантичні параметри релятивних дієслів української мови: автореф. дисс. ... канд. філолог. наук. — Київ, 2006. — 21 с.

- Самійленко 1978** — Самійленко С.П. Займенник // Історія української мови. Морфологія / Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. — Київ: Наукова думка, 1978. — С. 129–162.
- СБЛМ** — Сучасная беларуская літаратурная мова. Марфалогія / пад рэд. Ф.М. Янкоўскага. — 2-е выд., дапрац. — Мінск: Вышэйшая школа, 1980. — 240 с.
- СГ** — Сопоставительная граматика русского и украинского языков / Г.Д. Басова, А.В. Качура, А.В. Кихно и др. — Киев: Наукова думка, 2003. — 534 с.
- Сердюкова 2002** — Сердюкова Т.І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнослов'янських говірках: дис. ... кандидата філолог. наук: 10.02.01. — Київ, 2002. — 197 с.
- Слинько 1961^a** — Слинько І. Зміни у вживанні знахідного відмінка з об'єктним значенням за пам'ятками XIV–XVIII ст. // Наукові записки Чернівецького університету. — Т. 42. Серія філологічних наук. — Вип. 11: Питання історії і діалектології східнослов'янських мов / ред. кол.: І.І. Слинько (відп. ред.) та ін. — Кн. 2. — Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. — С. 3–33.
- Слинько 1961^b** — Слинько І.І. З історії знахідного відмінка від назв живих істот в українській мові // Ученые записки Черновицкого университета. — Т. 47. Серия филологических наук. — Вып. 14: Вопросы синтаксиса. — Черновцы: Черновицкий гос. ун-т, 1961. — С. 57–85.
- Слинько 1973** — Слинько І.І. Історичний синтаксис української мови. — Київ: Вища школа, 1973. — 216 с.
- СППР** — Справочник по правописанию, произношению, литературному редактированию / Д.Э. Розенталь, Е.В. Джаджаква, Н.П. Кабанова. — 2-е изд., испр. — Москва: ЧеРо, 1998. — 400 с.
- Станишева 1966** — Станишева Д.С. Винительный падеж в восточнославянских языках. — София: Изд-во Болгарской академии наук, 1966. — 295 с.
- Степанов 1977** — Степанов Ю.С. Вид, залог, переходность (Балтославянская проблема. II) // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. — Т. 36. — № 2. — 1977. — С. 135–152.
- Степанов 1981** — Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения: Семиологическая грамматика. — Москва: Наука, 1981. — 360 с.

- Стрельчук 2000** — Стрельчук Г. Варіантність флексій родового відмінка іменників множини у староукраїнських пам'ятках // Вісник Львівського університету. Серія філологічна / ред. кол.: Ф.С. Бацевич, Л.П. Боднар та ін. — Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — Вип. 28. — С. 13–16.
- Ступак 2014** — Ступак І.В. Функціонування категорії каузативності в німецькій та українській мовах // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. — Серія: Філологія. — 2014. — № 8. — Т. 2. — С. 183–185.
- Сцяцко 1980** — Сцяцко П.У. Даданые члены сказа // Синтаксис сучаснай беларуская мовы / М.С. Яўневіч, П.У. Сцяцко. — 2-е вид., выпр. і дап. — Мінск: Вышэйшая школа, 1980. — С. 67–74.
- Тараненко 2004** — Тараненко О.О. Каузативні дієслова // Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. — 2-ге вид., випр. і доп. — Київ: “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2004. — С. 248.
- Теньер 1988** — Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / пер. с франц.: И.М. Богуславский, Л.И. Лухт, Б.П. Нарумова, С.Л. Сахно; за ред. В.Г. Гака. — Москва: Прогрес, 1988. — 654 с.
- Тимченко 1913** — Тимченко Е. Функції генетива в южнорусской языковой области. — Варшава: Типографія Варшавського Ученого Округа, 1913. — 278 с.
- Тимченко 1928** — Тимченко Є. Акузатив в українській мові (з української складні) // Збірник історично-філологічного відділу. — Київ: Друкарня Укр. АН, 1928. — № 67. — 100 с.
- Ткач 2007** — Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.: у 2 ч. — Ч. 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. — Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. — 704 с.
- Фаріон 2015** — Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. — Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. — 656 с.
- Федик 1985** — Федик О.С. Назви осіб за професією та родом діяльності // Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. праць / відп. ред. Л.М. Полюга. — Київ: Наукова думка, 1985. — С. 25–31.
- Филиппова 1954** — Филиппова В.М. Дополнение // Грамматика русского языка: Т. II. Синтаксис / ред. кол.: В. В. Виноградов, Е.С. Истрина и др. — Ч. I. — Москва: Изд-во АН СССР, 1954. — С. 560–571.

- Филичева 1967** — Филичева Н.И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных языковедов // Вопросы языкознания. – № 2. – 1967. – С. 118–125.
- Чепіга 1983** — Чепіга І.П. Розширення виробничої сфери // Історія української мови. Лексика і фразеологія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова, Л.І. Коломієць та ін. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 422–461.
- Шахматов 1925** — Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. Учение о предложении и о сочетании. – Вып. 1. – Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1925. – 441 с.
- Шахматов 1952** — Шахматов А.А. Из трудов А.А. Шахматова по современному русскому языку: (Учение о частях речи). – Москва: Учпедгиз, 1952. – 272 с.
- Шведова 1980** — Шведова Н.Ю. Синтаксис формы слова (обзор) // Русская грамматика: Т. II. Синтаксис / ред. кол.: Н.Ю. Шведова (глав. ред.), Н.Д. Арутюнова и др. – Москва: Наука, 1980. – С. 422–460.
- Шевельов 2012** — Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / упорядк.: Л. Белея, Л. Нуждак. – Київ: Темпора, 2012. – 664 с.
- Шевчук 2010** — Шевчук Н. Знахідний відмінок у конструкціях з предикатами активної фізичної дії // Народна творчість українців у просторі і часі: матеріали Міжнар. наук. конф. в рамках IV Міжнар. фестивалю українського фольклору “Берегиня” / за ред. проф. Г. Аркушина. – Луцьк: Мистецька агенція “Терен”, 2010. – С. 391–402.
- Шмелев 2003** — Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. – Москва: УРСС, 2003. – 243 с.
- Шорохова 2007** — Шорохова И.А. Аспекты семантики каузативных глаголов // Вестник Челябинского государственного ун-та. Филология. Искусствоведение. – 2007. – № 8 (86). – С. 139–145.
- Шуба 1962** — Шуба П.П. Дзеяслоў // Граматыка беларускай мовы: у 2 т. / рэд. К. Атраховіч (Крапіва), М. Булахаў. – Т. 1: Марфалогія. – Мінск: Выд-во Акадэміі навук БССР, 1962. – С. 301–326.
- Шуба 1968** — Шуба П.П. Дзеяслоў у беларускай мове. – Мінск: Выд-во БДУ, 1968. – 82 с.
- Шумейкіна 2007** — Шумейкіна А.В. Багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Київ, 2007. – 21 с.

- Юносова 2003** — Юносова В. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові. – Київ: Знання України, 2003. – 113 с.
- Doroszewski 1952** — Doroszewski W. Podstawy gramatyki polskiej. – Cz. I. – Warszawa: PWN, 1952. – 319 s.
- Gołąb 1967** — Gołąb Z. Proba klasyfikacji syntaktycznej czasowników polskich (na zasadzie konotacji) // Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego. – Z. XXV. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967. – S. 3–43.
- Konopielko 1989** — Konopielko B. Транзитивные глаголы в современном русском языке. – Wrocław: Wyd-wo un-tu Wrocławskiego, 1989. – 192 s.
- Kopaliński 1996** — Kopaliński W. Podręczny słownik wyrazów obcych. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1996. – 1085 s.
- Nagórko 1998** — Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). – Warszawa: PWN, 1998. – 317 s.
- Polański 2003** — Polański K. Czasownik przechodni (transitivum) // Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / pod red. K. Polańskiego. – Wrocław; Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2003. – S. 98–99.
- Stamirowska 1955** — Stamirowska Z. O wpływie przechodniości i nieprzechodniości czasownika na jego znaczenie indywidualne // Język polski. – R. XXXV. – Kraków: Krakowska drukarnia naukowa, 1955. – S. 247–267.
- Strutyński 1999** — Strutyński J. Gramatyka polska: wprowadzenie, fonetyka, fonologia, morfologia, składnia. – Kraków: Wyd-wo T. Strutyński, 1999. – 363 s.
- Szuprzyczyńska 1973** — Szuprzyczyńska M. Kilka uwag o kategorii przechodności // Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia polska X. – Nauki humanistyczno-społeczne. – Z. 57. – Toruń: Wyd-wo un-tu M. Kopernika, 1973. – S. 175–188.
- Wesołowska 1961** — Wesołowska D. Przechodność i nieprzechodność tego samego czasownika w zależności od znaczenia // Język polski. – R. XLI. – Kraków: Drukarnia un-tu Jagiellońskiego, 1961. – S. 19–30.
- Żelazko 1975** — Żelazko K. Czasowniki przechodnie o składni wielorakiej w języku polskim / Prace Instytutu języka polskiego PAN. – 10. – Wrocław: Ossoleneum, 1975. – 269 s.

ІНДЕКС³²³

- актиковати 71 — актикують 71
 арештовати — арештовали 170
 бермовати 76, 91 — бермоваль 76
 бивати 82, 91, 92 — бивал 82; бивали 176
 бити 125, 131, 132 (біти 174) — биали 87, 122, 133; би(ли) 173; бито 82, 173; битъ 123; бьют 87, 131; бють 124
 благословити 76 — бл(с)ви(л) 76
 бостити 180
 бѣдовати 102, 105, 230 — бѣдовали 203; бѣдоваль 102
 бичовати 91, 137, 229
 бѣлнги 117, 230 (белнги 117) — бѣлю 26, 117; бѣлнть 119; белнали 117
 валнги 219
 варити 111, 113 — вари 111, 160; варнали 111
 взливати — взливаем' 75, 156
 взложити — взложитъ 155
 вкѣшати (вкоушати) 117 — вкѣшали 117
 вкѣсити 122, 139 — вкѣситъ 122, 139
 вливати 190 — вливаеть 84;
 вливаю(т) 185
 влнги — влиа' 156, 190; влиетъ 158
 вловити 69 — вловлено 69; вловиа 179
 вправити 68 — впра(в)лено 68
 врачевати 69, 70
 врѣвати 80, 93
 воскресити 81
 всѣти — всѣла 187
 втирати* 156
 выбити 93 — выби(л) 117, 206
 выбригити 72 — выбри(т)вивѣши 72
- ывалати 89 — ывалали 89
 выворотити 134 — выворотилъ 134;
 ыворотитъ 134
 выворочати 89 — выворочаетъ 89
 выгафтовати — выгафтоваль 160
 выгладити 86 — выгладил 87;
 ывгладил 176
 выголити — выголи(л) 176
 выгубляти 86 — выгубляеть 87
 выдавати* — выдають* 203
 выдерти* — выдерто* 84
 выдрѣковати 93
 выедать 156
 выжегати 88, 93 — выжегають 88
 выказити 83, 93 — выказил 83
 выконтрѣтовати 79 —
 ывконтрѣтѣва(л) 79
 выкопати 80 — выкопан 80;
 ывкопаль 159
 выкоренити 89 — выкоренитъ 89
 выламати 91, 229 — выламали 135
 вылечити 69 — вылечоно 70
 выливати 67 — выливаешъ 67;
 ывливали 190
 вылнги* — вылнвшн* 119
 выловити 69 — выловлено 69
 выломывати 84 — выломыва(т) 84
 вылѣпити 82 — вылѣпил 83
 вылѣповати — вылѣповаль 163
 вымазати 92
 вымаловати* 79
 вымѣровати 158
 вымыти — вымый 155
 выпалати 67 — выпалаетъ 67
 выпалити 67, 89, 92, 137 — выпалил 89; выпалмо 68
 выпастн* — выпасли* 85

³²³ В індексі репрезентовано всі наявні в цьому дослідженні дієслова фізичної дії та їх форми. ДФД, які не були предметом аналізу, однак виявлені в текстах пам'яток української мови XVI–XVII ст. та подані в книзі, позначено зірочкою (*).

- выпахати** 66, 67
выписовати 120 — **выписуєть** 120;
выписую 120; **выписуючи** 120,
 121
выпити — **выпивши** 185; **выпнаъ** 186,
 190
выполокати — **выполокали** 155
выправити* — **выправи(а)*** 67
выпрати 137 — **выпрали** 155
выпятити — **выпятивъшы** 188, 190
вырѣзати 67 — **вырѣзавши** 68
вырѣзовати 67 — **вырѣзѣшь** 67
выробити 66 — **выробилъ** 67
вырѣвати 93 (**вырѣвати**) —
вырѣвавши 163; **вырѣвали** 164
вырыти (**вырѣти** 80) — **вырѣешь** 80;
вырыто 159
высѣчи 86, 91 — **высѣчено** 87
высѣяти 186
высушити 72 — **высушили** 157;
высушь 72
высекати 89 — **высекали** 89
выстрѣляти (**выстрѣлати** 70) —
выстрѣляли 70; **выстрѣляю** 193
выставити — **выставилъ** 159
выставлати 77 — **выставляючи** 77
выстинати — **выстинатъ** 208
выстрѣлнати (**выстрелнати**) —
выстрель 155, 225;
выстрѣли(т) 204
высыповати — **высыповали** 155
вытесати 67 — **вытесалъ** 68;
вытешетє 201
вытинати — **вытинаю(т)** 165
вытискати — **вытискали** 186, 190;
вытискають 204
вытиснѣти — **вытиснѣвши** 186
вытнѣти 89, 93, 229 — **вытнѣ** 89
вытолочити 85, 91, 137, 229 —
вытолочили 85
вытолчи 82, 91 — **вытолки** 82;
вытолкъ 165
вытоптати — **вытоптали** 189
вытравляти 88 — **вытравляли** 88
вытребити 73 — **вытребн(т)** 74
вытяги 67, 68, 92, 209 (**выгати**) —
выталъ 165
вычистити 134, 139 — **вычистить**
 134; **вычисти(т)** 134
вѣнчати (**венчати**) 123 — **венчалъ**
 123; **вє(н)чати** 124; **вѣнча** 156
вѣшати — **вѣшаютъ** 174
вззати 91, 229 (**вазати**) — **важѣтъ** 171
вззити — **вззли** 171
валити 160
гасити — **гаси** 204; **гаси(т)** 157;
гасачи 202
гатити 219, 222 (**hаты** 158)
глытати — **глытають** 194
годовати — **годовавъ** 171; **годуючи**
 172, 176
голити 209, 225 — **голилъ** 225; **голитъ**
 205, 225
городити — **городатъ** 159
готоввати 103 — **готовали** 103;
готѣють 160
готовити* — **готовили*** 184
гревти 106, 226 (**грезти** 106) —
гре(в)ти 207; **гре(з)ти** 106;
гревѣтъ 107
гризти 167 — **гри(з)ти** 162;
грѣзе(т) 189
гѣвити (**гѣвити** 202) — **гѣбили** 203;
гѣвите 203
грѣти* — **грѣючи*** 176
дєрти 83 — **дрєт** 83
диравити 85 — **дирави(ль)** 85
добити¹ 85, 91 — **доби(в)** 86
добити² — **добити** 220, 222; **добито**
 208, 222
добѣдовати (**добѣдовати** 77) —
добѣдова(л) 78; **добѣдовано**
 221
добывати 92, 133 — **добыва(л)** 133;
добывали 89, 133
добыти 206 — **добывши** 175, 193;
добыла 172
донти 109, 113, 138, 230 — **допласмо**
 109; **донтѣ** 109; **доп** 109; **дою**
 109; **доатъ** 156
доладовати 73 — **доладовано** 74
домѣровати — **домѣровали** 194
допаанти — **допалено** 221
дописати 195, 207 — **дописавши** 195

- допгати 181 — допгаль 162
допўстошнги — допўстошна 202;
допўстошыла 202
доробити* 221
дотяги 85 — дотя(в) 86
драпати 83 (драпать 84, 209)
друковати 91, 137, 229 — друковали
202, 225
дыловати 77, 92 — дылова(в) 78
д'блати 121 (делати) — делати 219;
д'блалъ 160; д'блантє 121
жати 107, 113, 125, 138, 156, 166, 226,
230 (жать 107) — жали 107,
156, 190; ж'нешъ 118; ж'ноўтъ
107; жнѣт 190
жвати — жвала 156, 190
живити 208, 222
жрати — жретъ 181; жрѣ(т) 156
забивати 87 — забиваюць 87
забиги (забїги 87) — забивши 188;
забна 174; забнали 174; забналь
25; забїли 87
забїгати 87 — забїгаюць 87, 175
забўдовати 93 — забўдова(в)ши 158
завалити — завалила 161
завняги 72 — завняла 73
заволочити 73 — заволоч'емо 74
зав'бсиги 91, 92
загасиги 72 — загаси 73; загасивши
157
загладити 90, 165 — заглажено 221, 222
загородити 194
загрєвти 75 — загрєвено 75
загр'бвати 157
задавиги 87 — задавналъ 87, 174, 181;
задавлено 208
задати 130 — задавши 130; задали
130; задалъ 104
задўшнги — задўшила 174
заживати 203 — заживали 218;
заживалъ 187; заживаю(т) 185
заживиги 69, 70
заживлати — заживлає(т) 157
зажити — зажили 185
заззїгги 137, 230
закаплўннги 74, 137
закелзнати 74 — закелзнай 74
закладати 179, 194
заклати 85 — закла(л) 86, 181
заколати 122, 139 — заколовъ 122,
175; заколола 122, 139
закопати 77, 92 — закопали 78;
закопаль 164; закопоўй 219
заливати* — залива(ти)* 202
залити 90 — залили 90
заложити 91, 137
замордовати — замо(р)дова(л) 175;
замордовав 174; замордовавль
86
замѣтити — замѣтили 203
замыкати 117 — замыкаю(т) 117
запалити — запаливши 166;
запалили 163; запалиль 157
запаляги — запаляюць 203
запечатати* — запечатавши* 155
записывати 71 — записыва(т) 71
запрегати — запрегай 155
запращи 74 — запражє(т) 74, 179
зап'бсиги 69 — зап'бсиг'єте 69
зап'бти 128, 139 (запети 128) —
запели 128; зап'б(л) 128
зарўвати (зарўвати 80) — зарўбалъ
164; зарўбали 80
зарўвиги 77, 92 — зарўбилъ 78
зарўчиги 76 — зарўчила 76; зарўчналъ
171
зарўзати 87, 91 (зарезати) — зареза
86; зар'бжешъ 87; зар'бжѣтъ
181
зар'бзовати — зар'бзовали 180
засв'бчати — засв'бчаєтъ 156
засєяти 206 (засияти) — засєено 186,
190; засняль 202
засп'бвати 100, 101, 129, 139, 230
(заспивати 129, 139) —
заспивали 129; засп'бвавши
101; засп'бваемъ 129;
засп'бваєтъ 129, 139;
засп'бваймъ 101; засп'бваю
101
застрелити — застрелили 174
засыпати — засыпалиши 158;
засыпали 80; засыпалемъ 205
затамовати — затамовало 164

- затворяти — затворяй 219, 222
затирати 90
затаџмати (затаџмати 207, 223) —
затаџмяочи 166
затопити 202, 226 — затопитъ 175
затрасти — затраст 171
затяти — затяго 173
зачерпати (зачърпати) — зачерпы
186; зачърпала 186
зачерти — зачерла 186, 190
зашкодити* — зашкодил* 201
збивати 92
збирати 107 (збырати, зберати) —
збираеш 118; збираю(т)
107; збираютъ 107; зберѣте
67; збыралъ 203
збити (збыти 161) — збыль 173;
збивши 126, 132; збивъши 175;
збили 173; збыль 161; збито
173
збџдовати* — збџдовал* 195
зваланити 219
зварити 111 — (з)варивши 111;
зварать 111
зволочи 72 — зволокъ 73; зволочы 76
звязати 91, 229 (звџзати 66, 71) —
звџжѣте 67; звџзали 71
згладити 88, 165 — згладатъ 88
зготовѣти — зготовѣли 160
зготовати 78 — зготовала 79;
зготѣешъ 78
згромадити — згромадити 173;
згромадивши 80, 132
згромажати — згромажаецъ 179;
згромажал 179
згџбити — згџби(т) 164
здарти — дарто 155
здѣравити* — здѣравилн* 202
зедати (зьедати) 134 — зедай 134,
204; зьедаец 135
зепсовати 133 — зепсовано 133
зламати 93, 168, 229 — замама(л) 165;
зламалъ 165; замамано 87
зловити — зловила 226; зловили 181
залџити (залџити) — залџи(л) 173;
залџила 157
залџити 79
залџити 69, 70
змазати 92
змачати* — змачавши* 70
зметывати* — зметывать* 69
знищевати 93, 229 — знищевали 202,
225
знищити 168 (знишгъчити) —
знишгъчали 164; знищено 133
зняти 91, 137, 229 (знати 72) —
знавшы 73
зодрати 132 — зодравши 132;
зодралъ 132, 162
зопсовати 83, 93 — зопсовали 83;
зопсовано 131, 163, 226;
зопсовано 90
зорвати — зорвали 155
зотерти* — зотре(т)* 89
зпрагати 74 — зпраганютъ 74
зранити — зранено 173; зрани(л)
173; зранилъ 123
зреестровати 71 — зреестрова(в)ши
71
зрити 82 — зрито 82
зровити 81, 91, 229 — зрови(в)ши 81
зродити 112 — зродила 112, 190;
зродило 112
зрџвати 93 (зрџвати) — зрџвавши 88
зривати 162
зцѣлити 69 — зцѣливъ 70
зшарпати — зшарпалъ 161
зџести — зџе(д)ши 157
избити 91 — избили 162; избито 175
избоџрити 90 — избоџрено 90
изволочити 69 — изволочатъ 69
извязати 70, 207, 223 — извяжѣтъ 70
изготовати* — изготовано* 79
издавати — издаю(т) 160
иззџити 155
изливати (изъливати) — изливаетъ
158; изъливала 156
изложити — изложилъ 154
изнищити — знищено 164
изновити 81
изрыти 80 — изрывъ 80, 159
изсѣчи 82 — изсѣчки 82, 187

- изтъкряшити 82, 90 — изтъкряшивъ
90; изтъкряшитъ 82
извъѣсти 91 (и(з)ясти 179)
извъзвати* — извъзвалъ* 108
ископати — ископа 80, 159
искоренати — искоренале(т) 175
испѣстити — испѣстила 164
испечи 78 — испекши 79
испивати 72 — испивають 73
испѣсати 79 — испѣсаль 79
исплеести — испле(т)ши 160
исправляти (исправлати) 99 —
исправла(н)тѣ 99;
исправляйтѣ 99
истинати 175
источити — источна 190
исхлѣстити 74
исцѣлѣти 69 — исцѣлѣль 70
ісплодити — ісплодила 173
казити 88 — казятъ 88
кгвалтити — кгвалтиль 174
колинхати 137
колоти 85 — кололи 86, 181
колывати 83 — колывали 84
копати 108 — копав 108
кормити 117, 138 — ко(р)ми(т) 118;
ко(р)мити 117, 206; кормит'
118; кор'ми(т) 107; кормитъ
130
косити 67, 106, 107, 138, 156, 209, 225,
226, 230 — коситъ 158; косятъ
107; косать 107
краати 78, 83, 137, 230 — краалъ 84;
крае 78, 164
крестити 119 — кр(с)тил 119;
кр(с)тити 124; кр(с)титъ 119
крещати* — крѣщаемъ* 119
крѣшитъ 165
кѣсати 130 — кѣсаю(т) 130; кѣсал'
130
латати¹ 69 — латали 69
латати² 68 — латали 68
лечити 69 — лечачи 70
лизати* — лиза(ли)* 86
лизовати — лизовали 157
личковати 179
ловити 116, 205, 226
лѣпити* — лѣпили* 86
мазати 118 — мажѣ 118; мазала 204
малювати 129 (малевати) — малевал
202; малюетъ 129; малюю 130;
малюють 120
молоти 126, 138 — меле(т) 126;
молотъ 133
молотити 107, 138, 230 — молотъ(т)
107
мордовати* (мордовать* 71, 123) —
мордовали* 122; мордѣючи* 82
мостити 158
мѣрвати 102, 105, 138, 230 —
мѣрѣю(т) 102
набити* — набій* 117
наварити — навари 189
нагодовати 72 — нагодовали 73
наготовати 121 — наготѣти 75;
наготѣ(н) 117, 121;
наготѣють 121
нажати 66 — нажал 67
накормити — нако(р)ми 171;
нако(р)миль 73, 202
накосити* — накосать* 107
налити 190 — нали(н) 186; налий
186; налиль 186, 190
намазати 75 (намазать 122) —
намазали 75
намѣшати* — намѣша(н)* 111
напавати 110, 135, 179 — напаваетъ
126, 135; напавала 110;
напавають 135
напечи — напекла 188, 190
написати 103, 105, 138, 159, 206, 208,
223, 230 — написаль 103;
напишѣ 103, 104
наплодити 80, 91, 229 — наплоди(л)
81
напонити 135 — напональ 73, 202;
напона' 135; напонишь 178;
напою 135, 186; напѣй 109, 171
направляти 68 (направлати) —
напра(в)ля(в) 68;
направла(л) 154
наровити* — наровиль* 79
насадити 186

- перебити — переби(л) 181; перебили 162, 165
 перекрестити — перекрести 157
 перекрещивати — перекрещивати 207
 переложити — переложити 220, 223
 перемаловѣвати — перемаловѣй 204
 перепекати — перепекаю(т) 160
 переписати 194 (переписать 205) — переписавши 193; переписали 187; переписѣй 204, 226
 перетягати — перетяго 162
 печи 126 — пекли 126; печеть 126
 писати 99, 124, 139, 155, 167, 230 — писа(л) 124; писалъ 99, 104; писано 157; пишеть 82; пиши 202; пишѣ 159; пишѣчи 203
 пити 100, 109, 110, 113, 138, 184–186, 190, 203, 204, 209, 224, 225, 230 (пити; пѣти 109, 171) — пѣи 111, 160; пѣй 204, 225; пѣю(т) 109; пѣючи 202, 225; пѣй 135; пѣт 203, 225; пи(л) 117, 156; пил 110, 190; пила 225; пили 157, 202, 203, 225; пилъ 73; пѣт 202, 225; пѣють 156
 плодити 80, 81, 167 — плодила 160; плодили 173; плоди(т) 160; плодятъ 172
 пласати 99, 105, 116, 138, 230 (plesaty) — пласал 116; пласала 99; plesala 99
 плюндровати (плендровати) — плендровалъ 164; плюндрують 164
 поживати 92
 пожити 164, 173, 221 — пожив(в) 154; поживѣ 163; поживши 174; пожил 173; пожили 164, 165, 181, 189; пожилъ 175, 202; пожив(т) 176; пожит 181; пожито 174
 побѣдовати 93 — побѣдовалъ 158
 поживати — поживали 171
 поволочи* — поволо(к)* 201; поволочешъ* 159
 повибивати — повибивавъшы 163
 повибияти 87 — повибияли 87
 повидерати — повидерали 180
 повипрегати — повипрегали 179
 повырѣвати 90 — повырѣвали 90
 повырѣвати* — повырѣвавши* 154; повырѣвова(ли)* 89
 повысекати 90 — повысекали 90
 повѣсити 92, 160
 повязати (повезати) — повязавши 170, 171; повяза(в)ши 171
 погрѣвити 75 — погрѣвали 119
 погромити 87 — погромили 87
 погрѣхотати 90 — погрѣхотали 90
 погрѣвати 75 — погрѣвали 75
 погѣвити 219 — погѣвить 176
 погѣвяти — погѣвяет 175
 поделати — поделавши 160
 подерти — подерли 165
 подкопати — подкопал 195
 подоггати 161 — подоггали 162, 204
 подписати (подъписати) — подписал 155, 202; подписалъ 157; по(д)писа(л) 124; подьписавши 156
 подрапати — подрапали 204
 подрати — подрано 174, 181
 подрѣвати* — подрѣвано* 89
 подрѣзати 83 — по(д)рѣзати 83, 161
 подтопити 93 — подтопил 201, 222, 226; по(д)топи(ли) 161
 подѣлити (поделити) — поделили 154, 155, 187, 190; подѣляли 154
 пожати 190, 209, 223 — пожали 187, 189, 190
 пожерети* 88
 поживати (пожывати) — поживает 203; поживали 185, 190; поживаючы 185, 190
 пожрати* 89
 позабивати (позабивати) — позабивавши 174; позабивайте 176; позабивали 176; позабива(т) 175; позабивал 176
 позабияти 87 (позабѣати) — позабиявши 154; позабияли 88; позабѣалъ 165
 позаписывати 156
 позасѣвати* — позасѣвали* 154

- позолотити* — позолотить* 68
 позъбняти — позъбняли 162
 понмати — поймавши 171;
 понма(в)ши 87;
 по(н)ма(в)ши 171
 понмити — понмивши 179
 понети 135, 139, 230 — поила 135, 139;
 поила 135
 поколотити 93
 покопати — покопали 188
 покосити 154 — покосили 187
 покрывавити* — покрывавили* 154
 покрывати — покрывали 154
 поламати — поламали 164; поламано
 163; поламлетъ 166
 полепити 68, 69
 полити — полили 154
 поломити — поломила 190
 полупати — полупано 163; полупали
 163
 помазати 75, 91, 229 — помазали 75;
 помазаль 204
 помалевети (помалеветъ) 79
 помордовати — помордовавши 174;
 помордовали 175; помордовано
 174
 поморити — поморили 181; поморилъ
 181
 пообдирати (пообъдерати) —
 пообдирали 162, 189;
 пообъдерали 163
 пообрезовати — пообрезовавши 161
 поодбивати — поодбивано 163
 поорати — поорали 154
 поотдирати — поотдиравши 162
 поपालити 93 — поपालили 163, 166,
 176, 189; поपालилъ 164;
 поपालитъ 175
 попити 110 — попили 110
 попсовати 167 (попъсовати 164) —
 попсовано 161; попсовали 110,
 161; попъсовали 162
 поранити — поранил 173; поранили 88
 порвати — порвали 188
 порезати 92
 породити 172 — породила 172;
 породилъ 172
 порозсыпати — порозсыпано 187
 поръвати (поръвати) — поръвали 83,
 165; поръвано 164; поръбаешъ
 194; поръбайте 188; поръбали
 89, 165, 188, 190
 посадити* — посадил* 135
 посажати* — посажа(л)* 171
 посвѣтити 76 — поствѣтил 76
 посевати — посева(ти) 206, 222
 посеци 93, 137 — посекли 163
 поставити 107, 159
 пострѣляти (постреляти 85) —
 пострелялъ 86; пострѣляли
 161
 посыпати 80, 92
 посѣяти (посеяти) — посѣявъ 190;
 посѣя(л) 67; посея(л) 186
 потолъчы 164 (потговъчи) —
 потго(в)къли 188
 потопити — потопилъ 174
 потоптати 167 — потоптали 188–190
 почръпати 190
 пошарпати — пошарпали 162, 226
 прати 72 — прала 73, 111
 пришдзовити* — пришдзови(л)* 78
 приправити* 163 — приправишъ* 78
 притыснити 157
 прѣвдѣти — прѣвдѣй 171
 пробити — пробили 162
 проволочи* — проволочешъ* 159
 проколоти — проколо(л) 201
 прѣсти 112, 138, 230
 прѣтати 106, 207, 226
 псѣвати (псовати 127) — псовали
 127; псоваль 162; псѣетъ 127
 пѣстоштити — пѣстошилъ 164;
 пѣстошатъ 164
 пѣти 75, 120, 125, 139 (пети 99, 105,
 120, 138) — поет 139; пою 99;
 поючи 99; пѣлъ 120
 раздраблати 83 — раздраблай 84
 разобрати (розобрати 92) —
 разобрала 165
 разодрати 83 — разодрати 84
 ранити 82 — рани(л) 180; ранили 82
 рвати 92

- робити 81, 91, 194 (robity 158) —
 робили 121; робать 81, 158;
 рѡб(л)ать(!) 204
- родити 112, 113, 230 — родила 173;
 родили 173; роди(т) 165;
 родѡ(т) 112
- розвигти 70, 93, 137
- розвалити 88 — розвалю 89
- розвязати 91 (розвѡзати 76) —
 розважет 76
- розгородити 88 — розгорожоу 89
- розграничити 71 — ро(з)граничити
 72
- розделити* — розделени* 155
- розламати 84, 91 — розламано 84
- розлавати — розлавайте 204
- розломити 83 — розломн(л) 84
- розлупати 84 — розлупавши 84
- розмножувати 80, 81
- розробити 124 — розробил 124
- розрѡвати* — розрѡвано* 84
- розседлати 74, 91, 137, 230 —
 розседлаешъ 74
- розстинати — розстинай 202
- розстреляти (розстрелять) 122
- розсыпати (росыпати) 118 —
 ро(з)сыпаль 118; росыпаль 118
- розсѡвати 108 (розсѡвати,
 росѡвати) — розсѡваецъ 108;
 розсѡваль 108; розсѡваль
 184; росѡваль 118
- розсѡчи 91, 137, 229
- розтагнѡти (растагнѡти)* —
 розтагнѡла* 83; растагнѡла*
 127
- розшарпати 91
- роскопати — роскопано 161
- роспяти (роспати 85) — роспяли 176;
 роспали 86
- ростворовати 73 — ростворѡю 74
- ростити 130 — ростила 130;
 ростн(т) 130
- росьсадити 84 — росьсадить 85
- рѡвати 122, 123 (рѡвать 122) —
 рѡвали 122; рѡвають 190
- рысовати 79 — рысоваль 80
- рыти 80 — рыто 80
- рѡзати 131 (резати 85, 93) —
 режу(т) 86; рѡжетъ 131;
 рѡзан 181
- садити 81, 202
- сечи 85, 93, 229 — секли 122; секъли
 86
- скаплѡнити* — скаплѡнивши* 74
- складати 79, 80
- сколотн 85 — сколола 86
- скопати 68 — скопал 69
- скопнтн* 74
- скривавити — скривавивши 154
- сломити — сломитъ 165
- содѡловати 79 — содѡловаецъ 80
- сожигати — сожигаетъ 204
- сокрѡшитн — сокрѡшитъ 165
- солитн — солнл 184, 190
- сотворитн — сотворило 172;
 сотворилъ 161, 193
- спалитн 88 — спалено 87, 89, 164;
 спалил 90; спалиль 181;
 спалитъ 166; спалишъ 194
- списати 71
- сплестн 78 — сплестнй 78
- сплодитн 80, 230 — сплотивъши 81;
 сплодила 112
- сплюндровати — сплю(н)дровали 163
- спѡщати* 201
- спѡвати 100, 105, 116, 120, 129, 138, 139,
 230 (спевати 100, 101) —
 спеваль 100; спеваютъ 101;
 спеваючи 101; спѡвай 100;
 спѡваецъ 120; спѡвано 101;
 спѡваю 99, 116; спѡваю(т) 100;
 спѡвають 101, 129; спѡвають
 120
- ссати 118 — ссали 118; ссати 118
- стерти 92
- стовъчн* — стовѡчки* 82
- стреляти* 131 — стреляли* 90, 122
- стрычи 76 (стричь 204, 205, 226) —
 стрыгъть 76
- стѡти 174
- сѡдитн* — сѡдили* 171
- сѡшитн 127, 139, 230 — сѡшачн 127;
 сѡшит' 127, 139, 230

- сшивати — сшивали 155
сѣяти 108, 166, 184, 202 (сѣяти;
сеати 225; сеяти 224, 225) —
сеяль 67; сеятъ 225; сѣю(т)
107; сѣяли 203
тесати 193
ткати 121 — ткала 121; ткоу(т) 121
толчи 133 — толкли 133; толкъ 133;
толче(т) 133
топгати* — топтали* 127
точити 136, 190 — точили 136;
точитъ 136
тратити — трачено 208
тяти 104 — тьяль 104
ѡбивати 85 — ѡбива(л) 86
ѡбирати 91
ѡбити 123 (вбити; ѡбити 175; ѡбити
123) — вбив 174; ѡбили 123,
176; ѡбитъ 123; ѡбьемъ 205
ѡварити 78, 85 (ѡварити) — ѡварила
86; ѡвариаль 79; ѡваривши
188, 190
ѡдавити 123 — ѡдавил 123; ѡдавиаль
123
ѡдарити 127, 132, 139, 230 (вдарити
132; ѡдарити 127, 132, 139) —
вдарятъ 132; ѡдарила 127, 139;
ѡдариль 122, 132; ѡдаритъ
132; ѡдаривъ 132; ѡдариль
127, 162
ѡживати 124, 193 (вживати 124, 150,
205, 209; ѡживати) —
вживаемъ 193; ѡживали 185,
190; ѡживаю 185, 190
ѡкаменовати 104, 105 (вкаменовати
104) — вкаменовали 104;
ѡкаменовали 104;
ѡкаменѡютъ 104
ѡковать 67, 68
ѡколоти 121 — ѡколото 121; ѡколоть
122
ѡкормити* — ѡкормивши* 160
ѡкрашати 72 — ѡкрашаль 73
ѡлѣбовати* — ѡлѣбовали* 126
ѡмазати 91
ѡменшати 207, 223
ѡмивати (ѡумывати 72, 156, 186) —
ѡмивала 219, 223; ѡумывайте
73
ѡморити 88 — ѡмориль 88
ѡшити 68, 69, 91
ѡмыти* — ѡмыль* 73
ѡписати 71 (вписати) — вписѡючи
201; ѡписали 72
ѡпечи (ѡпечи 78) — ѡпекла 86;
ѡпечено 79
ѡпонти 110 — ѡпонвши 110
ѡробити 206 (ѡробити, ѡробити 93, 160,
229) — ѡробивши 68
ѡродити (ѡродити) 112 — ѡродила
112; ѡродила 112
ѡрѣзати 82 — ѡрѣзали 83
ѡрѣзовати — ѡрѣзовали 196
ѡсыпати 92
ѡтворити 79 — ѡтвориль 80
ѡттерти 72 — ѡттеръ 73
ѡтопити (ѡтопити 88) — ѡтопиль 88,
103; ѡтопили 175; ѡтоплено
208
ѡчинити (ѡчинити 159, 167) —
ѡчинил 225; ѡчини(л) 159;
ѡчинили 160; ѡчинишь 159
чернити 118 — чернитъ 119
черпати 100, 105, 135, 230 — черпано
100
чинити* 102, 159 — чинили* 118, 172
чистити 124, 125 — чистив 108
шарпати 83, 93, 229 — шарпали 84;
шарпаль 130
шиковати 70 — шикѡю 71
шити 102, 105, 230 — шѡю 102; шито
103
щепити 66 — щепили 67
ѡсти 100, 105, 109, 166, 184 (исти 117,
139, 204; ести 117, 121, 139;
ясти 100, 117; лсти 110, 204,
223, 225) — ил 190; и(л) 184;
или 204; иль 117; истъ 136;
ѡдаючи 202, 225; ѡдятъ 156,
184, 190, 225; ядл(т) 109; яль
156; ясть 117

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК³²⁴

Абсолютивне вживання 95–98, 101, 103, 105, 106, 109, 114, 129, 229

Абсолютивна семантика 98, 100, 102, 105

Агенс || ⇒ Суб'єкт <дії>

Актант 114, 126

Акузатив || ⇒ Знахідний <відмінок>

— гаданого об'єкта 144 || ідеального об'єкта 144

— змісту 144

— при запереченні ⇒ Знахідний <відмінок> при запереченні

— реального об'єкта 144

— результату чинності ⇒ Знахідний <відмінок> результату

Аргумент 14, 54

— другий 54 || правий 54 || об'єктний 54

— перший 54 || лівий 54

Валентність 14, 44, 45, 48, 49, 51–55, 59, 65, 94, 119, 141, 228

— лівобічна 54 || лівобічна суб'єктна 119

— лівобічна формальна і семантична 52

— правобічна 52, 54, 55, 59, 119, 141 || сильнокерована 54

Варіант синтаксеми

— семантичний 141

— морфологічний 148

— факультативний 192

Видозміна семантики 114–116, 119, 121, 122, 125, 129, 230

Відмінок

— давальний 141

— знахідний ⇒ Знахідний <відмінок>

• знахідний-називний 168, 182, 197, 233, 234 ||
Acc[usativus] = Nom[inativus] 168–172, 174, 176–182, 194–197,
232–234

• знахідний-родовий 168, 197, 233, 234 || Acc[usativus] =
Gen[etivus] 168–170, 172–174, 176–178, 180, 182, 193–197,
231–234

— місцевий 141

— називний ⇒ Називний <відмінок>

³²⁴ У покажчику за реєстрове слово слугує термін, який функціонує в сучасній українській мові. У круглих дужках () подано всі зафіксовані в монографії фонетичні і/або графічні варіанти терміна, у квадратних [] — його реконструкцію; натомість ламані дужки < > вказують на можливість вживання того чи іншого терміна. Використано також такі умовні позначення: знак || вказує на близькі 'за семантикою поняття'; ⇒ позначає 'дивись', а ||⇒ — 'близькі за семантикою поняття дивись за вказаним реєстровим словом'.

орудний 141

— родовий ⇒ Родовий <відмінок>

Включення <об'єкта> || ⇒ Инкорпорованість <об'єкта>

Власне-перехідність || ⇒ Перехідність безпосередня

Генетив || ⇒ Родовий <відмінок>

— при запереченні ⇒ Родовий <відмінок> при запереченні

Глаголь || ⇒ Дієслово

— **п**реходителный 24, 27, 227 || ⇒ Дієслово перехідне

— **с**амостоятельный 24, 27

Глась || ⇒ Стан

Група лексико-семантична (ЛСГ) <дієслів> 8, 60, 62

— відчуття 60, 143

— внутрішнього стану 143

— внутрішнього стану й почуття 61

— внутрішніх і зовнішніх станів 145

— володіння 192

— володіння і керування 143

— володіння й позбавлення 61

— діяльності 61

— мислення 61, 143

— мовлення 60, 143

— передавання 192

— переміщення в просторі 60

— пізнання 143

— поведінки 61

— розумової діяльності 61

— руху 56, 61

— ставлення 60, 145

— сприйняття 143

— фізичної дії (ДФД) 8, 10, 61–66, 77, 91, 93, 94, 96–98, 101, 102, 104–106, 111–116, 121, 123, 125–128, 134, 136–143, 146, 147, 152, 153, 168–170, 174, 178, 180, 182, 192, 196–198, 208, 209, 215, 222, 225, 228–230, 232–234

• конкретної 60, 145

• загальної 61

— чуттєвого сприймання 61

Група лексико-семантична іменників 10, 142, 153, 166

Двовалентність формальна 54

Деагентивація 127

Декаузатив || ⇒ Дієслова декаузативні

Декаузація 126, 127, 139, 230

Дієслово, -а 8–10, 13–16, 24, 25, 28–42, 45–59, 61–66, 72, 77, 81, 82, 85, 89, 91, 93–96, 98–106, 108–116, 119–123, 125–134, 136–138, 140–146, 149–154, 157, 158, 161, 163, 166, 170, 171, 173, 176, 178–181, 183–185, 188, 189, 191–201, 203, 205–211, 213–222, 224–232 || Глаголь 24, 32, 191, 227 (Глагол 27, 29) || *Słowa czasowe* 31 || *Verbum* 25

- абсолютивні 58, 104 || абсолютивно вжиті 95, 98, 99, 102–104, 116, 125, 138, 230 || абсолютивної семантики 58 (з абсолютивною семантикою 98, 100, 102)
- автосемантичні 57
- агентивні 56
- активні 25, 31, 36, 125 || дійсні 33 || діяльні 19, 20, 27, 38, 39 || **дѣятельнѣ** 27, 32 || **дѣйствительные** 36 (**дѣйствытеле** 18; **дѣйствительнн** 27, 32; **дѣйствительные** 17, 30; **дѣйствительные** 31) || **чинне** 18 || *czynne* 18, 31 || *activum* 25, 27 (*activa* 31)
- **безособисте** 18
- взаємні 38, 39, 42 || обопільні 37 || **взаимные** 17, 31 (**взаимнн** 32)
- **взаимные** || ⇒ Дієслова взаємні
- **взаимно-возвортнѣ** 18, 32
- відносно релятивної семантики 58
- власне-зворотні 54
- власне-перехідні 57, 58, 136, 151, 228, 230, 233
- власне-релятивні з семантичною і граматичною передбачуваністю обов'язкових поширювачів 58
- власне-релятивні з семантичною передбачуваністю обов'язкових поширювачів 58
- **возвортнн** || ⇒ Дієслова зворотні
- **возвратные** || ⇒ Дієслова зворотні
- двовалентні глибинно 96
- двовалентні з “усіченим” другим аргументом 54
- декаузативні 126 || декаузатив 127
- дійсні || ⇒ Дієслова активні
- діяльні || ⇒ Дієслова активні
- **дѣйствительные** || ⇒ Дієслова активні
- **дѣятельнѣ** || ⇒ Дієслова активні
- експліцитно двовалентні “усіченого” типу 54
- експліцитно перехідне, -і, 10, 57, 58, 63–66, 72, 75, 77, 91, 93, 97, 103, 105, 110, 113, 131, 136, 140, 228 || експліцитні 54
- з подвійним перехідним та неперехідним функціонуванням 136
- загальні || ⇒ Дієслова займенникові
- **займковѣ** || ⇒ Дієслова займенникові
- займенникові 31, 37 (займенникові 35) || **займковѣ** 18 || загальні 37 || **мѣстоименнн** 32 || **обцѣнн** 32 || *zaimkowe* 18, 31
- зворотні 20, 31, 33, 35–42, 47 || рефлексивні 19, 36 || рефлексійні 19, 36 || **возвортнн** 32 (**возвортннн** 32) || **возвратные** 17, 31 || *zwrotne* 18, 31
- імпліцитно двовалентні 54
- імпліцитно перехідне, -і 57, 58, 63, 94, 97, 103–106, 113, 136, 137, 139, 140, 233 || імпліцитні 10, 54
- інтранзитивні || ⇒ Дієслова неперехідні
- інформативно недостатні 58
- каузативні 114, 125, 127 || каузатив 114
- **мѣстоименнн** || ⇒ Дієслова займенникові

- невласне-перехідні 58
- неперехідні 10, 13, 19–21, 23, 27, 31–33, 35–43, 45–49, 51, 52, 54, 56, 58, 63, 94, 96, 105, 113, 114, 116, 120–123, 128–134, 136, 138, 139, 227, 230, 233 (**неперехідні** 18, 19, 27, 32) || **непереходные** 36 || **непереходящие** 31 || **непереходительни** 27, 32 || **ніякі** 31 (**ніяке** 18) || **інтранзитив** 140 || **nieprzechodne** 18, 31 || **nijakie** 18, 30, 31 || **intransitiv** 27 (**intransitiva** 27, 32, 33)
 - **граматично** 49
- **непереходительни** || ⇒ Дієслова неперехідні
- **непереходные** || ⇒ Дієслова неперехідні
- **непереходящие** || ⇒ Дієслова неперехідні
- **непрямо-перехідні** 58
- **об'єктивні** || ⇒ Дієслова об'єктивні
- **об'єктивні** 33 || **об'єктивні** 19, 36 (**обективні** 19, 36) || **объективные** 27 || **предметові** 20, 36, 41 (**предметови** 19, 36)
- **обопільні** || ⇒ Дієслова взаємні
- **обцін** || ⇒ Дієслова займенникові
- **объективные** || ⇒ Дієслова об'єктивні
- **одновалентні ситуативно** 96
- **пасивні** 31 || **сострадателне** 18 || **страждальні** 19, 38 || **biernе** 18, 31 || **passiva** 31
- **первотно-возворотні** 32
- **перехідне, -і** 9, 10, 13, 14, 19–22, 25, 27, 29, 32–43, 45, 46, 48, 49, 52, 54–56, 58, 60, 63–66, 91, 93–95, 97, 98, 101, 104–106, 111, 113–116, 120, 121, 123, 125, 127, 128, 132–134, 136–140, 142–146, 148, 149, 152, 168, 176, 180, 183, 198, 199, 210, 215, 216, 222, 226–230, 232, 233 (**перехідні** 18, 19, 27, 32; **перехідни** 32) || **переходные** 36 || **переходящие** 31 || **переходительни** 27, 32 || **преходительный** 24, 27, 227 || **транзитивне, -і** 27, 42, 49, 227, 229 || **транзитив** 140 || **transitiv** 27 (**transitiva** 27, 32, 33, 227)
 - **аналітично** 57
 - **бівалентні** 49
 - **в неперехідних конструкціях** 96, 122, 128, 140 || **з неперехідним уживанням** 96
 - **взаємні** 49
 - **граматично і семантично** 48
 - **звичайні** 49
 - **зворотні** 49
 - **моновалентні** 49
 - **пасивні** 49
 - **семантично** 49
 - **синтетично** 57
 - **ситуативно безоб'єктивні** 96
 - **функціонально** 55, 57
- **переходительни** || ⇒ Дієслова перехідні
- **перехідно-возворотні** 32

- переходные || ⇒ Дієслова перехідні
- переходящіє || ⇒ Дієслова перехідні
- підметові || ⇒ Дієслова суб'єктні
- позастанові 21
- посередньо-перехідні 58
- предметові || ⇒ Дієслова об'єктні
- релятивні 57
- рефлексивні || ⇒ Дієслова зворотні
- рефлексійні || ⇒ Дієслова зворотні
- середні 19, 20, 31, 33, 36, 38, 41 (середні 27, 32; середни 32) || средние 31, 36 (средни 27) || neutra 27, 31, 32
- синсемантичні 57
- сострадательнє || ⇒ Дієслова пасивні
- страждальні || ⇒ Дієслова пасивні
- средние || ⇒ Дієслова середні
- стягнені семантично 106, 111–113, 138, 230
- суб'єктивні || ⇒ Дієслова суб'єктні
- суб'єктні 33 || суб'єктивні (субективні) 19, 36 || субъективные 27 || підметові 19, 20, 36, 41
- субъективные || ⇒ Дієслова суб'єктні
- транзитив || ⇒ Дієслова перехідні
- транзитивне, -і || ⇒ Дієслова перехідні

Дійство || ⇒ Стан

- діяльне 19, 35
- страдальне 19, 35

Додаток 33, 38, 48, 49, 55, 57, 63–65, 94, 96, 103, 105, 110, 111, 137, 143, 170, 195, 198, 216–218, 225, 228

- непрямий 38, 49
- нульовий 96
- прямий 33, 48, 55, 57, 63–65, 94, 103, 111, 137, 143, 195, 198, 216 || сильнокерований 105, 110, 225

Експлікація 112

Залогъ || ⇒ Стан

Зміна

- перехідності 63
- семантики 98, 128, 129, 133

Знахідний <відмінок> 10, 25, 29, 33, 34, 38, 40–42, 45, 47–51, 54–56, 65, 114, 141–153, 158, 166, 168–170, 177, 178, 182, 191, 192, 195–199, 210, 211, 213–218, 220, 222, 224, 226, 230–234 || Акузатив 40, 141–144, 151, 168–170, 177, 192, 196, 199, 210, 211, 213–215, 217, 221–224, 226, 233, 234 || 4-й (IV-й) <відмінок> 34, 149, 211–213

- внутрішнього додатка 146
- змісту 144–146
- інтересу 145
- об'єкта 47, 51, 143–148, 153, 169, 230, 233

- активної дії 145
 - внутрішнього 143, 145, 146 || ірреального 145
 - володіння, управління і керівництва 143
 - деліберативного 143
 - завоювання 143
 - зовнішнього 145–147, 153, 196, 230 || реального 144, 145
 - платні 143
 - означальний 146
 - <придієслівний> прямого об'єкта 10, 49, 144–147, 153, 158, 166, 168, 192, 196, 230
 - <придієслівний> прямого додатка 143, 146
 - при запереченні 144–147, 198, 210, 211, 213, 214, 217, 218, 221, 223, 224, 226, 233, 234
 - результату 142, 144–147, 153, 158, 197, 231
 - сильнокерований 146
 - тавтологічний 145
- Значення || ⇒ Стан
- активне 20, 41
 - пасивне 20, 41

Іменники — назви

- істот 51, 93, 119, 125, 146, 147, 153, 169, 177, 178, 191, 197, 229, 230, 234
 - божественних осіб 171, 172, 176
 - осіб 28, 110, 147, 171, 172, 176–178, 182, 197, 232–234
 - за віком 171–173, 175, 176, 232
 - за віросповіданням 171
 - за дотриманням догм віри 175
 - за місцем проживання 175
 - за національністю 175
 - за родинною спорідненістю 171–176, 232
 - за родом діяльності та соціальним станом 170–174, 176, 232
 - за статтю 171, 173, 175
 - за суб'єктивною оцінкою 171, 173, 175, 176, 232
 - тварин 109, 147, 168–170, 177–182, 197, 232–234
 - птахів 147, 168–170, 179, 181, 182, 232
 - риби 147, 169, 170, 177
- неістот 93, 125, 191, 195, 229, 230, 234
 - адміністративно-територіальних одиниць 154, 164, 230, 231
 - ароматичних речовин 156, 160, 231
 - будівель громадського призначення <та їх компонентів> 154, 158, 161, 163, 193, 194, 230, 231
 - будівель житлово-господарського комплексу <та їх компонентів> 154, 158, 163, 193, 194, 230, 231

- грошових одиниць 155, 231
- дерев <та їх плодів> 160, 165, 186, 188, 231
- документів 155, 159, 162, 165, 193, 231
- засобів пересування <та їх частин> 155, 159, 165, 230, 231
- зброї <та її деталей> 155, 165, 193, 230, 231
- зернових культур <та їх плодів> 156, 160, 162, 165, 184, 186, 189, 231
- знарядь праці 155, 165, 230, 231
- зображень 193, 231
- їжі 111, 156, 160, 184, 185, 188, 231
- ландшафту 154, 159, 161, 164, 193, 195, 230, 231
- ліків 187
- металів <та виробів із них> 187, 189
- написів 159, 231
- <спиртних> напоїв 109–111, 156, 160, 184, 185, 231
- овочів 188
- одягу та взуття 154, 161, 230, 231,
- писаних або друкованих текстів <та їх частин> 159, 231
- поганських символів 160, 165, 231
- посуду 155, 159, 164, 230, 231
- предметів 51, 95, 96, 101, 138, 146, 150, 153, 166, 169, 189, 192, 196, 197, 209, 215, 217, 231
- прикрас 155, 230
- речовин 187, 189, 197, 231
- рослин <та їх плодів> 108, 156, 160, 189, 231
- тіла та його частин 151, 156, 162, 166, 193, 196, 231
- тілесних ушкоджень та ознак захворювання 157, 231
- тканин 187
- хатніх речей 161, 164, 231
- церковно-обрядових атрибутів 156, 159, 162, 165, 194, 231

Імплікованість 55

Інкорпорованість <об'єкта> 96, 98, 105, 108, 229, 230 || Включення <об'єкта> 95, 96, 103, 105, 113

Інтранзитивність || ⇒ Неперехідність

Категорія

- валентності ⇒ Валентність
 - міжрівнева проміжна морфологічно опосередкована 52
 - проміжного опосередковано морфологічного типу 55
 - семантико-синтаксична 51
 - синтаксична 48, 65
- істоти/неістоти 93, 153, 178, 196, 231
- перехідності/неперехідності ⇒ Перехідність
 - лексико-граматична 44–46, 228
 - лексико-синтаксична 44, 45, 47, 48, 228

- лексико-семантична 49
 - морфолого-словотвірно-синтаксична 44, 45, 50, 51, 228
 - семантико-синтаксична 44, 45, 48, 228
 - семантико-синтаксична, опосередкована морфологічно 58, 59, 228
 - синтаксична 44, 45, 49, 50, 51, 57, 228
- стану ⇒ Стан
- таксономічна 125, 127
- Каузатив || ⇒ Дієслова каузативні
- Каузатор 126, 127
- Каузатія 61, 66, 114, 125, 128
- Конструкція 10, 40, 63, 95, 96, 116, 122, 125, 128, 140–143, 146, 149–153, 157, 158, 161, 163, 166, 168–170, 172, 174, 176, 178–180, 182–185, 188–199, 201–210, 213–217, 219–226, 230–234
- акузативна 10, 153, 190, 219, 231
 - генетивна 10, 190, 226, 233
 - заперечна 198, 199, 213–216, 226, 233, 234
 - синтаксична 157, 166, 170, 172, 178, 180, 182, 188, 193, 196, 197, 205, 208, 209, 217, 225, 231
- Мікрогрупа лексико-семантична (ЛІСМ) 60, 62, 66, 72, 75, 77, 82, 85, 86, 89, 91, 93, 228, 229**
- ‘бити, завдавати тілесних ушкоджень’ 82, 229
 - ‘будівельна справа’ 68, 228
 - ‘будувати, зводити’ 77, 229
 - ‘відновлювати’ 81, 229
 - ‘військова справа’ 70, 228
 - ‘готувати їжу’ 78, 229
 - ‘давати життя, народжувати’ 80, 229
 - ‘догляд за свійськими тваринами’ 74, 228
 - ‘змінювати структуру поверхні об’єкта’ 85, 229
 - ‘знищувати’ 88, 229
 - ‘майструвати, займатися рукоділлям’ 78, 229
 - ‘медицина’ 69, 228
 - ‘наносити зображення’ 80, 229
 - ‘обов’язки та потреби людей’ 72, 228
 - ‘псувати, пошкоджувати’ 83, 229
 - ‘ремісництво’ 67, 228
 - ‘рибальство’ 69, 228
 - ‘робити заглибини’ 80, 229
 - ‘родинна обрядовість’ 75, 228
 - ‘розбивати’ 84, 229
 - ‘розділяти на частини’ 83, 229
 - ‘сільське господарство’ 66, 228
 - ‘створювати об’єкт (загальне значення)’ 81, 229
 - ‘створювати творчою чи науковою працею’ 79, 229
 - ‘судочинство’ 71, 228

- ‘убивати’ 85, 229
 - ‘хатнє господарство’ 73, 228
 - ‘церковна обрядовість’ 76, 228
 - ‘юриспруденція’ 71, 228
- Модель <синтаксична> 10, 199, 201–209, 211, 213, 217, 219–224, 233
- Називний <відмінок>** 51, 141, 142, 169, 182, 191, 195 || **Номінатив** 52, 168
- Невласне-перехідність 44, 55
- Нейтралізація перехідності 10, 63, 114, 115, 129, 230
- Неперехідність 39, 50, 54, 119, 122, 125 || **Інтранзитивність** 47, 55, 132
- експліцитна 54 || формально виражена 54
 - імпліцитна 54 || морфологічно не виражена 54
 - семантична 119
- Номінатив** || ⇒ **Називний <відмінок>**
- Об’єкт <дії>** 10, 13, 14, 33, 34, 38–42, 47–51, 53–56, 58, 59, 61–66, 94–98, 101, 103, 105–106, 108–114, 125, 128, 132, 134, 136–138, 140–148, 150–153, 157–159, 163, 166, 168–170, 177, 178, 182, 183, 189–191, 192, 194–199, 201, 203–207, 210, 211, 213–220, 222, 228–233 || **Пацієнс** 47 || **Предмет** 34, 144, 213, 215 || **Objet** 215
- включений || ⇒ **Об’єкт <дії>** інкорпорований
 - внутрішній 144, 145 (внутрішній 34; внутрішній 144)
 - деліберативний 143
 - загальний 96, 101, 105, 114, 229
 - зовнішній 145, 166
 - інкорпорований 113, 138 || включений 94
 - конкретний 96, 109, 113, 114, 138, 140, 230
 - повністю охоплений дією 142, 145
 - прямий 10, 49, 55, 56, 62–65, 94, 101, 137, 140, 142–147, 150, 152, 153, 158, 166, 168, 170, 177, 179, 183, 192, 196–198, 230, 231, 233 || **прямої дії** 142
 - між головним і допоміжним дієсловом 206, 224
 - у препозиції 201, 203–206, 219, 220
 - у постпозиції 203, 204, 207, 211, 219
 - результату 145 || **результативний** 144
 - семантичний 94
 - частково охоплений дією 150, 183, 191, 197
- Об’єктність** 142 || **Об’єктивність** 49
- Об’єктивність** || ⇒ **Об’єктність**
- Одновалентність** 54, 95, 113
- семантична 54
 - ситуативна 95, 113
- Пацієнс** || ⇒ **Об’єкт <дії>**
- Перехідність** 8–10, 13, 24, 30–32, 34, 35, 39, 41–59, 61, 64, 93, 114, 130, 140, 210, 227, 228 || **Транзитивність** 39, 47–49, 55, 228
- безпосередня 55 || **Власне-перехідність** 44, 49, 55
 - експліцитна 54, 57, 59, 65

- імпліцитна 54, 57, 59, 63, 94, 96–98, 101, 103, 111, 229
 - пряма 47 || правобічна 59
 - синтаксична 49
 - функціональна 44, 55
- Підгрупа лексико-семантична <дієслів> (ЛСП) 10, 60, 62, 63, 66, 91–93, 97, 98, 102, 106, 111, 120, 153, 154, 157, 166, 184, 188, 192–194, 196, 197, 201, 203, 205, 206, 209, 218, 219, 222, 228–232
- ‘досягати результату дії’ 62, 92, 97, 102, 111, 120, 166, 183, 188, 192, 197, 222, 228, 231, 232
 - ‘здійснювати конкретний вид діяльності’ 62, 66, 91, 92, 97, 98, 106, 134, 153, 154, 157, 166, 171, 183, 184, 192, 193, 197, 201, 203, 205, 206, 209, 218, 219, 222, 228–232
- Постфікс *-ся* 28, 37–39, 41, 46, 50, 54, 56
- Предикат 47, 48, 52, 53, 95, 96, 106, 108, 113, 142, 203
- дії 96
 - стану 96
- Предмет || ⇒ Об’єкт <дії>
- внутрішній || ⇒ Об’єкт <дії> внутрішній
 - справжній 144
 - звичайно 34, 144
 - як результат дії 142
- Присудок 109, 116, 123, 149, 199, 201, 203–207, 211, 213, 217–224
- простий 201, 203, 204, 211, 213, 218, 223, 224
 - складений <дієслівний> 199, 205–207, 211, 213, 217, 219–224
 - двочленний 199, 200, 206, 207, 217–219, 222–224
 - тричленний 217, 218, 220, 221 || ускладнений 220
 - складний 220, 221 || подвійний 220, 221
 - складний змішаного типу 220
- Родовий <відмінок> 10, 25, 29, 34, 38, 40, 56, 114, 141, 142, 148–152, 169, 170, 177, 178, 182–184, 188, 189, 191, 192, 195–201, 208–210, 214, 216, 217, 222–224, 226, 231, 233, 234 || Генетив 40, 148, 149, 151, 183, 191, 192, 196–199, 207, 210, 213, 215, 223, 224, 226, 233, 234 || Genetivus 150, 151 || 2-й (II-й) <відмінок> 34, 149, 213
- аблативний 150 (аблятивний 152) || віддалення 149, 150, 151 || віддалення-відсторонення 150
 - адвербіальний 149
 - вигуку 152
 - віддалення || ⇒ Родовий <відмінок> аблативний
 - віддалення-відсторонення || ⇒ Родовий <відмінок> аблативний
 - дати 151
 - досягання 150
 - кількісний чи розділовий || ⇒ Родовий <відмінок> кількісної партитивності
 - неозначеної кількості || ⇒ Родовий <відмінок> кількісної партитивності
 - зі значенням речової частковості і неозначеної кількості || ⇒ Родовий <відмінок> кількісної партитивності
 - кількісно-віддільний || ⇒ Родовий <відмінок> кількісної партитивності

- кількісної партитивності 183 || неозначеної кількості 150 || зі значенням речової частковості і неозначеної кількості 183 || зі значенням квантитативної партитивності 189 || кількісний 151 || розділовий 150, 151 || кількісно-віддільний 151
 - зі значенням квантитативної партитивності || ⇒ Родовий <відмінок> кількісної партитивності
 - межі 150
 - мети 151
 - міри 151
 - місця 152
 - належності 151
 - неповного об'єктування || ⇒ Родовий <відмінок> партитивний
 - означальний 151
 - партитивний 148, 149, 152, 183, 184, 189, 197, 231 || пайковості 149 || пайковий 34, 149, 212 || неповного об'єктування 150, 151, 192 || частини 150 || частинний 149 || частковий 149–151 || частковості 149 || <прямого> об'єкта, частково охопленого дією 150, 152, 183, 191, 197 || partitivus 150, 151
 - пайковості || ⇒ Родовий <відмінок> партитивний
 - приближення 149
 - частини || ⇒ Родовий <відмінок> партитивний
 - частинний || ⇒ Родовий <відмінок> партитивний
 - частковий || ⇒ Родовий <відмінок> партитивний
 - частковості || ⇒ Родовий <відмінок> партитивний
 - позначення, пояснення, якісного визначення 151
 - предикативний 149, 151
 - при дієсловах “тіркого” почуття 150
 - при запереченні 149–152, 198–200, 207, 210, 223, 224, 226, 233, 234
 - при супіні 150
 - причини 152
 - <прямого> об'єкта 10, 148, 150, 152, 183, 196, 197, 231
 - повністю охопленого дією 150, 152, 197 || зі значенням повного охоплення об'єкта дією 150 || у функції знахідного 148–150, 152, 177, 183, 191, 192, 196, 197, 231
 - частково охопленого дією || ⇒ Родовий <відмінок> партитивний
 - розділовий || ⇒ Родовий <відмінок> кількісної партитивності
 - суб'єкта <дії> 150, 151
 - тимчасового користування || ⇒ Родовий <відмінок> часової партитивності
 - тимчасового охоплення об'єкта дією || ⇒ Родовий <відмінок> часової партитивності
 - ціни 151
 - часової партитивності 150, 183 || тимчасового користування 151 || тимчасового охоплення об'єкта дією 183
 - часу 149, 150–152 || temporis 150
- Родь || ⇒ Стан

Ряд лексико-семантичний (ЛСР) 60, 62, 66, 72, 75, 77, 82, 85, 91–93, 97, 99, 102, 104, 106, 109, 111, 112, 116, 119–122, 126, 129, 130, 133, 153, 158, 163, 167, 168, 170, 178, 184, 188, 193, 201, 203, 206, 219, 221, 228, 229, 231, 232

- ‘пошкоджувати об’єкт’ 62, 77, 82, 91–93, 104, 121, 126, 130, 134, 153, 167, 173, 195, 201, 206, 228, 229, 232
- ‘процеси обрядової сфери’ 62, 75, 91, 92, 119, 193, 228
- ‘процеси побутової сфери’ 62, 72, 91, 92, 100, 109, 116, 126, 170, 178, 184, 193, 228, 232
- ‘процеси суспільно-виробничої сфери’ 62, 66, 91, 92, 99, 106, 116, 126, 170, 178, 193, 228, 232
- ‘руйнувати об’єкт’ 62, 85, 91–93, 104, 122, 133, 153, 168, 174, 176, 180, 188, 201, 203, 219, 221, 229, 231, 232
- ‘створювати об’єкт’ 62, 77, 81, 92, 102, 111, 120, 153, 158, 167, 172, 188, 194, 195, 201, 203, 206, 219, 221, 228, 229, 231

Синтаксема 9, 52, 57, 64, 94–96, 98, 104–106, 108, 113–115, 125, 129, 132, 133, 137–142, 148, 149, 192, 228, 230

- адресатна 52
- інструментальна 52
- кількісно-якісна 98, 105, 138, 229
- локально-часова 125, 139, 230
- локативна 52
- <сильнокерована> об’єктна 9, 52, 57, 64, 94–96, 98, 104, 106, 108, 113–115, 129, 132, 133, 137, 140–142, 148, 149, 192, 228
- предикатна 52
- способу <здійснення> дії 105, 138, 230
- суб’єктна 52, 141
- субстанціальна 52

Сірконстант 126

Смысль || ⇒ Стан

Стан 8–10, 13–26, 28–43, 47, 53, 59, 227, 228 || Глась 15, 17, 29 || Дійство 15, 19, 35 || Залогь 14, 16–18, 24, 28–32, 227 (Залог 18, 19, 21, 36) || Значення 20, 41 || Родь 14, 16, 17, 32 (Родь 18, 19) || Смысль 15, 18, 32 || Чинність 15, 19, 20, 36, 227 || Genus 14, 17, 18, 24, 32

- активний, -а, -е 15, 16, 19, 20–25, 35, 36, 41–43, 47, 227 || прямиий 20, 21, 40, 42, 227 || підметний 19, 20, 34, 35, 37, 227 || дійсний 15, 20–23, 41, 43 || дієвий 20, 39 || діяльний 19, 20, 31, 35–38 (**ДЪЯЛЬНЫЙ** 32; **ДЪЯЛЬНЫЙ** 18, 19, 32; діяльний 19, 20, 34, 35) || **ДЪВАТЕЛЬНЫЙ** 18, 32 || действительный 18, 28, 29 (**дѣйствительный** 18, 35; **дѣйствительный** 18, 33, 35, 36; **дѣйствительный** 16, 17, 26, 29–31; **дѣйствительный** 18, 32) || **дѣйственный** 16, 17, 26 || **дѣлате(л)ны** 16, 17, 26 || чинна 19, 20, 36 || activum 17, 18, 24, 25, 32
- активно-безоб’єктний 21, 43
- активно-неперехідний 20, 42
- активно-перехідний 20, 41
- вертальний || ⇒ Стан зворотний
- взаємний 21, 43 || взаимный 17, 18, 28, 30

- взаємний || ⇒ Стан взаємний
- відкладний 25 || *deropens* 17, 25
- возвратный || ⇒ Стан зворотний
- возвратный || ⇒ Стан зворотний
- действительный || ⇒ Стан активний
- дієвий || ⇒ Стан активний
- дійсний || ⇒ Стан активний
- діяльний || ⇒ Стан активний
- **дѣятельный** || ⇒ Стан активний
- **дѣйственный** || ⇒ Стан активний
- **дѣлате(л)ны** || ⇒ Стан активний
- загальний 19, 36 || **общий** 28 (**общій** 17; **общій** 17, 18, 24, 26; **wbщій** 17, 24, 26)
- зворотний 20, 21, 43 || **вертальный** 19, 36 || **возворотный** 18 || **возвратный** 17, 28, 30
- зворотно-неперехідний || ⇒ Стан зворотно-середній
- зворотно-середній 21–23, 43 || **зворотно-неперехідний** 21, 43
- **нисякый** 17, 29
- нульовий 23, 43
- обопільний 19, 20, 36
- **общий** || ⇒ Стан загальний
- **о(т)лагательный** || ⇒ Стан **ω(т)ложный**
- **ω(т)ложительный** || ⇒ Стан **ω(т)ложный**
- **ω(т)ложный** || **ω(т)ложительный** || **(т)лагательный**
- пасивний, а, е 15, 19–25, 35, 36, 41–43, 47, 227 || **переемный** 20, 21, 40, 42, 227 || **предметный** 19, 20, 34, 35, 37, 227 || **страдальный** 19, 20, 31, 34, 35, 37 (**страдальный** 18, 19, 32) || **страдательный** 18, 28 (**страдательный** 17, 18, 32; **страдате(л)ны** 26; **страдательный** 17, 24, 26, 30) || **страждальный** 20, 36–38 (**страждальный** 19) || **сносительный** 35 (**сносительный** 18, 32) || **терпна** 19, 20, 36 || **терпѣливный** 17, 29 || *passivum* 17, 18, 25, 32
- **переемный** || ⇒ Стан пасивний
- **підметный** || ⇒ Стан активний
- **посре(д)стве** 17, 24, 26 || **посредственны** 17, 24, 26
- **посредственны** || ⇒ Стан **посре(д)стве**
- **предметный** || ⇒ Стан пасивний
- **прямий** || ⇒ Стан активний
- **средний** 15, 19–21, 25, 36, 41, 43 (**средний** 17, 18, 31) || **средний** 18, 28, 33, 36 (**средний** 17; **средний** 17, 24, 26; **средний** 17, 30) || *neutrum* 17, 25
- **сносительный** || ⇒ Стан пасивний
- **средний** || ⇒ Стан середній
- **страдальный** || ⇒ Стан пасивний
- **страдательный** || ⇒ Стан пасивний
- **страждальный** || ⇒ Стан пасивний
- **терпна** || ⇒ Стан пасивний

— **тергблѣвный** || ⇒ Стан пасивний

— **чинна** || ⇒ Стан активний

Стягнення семантичне 55, 95–98, 105, 106, 109–111, 113, 230, 233

Суб'єкт <дії> 13, 14, 33, 39, 41, 42, 47, 53, 55, 64, 95, 105, 114, 116, 125, 127, 140, 146, 148, 170, 177, 230 || Агенс 47

Транзитивність || ⇒ Перехідність

Утрата перехідності 10, 42, 46, 49, 63, 98, 128, 133, 230

Чинність || ⇒ Стан

Acc[usativus] = Gen[etivus] || ⇒ Відмінок знахідний-родовий

Acc[usativus] = Nom[inativus] || ⇒ Відмінок знахідний-називний

Genetivus || ⇒ Родовий <відмінок>

— **partitivus** || ⇒ Родовий <відмінок> партитивний

— **temporis** || ⇒ Родовий <відмінок> часу

Genus || ⇒ Стан

— **activum** || ⇒ Стан активний

— **deponens** || ⇒ Стан відкладний

— **neutrum** || ⇒ Стан середній

— **passivum** || ⇒ Стан пасивний

Objet || ⇒ Об'єкт <дії>

Słowa czasowe || ⇒ Дієслова

— **bierne** || ⇒ Дієслова пасивні

— **czynne** || ⇒ Дієслова активні

— **nieprzechodne** || ⇒ Дієслова неперехідні

— **nijakie** || ⇒ Дієслова неперехідні

— **zaimkowe** || ⇒ Дієслова займенникові

— **zwrotne** || ⇒ Дієслова зворотні

Verbum || ⇒ Дієслово

— **activa** || ⇒ Дієслова активні

— **intransitiv** || ⇒ Дієслова неперехідні

— **neutra** || ⇒ Дієслова середні

— **passiva** || ⇒ Дієслова пасивні

— **reflexiva tantum** 56

— **transitiv** || ⇒ Дієслова перехідні

2-й (II-й) <відмінок> || ⇒ Родовий <відмінок>

— **пайковий** || ⇒ Родовий <відмінок> партитивний

4-й (IV-й) <відмінок> || ⇒ Знахідний <відмінок>

— **предметовий** 34, 149, 211–213

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Аксаков Константин, 33
Алексієнка Людмила, 14, 16, 43
Алієва (Алиева) Н., 57
Апресян Юрій, 63, 94, 96, 105, 114, 125
Арібжанова І.М., 23, 221
Арінштейн (Аринштейн) В.М., 63, 98
- Баган** Мирослава, 226
Безпалько Олексій, 9, 150, 152, 169, 170, 178, 182, 183, 192
Безпояско Олена, 22, 142, 148
Беринда Памво, 63
Бесалов (Бессалов) Антон, 114
Білодід Іван, 21, 25
Боброва Г.А., 94–96, 101, 106, 113, 114
Богородицький (Богородицкій) Василь, 36
Бондарко Олександр, 47, 48
Булаховський Леонід, 21, 149, 191, 214
Буслаєв (Буслаєвъ) Федір, 33
- Вагилевич** (Wagilewicz) Іван, 15, 17, 30
Вакула Г.І., 153
Весоловська Данута (Wesołowska Danuta), 49
Виноградов Віктор, 41, 151
Вихованець Іван, 8, 9, 14, 22, 44, 45, 51–54, 57, 59–61, 142, 143, 145, 147–149, 170, 178, 183, 184, 189, 192, 195, 198, 215–217, 226, 228
Возняк Михайло, 31
Войтів Ганна, 153
Волох О.Т., 13, 16, 22, 43, 45, 46
- Габучан** К.В., 226
Гайсина Р.М., 61
Галаган О.М., 158
Глушко Михайло, 153
Глинський Теофан, 15, 18, 31
Гмиря Людмила, 66, 96
Головацький (Головацкий) Яків, 15, 18, 31
Горбач Олекса, 37
Горецький Петро, 214
Горобець В.Й., 153
Городенська Катерина, 8, 14, 16, 22, 24, 43–45, 50, 51, 54, 57, 58, 119, 228
Греч (Гречь) Микола, 31
- Гринчишин Дмитро, 153
Грищенко Арнольд, 14, 16, 22, 43–47, 142, 148, 228
Гуйванюк Ніна, 35, 141
Гумецька Лукія, 184
- Гартнер Федір, 8, 15, 19, 20, 24, 27, 34, 59, 144, 149, 210–213, 227
Голомб З. (Gołab Z.), 48
Гутівський Климунт, 206
- Державіна** (Державина) Катерина, 62
Джочка Ірина, 8, 9, 61, 158
Дзюбишина Наталя, 8, 57, 58, 98
Дишлева Світлана, 8, 9, 61
Добосевич Уляна, 28
Домбровський (Домбровский) Й., 178
Дорошевський Вітольд (Doroszewski Witold), 50
Дячан Пилип, 11, 15, 18, 27, 32, 227
- Єдлінська Уляна, 207
- Желязко** К. (Żelazko K.), 48
Жовтоброх Михайло, 13, 15, 21, 43, 56–58, 60, 149, 150, 192
Жуківський Іван, 15, 18, 27, 31, 227
- Загнітко Анатолій, 8, 16, 23, 43–45, 52–55, 57–59, 64, 96, 98, 137, 138, 140, 228
Заневич [Рим'як] Ольга, 16, 36, 96
Зарудняк Олександр, 9, 143, 150, 157, 169, 183, 189, 191, 192, 196, 198, 217, 219
Затовканюк Микола, 191
Зевахіна (Зевахина) Наталя, 127
Зизаній Лаврентій, 8, 15–17, 24, 26, 63
Золотова Галина, 141
Зотова Т.Я., 61
- Іваницька** Наталя, 8, 57, 58, 62, 104, 105, 108
Іванович (Івановић) Мілена, 47, 98, 105, 109, 115, 116, 123
Івченко Макар, 15, 21, 43
Ільїн В.С., 15, 20, 27, 36, 42, 43, 58, 95
Ісаченко Олександр

- (Issatschenko Aleksandr), 48, 54
Істріна (Истрина) Євгенія, 58
- Каленич** Володимир, 8, 95, 105, 106, 109, 113, 140
Караман С.О., 15, 23, 43, 142, 148
Карпова В.Л., 153
Карський (Карский) Єфимій, 143, 151, 152, 169, 199
Карцевський (Карцевский) Сергій, 8, 39, 59, 227
Касевич Вадим, 46
Кільдібекова (Кильдибекова) Танзіля, 61, 66
Клеопатрова Л.Ф., 62
Ковалів Пантелеймон, 16, 20, 36, 41, 208
Козіна Юлія, 177
Коломийцева В.В., 23
Колосовська (Колосовская) Р., 113
Конопелько Броніслава (Koporiełko Bronisława), 57, 94, 97, 140
Копалінський Владислав (Kopaliński Władysław), 50
Копистенський Захарія, 173, 180, 209
Костусяк Наталія, 142
Кочерган Михайло, 52
Коцак Арсеній, 15, 17, 27, 29
Коцовський Володимир, 15, 19, 35, 213
Красовський Войтех, воротний замку, 209
Крисько (Крысько) Вадим, 49, 94, 95, 151, 168–170, 192
Кровицька Ольга, 170
Кротевич Євген, 64, 113
Кудрицький Є.М., 25
Кулик Борис, 15, 20, 21, 27, 36, 41, 149, 170
Курило Олена, 214, 215
Кутня Галина, 129
- Левіцький** (Lewicki) Йосип, 15, 31
Левіцький Модест, 15, 20, 27, 36, 39, 227
Ледней Олена, 9, 141, 145, 146
Леонова Марія, 16, 21, 43, 58, 65, 114, 115, 145
Лесюк Микола, 30, 34
Леута Олександр, 58, 62
Лисенко Ю.В., 220
- Лозинський** (Łozinski) Йосип, 15, 18, 31
Ломоносов Михайло, 28–30, 36, 226
Ломтев (Ломтев) Тимофій, 143, 146, 151, 178, 226
Лотоцький Антін, 16, 20, 27, 36, 40, 227
Лучкай Михайло (Lutskaý Michaelis), 15, 17, 30
Любченко Тетяна, 52, 57, 94, 125, 136
- Марчук** Ніна, 13, 16, 43, 45, 46
Масицька Тетяна, 8, 44, 45, 49, 50, 52, 228
Матвіяс Іван, 15, 21, 43–45, 48, 58, 191, 228
Мацько Любов, 14, 16, 43–47, 142, 148, 228
Мацюк Галина, 25
Медведев Федір, 24
Межов Олександр, 9, 141
Микитюк Оксана, 15, 23, 43
Миронова Г., 221
Могильницький Іван, 15, 17, 27, 30, 227
Мозгунов Володимир, 8, 39, 44, 45, 51, 54, 55, 57, 95, 142, 148, 228
Мозер Міхаель, 16
Мойсієнко А.К., 23
Мосіна (Мосина) Наталія, 114
Москаленко Надія, 24, 28, 35
- Нагурко** Аліція (Nagórko Alicja), 50
Наркевіч А.І., 226
Нечуй-Левіцький (Нечуй-Левіцький) Іван, 15, 19, 36, 195
Німчук Василь, 16, 24, 25
Норман Борис, 57, 96
- Овсянико-Куликовський** (Овсянико-Куликовскій) Дмитро, 38, 39
Овчиннікова Ірина, 8, 9, 61
Огоновський Іларій, 15, 19, 35, 213
Огоновський (Огоновскій) Омелян, 15, 19, 27, 32, 227
Осадца Михайло, 11, 15, 18, 24, 27, 32, 37, 227
Осінчук Юрій, 75, 76, 123
Ощипко Ірина, 11
- Павловська** (Павловская) Г.В., 148, 151, 185, 199
Павловський (Павловскій) Олександр, 17, 30
Падучева Олена, 126, 127

- Панейко Олександр, 16, 21, 36, 42
Партицький (Паргыцькій) Омелян, 11, 15, 18, 27, 32, 227
Перегінєць М., 214
Пешковський (Пешковский) Олександр, 146, 151
Пісочинський Олександр, 206
Пісочинський Януш, 206
Плотнікова (Плотникова) Г.М., 61
Плющ Марія, 15, 22, 43–45, 48, 57, 58, 145, 148, 228
Поланський Криштоф (Polański Krzysztof), 55
Пономарів Олександр, 22
Попович Омелян, 16, 19, 36, 37
Пославська Наталія, 9, 61, 158
Потебня Олександр, 15, 18, 27, 33, 34, 38, 210, 227
Потій Іпатій, 221
Прокопенко Ірина, 8, 57
Путіліна Оксана, 9, 146
- Р**
Роговицький Михайло, князь 209
Русанівський Віталій, 8, 13, 15, 16, 21, 22, 28, 30, 43–46, 50, 51, 54, 56–58, 96, 114, 207, 228
- С**
Савчук Тетяна, 8, 57, 58, 64, 65, 114
Самійленко Степан, 177
Сангушко Михайло, князь, 209
Свенціцький (Свенціцкий) Іларіон, 15, 19, 27, 36, 38
Сердюкова Тетяна, 153
Сигізмунд I, король, 209
Синявський Олекса, 16, 20, 27, 38, 40, 149, 214
Сімович Василь, 16, 19, 20, 27, 36, 37, 144, 149, 213, 227
Скарга Петро, 79, 179
Скорнякова М.Ф., 61
Скуржевська Агата (Skurzewska Agata), 11
Слинько Іларіон, 9, 143, 150, 168, 183–185, 192
Смаль-Стоцький Степан, 8, 15, 19, 20, 24, 27, 34, 37, 59, 144, 149, 210–213, 227
Смотрицький Мелетій, 8, 15–17, 24, 26–28, 30, 33, 221, 227
- Стаміровська Софія (Stamirowska Zofia), 49
Станішева (Станишева) Д.С., 143, 144
Степанов Юрій, 57
Стрельчук Галина, 9, 11, 191
Струтинський Януш (Strutyński Janusz), 50
Ступак І.В., 114
Сцяцко Павал, 146, 151, 226
- Т**
Тараненко Олександр, 114
Теньєр Люсьєн (Terniere Lusien), 52, 126
Тимченко Євген, 10, 15, 16, 19, 20, 27, 36, 40, 41, 144, 149, 169, 178, 183, 191, 199, 227, 233
Ткач Людмила, 11, 34
- У**
Угрин-Безгрішний Микола, 16, 20, 27, 36, 40, 227
Ужевич Іван, 8, 15, 17, 25, 27, 29
- Ф**
Фаріон Ірина, 29
Федик Ольга, 170
Філіпова (Филиппова) В.М., 146, 151, 226
Філічева (Филичева) Н.І., 96
- Х**
Хобзей Наталія, 11
- Ч**
Чемерисов М.Т., 22
Чепіга Інна, 153
Чернов С.І., 22
Чінаєва (Чинаева) Наталія, 114
- Ш**
Шаля Іван, 214
Шахматов Олексій, 38, 59, 146, 150, 151, 213
Шашкевич Григорій, 11, 15, 18, 27, 32
Шведова Наталія, 146, 151
Шмельов (Шмелев) Дмитро, 64, 128, 134, 136
Шевельов Юрій, 16, 21, 27, 42, 144, 214, 227
- Шевчук Наталія, 61
Шорохова І. А., 114
Шуба Павел, 58, 146, 151, 226
Шумейкіна Алла, 9, 61, 158
- Щ**
Щупричинська Марія (Szupryczyńska Maria), 51
- Ю**
Юносова Валентина, 9, 191
Ющук Іван, 16, 22, 43, 220

Наукове видання

Серія «Історія мови»

ЗАНЕВИЧ ОЛЬГА

**УКРАЇНСЬКА МОВА
XVI–XVII СТОЛІТЬ:
ДІЄСЛОВО**

СЕМАНТИКА, ПЕРЕХІДНІСТЬ, ОБ'ЄКТ

Комп'ютерне верстання
Дизайн обкладинки

*Галини Сукмановської
Світлани Костенко*

Формат 60×84/16. Гарнітура Times.
Умовн. друк. арк. 17,9. Обл.-вид.арк. 16,1.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 року
вул. Гребінки, 5, оф. 1, Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>